

ZBIRKA ŠALEŠKI RAZGLEDI
Petnajsti zvezek

ZBORNİK 2016–2017

Uredili Silvo Grmovšek, Jože Hudales
in Tone Ravnikar

Knjižnica Velenje

Velenje 2017

VSEBINA 15. ZVEZKA

Jože Hudales, Tone Ravnikar	
UVODNA BESEDA	5
Katica Drobne, Vida Pohar, Janez Pohar	
ŠKALE PRI VELENJU DANES, Z DEDIŠČINO IZUMRLIH TROBČARJEV	14
Irena Debeljak	
FOSILNI TROBČARJI IZ ŠALEŠKE DOLINE	35
Miloš Markič	
VELENJSKI PREMGOVNI BAZEN IN LIGNIT V NJEM	51
Vasja Mikuž, Jernej Pavšič	
EDINSTVENI PLIOCENSKI SESALEC IZ ŠALEŠKE DOLINE	67
Danijela Brišnik	
NOVI ARHEOLOŠKI PABERKI ŠALEŠKE DOLINE	75
Ambrož Kvartič	
LOV NA ŠALEŠKE ZAKLADE	103
Jernej Komac	
»FRANGAR, NON FLECTAR, ZRUŠIM SE, A NE ODJENJAM«: KRAJI SPOMINA NA VÉLIKO VOJNO V ŠALEŠKI DOLINI IN OKOLICI	137
Aleksandra Gačič	
KORESPONDENCA MED POLBRATOMA FRANOM MAYERJEM IN BOGUMILOM VOŠNJAKOM	161
Verica Pogačar, Olga Janžovnik, Gabrijela Rednak	
PLETERJE V ŠALEŠKI DOLINI	183
Miran Aplinc	
OD HIŠNIH ŠTEVILK DO ULIC IN TRGOV V ŠOŠTANJU	209

Mateja Medved	
PEDAGOŠKI VELIKAN GUSTAV ŠILIH. OB STOLETNICI ČUDEŽA PRI KOBARIDU	244
Lado Planko	
FIŠERJEVA GROBNICA S KAPELO	271
Vlado Vrbič	
KDAJ SE JE V RESNICI RODIL KAJUH	295
Andreja Ažber	
ZABAVNA PLESNA IN KAVARNIŠKA GLASBA V VELENJU MED OBEMA VOJNAMA DO ZGODNJIH 60. LET	317
Tjaša Konovšek	
VSTOPANJE ŽENSK V SFERO JAVNEGA V ŠALEŠKI DOLINI OB KONCU ŠESTDESETIH LET 20. STOLETJA	333
Mateja Kvartič Dolinšek	
INTERVJU Z AKADEMIKOM DR. JANEZOM OREŠNIKOM O JEZIKOSLOVCU KARLU OŠTIRJU	349
Boris Salobir	
KAKO SMO ISKALI JANEZA KORENČANA	359
Silvo Grmovšek	
OD BORGESA DO KRLEŽE: DIGITALNA DOMOZNANSKA ZBIRKA KNJIŽNICE VELENJE – DIGIDOM	373
Jože Vogrinc	
POPOTOVANJE IZ GORICE V GORICO	388
Šaleški razgledi 15	
POVZETKI	405
Šaleški razgledi 15	
DOSLEJ IZŠLO	426

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

908(497.4Šaleška dolina)(082)

ZBORNİK 2016-2017 / uredili Silvo
Grmovšek, Jože Hudales in Tone Ravnikar.
- Velenje : Knjižnica, 2017. -
(Zbirka Šaleški razgledi ; zv. 15)

ISBN 978-961-93695-8-6

1. Grmovšek, Silvo

290621440

Za vsebino odgovarjajo avtorji. Povzemanje in reprodukcija celote
ali delov brez dovoljenja založbe in avtorjev je prepovedano.

© Knjižnica Velenje

Jože Hudales

Dr. Jože Hudales je izredni profesor za etnološko muzeologijo na Filozofski fakulteti v Ljubljani. Znanstveno se ukvarja tudi s sodobnimi trendi v muzeologiji in študijami materialne kulture ter historične antropologije. Bil je dolgoletni vodja Muzeja Velenje. Je avtor številnih monografskih del in znanstvenih člankov.

Tone Ravnikar

Dr. Tone Ravnikar je docent za srednjeveško zgodovino na Filozofski fakulteti v Mariboru in avtor številnih znanstvenih člankov ter monografij. Dve desetletji je delal kot kustos v Muzeju Velenje.

UVODNA BESEDA

Nekaj misli o odprtih vprašanjih iz preteklosti Šaleške doline

Po dobrih dveh desetletjih, odkar je izšla zadnja redna – trinajsta knjiga iz knjižne zbirke Šaleških razgledov – in tik pred tridesetletnico izhajanja Šaleških razgledov, je pred vami spet tiskana izdaja petnajste številke Šaleških razgledov. Urednika, ki sva bila že leta 1988 med pobudniki in nato vse do leta 1996 med najbolj vnetimi sodelavci ter uredniki posameznih zvezkov zbirke (Jože Hudales ŠR 1 in 7, Tone Ravnikar pa ŠR 2, 3 in 8), pa sva se že leta 2012 zelo razveselila dejstva, da je Knjižnica Velenje prva resneje začutila, da je s prenehanjem izdajanja ŠR zazijala na področju založništva v Šaleški dolini velika praznina, ki je ni mogla pokriti sicer bogata vsakoletna bera različnih izdaj v Vele-

nju. Tradicijo so zato v Knjižnici Velenje nadaljevali najprej z izdajo 14. številke Šaleških razgledov, ki so izšli 2012 le v digitalni obliki, zdaj pa so skupaj s 15. številko ŠR luč sveta ugledali še v klasični obliki.

Ob začetku izdajanja Šaleških razgledov smo v drugi številki, ki je izšla leta 1989, objavili tudi prispevek z naslovom »Razmišljanja ob nekaterih odprtih vprašanjih iz preteklosti Šaleške doline« avtorja Toneta Ravnikarja. V tem tekstu je avtor na dobrih 20 straneh naredil kratek pregled šaleškega zgodovinopisja do tega časa ter odprl nekaj takrat najbolj perečih vprašanj, vezanih na (ne)poznavanje preteklosti doline. Če v stavku, dveh povzamemo tam zapisano, lahko ugotovimo, da je izpostavil kot najbolj nepoznana obdobja t. i. starejša obdobja, se pravi čas pred 18. stoletjem. Po drugi strani pa ugotavlja, da so vsaj osnovne poteze dogajanja v 19. in 20. stoletju poznane bolje ali celo zelo dobro.

Ob ponovnem zagonu Šaleških razgledov v letu 2017 sta urednika smatrala za potrebno, da ponovno pretreseta in po skoraj treh desetletjih prevrednotita in na novo ocenita stanje zgodovinopisja v Šaleški dolini. Že na začetku pa je potrebno zapisati, da cilj urednikov ni narediti popoln seznam izdanih del s področja zgodovinopisja v času med letoma 1998 in 2017, še manj natančno analizo le-teh, temveč s pregledom nekaterih ključnih tekstov opozoriti na najpomembnejše in predvsem na tiste teme, ki še niso doživele interpretacije oz. je njihova interpretacija pomanjkljiva.

Pregled bo opravljen po kronološki metodi od najstarejših dob do sodobnosti. Poznavanje najstarejše preteklosti doline bo tudi s pomočjo Šaleških razgledov, ki jih zainteresirani bralec držiš v rokah, naredilo pomembne korake naprej. Poseben sklop razprav, posvečenih najstarejšim dobam življenja v dolini, prinaša celo vrsto novih oz. reinterpretacij starejših ugotovitev. Prav tako lahko zapišemo, da je z razpravami Mitje Brodarja, od katerih sta dve izšli v Arheološkem vestniku (Paleolitske in mezolitske najdbe iz jame Špehovke pri Zgoranjem Doliču, Arheološki vestnik 44, 7–28, 1993; Mornova zijalka pri Šoštanju, Arheološki vestnik 47, 9–28, 1996) ter

ena v zborniku Velenje: razprave o zgodovini mesta in okolice, Ledenodobni ljudje v Šaleški dolini, 39–55, Velenje 1999, védenje o dogajanju v predzgodovinskih časih ljudskega bivanja doseglo točko, ki jo bo verjetno le težko bistveno preseči. Za kaj takega bo verjetno potrebno še kakšno odkritje prazgodovinskega bivališča človeka.

Drugače pa velja za t. i. arheološka obdobja. Če smo morali zapisati, da je védenje o teh časih omejeno na sporadične najdbe, lahko ugotovimo, da se je stanje komaj spremenilo. Za predantični čas smo v vmesnem času prišli do nekaterih novih podatkov oz. do potrditev že do tega časa izraženih domnev. Tako je prišla na plan ne povsem definirana lesena struktura ter nekaj kosov keramike, ki omogočajo trditev, da je na prostoru Šaleškega gradu v pozni bronasti dobi ali v t. i. dobi kulture žarnih grobišč najverjetneje res stala manjša naselbina /stavba. Prav tako je bila potrjena z večjim številom najdene keramike naseljenost Gradišča v Zabrdi pri Velenju v železni dobi, ki jo gre povezovati s približno sočasno datiranimi najdbami v Bevčah. O tem je že leta 1999 pisala Danijela Brišnik v že omenjenem zborniku Velenje: razprave o zgodovini mesta in okolice iz 1999 leta (Od kamnitih sekir do terre sigillate, 57–70). Vendar je védenje še danes na povsem isti ravni, saj dolina nima svojega arheologa, ki bi lahko posvetil svoje delo njenemu preučevanju. Poleg tega pa je raziskovanje še dodatno zelo omejeno in v naprej obsojeno le na drobce zaradi izginjanja dolinskega dna in z njim seveda tudi najperspektivnejšega dela za preučevanje. To se je pokazalo na prostoru Škal, kjer je rob antične naselbine, ki jo je še do nedavnega označeval odkriti rob antične stavbe na predelu z ledinskim imenom Groblje, kot zadnji pred nekaj leti postal žrtev saniranja posledic ugrezanja dna. Še huje pa je na delu (danes že izginule) vasi Družmirje z ledinskim imenom Falkov kloster, ki je dolgo časa kljuboval ugrezanju in je bila tako s terenskimi pregledi kot merjenji ugotovljena poznoantična in / ali zgodnjeselednjska poseljenost in katere raziskava bi lahko prinesla povsem unikatne podatke o najmanj poznani dobi v preteklosti naše doline, pa je bila izvedba raziskav dosledno

onemogočana. Danes pa je to predel, ki ga domačini poznajo kot šaleški Grand Canyon in je dokončno zamujena priložnost za raziskave. Zgolj upamo lahko, da se ne bo zgodilo podobno z detektiranim najdiščem pri cerkvi sv. Ulrika in Marije v Gabrkah. O novih najdbah in ugotovitvah sicer v pričujoči številki razgledov poroča tudi Danijela Brišnik in vsaj do neke mere dviga zastor nevednosti, ki prekriva ta najstarejši zgodovinski čas.

Lahko pa zapišemo, da je šaleško zgodovinopisje naredilo veliko korakov naprej pri poznavanju srednjeveškega časa v šaleški preteklosti. Srednjeveški čas je bil upravičeno prepoznani kot eno najpomembnejših obdobij v razvoju doline ter je doživel vrsto raziskav in izdanih razprav ter monografij.

S srednjeveškim obdobjem se je v svojih razpravah veliko ukvarjala Danijela Brišnik, ki je skupaj s Tonetom Ravnikarjem leta 1999 izdala monografijo z naslovom Grad Šalek in z njo postavila enega temeljnih kamnov slovenske srednjeveške arheologije. Svoja raziskovanja je, dokler je še delala v Muzeju Velenje, nadaljevala ter jih sklenila z razpravo z naslovom Od poznoantičnih loncev do šaleške pivske čaše, ki je izšla leta 1999 kot del že nekajkrat omenjene monografije Velenje: razprave o zgodovini mesta in okolice. Poleg tega je objavila še več krajših pa tehtnih razprav s to tematiko.

Enako pomembna je bila tudi izdaja izvrstne monografije z naslovom Sakralna dediščina Šaleške doline, ki je izšla leta 1998 in je delo treh avtorjev: Roka Polesa, Marjane Gmajner Korošec in Nike Lalek. Monografija predstavlja standard, kako se izpelje umetnostna topografija nekega območja. S to monografijo je Šaleška dolina dobila ogromen bazen podatkov umetnostnozgodovinskega pogleda na preteklost cerkvenih institucij v dolgem razmaku med srednjim vekom in sedanjostjo.

S srednjeveško zgodovino pa se je sistematično ukvarjal tudi Tone Ravnikar ter objavil vrsto razprav o dolini v razponu med 10. in 15. stoletjem. V razpravah se je dotikal tako plemiške zgodovine kot zgodovine cerkve ter obeh urbanih naselij – trgov Velenje in Šoštanj. Ker ne bi imelo smisla naštevati vseh objavljenih del, navedimo le nekaj ključnih, ki

pa bodo radovednega bralca napeljala tudi na ostale naslove. V prvi vrsti je treba seveda omeniti monografijo Po zvezdnih poteh. Izšla je leta 2007 in predstavlja nekoliko predelano doktorsko disertacijo. V njej predstavlja prostor Šaleške doline enega ključnih prostorov, ki jih obravnava. Poleg tega je potrebno omeniti še razpravo z naslovom Vzhodna polovica Šaleške doline v srednjem veku, ki je izšla kot del že citirane monografije Velenje: razprave o zgodovini mesta in okolici, ter monografijo Zgodovina Šoštanja (2011), kateri obdelujeta vsaka svojo polovico Šaleške doline v srednjeveškem času.

Tako lahko zapišemo, da je srednjeveški čas, ravno nasprotno od tega, kar smo ugotavljali leta 1989, sedaj relativno dobro obdelan, seveda pa je še vedno veliko prostora za nadaljnje raziskave, posebej v zvezi z agrarno zgodovino, vprašanji, povezanimi s kolonizacijo doline ... Posebej pa je potrebno poudariti, da je čas 15. stoletja v veliki meri izpadel in še čaka na obdelavo.

Zadnja ugotovitev pa v še mnogo večji meri velja za čas t. i. zgodnjega novega veka oziroma obdobja med 16. in 18. stoletjem. Čeprav so bili narejeni posamezni poskusi, je to obdobje ostalo v največji meri neobdelano in čaka na raziskovalca, ki se bo podal v arhive in se lotil teme iz samih osnov. Med teksti, ki obravnavajo to obdobje, pa vendarle omenimo razpravo Toneta Ravnikarja Čas prehoda med srednjim in novim vekom v Šaleški dolini, ki je del citirane monografije Velenje: razprave o zgodovini mesta in okolice. Poleg tega pa je treba omeniti vsaj še delo Mirana Aplinca, Vošnjaki – industrialci iz Šoštanja, izšlo leta 2005, ki je s svojim zasledovanjem izvora te pomembne šoštanjske industrijske družine segel vse do 16. stoletja. Z omenjenim časom pa se v največji meri ukvarja tudi monografija Šaleški gradovi viteza Gadolle, Velenje 2015, v kateri ob izdaji transkripta in prevoda do tega časa neznanega rokopisa o zgodovini nekaterih gradov in dvorcev v celjskem okrožju, kot je to naslovil sam Gadolla, prinaša tudi razprave Borisa Golca, Petra Zimmermanna in Toneta Ravnikarja, ki vsak s svoje plati osvetljujejo in dopolnjujejo Gadollino študijo ter prinašajo nova spoznanja o Šaleški dolini. Seveda pa

ostaja osnovna ugotovitev jasna: potrebno bo delo v arhivih in vrnitev k temeljnim raziskavam.

Citirana monografija o zgodovini mesta in okolice po skoraj dveh desetletjih od izida še vedno predstavlja izhodišče tudi za raziskave preteklosti doline v 18., 19. in 20. stoletju. Za 18., deloma pa tudi za 19. stoletje je še vedno najpomembnejša referenca prispevek Jožeta Hudalesa Šaleška dolina v 18. in 19. stoletju (str. 241–304), ki poleg kronološkega pregleda političnega dogajanja, ki je v tem času zadevalo vzhodni del doline, prvič podrobneje oriše kmetijstvo in poljedelstvo, obrt, poklicno in socialno strukturo v 19. stoletju, šolstvo, kulturno in društveno življenje v Velenju. Obsežnejše zaključno poglavje pa povzema prvine vsakdanjega življenja prebivalcev z nekaterimi pomembnimi etnološkimi prvinami, kakor so jih zabeležili v znameniti rokopisni Göthovi topografiji Štajerske iz leta 1843, opisi oblačilnega videza in značilnosti trškega in kmečkega stavbarstva v trgu Velenje in okolici, podatki o nekaterih šegah in navadah v tem času itd. Nadaljuje tudi z raziskovanjem nekaterih demografskih potez Velenja in okolice v letu 1754 in 19. stoletju, ki jih isti avtor še ni zajel v svojo monografijo o demografskih značilnostih rojstev, porok in smrti v župniji Velenje do konca 19. stoletja, ki je z naslovom *Od zibelj do groba* izšla že leta 1997.

Tudi članek Milana Ževarta, ki zarisuje nova spoznanja o razvoju vzhodnega dela Šaleške doline od začetka 1. svetovne do konca 2. svetovne vojne, v isti monografiji pa tudi članek Damijana Kljajiča o Velenju po letu 1945 in Vlada Vrbiča o Velenju na prelomu drugega tisočletja ter Petra Polesa o arhitekturnem razvoju mesta še vedno predstavljajo prvo referenčno literaturo o razvoju Velenja v 20. stoletju.

S področja etnologije, ki si je v okviru dosedanjih izdaj Šaleških razgledov pridobila pomembno mesto med družboslovno-humanističnimi prispevki in si zagotovila pomembno mesto v sklopu tistih raziskovalnih prizadevanj, ki so doslej največ prispevali k razkrivanju preteklosti Šaleške doline, je v zadnjih dveh desetletjih doživelo objavo relativno malo avtorjev. Po objavi največje zbirke »narodopisnih« zapisov velenj-

skega učitelja Franja Mlinška (izbrala in uredila Jože Hudales in Ivo Stropnik v ŠR 7 leta 1991), ki je tudi v slovenskem merilu ena večjih izdaj tovrstnega gradiva, je največ krajših zapisov prišlo izpod peresa Jožeta Hudalesa. Ta je pripravil kar sto nadaljevanj Etnoloških paberkovanj, ki so izhajala v časopisu Naš čas od leta 1996–1998 in prinašala različne etnološke drobce, ki so se tematsko navezovali na koledarske šege, a so se v rubriki pojavljali tudi drugi prispevki s temami iz vsakdanjega življenja v Šaleški dolini v preteklosti.

Krajših prispevkov – oz. boljše etnološkega gradiva z interpretacijo – je bilo največ zbrano in objavljeno v Zbornikih raziskovalnih taborov, ki jih je od leta 1989 dalje organiziral Kulturni center Ivana Napotnika Velenje, kasneje pa ERICo Velenje. Po taborih v Zavodnjah, na Paškem Kozjaku in v Škalah so po taboru v Belih Vodah izdali tudi prvi zbornik, ki prinaša prispevke s področja etnologije. Sledili so še zborniki s taborov v Vinski Gori, ki so bili leta 1997 in 1998, zbornik pa je izšel 1999, zbornik s tabora v Velenju, ki je bil leta 1999 in 2000, izšel pa leta 2001, ter zbornik Šmartno ob Paki s tabora za leti 2001 in 2002 in je izšel 2003 ... Poleg Hudalesovih prispevkov, ki se je ukvarjal s šegami in navadami ob rojstvu, poroki in smrti, so etnološke prispevke prispevali še Zalika Klemenc (prispevki s področja starosti, smrti in ljudskega zdravilstva – Vinska Gora 1999 in Velenje 2001), Vladimir Šlibar (s področja raziskovanja ljudske prehrane; Vinska Gora 1999, Velenje 2001 in Šmartno ob Paki 2003) ter Mile Trampuš o ljudski glasbi in plesu (Vinska Gora 1999) ter nato še na isto temo Urša Šivic (Velenje 2001 in Šmartno Paki 2003). Na etnološko zanimiva področja je pogosto posegala tudi raziskovalna skupina s področja arhitekture (npr. Rok Poles in Špela Janežič – ljudsko stavbarstvo in sakralna znamenja, Šmartno ob Paki 2003). Rok Poles je segel na področja etnologije tudi s prispevki o ljudskih izročilih na območju Šaleške doline (o bergmandeljcu ter o zmaju-pozoj v Šaleški dolini v zborniku Velenje 2001).

Od leta 2013 je problematiko ljudskih izročil o gradovih v treh različnih obsežnejših prispevkih obravnaval Jože

Hudales. Najobsežnejše etnološko delo, ki je zaradi avtorja in izbire terena povezano s Šaleško dolino, pa je pred kratkim izdana monografija o sodobnih povedkah v Sloveniji Ambroža Kvartiča, ki je izšla leta 2017.

Že od začetka pa so na vseh raziskovalnih taborih obstajale raziskovalne skupine s področij arheologije (vodila jih je Daniela Brišnik), starejše zgodovine (kolonizacija in zgodovina gradov), ki jih je vodil Tone Ravnikar, in sodobne zgodovine Šaleške doline, ki jih je vodil Damijan Kljajič. Zborniki raziskovalnih taborov so prinašali v skladu z raziskovalnimi prioritetami organizatorja taborov (od 1989 Kulturni center, Muzej Velenje, kasneje pa Erico) vedno več vsebin, povezanih z geografijo, geologijo, okoljevarstva oz. ekologije.

Poleg zbornikov raziskovalnih taborov moramo med bolj temeljitimi – monografskimi deli s področja novejše zgodovine iz zadnjega desetletja in pol omeniti dve monografiji, ki sta podrobno raziskali obe najpomembnejši gospodarski dejavnosti v dolini: premogovništvo je izjemno podrobno obdelal Anton Seher v svojih dveh knjigah Zgodovina premogovnika Velenje, ki sta izšli v letih 1995 in 1998. Poleg te moramo omeniti še monografijo Vošnjaki – industrialci iz Šoštanja, ki jo je napisal Miran Aplinc (Šoštanj 2005) in sega v 16. stoletje, a se seveda zlasti natančno ukvarja predvsem z usodo te družine in njihove tovarne v 19. in 20. stoletju. Aplinc je tudi iniciator in urednik serije zbornikov o usnjarstvu na Slovenskem, ki so izhajali v šestih zvezkih – ne vedno z istim imenom – od leta 2005 do 2015.

Iz zadnjega desetletja je treba omeniti še dve monografiji Jožeta Hudalesa, ki se obe nanašata na nedavno preteklost Šaleške doline; leta 2009 je ta avtor obdelal razvoj zdraviliškega kompleksa in nato bolnišnico v Topolšici ob njeni 90-letnici. Dobršen del bogato ilustrirane knjige se sicer nanaša na čas po letu 1919, ko je tu nastala znamenita bolnica za tuberkulozne bolnike. Druga monografija istega avtorja z naslovom Življenje v novem mestu: Velenje in njegove urbane identitete 1945–1960, pa prvič tako obsežno razkriva najpomembnejše poteze burnega razvoja, ki ga je to najmlajše slovensko mesto

doživel v socializmu.

Poleg teh del z znanstvenim aparatom in znanstvenimi intencami pa je v zadnjih dveh desetletjih nastala vrsta spominskih knjig in knjižic, v katerih so njihovi avtorji zapisali svoje spomine in različne zgodbe, ki nam slikajo različne lepe in manj lepe plati življenja v dolini. Med njimi so obsežne življenjske zgodbe Nestla Žganka (Spomini rdečega kralja 1999), Karla Stropnika (Mojih šestdeset let 2002), Ludvika Polanca (Kruh je moje življenje 2003), Jožeta Novinška (Zgodbe enega življenja 2005), Zofije Mazej Kukovič (Voz na strmini 2010) ter Rudija Povšeta (Tudi moj majhni boj 2012). Še bolj obsežni spominski zapisi pa so Škalske zgodbe (2012), ki jih je zbralo društvo Revivas, uredila pa Jože Hudales in Verica Pogačar, pa spominski zapisi Vrtiljak življenja (2001, urednik Damijan Kljajič) in Črno-zlati spomini (2005, uredil Jože Hudales) članov Etnološkega krožka Univerze za III. življenjsko obdobje. Najpomembnejša zakladnica takih spominskih prispevkov pa je gotovo tudi Sto zaleščanskih portretov Vlada Vrbiča (2016), ki prej omenjeni zakladnici spominskih zapisov dodaja sto novih zgodb, ki pričajo o ljudeh, časih in krajih, v katerih živimo. Ne glede na to, koliko je »resnic« v posameznih portretih, pa bo iz njih večjemu proučevalcu in pozornemu bralcu vedno mogoče razbrati tisto, česar iz ostalih zgodovinopisnih virov ne bo nikoli mogoče razbrati – glasove prebivalcev teh krajev.

Kljub taki množici krajših in daljših spominskih in tudi nekaj znanstvenih prispevkov pa je tudi ta del dolinske preteklosti še vedno v marsičem neobdelan. V 19. in 20. stoletju so še vedno neobdelana mnoga vprašanja vzpona in padca meščanstva in njegove značilnosti v lokalnih razmerjih. Po letu 1945 pa je neraziskanih tem še več; med njimi se zdijo najpomembnejša prva povojna leta in vprašanja meščanske in kmečke opozicije aktualni oblasti v zvezi z razvojem Velenja in Šoštanja, pa tudi vprašanje urbano-ruralnih identitet, ki so jih prinašali priseljenci (najprej iz Slovenije, od šestdesetih let 20. stoletja pa tudi z drugih območij nekdanje Jugoslavije).

Katica Drobne

Dr. sc. Katica Drobne je rojena 7. aprila 1936. Diplomirala leta 1961 iz geologije in paleontologije v Ljubljani, magistrirala 1970 na univerzi v Zagrebu in doktorirala 1972 na univerzi v Ljubljani s temo Razvoj paleogenskih alveolin v južnozahodni Sloveniji. Kot znanstvena svetnica v pokoju še deluje na Paleontološkem inštitutu Ivana Rakovca ZRC SAZU.

Preiskovala je subfossilne kostne ostanke iz Ljubljanskega barja (1961), sodelovala pri odkopavanju in obdelavi ostankov trobčarjev v Škalah pri Velenju (1964–1970), z mednarodno ekipo utrdila raziskave na kredno-terciarni meji v SW (JZ) Sloveniji in NE (SV) Italiji (1988), določevala (dela še danes) velike foraminifere alveoline, miliolide, konične foraminifere, njihovo stratigrafijo in paleogeografijo od Istre do Črne gore iz paleogenskih plasti na Jadranski karbonatni platformi, prispevala je tudi osnove za kronološko skalo tega obdobja SBZ 1 – SBZ 20 (66 do 33 milijonov let) v Z in Centralni Tetidi (1998). Sodeluje pri pripravi atlasa paleogenskih foraminifer v skupini WOLF.

S potapljanjem si je pridobila vpogled v življenjsko okolje recentnih foraminifer, zbrala (in jih še zbira) je vzorce za sistematične raziskave njihovih hišic v Jadranu, tudi od Karibov do Rdečega morja.

Sodelovala je v IGCP projektih 274, 286, 393, 552, 555, še danes v IGCP 610, 609, pomagala pri vodenju mednarodnih srečanj pri nas, tiskanju zbornikov in monografij z doseženimi rezultati. Prejela je nagrado Sklada Borisa Kidriča (1979), bila sprejeta med častne člane Hrvaškega geološkega društva (2015) in slovenskega odbora UNESCO (2016).

Vida Pohar

Prof. dr. Vida Pohar, rojena leta 1934 v Beogradu, je bila od leta 1960 do upokojitve leta 2004 zaposlena na Oddelku za geologijo Naravoslovno-tehniške fakultete Univerze v Ljubljani. Študentom geologije in arheologije je predavala paleontologijo vretenčarjev, geologijo kvartarja, paleolitik in mezolitik. Leta 1964 je sodelovala pri izkopavanju velenjskih trobčarjev ter kasneje pri izkopavanjih in obdelavi številnih slovenskih paleolitskih postaj. S svojim raziskovalnim delom se je posvečala predvsem kvartarnim sesalcem, jamskim sedimentom in tipologiji paleolitskih kamenih orodij. Dogajanja v ledeni dobi, razvoj živalskih združb, pokrajine in kulture pračloveka v Sloveniji se je vedno trudila približati tudi širši javnosti.

ŠKALE PRI VELENJU DANES, Z DEDIŠČINO IZUMRLIH TROBČARJEV

Anancus arvernensis in Mammut (Zygodon) borsoni iz obdobja mlajšega pliocena

(Katica Drobne, Vida Pohar, Janez Pohar)

Spremna beseda

Mineva 50 let, odkar so leta 1964 na pobočju pod vasjo Škale našli ostanke kosti in zob velikih živali. Z otipom okla so spoznali, da gre za pradavne slone. In res, ta naključna najdba pri nižanju hriba z bagri je prinesla izjemno novico – od-

kritje mastodonta. V ozki in 12 km dolgi Velenjski dolini so bili obogateni 1000 m debeli skladi s pomembnim ležiščem lignita, dodatno še z najdbo skeleta mladega mastodonta. V peščeno glinenih sedimentih je čakal več kot 2 milijona let, da je spet prišel na površje, enako kot njegov sodobnik *anan-cus* v plasteh pod in nad njim – skulptura *A. arvernensis* (sliki 1, 2).^{1, 2, 3, 4, 5, 22, 23}

Da se je do danes maskota MASTODONT usidrjala v podzavest vsakogar, je trajalo kar dolgih 5 let trdega dela mnogih ekip. Rezultat se je pokazal konec leta 1969 z odprtjem razstave celostne podobe trobčarja v Muzeju na Velenjskem gradu. V njegovi grajski rondeli je ponovno oživel v naravni velikosti pred zeleno pokrajino iglavcev in listavcev. V petih vitrinah so razstavljene najpomembnejše kosti trupa in predvsem izjemno redka najdba obeh oklov in popolna leva in desna vrsta zob – molarjev iz zgornje čeljustnice

mladega mastodonta *M. (Z.) borsoni* (sliki 9, 10).

V *Šaleških razgledih* vam želimo leta 2017 predstaviti delo ekip, ki so sodelovale pri izkopavanju in prepariranju, kosti in zob, analizi sedimentov, mineralogiji, preučevanju fosilnih mehkužcev in diatomej ter bogato dediščino pelodov, zbrano iz časa bivanja mastodontov.

*Slika 1:
Celostranska
panoramska
oljna slika
pliocenske
pokrajine z
drevjem in
grmičjem ter
jezerom s
trobčarjem v
ospredju, delo
slikarja Tomaža
Perka, leto 1969.
(Foto: Marko
Zaplatil)*

*Slika 2:
Skulptura anan-
cusa, delo akad.
kiparke Dore
Novšak, z razlago
Katice Drobne.
DVD video
Boštjana Vrhovca,
2010. (Posnetek
je oblikoval
Marko Cotič)*

V nadaljevanju je svoj članek prispevala ekipa za postavitev in opremo razstavnih prostorov ter urejanju okoliških obeležij o najdbi mastodonta, prvi in doslej edini v Sloveniji. V poduk prav vsem je paleontološki vpogled v razvoj trobčarjev, med katere sodi naš mastodont, s pregledom številnih objav iz Slovenije in sosednjih dežel.²²

Prav tako je poseben sestavek namenjen poznavanju geološke zgodovine nastanka premogov na Štajerskem, še posebej lignita v Šaleški dolini in plastmi nad njimi.²³

Prvič je podan tudi zgodovinski pregled in pomen najdb tapirja v Šaleški dolini, kjer je edino nahajališče fosilnih tapirjev v Sloveniji.²⁴

Izkopavanje, prve obdelave najdišča

Ponudbo za izkopavanje kosti in zob ter nadaljnjo obdelavo je v Ljubljani na SAZU izročil osebno Jože Guštin, dipl. inž. rudarstva, in sicer paleontologu, akademiku Ivanu Rakovcu. On je zbral ekipo mladih asistentov in absolventke. Prišli smo štirje z lopatami, količki, s praskali, prevezi, mavcem, žicami, terenskimi zvezki ter ob pomoči rudniških delavcev prekopali 110 m³ sedimentov na 90 m² površine. Krovnini premogovnika smo odvzeli 150 kosov malih in velikih kosti ter 2 okla in 2 vrsti zob iz zgornje čeljustnice. Prvič se je v Sloveniji izpolnila želja vsakega raziskovalca, to je dobiti čim bolj popoln skelet. Ta najdba se je takoj umestila med dnevna in strokovna poročila v tisku, na radiu in televiziji. Več kot 15 sestavkov se je nabralo v časopisih, s filmom za RTV Slovenijo in RTV Beograd (seznam v priloženi prilogi). Osebno so si že tretji dan odkopavanja ogledali zakoličeno najdišče s kostmi in odkritim oklom akad. I. Rakovec, dr. Anton Ramovš in dr. Rajko Pavlovec v spremstvu dipl. inž. J. Guština in dr. Borisa Lavrenčiča s sodelavkama iz RLV (slika 3). V času izkopavanja so si naše delo ogledovali številni šolarji od blizu in daleč. V nekaj besedah smo jim predstavili izumrlo žival, takratno pokrajino in naše metode dela. Tudi kasneje so se o mastodontu vrstile številne strokovne

in znanstvene objave doma in na tujem. Posnet je bil kratek filmski prispevek v grajski rondeli in ob jezeru z obema skulpturama trobčarjev kiparjev Stanislava in Ljiljane Tucaković iz Zagreba (slika 18).⁶

Slika 3:

Akademik Ivan Rakovec s klubom v spremstvu kolegov iz Ljubljane in RLV, Janez Pohar, Majda Prestor in Vida Pohar. Pogled navzdol po pobočju do umetne struge za potok Sopoto. (Foto: Katica Drobne)

Slika 4 :

Odtrgano in posedlo pobočje skupaj s kapelo za približno 2 m pred domačijama Brlizg na levi in Pocajt na desni strani slike; okoli leta 1950, z dovoljenjem lastnikov ob ljubeznivem posredovanju Vere Pogačar.

Zakaj je največje število najdenih živalskih ostankov ravno pod Škalami, na severovzhodnem delu kotline? Pod Škalami je debelina lignita med 60 in 90 metrov. Jamsko odkopavanje teh plasti pod vasjo je povzročilo, da so se prazni prostori sesedali. Na površini so nastajale udorine, najprej manjše, nato vedno večje. V vasi s cerkvijo sv. Juri-

ja ni bilo več mogoče bivanje (slika 4). V dolini pod vasjo se je v Špičkov tajht stekala Lepena in pretočila še potok So-

Slika 5:

Pogled navzgor preko zakoličene najdišča s kostmi na znižano pobočje ob prvotnem hribu. (Foto: K. Drobne)

poto. Nastalo je manjše jezero, danes imenovano Škalsko,¹⁷ z nadmorsko višino 372 m in globino 16 m. Vrh hriba se

Slika 6:

Majda Prestor meri razgaljeni okel preko jarka. (Foto: K. Drobne)

je iz kote 440 m znižal na 410 m. Golo preoblikovano površje je merilo kar nekaj 10 m v širino, poglobljeno pa za

več kot 20 m. Spodnja točka hriba je imela izmero 387,0 m (slika 5). S posegi so bile s površja odstranjene plasti današnje dobe in pokazale so se najdbe starejših obdobj. Množili so se primerki kosti in zob velikih sesalcev, do takrat znanih le iz jamskih prostorov. Zaslužni za ohranitev posameznih kosti, dveh zob tik pod vrhom, najdišči 1 in 2 (horizont III in IV), odkritih 1. avgusta in 14. septembra 1964, so Štefan Borovnik, spodaj ob Sopotu pa 6. oktobra 1964 Polde Ivenčnik s sodelavci za odkritje enega okla in 4 molarjev v najdišču 3 (horizont I). Največje odkritje na tem pobočju je oktobra čakalo na močno deževje. Na razmočeni in razbrazdani površini so se pokazale razgaljene kosti in kot dva mostička preko jarka svetla okla (slika 6). Bagerista Maks Dobnik in Ivan Delopst sta 6. oktobra 1964 o najdbi obvestila upravo rudnika. Akcija reševanja kosti je stekla 26. oktobra 1964 na 4. najdišču (horizont II), in sicer pod okriljem RLV, direktorjem Dušanom Pipušem, dipl. inž. rudarstva, in vodjem jamomernice J. Guštinom. V ekipi iz Ljubljane so za delo prijeli Janez in Vida Pohar, Majda Prestor in Katica Drobne. Najprej je bilo treba zakoličiti prostor z odkritimi kostmi.⁸ Po geodetsko je Janez razdelil našo parcelo po treh oseh: os X po sredini najdišča po pobočju navzdol, os Y prečno na njo in os Z v vertikalno na sečišču vseh treh osi, ležečih na ničelni točki pod najdiščem. Sečišču osi je rudniški geometer izmeril nadmorsko višino 396,90 m. Koordinatni sistem je bil označen s količki v razdalji na en do dva metra. Z dobljeno metodo je bila najdišču določena višina v Z-osi 2 metra, razdalja po pobočju v X-osi 7 m in prečna širina v Y-osi 9 m. Nagib pobočja je nihalo od 10° do 15°, enako plasti pod površjem, spodnje skoraj horizontalne. Linija X-osi je ležala v smeri 46°NE. Iz tega sledi površinski obseg 90 m², ocena odkopanega materiala pa 110 m³.

Vestno odčitavanje in zapisovanje vseh meritev sta vodila Janez in Vida Pohar, kar še danes omogoča točno umestitev oz. definicijo lege v prostoru za vsak izkopani objekt z dodano inventarno številko, skupaj 150. Ti seznamni podatki so vpisani v prvem poročilu o izkopavanjih 21. 12. 1964 Inštituta za geologijo Univerze v Ljubljani.⁷

*Slika 7:
Koordinatni sis-
tem z X- in Y-osjo
in očiščenimi
kostmi kolka še v
prvotni legi.
(Foto: K. Drobne)*

Podatki so danes zanimivi za računalniško obdelavo. Ti bi prostorsko prikazali lego skeletnih ostankov in omogočili interpretacijo tafonomskega položaja trupla. Pri odkrivanju in dviganju

*Slika 8:
Zlaganje z mav-
cem zavarovanih
kosti v posebej
pripravljene
zaboje s slamo
za transport na
Velenjski grad.
(Foto: K. Drobne)*

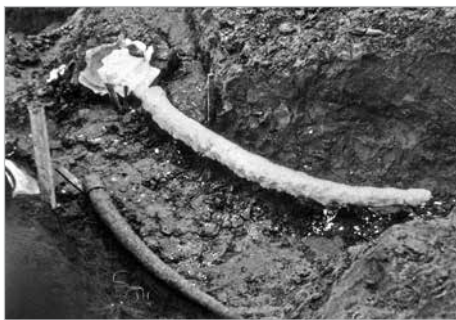
kosti tako velike živali smo bili pozorni na ohranjenost kostne mase. Majhne in velike kosti so bile tik pod površino krhke, globlje v sedimentu pa bolj čvrste (slika 7). Manjše kosti, zlasti členki prednjih in zadnjih nog ter okruški vretenc, so bili trdni in takoj primerni za transport. Večje kosti so bile ali nepoškodovane ali pa razlomljene, stisnjene, v več kosih. Te je bilo treba utrditi kot vsak zlomljen ud. Neuki »zdravniškega« delu smo se tega posla priučili. Na hitri tečaj se je Katica Drobne takoj odpravila na ortopedsko kliniko v Ljubljano. Tam so jo tudi opremili s potrebnim materialom za mavčenje kosti in okel. Utrjene z gazo, mavcem in kovinskimi žicami smo večje, težje kosti pritrdili na deske. Zložili smo jih v pripravljene lesene zaboje, za vsako kost posebej, obdane s slamo ali ovite z gazo.⁸ Tako smo delali dan za dnem vse do inventarne številke 150 (slika 8).

Kaj kmalu smo ugotovili, da gre za mlad osebek s še ne popolnoma zaraslimi kostmi. V blatnem močvirju je obležal na boku, ob stegnjeni glavi z okli in spodvihanimi nogami. V zgornji čeljusti so v jamicah tičali še zobje z mlečnimi vred – kar štirje molarji drug poleg drugega na levi in desni strani čeljusti. Kosti lobanje so bile tanke in stisnjene, da jih žal nismo mogli izločiti iz sedimenta. Najdaljši zaboj je bil narejen za levi okel, dolg 2,30 m, in krajši za desni, poškodovani okel z inventarnima številčkama 4 in 12 (sliki 9, 10). Ko so bile kosti in zobje odkopani, so rudniški pomočniki v 4. najdišču očistili 3 profile v Y-osi in enega v X-osi. Vida Pohar je glede na različno barvo in zrnavost izbrala vzorce za podrobnejše granulometrične analize iz glin in glineno peščenih usedlin.^{3,9}

Za prepoznavanje starosti sedimentov in rastlinskega pokrova v daljšem obdobju pred mastodontovim najdiščem in po njem je bilo zbranih še 14 vzorcev na pobočju od Sopotu spodaj do vrha hriba, to je med kotama 387 m in 410 m (slika 12). Material so si razdelili za granulometrijo Vida Pohar et al.,^{3,9} za botaniko oz. pelode dr. Lojze Šercelj^{9,14} in za analize težkih mineralov Franc Drobne, dipl. inž. geolog.^{3,9,19} Vsi trije so našli odstopajoče podatke v ozki coni najdišča,

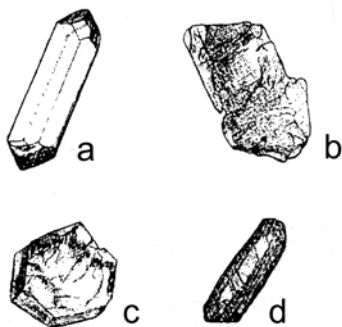

*Slika 9:
Prvo odkrivanje
obeh oklov v dol-
žini 3 metrov.
(Foto: K. Drobne)*

*Slika 10:
V drugi fazi odko-
pavanja: ovijanje
in utrjevanje
daljšega, 2,30 m
dolgega levega
okla v mavčno
oblogo.*

srednji seriji plasti. Zrnavost je bila v njej zmanjšana do me-
lja. Med lahkimi in težkimi minerali, prvič doslej določenimi
v premogovni kadunji, se je povečal delež rogovače, značilen
za smrekovski vulkanizem in karavanški tonalit, toda istoča-

*Slika 11:
Nekaj izbranih
težkih mineralov
iz sedimentov pod
najdiščem in nad
njim v povečavi
216x: a – cirkon,
b – rogovača, c –
granat, d – rutil v
risbi Kate Cvetko
Barič, po determi-
nacijah F. Drobne,
(povzeto po Pohar
et al., 1997).*

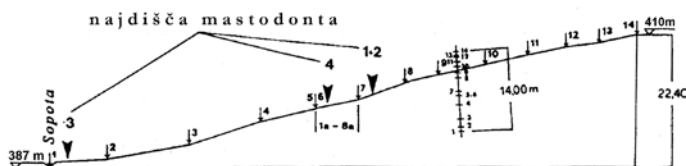
sno močno zmanjšal priliv granatnih zrn – z izvorom v pohorskem zaledju in bližnjih Alpah (slika 11). Pelodne analize kažejo v srednjem pasu uravnoteženo prisotnost smreke in bora, sicer v močnem upadu glede na starejše spodnje plasti, oster upad jelše ter porast bukve, tudi rodu *Nyssa*. Vse to kaže na kratek sunek toplejše klime pred naslednjimi ohladytvmi v pleistocenu. Najdišča so opredeljena – prvič: po časovnem razporedu odkrivanja, in drugič: po biostratigrafski legi v času poznega pliocena oz. v spodnjem delu stopnje villafranchij²⁰ (slika 12):

kota cca 410 m najdišče 1 > horizont IV

kota cca 410 m najdišče 2 > horizont III

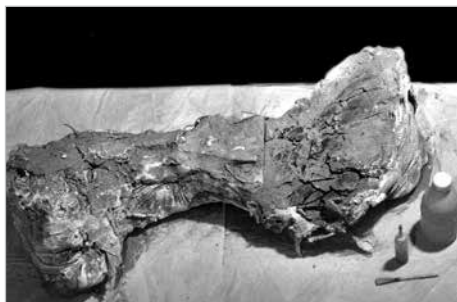
kota 396,90 m najdišče 4 > horizont II

kota cca 387 m najdišče 3 > horizont I

Slika 12: Profil »Škale« s prerezom pobočja od Sopote spodaj preko najdišča z mastodonti oz. trobčarji do vrha hriba, v razponu nadmorskih višin od 387 m do 410 m z oznakami »Zbrani vzorci 1–14«, najdišča po časovnem odkrivanju 1, 2, 4, 3 in po biostratigrafski poziciji horizontov I spodnji, II najdišče mastodonta, III in IV tik pod vrhom hriba, z dodatnim podrobnim profilom z vzorci 1–8a, navpično na izkop najdišča (dopolnjena risba po Pohar et al., 1997).

Obdobje prepariranja se je začelo s sušenjem odkopanih predmetov. Kostni so našle svoj drugi dom na Velenjskem gradu v posebej opremljenih dveh sobah s stalnim ogrevanjem. Na police smo razporedili kosti v mavcu in tiste brez njega. Sušile so se pod stalnim nadzorom. Šele po 8 mesecih smo odbrali dovolj suhe za prevoz v Ljubljano, v laboratorij katedre za geologijo in paleontologijo. Prepariranje je prevzela dipl. inž. kemije Nada Sedlar⁸ leta 1965. Po težaškem

*Slika 13:
Nadlahtnica – humerus,
mastodonta v fazi
prepariranja:
odstranjevanje
mavčne obloge,
rekonstrukcija
zlomljenih in
stisnjenih kostnih
delcev ter njihovo
lepljenje in utrje-
vanje. Opravilo
preparatorke
iz Narodnega
muzeja Slovenije
Nade Sedlar, inž.
kemije.*

*Slika 14: Zlepljena in utrjena piščal – fibu-
la, z inventarno številko in merilom, pripra-
vljena za obdelavo in kasneje za razstavno
vitrino. (Foto: France Velkovrh)*

delu z odstranjevanjem mavca je sledilo restavriranje kosti in zob, v nadaljevanju pa preizkušanje kemičnih učinkovin glede na obstojnost kostne mase zlepljenih delov kosti (slika 13). Prepariranje se je končalo z utrjevanjem delov skeleta, ki so bili namenjeni znanstveni obdelavi in kasneje za eksponate na razstavi v Velenjskem gradu (slika 14). Opis je podan v poročilu⁸ 1. faze 26. 12. 1966. Vsi postopki so trajali slaba 4 leta. Akademik Ivan Rakovec je preučil najprej zobe in okla^{9,11} (2. faza 17. 6. 1967), nato še stopalčne kosti prednjih in zadnjih nog^{10,12,13} (3. faza 24. 3. 1969). Določil je 3 osebk, ki pripadajo dvema vrstama, in sicer danes imenovana *Anancus arvernensis* (Croizet et Jobert 1828) in *Mammot* (*Zygodolophodon*) *borsoni* (Hays 1834), opisana kot *Bunolophodon arvernensis* (nahajališče 3) in *Zygodolophodon borsoni* (nahajališče 4).

Slika 15: Trobčar Anancus arvernensis v obliki skulpture iz plastike, prvič uporabljenega materiala v Sloveniji, delo akademske kiparke Dore Novšak, v vsej velikosti telesa in oklov v razstavni rondeli na Velenjskem gradu. (Foto: Marko Zaplatil)

*Slika 16:
Dobro ohranjene
kosti prednjih
udov mladega
mastodonta v
razstavni vitrini
na Velenjskem
gradu.
(Foto: Marko
Zaplatil)*

Priprava razstave

Živahni odzivi javnosti vseh družbenih kategorij, od mlade do starejše publike, so dale idejo arhitektu Marjanu Lobodi za postavitev razstave o mastodontu. Kam bi jo postavili, se je spraševal; odgovor je bil: tja, kjer je njegov grob, to je v Velenje s svojim gradom. Muzej ne more predstavljati golega materiala, morda celo nepopolnega. Treba ga je obuditi v življenje – to je bila njegova druga teza. Uspela mu je (sliki 15, 16). Veselje za skok v geološko zgodovino je vzbudil pri kiparki Dori Novšak in slikarju Tomažu Perku. Dora je s posvetovanjem v dunajskem Prirodoslovnem muzeju do-

bila priložnost, da po predlogi trobčarja *Anancus arvernensis* naredi podobno skulpturo za naš muzej. Prvič je v Sloveniji za izdelavo skulpture uporabila poliester, še brez izkušenj za tako veliko postavitev. Trudila se je, masi je dodala tudi žagovino za bolj naraven videz kože. Na Škofjeloškem gradu je bila gostja več mesecev. Izdelala je dele trupa, ki so jih na Velenjskem gradu sestavili, zlepili in morali večkrat še utrjevati. Arhitektu Marjanu je bilo kot odličnemu snovalcu razstav jasno, da mora mastodont nazaj v življenje. Zato je bil po

Slika 17:

Današnji pogled na ohranjena rastišča šote v zamočvirjenem predelu prave male džungle, izposojen iz ribiškega prospekta učne poti okoli jezer, Velenje.

njegovem mnenju zelo primeren slikar, ki je bil doma v slikoviti jezerski dolini v Cerknici, Tomaž Perko. Še kot študent si je v ozadju kino dvorane v Kamniku dal napeti grundirano platno. Skoraj 9 metrov dolgo in več kot 2 m visoko naj bi nudilo panoramski pogled na pokrajino v Velenjski kotlini,

Slika 18:

Dva ubežnika iz črede anankusov ob Velenjskem jezeru; delo akademskih kiparjev Stanislava in Ljiljane Tucaković. (Foto: Marko Zaplatil)

staro več kot 2 milijona let. Drevesa se da prepoznati po peclodih, semenih, listih, plodovih, celo deblih. Za tiste čase jih

je ugotovil Lojze Šercelj¹⁴ v vrtini skozi krovino v lignitno telo. Še več, zgodovina se ne izgublja, rada se vzdržuje in se malo prilagojena ponavlja. Zato je tudi mogočno drevo v ospredju oljne podobe preživele vrste *Pseudocarya*. Danes raste pred sodniško palačo v Ljubljani (slika 1). Zelena pokrajina z grmičjem, travo, smrekami, bori in bukvami ter šoto sredi močvirja ob jezeru je nudila primerno življenjsko okolje za redke trobčarje, toda številnejše tapirje (slike 1, 15, 17). Tudi v sladkovodnem jezeru je vrvelo od življenja rib, školjk in polžev, diatomej ter obraščanja s šoto in haracejami.^{15,16}

Šaleška dolina, stisnjena v klin med šopom prelomov južno od periadriadske linije med Karavankami na severu, smrekovškimi griči na zahodu in nedaleč od Pohorja na severu in severovzhodu, se odpira na jugovzhod proti Dobrni in Vojniku še danes. Verjetno so to pot našli tudi anankusi in mastodonti, ki so se zatekli po njej v najbolj zahodno močvirnato pokrajino pod Karavankami. Zato obstaja veliko možnosti, da se ob raznih izkopih najdejo v pliocenskih kot tudi pleistocenskih plasteh nove najdbe velikih trobčarjev. Lahko bi se pridružile tistim na Velenjskem gradu ali pa v Muzeju premogovništva, kjer jih že nekaj čaka na obdelavo. Z našimi najdbami in razstavami o izginulem življenju velikih trobčarjev želimo vzbujati pozornost in zanimanje ne samo

Slika 19:

Ob pešpoti nad jezeri postavljeno spominsko obeležje mastodontu v kovinskem medaljonu. Za njim stojita Vera Pogačar in Ana Glinšek (desno), predsednica in podpredsednica društva Revivas Škale. (Foto: K. Drobne)

domačinov, ampak mnogih drugih obiskovalcev¹⁸ (sliki 17 in 18). Saj v resnici nimajo možnosti daleč naokoli videti in spoznati tovrstno življenje pred več kot 2 in pol milijoni let v preteklosti Zemlje.^{20–24} Na znamenito najdbo nas spominja ob cesti nad Velenjskim jezerom tudi obeležje oblikovalca Črta Valenčaka – skala s kovinskim medaljonom mastodonta, postavljena leta 2015 (sliki 19, 20).

Pregled je predstavil ekipe ljudi, ki so opravljale svoje delo in ga predajale naprej drugim avtorjem in ustvarjalcem. Bile so skrbne in požrtvovalne. Zato je obsežen projekt potekal tekoče. Zaključil se je ob materialni in finančni podpori Rudnika lignita Velenje pod vodstvom direktorjev Dušana Pipuša, kasneje prof. dr. Franca Žerdina, ter večletnim projektom na Skladu Borisa Kidriča pod vodstvom akademika Ivana Rakovca. Samo želimo si lahko in se trudimo, da bi se kaj takega ponovilo tudi v prihodnje.

Slika 20: Skupinska slika s pobudniki pričujočega besedila in varuhi Razstave na Velenjskem gradu, v sredini s prof. Mojco Ževart, direktorico Muzeja Velenje, ob njej levo dr. M. Markič, A. Glinšek, desno V. Pogačar, Janez in Vida P. in Vinko Mihelak, 15. septembra 2015. (Foto: K. Drobne)

Dnevna in strokovna poročila ob odkritju mastodonta in po njem v Velenju

- **26. 10. 1964:** Paleontološka najdba v Velenju, Večer, JK.
- **28. 10. 1964:** Dragocene fosilije. Pri Velenju so našli okamenelo okostje mastodonta, Delo, Rajko Pavlovec.
- **30. 10. 1964:** Edinstveno odkritje v Velenju, Celjski tednik.
- **5. 11. 1964:** Ostanke mastodonta so odkrili. V Škalah pri Velenju je baje živel pred dvema ali več milijoni let, F. Krivec.
- **6. 11. 1964:** Kaj je jedel mastodont?, Tovariš, J. Belin.
- **6. 11. 1964:** Lomastil po zemlji je naši, Celjski tednik, Klančnik.
- **7. 11. 1964:** Kako je Maks našel »slona«, Večer, I. Tratnik.
- **November 1964:** Filmski zapis o izkopavanju mastodonta v Škalah pri Velenju, RTV Ljubljana, RTV Beograd, Božič.
- **December 1969:** Razstava o mastodontovih ostankih v Velenjskem muzeju, Proteus 32, str. 165, Franc Cimerman.
- **7. 5. 1983:** Mastodonti Šaleške doline, njihovi predniki in potomci. (Die Mastodonten des Tales Šaleška dolina, ihre Vor- und Nachfahren). 11. Mednarodna razstava mineralov Tržič, 28–39, Vida Pohar, Titovo Velenje.
- **14. 6. 2012:** Umestitev Premogovnika Velenje v svetovni okvir. Referenčna točka za rudarsko industrijo. Delo, str. 15, Miran Veselič.
- Prospekt: Po sledih izumrlih krajev. Škalski hrib. Revivas – Škale.
- Prospekt: Učna pot skozi gozd, Ribiško društvo, Velenje.
- **1. 10. 2015:** Mastodont spet družil nekdanje odkritelje. Naš čas, VP, Velenje.
- **15. 9. 2015:** O mastodontu in nekdanjih Škalah. Muzej Velenje in Društvo REVIVAS Škale.

Literatura

- ¹ Pohar, V., 1965: Najdba mastodonta v pliocenskih plasteh v Škalah pri Velenju. Varstvo narave II-III, 211–214, Ljubljana.
- ² Drobne, K., 1967: Izkopavanje mastodonta v Škalah pri Velenju. (The excavation of Mastodon at Škale). Geologija 10, 305–312, Ljubljana.
- ³ Pohar, V., Drobne, K. & Drobne, F., 1997: Zgodovina odkritja fosilnih ostankov mastodontov v Velenjski kotlini, (Die Entdeckungsgeschichte der Mastodonten aus dem Velenje Becken). Geološki zbornik 12, 41–70, Velenje.
- ⁴ Cimerman, F., 1969: Še o nekaterih izumrlih trobčarjih. Proteus 32, 162–164, Ljubljana.
- ⁵ Brezigar, A. & Pohar, V., 2000: Šaleško grobišče mastodontov. Proteus 7/62, 310–318, Ljubljana.
- ⁶ Vrhovec, B., 2010: Milijoni skriti v kamnih. DVD, video, TV Slovenija.
- ⁷ Rakovec, I., Drobne, K., Pohar, V., Pohar, J. & Prestor, M., 1964: Izkopavanje mastodonta iz krovnine Velenjskega premogovnika. Inštitut za geologijo Univerze v Ljubljani, 21. 12. 1964, rokopisno poročilo, 1–26, table 1–8, pril. 1–6, Sklad B. Kidriča, Ljubljana.
- ⁸ Rakovec, I., Sedlar, N., Drobne, K., Pohar, J., Pohar, V. & Prestor, M., 1966: Mastodonti iz krovnine Velenjskega premogovnika. 1. faza – Izkopavanje in prepariranje okostja. Inštitut za geologijo Univerze v Ljubljani, rokopisno poročilo, 26. 12. 1966, 1–32, table 1–17, Sklad B. Kidriča, Ljubljana.
- ⁹ Rakovec, I., Šercelj, A., Drobne, F. & Pohar, V., 1967: Mastodonti iz krovnine Velenjskega premogovnika, 2. faza. Inštitut za geologijo Univerze v Ljubljani, rokopisno poročilo, 17. 6. 1967, 1–48, table 1–5, pril. 1–7, Sklad B. Kidriča, Ljubljana.

- 10 Rakovec, I. & Drobne, K., 1969: Mastodonti iz krovnine Velenjskega premogovnika, 3. faza. – Končni elaborat. Inštitut za geologijo Univerze v Ljubljani, rokopisno poročilo, 24. 3. 1969, 1–96, table 1–16, Sklad B. Kidriča, Ljubljana.
- 11 Rakovec, I., 1968: O mastodontih Šaleške doline. (The Mastodons from the Šalek Valley.). Razprave IV. razreda SAZU 11, 301–350, Ljubljana.
- 12 Rakovec, I., 1970: About the osteological differences between the species *Bunolophodon (Anancus) arvernensis* (Croizet & Jobert) and *Zygodolophodon borsoni* (Hays). In: Memorandum in the honour of newly elected members of the Serbian Academy of Sciences and Arts 44, Beograd.
- 13 Rakovec, I., 1997: About the osteological differences between the species *Bunolophodon (Anancus) arvernensis* (Croizet & Jobert) and *Zygodolophodon borsoni* (Hays). (O osteoloških razlikah med vrstama *Bunolophodon (Anancus) arvernensis* (Croizet & Jobert) and *Zygodolophodon borsoni* (Hays). Geološki zbornik 12, 71–104, Velenje, reprint s prevodom.
- 14 Šercelj, A., 1968: Pelodna stratigrafija velenjske krovnine. Plasti z ostanki mastodontov. Razprave IV. razreda SAZU 11, 377–397, Ljubljana.
- 15 Kosi, G., Vrhovšek, D. & Velkovrh, F., 1987: Paleontološke raziskave pliokvartarne skladovnice velenjske udorine (Paleontological investigations of the Plio-Quaternary beds of the Velenje depression). V: Brežigar, A. et al. Geologija 28/29, 93–119, Ljubljana.
- 16 Seher, A., 1995: Zgodovina premogovnika Velenje. Anton Seher, 1. knj.: Premogovnik : 528 pp, Velenje.
- 17 Strmšek, N., 2016: Razvoj turizma ob Škalskih jezerih. Geomix 23/1, 49–52, Ljubljana.
- 18 Špeh, N. & Veber, I., 2004: Vrednotenje neobnovljivih virov Šaleške doline z vidika sonaravnega in trajnostnega regionalnega razvoja. V: Šalej, M. (ur.), Zborovanje slov. geografov, 19: 2004, 194–211, Velenje.

- ¹⁹ Drobne, F., 1997: Sedimentno-petrografske preiskave vzorcev profila »Škale«. V: Pohar et al., 1997, Geološki zbornik 12, 50–66, Velenje.
- ²⁰ Pendolfi, G. & Petronio, C., 2015: A brief review of the occurrences of Pleistocene *Hippopotamus* (Mammalia, Hippopotaminidae) in Italy. *Geologia Croatica* 63/3, 313–319, Zagreb.
- ²¹ Premru, U., 2005: Tektonika in tektogeneza Slovenije (Tectonics and tectogenesis of Slovenia). Geološki zavod Slovenije, 518 pp, 5 maps, CD-rom, Ljubljana.
- ²² Debeljak, I., 2017: Fosilni trobčarji iz Šaleške doline. Šaleški razgledi 15, Zbornik 2016–2017, 35–50, Velenje.
- ²³ Markič, M., 2017: Velenjski premogovni bazen in ligmit v njem. Šaleški razgledi 15, Zbornik 2016–2017, 51–66, Velenje.
- ²⁴ Mikuž, V. & Pavšič, J., 2017: Edinstveni pliocenski sesalec iz Šaleške doline. Šaleški razgledi 15, Zbornik 2016–2017, 67–74, Velenje.

Irena Debeljak

Irena Debeljak, univ. dipl. ing. geologije, je doktorirala leta 2003 na Oddelku za geologijo Naravoslovnotehniške fakultete v Ljubljani. Od leta 1990 je zaposlena na Paleontološkem inštitutu Ivana Rakovca ZRC SAZU. Poleg tega kot docentka za arheološko naravoslovje v okviru predmeta arheologija okolja predava na Univerzi v Ljubljani. Njeno glavno raziskovalno področje so fosilni vretenčarji, predvsem zgornjekredni dinosavri in krokodili ter pleistocenski jamski medved. Še posebej jo zanima mikrostruktura kosti in zob v povezavi s taksonomskimi in paleobiološkimi študijami pri različnih vretenčarskih skupinah. S tem v zvezi bo opravila tudi primerjalno paleohistološko analizo dentina v oklih izumrlih trobčarjev.

FOSILNI TROBČARJI IZ ŠALEŠKE DOLINE

Fosilni ostanki trobčarjev iz Velenja pripadajo dvema izumrlima oblikama: anankusom¹ vrste *Anancus arvernensis* (Croizet & Jobert, 1828) in mastodontom vrste *Mammot (Zygodon) borsoni* (Hays, 1834). V nadaljevanju bomo na kratko predstavili razvoj in značilnosti teh izumrlih trobčarjev ter svet, v katerem so živeli. Kot bomo videli, so bile prav spremembe okolja ključne pri

¹ Anankuse so včasih uvrščali med mastodonte, danes pa to ne velja več. Eni in drugi so le daljni sorodniki..

njihovi evoluciji, širjenju in navsezadnje tudi izumrtju.

Trobčarji izvirajo iz tropskih gozdov Afrike. Pojavili so se v paleogenu pred približno 60 milijoni let. Zanimivo je, da so kar 40 milijonov let ostali omejeni le na afriški kontinent. Ta je proti severu mejil na ocean Tetido. Ob podpiranju afriške kontinentalne plošče pod evrazijsko so se na območju severno od Afrike pred dobrimi 20 milijoni let začele vzpostavljati kopenske povezave, preko katerih so se trobčarji, vključno s predniki naših anankusov in mastodontov, prvič lahko razširili v Evrazijo. Širjenje trobčarjev iz Afrike proti sicer hladnejšemu severu je omogočila izrazita, nekaj milijonov let trajajoča otoplitev v srednjem miocenu. Pred približno 15 milijoni let so temperature izrazito padle in sezonske razlike so postale tako velike, da od takrat naprej ni več prihajalo do širjenja listojedih (folivorih) trobčarjev iz Afrike proti severu. V Evraziji živeči listojedi trobčarji pa so se morali sčasoma prilagoditi na vse večje vključevanje trav v prehrano.²

Razvoj in izumrtje anankusa

Anankusi izvirajo iz gomfoterijev (družina *Gomphotheriidae*). To je bila največja in nekoč skoraj po vsem svetu razširjena skupina trobčarjev. Razvila se je v Afriki že pred vsaj 27 milijoni let. Rod *Gomphotherium* se je v že omenjenem valu selitev pred 20 milijoni let razširil najprej v Indijo in pred približno 18 milijoni let še v Evropo. Rod *Gomphotherium* je v „starem svetu“ pred 11–12 milijoni let zamenjal njegov evolucijski naslednik, rod *Tetralophodon*. Možno, da se je prehod iz enega rodu v drugega zgodil nekje v zahodni ali pa centralni Evropi. Tetralofodoni so imeli za razliko od gomfoterijev že močno zakrnele spodnje okle. Pred približno 7 milijoni let, v zgornjem miocenu, je rod *Tetralophodon*

² Podatke o radiaciji oz. širjenju trobčarjev iz Afrike v Evrazijo ter o razvoju anankusov in mastodontov povzemamo po naslednjih avtorjih: van der Made & Mazo, 2003; Göhlich, 2010; van der Made, 2010; Mazo & van der Made, 2012.

prešel v rod *Anancus*. Glede tega, kako in kje točno se je to zgodilo, obstajajo različne domneve. Možna bi bila lokalna evolucija nekje v Evropi, lahko pa tudi, da se je *Anancus* razvil v Aziji in potem migriral proti zahodu v Evropo. V razvojni liniji *Gomphotherium*–*Tetralophodon*–*Anancus* je zaradi prehodnih oblik zelo težko postaviti meje med posameznimi rodovi.

Rod *Anancus* je bil ob koncu miocena, predvsem v pliocenu in deloma tudi v začetnem delu pleistocena, razširjen po vsej Evraziji, od Anglije na zahodu do Japonske na vzhodu, v centralni Aziji, na Kitajskem in v Indiji. Iz Evrazije se je razširil tudi v Afriko, se pravi v obratni smeri kot njegovi predniki gomfoteriji. Do zdaj je bilo določenih okoli 10 vrst. V Evropi je zaenkrat priznana le ena: *Anancus arvernensis*. Bolj primitivne, zgornjemiocenske oblike arvernensisa običajno označujejo kot podvrsto *Anancus arvernensis turolensis*.³ Najbolj tipična, pogosta in izjemno razširjena oblika *A. arvernensis arvernensis* je živela v pliocenu pred okoli 5,3 do 2,6 milijona let (sesalske cone MN 14–16). Našli so jo v številnih najdiščih po Evropi: v Angliji, na Nizozemskem, v Španiji, Franciji, Italiji, Nemčiji, na Hrvaškem, Madžarskem, Slovaškem, v Romuniji, Bogariji, Grčiji in Turčiji. V bolgarskem najdišču Dorkovo so našli več kot 100 različnih osebkov te živali. Razen velenjskih Škal imamo v severovzhodni Sloveniji še nekaj najdišč vrste *A. arvernensis*.⁴

Za razliko od svojih prednikov gomfoterijev so imeli anankusi že zelo moderno zgradbo lobanje, s kratko spodnjo čeljustjo in izrazito visokim, izbočenim lobanjskim svodom, ki spominja na slone. Ta njihova značilnost se lepo opazi tudi na rekonstrukciji, ki jo je po modelu iz dunajskega prirodoslovnega muzeja v naravni velikosti izdelala akademska kiparka Dora Novšak. Nekoliko manj posrečeni so na tem modelu okli, ki so bili v resnici precej tanjši in ne tako ukrivljeni.

³ Gaziry, 1997.

⁴ Več o teh najdbah v Lenardić & Pohar, 1997; Mikuž, 1998; Mikuž & Pavšič, 2011.

Anankusi so imeli le še zgornja dva okla, ki sta bila izrazito ravna, bolj ali manj vzporedna in dolga okoli 3 metre (slika 1). Večinoma so živeli v gozdovih, kjer so se prehranjevali z vsem, kar je bilo tam na voljo:⁵ z listjem, mladimi vejnatimi poganjki, sadjem, semeni, lubjem in deloma tudi s travo, odvisno od sezonske razpoložljivosti. Poleg tega so izkopavali gomolje in korenine, pri čemer so si lahko pomagali z okli, ki so jih sicer uporabljali tudi pri obrambi. Hrano so mleli z bunodontnimi kočniki. Izraz bunodonten pomeni, da je žvekalna površina sestavljena iz posameznih grbinic, podobno kot danes pri prašiču in medvedu, le da so bili zobje anankusov neprimerno večji. Glavne grbine na njihovih zobeh se levo in desno značilno izmenjujejo (slika II/3). Po njihovem številu lahko sklepamo na evolucijski nivo. Zadnji molarji ali meljaki velenjskih anankusov so pripadali razvojno napredovani obliki.⁶

S plečno višino 3–3,5 metra in težo okoli 5 ton je bil rod *Anancus* eden največjih trobčarjev. Velikost zadnjih anankusov v jugozahodni Evropi pa se je zmanjšala, kar bi lahko kazalo na postopno poslabšanje pogojev za njihovo življenje. Na začetku pleistocena, pred okoli 2,5 milijona let, se je podnebje drastično ohladilo in hkrati postajalo vse bolj suho. Veliki evropski gozdovi so izginjali in namesto njih so se širile travnate stepe. V zahodni in južni Evropi so se anankusom na začetku pleistocena pridružili že pravi, moderni sloni (družina Elephantidae), predvsem tako imenovani južni slon – *Mammuthus meridionalis*. V Španiji je *A. arvernensis* (podvrsta *A. a. mencalensis*) izginil pred 2,4–2,5 milijona let (conca MN 17a), najmlajša evropska najdba anankusov (podvrsta *A. a. chilhiacensis*) v Franciji pa naj bi bila stara 2,2–2,3 milijona let (conca MN 17b). V Aziji so anankusi izumrli pred približno 1,8 milijona let. Domnevamo, da se je eden zadnjih predstavnikov te skupine *A. alekseevae* oz. *A.*

⁵ Prehranjevanje anankusov so proučili Rivals & Athanassiou, 2008; Rivals et al., 2015; Saarinen & Lister, 2016.

⁶ To je ugotovil že Rakovec, 1968.

anancus alexeevae iz Rusije že adaptiral na pretežno odprto pokrajino in prehranjevanje tudi s tršo, bolj abrazivno, manj kalorično travo, saj so krone njegovih kočnikov višje kot pri ostalih oblikah anankusov.⁷

Razvoj in izumrtje Borsonovega mastodonta

Mastodonti spadajo v drugo, ne tako raznoliko, vendar zelo razširjeno družino fosilnih trobčarjev, ki jo imenujemo mamutidi (družina Mammutidae). Mamutide so včasih skupaj z družino gomfoterijev, vključno s tetralofodoni in anankusi, uvrščali v skupino mastodontov, danes pa to ne velja več. Izraz mastodont ali mastodon zdaj uporabljamo le še za enega predstavnika mamutidov, in sicer za rod *Mammut*. Da je zmeda še večja, *Mammut* ni mamut v klasičnem pomenu te besede, kot bi upravičeno sklepali po njegovem latinskem imenu. Ime mamut je rezervirano le za rod *Mammuthus*, ki pa spada že v drugo, bolj moderno družino trobčarjev, tako imenovane prave slone (družina Elephantidae). Med tipično ledenodobnim mamutom, kakršen je bil najden na primer v Nevljah pri Kamniku (vrsta *Mammuthus primigenius*), in mastodonti je več kot 25 milijonov let ločenega razvoja; torej so eni in drugi le zelo daljni sorodniki.

Mamutidi so se razvili v Afriki iz rodu *Palaeomastodon*, ki je živel pred okoli 35 milijoni let in velja za skupnega prednika tako mamutidov kot tudi slonov (družina Elephantidae). Mamutidi so ostali evolucijsko konzervativni in njihova diverziteta je bila nizka. Ta družina vključuje le tri rodove: *Eozygodon*, *Zygodon* in *Mammut*.⁸ Najstarejše najdbe rodu *Eozygodon*, ki je imel okle v zgornji in spodnji čeljusti, so stare okoli 22 milijonov let. Iz *Eozygodon* se je razvil rod *Zygodon*, ki se je ob zapiranju Tetide pred 20 milijoni

⁷ O zadnjih predstavnikih anankusov, njihovem zatonu in izumrtju pišejo Boeuf, 1992; Ferretti & Croitor, 2001; Garrido & Arribas, 2014.

⁸ Glej npr. Tobien, 1996; Dubrovo, 1997.

let skupaj z gomfoteriji in dinoteriji razširil iz Afrike v Indijo in potem še v Evropo. Najstarejše najdbe zigolofodonov v Evropi so stare okoli 18 milijonov let. V srednjem miocenu je bil rod *Zygodolophodon* že dobro zastopan tudi v centralni in vzhodni Aziji, od koder se je razširil še v Severno Ameriko. Iz zigolofodonov se je razvil še tretji rod mamutidov: *Mammut* ali mastodont. Kdaj in kje natančno se je to zgodilo, še ni povsem jasno. V severni Aziji in Severni Ameriki so njegovi najstarejši ostanki stari približno 11 milijonov let. Selitve trobčarjev in drugih sesalcev iz Azije v Severno Ameriko in tudi v obratni smeri iz Severne Amerike v Azijo je takrat omogočila izrazita ohladitev podnebja in posledično kopičenje večjih količin ledu v severnih geografskih širinah, kar je povzročilo padec morske gladine in okopnitev Beringovega mostu. Tako so na primer pred približno 11 milijoni let iz Amerike v Evrazijo prišli troprsti konji hiparioni in kasneje, ob začetku pleistocena pred 2,6 milijona let, pravi – enoprsti konji rodu *Equus*.⁹

Nekateri domnevajo, da se je rod *Mammut* razvil iz zigolofodona najprej v Ameriki in da je od tam migriral v Azijo in Evropo; morda ob istem času kot hiparioni. Druga možnost je, da je bil center njegovega razvoja v zahodni Aziji, od koder se je zelo kmalu razširil v Severno Ameriko in čez nekaj milijonov let še proti zahodu v Evropo, morda v istem valu kot anankus. To bi pomenilo, da sta ameriški mastodont (*Mammut americanum*) in evrazijski ali Borsonov mastodont (*Mammut borsoni*) sestrski taksona. Tretja možnost je, da severnoameriški in evrazijski mastodonti kljub podobnosti ne pripadajo istemu rodu in da je pri tem šlo za dva ločena evolucijska centra. Zagovorniki te teorije zato za evrazijske mamutide oz. mastodonte vrste *borsoni* ne uporabljajo imena *Mammut*, pač pa *Zygodolophodon*, kar pa tudi ni povsem ustrezno, saj so zigolofodoni bolj primitivni od Borsonovega

⁹ Kar je znanega o prehodu *Zygodolophodon*-*Mammut*, povzemajo npr. Tsoukala, 2000; van der Made, 2010; Mazo & van der Made, 2012.

mastodonta.¹⁰ Mi tokrat uporabljamo obe rodovni imeni, v prihodnosti pa lahko pričakujemo, da bo Borsonov mamut dobil drugačno, svoje rodovno ime. Kakorkoli že, ameriški in evrazijski mastodont sta bližnja sorodnika, pri čemer pa je bil prvi skoraj za polovico manjši od drugega.

Evrazijski ali Borsonov mastodont *Mammuth borsoni* je bil eden največjih kopenskih sesalcev vseh časov. Po zadnjih ugotovitvah naj bi bil celo večji od oligocenskega brezrogega nosoroga indrikoterija.¹¹ Plečna višina povprečnih samcev naj bi znašala 4,2 metre, teža pa 16 ton (slika 2). Samice so bile približno za četrtnino manjše. Največji samci naj bi v plečih presegali 5 metrov in tehtali več kot 28 ton. Za primerjavo: današnji največji kopenski sesalec je afriški slon (*Loxodonta africana*), pri katerem povprečen samec meri 3,2 metra in tehta 6 ton. Tudi največji med njimi le izjemoma presežejo višino 4 metre in težo 10 ton. Večja velikost lahko pomeni tudi daljšo življenjsko dobo. Današnji afriški slon živi okoli 60 let, Borsonov mastodont je domnevno živel še okoli 10–15 let dlje. Proces zraščanja sklepnih delov kosti (epifiz) z glavninami (diafizami) in s tem proces aktivne rasti se je pri samcih ustavil šele okoli 50. leta, pridobivanje teže pa se je nadaljevalo do pozne starosti. Pri tej vrsti so še posebej markantni ekstremno dolgi, vitki, skoraj ravni, le za malenkost navzgor in navzven upognjeni zgornji okli, ki so lahko merili 5 metrov in več. To so bili najdaljši zobje vseh časov. Kar težko si je predstavljati, kako so Borsonovi mamuti prenašali tolikšno težo in kako so v gozdnati pokrajini lahko manevrirali s tako dolgimi okli. Poleg dolgih zgornjih oklov so imele te živali še zakrnel, povsem nefunkcionalen par spodnjih sekalcev. Glava je bila značilno nizka in dolga.

Domnevamo, da so mastodonti živeli v čredah, ki so jih sestavljale samice z mladiči, medtem ko so spolno dozorili samci, stari 10–15 let, zapustili čredo in živeli samotar-

¹⁰ Več o tej problematiki v Markov, 2004.

¹¹ Larramendi, 2016; njegove so navedene tudi ocene velikosti.

sko ali pa v manjših skupinah več samcev.¹² Večinoma so bile to gozdne živali, ki so se podobno kot anankusi lahko prehranjevale s širokim spektrom rastlinske hrane, glavnino njihove prehrane pa je vendarle predstavljalo sočno listje. Njihovi zigodontni kočniki so bili specializirani za mletje razmeroma mehke rastlinske hrane in mastodonti z njimi ne bi mogli predelati večje količine trave. Na žvekalni površini so imeli 3–4 visoke, izrazite prečne grebene, usmerjene pravokotno na vzdolžno smer zoba (slika 3). Vsak posamezen greben sta sestavljali po dve stožčasti, nasproti si ležeči glavni grbini, ki so ju povezovale vmesne pomožne grbine, med grebeni pa so bile globoke brazde. Če pogledamo tak kočnik od strani, glavne grbine spominjajo na seske, zato so te živali dobile ime mastodonti, kar pomeni sescezobi. Ob stisku čeljusti so grebeni zgornjih molarjev segli v brazde na žvekalni površini spodnjih molarjev in obratno. Zgornji zadnji molar iz Škal pripada precej visoki evolucijski stopnji v razvojni liniji *Zygodon*–*Mammut*.¹³ Po obliki in tudi velikosti je podoben primerku samca iz grškega najdišča Milia z največjimi do zdaj izmerjenimi okli. Tam so najdbo uvrstili v zgornji pliocen oz. sesalsko cono MN 16.¹⁴

Najstarejši evropski ostanki vrste *Mammut* (*Zygodon*) *borsoni* na Madžarskem sodijo domnevno v čas ob koncu miocena,¹⁵ drugače pa je to v Evropi tipično pliocenska vrsta, značilna za sesalske cone MN 14–16. V številnih najdiščih so jo našli poleg vrste *Anancus arvernensis*, vendar so ostanki mastodontov povsod po Evropi bistveno redkejši kot ostanki anankusov. V Sloveniji so bili do zdaj najdeni le v Škalah. Ta najdba je še toliko bolj dragocena, ker je ohranjen velik del skeleta. Drugod v Evropi so ostanke Borsonovih mastodontov našli še v Italiji, Španiji, Franciji,

¹² Ta domneva temelji na opazovanju današnjih slonov in analizi strukture fosilnih populacij ameriškega mamuta (Haynes & Klimowicz, 2003).

¹³ Rakovec, 1968

¹⁴ Tsoukala, 2000; Mol & Tsoukala, 2010; Tsoukala & Mol, 2016.

¹⁵ Gasparik, 2001.

na Nizozemskem, v Nemčiji, Avstriji, na Hrvaškem, Madžarskem, Slovaškem, v Romuniji, Bolgariji, Grčiji in Turčiji.¹⁶

Mammut (Zygodolophodon) borsoni je v Evraziji izumrl že pred anankusom, na prehodu iz pliocena v pleistocen, pred okoli 2,6–2,5 milijona let. Iz najnižjega dela pleistocena (cona MN 17a) so znane le zelo redke, dvomljive najdbe. Nekateri menijo, da je Borsonov mastodont povsod v Evraziji izumrl že v pliocenu, kar je bilo nedvomno povezano s klimatskimi spremembami. Na severu so se nabirale velike količine ledu in sezonske razlike so postajale vse bolj izrazite. Rastline so se pred mrzlimi zimami zaščitile z odmetavanjem listja in tudi sadežev pozimi ni bilo več na voljo. To je v Evraziji vodilo v izumiranje listojedih (folivorih) in sadjejedih (frugivorih) živali, kakršni so bili poleg mastodontov tudi tapirji.¹⁷

Živalska združba, čas in okolje

Poleg anankusov in Borsonovih mamutov so na območju Velenjske kotline v pliocenu živeli tudi tapirji vrste *Tapirus arvernensis*.¹⁸ Njihovi fosilni ostanki so bili najdeni pod ostanki fosilnih trobčarjev.¹⁹ V večini evropskih najdišč najdbe te vrste uvrščajo v sesalski con MN 15 in 16. Le v Franciji so se omenjeni tapirji obdržali še v spodnjem pleistocenu (cona MN 17).²⁰ Tapirji danes živijo v tropskih pragozdovih Indonezije ter Južne in Srednje Amerike. Za svoje življenje potrebujejo toplo in vlažno podnebje, bližino vode in bujen gozd. Prav nič drugače ni moglo biti nekoč v Velenjski kotlini.

¹⁶ Zadnji pregled najdišč za vrsti *A. arvernensis* in *M. (Z.) borsoni* podajata Tsoukala in Mol, 2016.

¹⁷ Van der Made, 2010.

¹⁸ Fosilne ostanke velenjskih tapirjev sta paleontološko obdelala Mikuž in Pavšič (1983; 1997).

¹⁹ Brezigar et al., 1987 (geološki stolpec str. 106).

²⁰ Palombo & Valli, 2003; Guérin & Tsoukala, 2013.

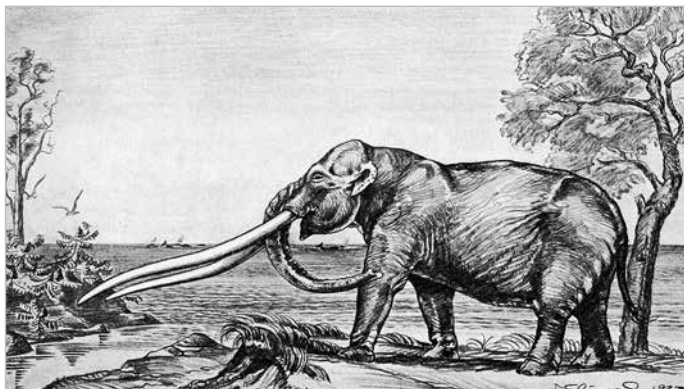
Iz trenutno razpoložljivih stratigrafskih in paleontoloških podatkov bi lahko zaključili, da fosilni ostanki trobčarjev iz okolice Velenja izvirajo iz zgornjega pliocena in so stari okoli 3,5–2,6 milijona let. To obdobje ustreza bio-kronološki enoti spodnji villafranchij²¹ oz. sesalski coni MN 16. Velenjski trobčarji morda sovpadajo s toplim obdobjem v srednjem piacenziju pred približno 3 milijoni let (slika 4). V tem času bi bili namreč pogoji za njihovo življenje še posebej ugodni. V severni Italiji je bila takrat povprečna letna temperatura za približno 2–4 °C višja kot danes. Podobne razmere so vladale verjetno tudi na širšem območju Šaleške doline. Zime so bile bolj mile in poletja manj vroča; padavin je bilo občutno več kot danes.²² Šaleška kotlina je bila v zgornjem pliocenu deloma zamočvirjena in morda tudi ojezerjena. Pedolne analize so pokazale, da so tukaj bujno uspevali vlažni, toploлюбni gozdovi, ki so jih vsaj deloma sestavljali tudi zimzeleni listavci.²³ Lokalne populacije trobčarjev bi v tej pokrajini zlahka našle dovolj hrane vse leto. Možno pa je tudi, da so na območja južno od Alp iz severovzhodne in vzhodne smeri sezonsko migrirale črede trobčarjev z območij, kjer je bila pokrajina bolj odprta, deloma savanska.

Z nadaljnjim ohlajevanjem podnebja, povečevanjem aridnosti in širjenjem step od vzhoda proti zahodu na račun izginjanja gozdov se je okolje ob nastopu pleistocena tako drastično spremenilo, da so Borsonovi mastodonti praktično povsod izumrli. V primerjavi z njimi so bili anankusi večji ekološki generalisti, zato so uspeli preživeti nekoliko dlje z vključevanjem vse večjega deleža trav v svojo prehrano in z umikom proti zahodni Evropi. Po nekaj sto tisoč letih so v starejšem pleistocenu izginili tudi anankusi, nadomestili pa so jih na nove pogoje veliko bolje prilagojeni pravi sloni.

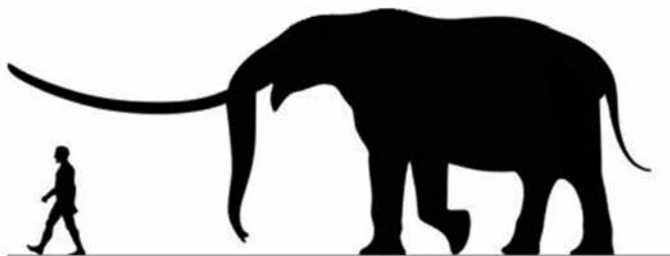
²¹ Rook & Martínez-Navarro, 2010.

²² Okoljske razmere in spremembe povzemam po Hably, 2002; Erdei et al., 2007; Petronio et al., 2011; Kovacs et al., 2012; Prista et al., 2015.

²³ Šercelj, 1968; Brezigar & Pohar, 2000.

Slika 1: Rekonstrukcija anankusa (*Anancus arvernensis*); narisala Margaret Flinsch.²⁴

Slika 2: Rekonstrukcija velikosti povprečnega samca Borsonovega mastodonta *Mammuthus (Zygolophodon) borsoni*.²⁵

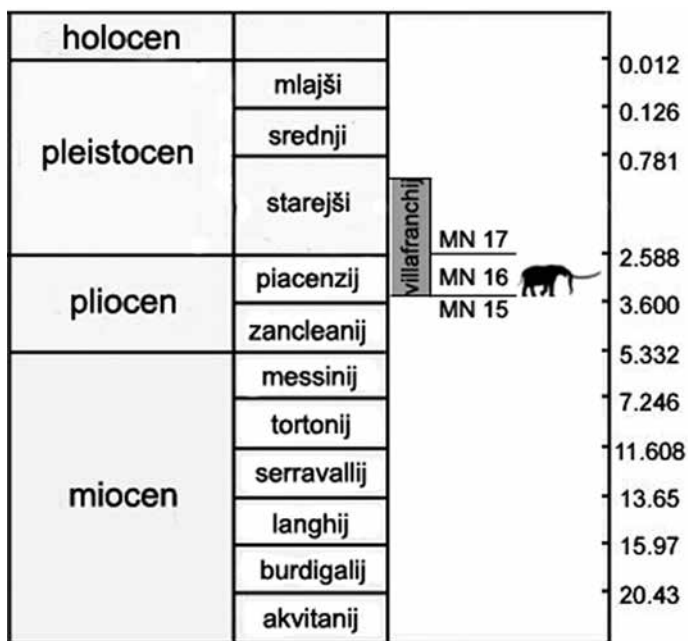
²⁴ Iz: Osborn, 1936.

²⁵ Prirejeno po: Larramendi, 2016; obris glave smo popravili v skladu z anatomskimi značilnostmi.

Slika 3:

Žvekalna površina zadnjega levega zgornjega molarja (M^3 sin) vrste *Anancus arvernensis* (levo) in *Mammut (Zygodolophodon) borsoni* (desno) iz velenjskih Škal.²⁶

Slika 4: Razdelitev kenozoika ali mlajšega zemeljskega veka od miocena naprej z umestitvijo velenjskih trobčarjev v zgornji del pliocena oz. spodnji villafranchij in sesalsko cono MN 16.

²⁶ Iz: Rakovec, 1968 (tab. 2, sl. 6; tab. 5, sl. 3).

Viri:

- BOEUF, O., 1992: *Anancus arvernensis chilhiacensis* nov. subsp. (Proboscidea, Mammalia), un mastodonte du Plio-Pléistocène de Haute-Loire, France. *Geobios*, mém. sp. 14, 179–188.
- BREZIGAR, A. & POHAR, V., 2000: Šaleško grobišče mastodontov. *Proteus* 7/62, 310–318, Ljubljana.
- BREZIGAR, A., KOSI, G., VRHOVŠEK, D., VELKOVRH, F., 1987: Paleontološke raziskave pliokvartarne skladovnice velenjske udorine (Paleontological investigations of the Plio-Quaternary beds of the Velenje depression). *Geologija* 28/29, 93–119, Ljubljana.
- DUBROVO, I. A., 1997: Fossil Proboscideans (Fosilni trobčarji). – *Geološki zbornik* 12, 159–197, Velenje.
- ERDEI, B., HABLY, L., KAZMER, M., UTESCHER, T. & BRUCH, A. A., 2007: Neogene flora and vegetation development of the Pannonian domain in relation to palaeoclimate and palaeogeography. *Palaeogeogr. Palaeoclimatol. Palaeoecol.* 253, 115–140.
- FERRETTI, M. P. & CROITOR, R. V., 2001: Functional morphology and ecology of Villafranchian Proboscideans from Central Italy. *In: The World of Elephants*. International Congress, Rome.
- GARRIDO, G. & ARRIBAS, M., 2014: The last Iberian gomphothere (Mammalia, Proboscidea): *Anancus arvernensis mencalensis* nov. ssp. from the earliest Pleistocene of the Guadix Basin (Granada, Spain). *Palaeontologia Electronica* 17/1, 16 pp.
- GASPARIK, M., 2001: Neogene proboscidean remains from Hungary; an overview. *Fragmenta Palaeontologica Hungarica* 19, 61–77.
- GAZIRY, A. W., 1997: Die Mastodonten (Proboscidea, Mammalia) aus Dorn-Dürkheim 1 (Rheinhausen). *Courier Forschungsinstitut Senckenberg* 197, 73–115.
- GÖHLICH, U. B., 2010: Tertiäre Urelefantenfunde aus Deutschland. *In: Meller, H. (ed.), Elefantenreich eine*

Fossilwelt in Europa. – 10 pp, Landesamt f. Denkmalpflege u. Archäologie Sachsen-Anhalt, Halle.

- GUÉRIN, C. & TSOUKALA, E., 2013: The Tapiridae, Rhinocerotidae and Suidae (Mammalia) of the Early Villafranchian site of Milia (Grevena, Macedonia, Greece). *Geodiversitas* 35/2, 447–489.
- HABLY, L., 2002: Late Neogene vegetation and climate reconstruction in Hungary. *Acta Univ. Carol. Geol.* 46, 85–90.
- HAYNES, G. & KLIMOWICZ, J., 2003: „Mammoth (*Mammuthus* spp.) and American mastodont (*Mammuthus americanus*) bonesites: what do the differences mean?“ *Advances in Mammoth Research* 9, 185–204.
- KOVÁCS, J., SZABÓ, P., KOCSIS, L., VENNEMANN, T., SABOL, M., GASPARIK, M. & VIRÁG, A., 2015: Pliocene and Early Pleistocene paleoenvironmental conditions in the Pannonian Basin (Hungary, Slovakia): Stable isotope analyses of fossil proboscidean and perissodactyl teeth. *Palaeogeogr. Palaeoclimatol. Palaeoecol.* 440, 455–466.
- LARRAMENDI, A., 2016: Shoulder height, body mass and shape of proboscideans. *Acta Palaeontologica Polonica* 61/3, 537–574.
- LENARDIĆ, J. & POHAR, V., 1997: Distribution of the Mastodonts in Slovenia. *Geološki zbornik* 12, 105–130, Velenje.
- van der MADE, J., 2010: The evolution of the elephants and their relatives in the context of changing climate and geography. *In*: HÖHNE, D. & SCHWARZ, W. (eds.), *Elefantentreich – Eine Fossilwelt in Europa*. 340–360, Landesamt für Denkmalpflege und Archäologie Sachsen-Anhalt & Landesmuseum für Vorgeschichte, Halle.
- van der MADE, J. & MAZO, A. V., 2003: Proboscidean dispersals from Africa towards Western Europe. *Deinsea* 9, 437–452.
- MARKOV, G. N., 2004: The fossil proboscideans of Bulgaria and the importance of some Bulgarian finds – a brief review. *Historia naturalis bulgarica* 16, 139–150.

- MAZO, A. V. & van der MADE, J., 2012: Iberian mastodonts: Geographic and stratigraphic distribution. *Quaternary International* 255, 239–256.
- MIKUŽ, V., 1998: Nova najdba mastodontovega zoba iz bližnje okolice Ptuja (The new finding of Mastodont's tooth from vicinity of Ptuj, NE Slovenia). *Geologija* 41, 127–133.
- MIKUŽ, V. & PAVŠIČ, J., 1983: Velenjski tapir. *Geološki zbornik* 3, 45–46, Ljubljana.
- MIKUŽ, V. & PAVŠIČ, J., 1997: Tapirus arvernensis Croizet & Jobert, 1928 iz zgornjepliocenskih plasti v Šaleški dolini (Tapirus arvernensis Croizet & Jobert, 1928 from the Upper Pliocene strata in the Šalek Valley). *Geološki zbornik* 12, 131–158, Velenje.
- MIKUŽ, V. & PAVŠIČ, J., 2011: Najdba mastodonta iz Kicarja blizu Ptuja (The mastodon find from Kicar near Ptuj). *Opera Instituti Archaeologici Sloveniae* 21, 25–34, Ljubljana.
- MOL, D. & TSOUKALA, E., 2010: The Milia mastodon, *Mammut borsoni* (Grevena, Macedonia, Greece). *Quaternaire, Hors serie* 3, 82–84.
- OSBORN, H. F., 1936: Proboscidea: A Monograph of the Discovery, Evolution, Migration and Extinction of the Mastodonts and Elephants of the World: Vol. I. *Moeritherioidea, Deinotherioidea, Mastodontoidea*. 802 pp, American Museum Press, New York.
- PALOMBO, M. R. & VALLI, A. M. F., 2003: Remarks on the biochronology of mammalian faunal complexes from the Pliocene to the Middle Pleistocene in France. *Geologica Romana* 37, 145–163.
- PETRONIO, C., BELLUCCI, L., MARTINETTO, E., PANDOLFI, L. & SALARI, L., 2011: Biochronology and palaeoenvironmental changes from the Middle Pliocene to the Late Pleistocene in Central Italy. *Geodiversitas* 33/3, 485–517.
- PRISTA, G. A., AGOSTINHO, R. J. & CACHÃO, M. A., 2015: Observing the past to better understand the future: a synthesis of the Neogene climate in Europe and its perspectives on present climate change. *Open Geosci.* 7, 65–83.

- RAKOVEC, I., 1968: O mastodontih Šaleške doline. (The Mastodons from the Šalek Valley.). Razprave IV. razreda SAZU 11, 299–350, Ljubljana.
- RIVALS, F., ATHANASSIOU, A., 2008: Dietary adaptations in an ungulate community from the late Pliocene of Greece. *Palaeogeogr. Palaeoclimatol. Palaeoecol.* 265, 134–139.
- RIVALS, F., MOL, D., LACOMBAT, F., LISTER, A. & SEMPREGON, G., 2015: Resource partitioning and niche separation between mammoths (*Mammuthus rumanus* and *Mammuthus meridionalis*) and gomphotheres (*Anancus arvernensis*) in the Early Pleistocene of Europe. *Quaternary International* 379, 164–170.
- ROOK, L. & MARTÍNEZ-NAVARRO, B., 2010: Villafranchian: The long story of a Plio-Pleistocene European large mammal biochronologic unit. *Quaternary International* 219, 134–144.
- SAARINEN, J. & LISTER, A. M., 2016: Dental mesowear reflects local vegetation and niche separation in Pleistocene proboscideans from Britain. *Journal of Quaternary Science* 31/7, 799–808.
- ŠERCELJ, A., 1968: Pelodna stratigrafija velenjske krovnine. Plasti z ostanki mastodontov. Razprave IV. razreda SAZU 11, 377–397, Ljubljana.
- TOBIEN, H., 1996: Evolution of zygodonts with emphasis on dentition. In: SHOSHANI, J. & TASSY, P. (eds.), *The Proboscidea. Evolution and Palaeoecology of Elephants and Their Relatives.* 76–85, Oxford University Press, Oxford.
- TSOUKALA, E., 2000: Remains of a Pliocene *Mammuthus borsoni* (Hays, 1834) (Proboscidea, Mammalia), from Milia (Grevena, W. Macedonia, Greece). *Annales de Paléontologie* 86/3, 165–191.
- TSOUKALA, E. & MOL, D., 2016: The Proboscidea of the Early Villafranchian site of Milia (Grevena, Macedonia, Greece). *Quaternary International* 406 (Part B), 4–24.

Miloš Markič

Miloš Markič je po končani osnovni šoli in Gimnaziji Ivana Cankarja v Ljubljani diplomiral na ljubljanski Fakulteti za naravoslovje in tehnologijo na oddelku za geologijo. Leta 1984 se je zaposlil na Geološkem zavodu v Ljubljani, kjer je bil med drugim nosilec geoloških in petroloških raziskav v Globokem, Lendavi – Petišovcih, Kanižarici Senovem, Trbovljah in Hrastniku ter Velenju. Leta 1995 se je študijsko izpopolnjeval na Montanistični univerzi v Leobnu, od leta 2000 do 2010 pa je bil na ljubljanski Fakulteti za naravoslovje in tehnologijo asistent pri univ. prof dr. Jožetu Pezdīču. Leta 2010 je uspešno zagovarjal doktorsko disertacijo z naslovom Velenjski lignit – njegova petrologija in nastanek.

Je član raziskovalno programske skupine Mineralne surovine, vodja ARRS projektov, koordinator projekta Možnosti shranjevanja CO₂ v Sloveniji in EU projekta Nekonvencionalni plin in nafta v Sloveniji.

VELENJSKI PREMGOVNI BAZEN IN LIGNIT V NJEM

Ozemlje Slovenije je bilo od nekdaj znano po rudarski dejavnosti.^{1,2} Že v času Keltov in nato Rimljanov so v naših krajih poznali nekatere pojave in nahajališča železove (Fe), bakrove (Cu) in

¹ Enciklopedija Slovenije, gesla na temo orudenj, rudarstva in premogovništva v Sloveniji. Državna založba Slovenije.

² Matija Drovenik, Mario Pleničar, Franc Drovenik: Nastanek rudišč v SR Sloveniji. Geologija 23/1, 1980, str. 1–157.

svinčeve (Pb) rude, v srednjem veku in kasneje pa so našli še orudjenja s srebrom (Ag), antimonom (Sb), cinkom (Zn), manganom (Mn), molibdenom (Mo), živim srebrom (Hg), barijem (Ba) in leta 1960 še z uranom (U). Celo zlato (Au) je znano v naših krajih, in sicer v naplavinah alpsko-panonskih rek Mure in Drave. Za taljenje rud so potrebovali velike količine lesa, ki pa so ga tudi v naših krajih z nastopom industrijske revolucije v 18. stoletju začeli vse bolj nadomeščati s premogom. Izsekanost gozdov je marsikje po Evropi zavzela velike površine, danes bi rekli, da je postala trajnostno gospodarsko nevzdržna. Tedanja cesarica Marija Terezija je za najditelje premoga razpisala celo denarne nagrade. Pred njo je v 17. stoletju že Janez Vajkard Valvasor zapisal, da je premog »kamen, ki gori«.³ Lekarnarji so ga menda imenovali zmajeva kri. Premog v Zagorju so poznali že sredi 18. stoletja, a niso prav dobro vedeli, kaj bi z njim. Za kurjenje ni bil prav priljubljen, saj so ga, kot govorijo nekateri pisni viri, na primer v Franciji prepovedali uporabljati že v srednjem veku, ker je to povzročalo prevelik smrad. Za taljenje rud, v kovaštvu, steklarstvu, jeklarstvu in nekaterih drugih industrijskih dejavnostih pa so vseeno potrebovali boljše gorivo kot les, in to so bili predvsem kakovostni črni premogi z visoko vsebnostjo ogljika (C) in po možnosti s čim nižjo vsebnostjo žvepla (S), primerni tudi za koksanje. V zahodni in severni Evropi so v času industrijske revolucije glavno vlogo v proizvodnji premoga prevzeli črni premogi karbonske starosti, znani med drugim tudi po izredno bogatih in imenitno ohranjenih paleoflorističnih združbah, ki so jih z velikim zagonom začeli proučevati številni tedanji paleontologi paleobotaniki. V Veliki Britaniji, Nemčiji, na Poljskem in v Ukrajini imajo ti premogi še danes velik gospodarski pomen, čeprav – vsaj v Veliki Britaniji in Nemčiji – znatno manjšega kot še pred nekaj desetletji. Pri nas karbonskih črnih premogov nimamo, imamo le črne premoge kredno-paleogenske starosti in še mlajše ne-

³ Janez Vajkard Valvasor, *Slava vojvodine Kranjske*, 1689.

ogenske.⁴ Med njimi so postali dobro znani tako imenovani kovaški premogi, na primer v okolici Zreč pod Pohorjem in Makol na severnih obronkih Haloz. Črne premoge s Krasa in Istre so že v 18. stoletju vozili v Trst in na Reko, kjer so jih uporabljali za pogon parnikov in nekaterih industrijskih obratov. Žal so kraški in istrski premogi sloveli po visoki vsebnosti škodljivega žvepla (okoli 10 %) in se kot taki navajajo celo v svetovni literaturi o petrologiji premogov. Kakovostne rjave premoge v Zasavju so odkrili najprej v Zagorju (1736) na površini, nato še v pasu preko Trbovelj, Hrastnika, Laškega in dalje proti vzhodu.^{5,6} V Zasavju nastopa premog kot en sloj, v povprečju debel okoli 25 m, a zaradi tektonskega stiskanja (gubanja, narivanja, luskanja) močno deformiran, na mestih popolnoma stanjšán, drugje znatno odebeljen. Od pojavov (izdankov) na površini so strmo vpadajoči zasavski sloj z rudarjenjem sledili v globino, tja do več kot 500 m globoko.⁶ Ravno skozi te kraje je ob Savi sredi 19. stoletja stekla železnica Dunaj–Trst in se tu oskrbovala s premogom za pogon lokomotiv. Parni stroji so tudi v drugih dejavnostih potrebovali vse večje količine premoga. Komercialno pridobivanje nafte je namreč zaživelo šele po letu 1880, zlasti pa z razvojem avtomobilizma po letu 1900. Preden je stekla proizvodnja zemeljskega plina iz vrtin od nekako 40. let 20. stoletja dalje, so tudi plin za javno razsvetljavo, tako imenovani mestni plin, najprej pridobivali z destilacijo iz premogov.

⁴ Karbonskih črnih premogov pri nas sicer nimamo, imamo pa sedimentne kamnine iz tega obdobja, med katerimi je zlasti v skrilavih glinavcih odlično ohranjena karbonska flora. Bralec si lahko v zvezi s tem prebere in ogleda naslednja dela, muzejske zbirke in razstavna mesta: Anton Ramovš: Okamnelo življenje v jeseniškem prostoru, razstava v Muzeju na Jesenicah; Zbirka na Oddelku za geologijo, NTF, Univerza v Ljubljani – Privoz; Tea Kolar - Jurkovšek in Bogdan Jurkovšek: *Karbonski gozd*, Geološki zavod Slovenije, monografija 191 str., razstavno mesto na Ljubljanskem gradu.

⁵ Wilhelm Petrascheck, *Kohlengologie der Österreichischen Teilstaaten – II. Teil: Kattowitz Buchdruckerei – und Verlags – Sp. Akc., Katowice, 1926/29, 484 str.*

⁶ Dušan Kuščer, Zagorski terciar, *Geologija* 10, 1967, str. 5–85.

V 19. stoletju lignita kot premoga nizke kurilne vrednosti niso cenili kot zelo uporabnega premoga. V industriji in prometu je bil znatno manj uporaben kot rjavi, kaj šele črni premog. Razmere pa so se povsem spremenile z nastopom proizvodnje elektrike v termoelektrarnah s tehnološko izpopolnjenimi izgorevalnimi napravami.

Povpraševanje po premogu se je povečalo. V poštrev so prišle tudi slabše vrste premogov in vse pomembneje je postajalo, da je bila njihova količina čim večja. V to zgodbo je konec 19. in nato v 20. stoletju stopila tudi Šaleška dolina (slika 1). Po letu 1945 se je v tej dolini razvilo novo mesto Velenje, ki je bilo pred tem le majhna vas (nemško Wöllan). Tako je danes lignit v Šaleški dolini, ki jo v novejšem času geografsko imenujemo tudi Velenjska kotlina, poimenovan predvsem kot *velenjski lignit v Velenjskem bazenu*, ki ga pridobiva Premogovnik Velenje (prej Rudnik lignita Velenje), elektriko iz njega pa proizvaja Termoelektrarna Šoštanj. Izraz *bazen* je geološki izraz. Z njim opredeljujemo proučevani geološki prostor v njegovem tektonskem, paleogeografskem in sedimentacijskem pomenu. Morda v slovenščini ni jezikovno povsem ustrezen, a ga malodane izključno tako imenujejo tudi strokovni jeziki drugih narodov.

Nekoliko sporen je morda tudi izraz *sloj* namesto izraza *plast*. *Sloj* lahko razumemo kot zaporedje plasti premoga in vmesnih jalovinskih plasti, pri čemer ima celotno zaporedje ekonomski pomen. Premog je opredeljen kot trdna snov, ki vsebuje več kot 50 % snovi organskega izvora in manj kot 50 % pepela (preračunano na stanje brez vlage). Enako velja za lignit, ki je premog nizke stopnje pooglenitve. Izraz *plast* je strogo sedimentološki in pomeni petrološko enovito geološko telo debeline več kot 1 cm. Če je tanjše od 1 cm, je to lamina.

V letih 1995 in 1998 je veliko delo o zgodovini Premogovnika Velenje v dveh knjigah napisal priznani rudarski inženir Anton Seher.⁷ Iz njegovega dela zvemo, da sega prva

⁷ Anton Seher, Premogovnik Velenje – 1. knjiga, 2. knjiga, 1995 in 1998, 526 str. in 591 str.

omemba lignita v Šaleški dolini v leto 1767, ko sta o njem poročala deželni vladi Štajerske v Gradcu pater Steiz in Ivan Fuchs. O lignitu je nato leta 1835 objavil članek francoski geolog Boué, za njim pa leta 1860 še Friedrich Rolle, ki je o njem pisal že bolj znanstveno, z omembo fosilov, starosti plasti in tudi o več plasteh premogov, ki so jih takrat poznali v širšem prostoru Šaleške doline, bile pa so tanke in slabe kakovosti. Danes vemo, da ne pripadajo glavnemu lignitnemu sloju, temveč nekaterim stratigrafsko starejšim plastem ali pa krovninskim nad glavnim lignitnim slojem. Za najdbe premoga v Šaleški dolini so konec 19. stoletja zvedeli tudi nekateri podjetniki, a so hitro spoznali, da so (tedaj znane) količine lignita v Šaleški dolini skromne in da je tudi kakovost slaba, povsem neprimerna na primer za kovaštvo, ki se je takrat že močno razvijalo na območju Slovenj Gradca, Zreč in drugje pod Pohorjem.

Leta 1875 (ali kakšno leto prej) je v Šaleško dolino prišel montanist Franz Mages iz avstrijske Štajerske iz Eisenerza, še danes velikega obratujočega dnevnega kopa železove (Fe) rude. Dal je izvrtati vrtino kakih 500 m zahodno od Konovega (slika 1), v ravninskem predelu Šaleške doline, in od globine dobrih 100 m navzdol prevrtal 37 m debel sloj lignita, ki ga danes, po več kot 140 letih raziskav in rudarjenja, poznamo kot velenjski lignitni sloj (sliki 2 in 3). Sloj ima obliko velike, rahlo konkavne leče, ki je dolga dobrih 8 km in široka 1,5–2,5 km. Sloj je v povprečju debel 60 m, skrajno celo do 160 m. Leži znotraj zaporedja klastičnih sedimentov pliocenske starosti. V spodnjem delu je razmeroma »jalovinast«, navzgor vse bolj »čist«, s kurilno vrednostjo v povprečju 10,5 MJ/kg in uporabnimi zalogami reda velikosti 100 milijonov ton.^{8,9} Rudarsko gledano so tako debeli sloji premoga, med katerimi pa v svetovni proizvodnji znatno

⁸ Aleksander Brezigar, Premogova plast Rudnika lignita Velenje, *Geologija* 28/29, 1987, str. 319–336.

⁹ Igor Veber, Evgen Dervarič, Reserves presentation for Velenje colliery according to UN framework classification, experts meeting, Geneva, 2004.

prevladujejo črni premogi, razmeroma redki. Za Velenje so glede na veliko debelino lignita slovenski rudarski strokovnjaki že pred desetletji razvili mednarodno cenjeno metodo odkopavanja premoga v debelih slojih.⁹ Premogovnik Velenje sodi že vrsto let med najbolj sodobno delujoče in varne podzemne premogovnike na svetu in je referenčni rudnik za podzemno premogovništvo v Evropski uniji. Za slovensko elektrogospodarstvo zagotavlja proizvodnjo lignita v količini reda velikosti 4 milijone ton letno, iz katere dobivamo dobro tretjino domače porabe električne energije, izjemoma tudi več, pri čemer pa sta tako premogovnik kot elektrarna po proizvodnji v evropskem merilu podpovprečno velika energetska objekta. Premogovnik Velenje je danes še edini delujoči premogovnik v Sloveniji, na ozemlju katere jih je manjših ali večjih v preteklosti delovalo več kot 80 (z dokumentirano proizvodnjo).^{10,11} Leta 1995 jih je delovalo šest. V naslednjih letih so proizvodnjo prenehali v štirih premogovnikih (Laško, Kanižarica, Senovo in Zagorje) in leta 2012 še v Rudniku Trbovlje–Hrastnik, kjer so zaprli tudi termoelektrarno.

Velenjski bazen je značilen medgorski (intramontani) tektonski razmični (angl. *pull-apart*) bazen, nastal v pliocenu med Šoštanjskim in Smrekovškim prelomom (slika III/2), ki sta oba desnozmčna in sta nastala zaradi delovanja enega najbolj izstopajočih tektonskih stikov, ki ga poznamo v Evropi na območju Alp, to je Periadriatskega lineamenta. Slednji je nastal zaradi stiskanja Afriške in Evrazijske plošče in posledičnega izrivanja kamninskih gmot proti vzhodu, kar je povzročilo nastanek Panonskega bazena. Geologijo Velenjskega bazena je predvsem na osnovi rezultatov vrtnanja in raznovrstnega študija odvzetih vzorcev v 70. in 80. letih pregledno opisal Aleksander Brezigar s sodelavci v treh temeljnih prispevkih v reviji Geologija, in sicer o premogovi plasti,⁸

¹⁰ Enciklopedija Slovenije.

¹¹ Milan Hamrla, Optična odsevnost nekaterih slovenskih premogov, Geologija 28/29, 1987, str. 293–317.

paleontoloških raziskavah pliokvartarne skladovnice¹² in geološki zgradbi predpliocenske podlage.¹³ Bil je tudi avtor številnih poročil, predvsem o sedimentacijskem modelu in vršaju s severa v krovlini lignitnega sloja. Tektoniko Velenjskega bazena je za njim vrsto let raziskoval Marko Vrabec in svoje ugotovitve objavil v prispevkih o stilu postsedimentacijskih deformacij v tem bazenu¹⁴ in o kinematiki Šoštanjskega preloma.¹⁵

Velenjski bazen je imel na začetku značaj izrazite tektonske udorine ali kadunje, ki so jo zapolnjevali raznoliki prodi in debelozrnati peski, podrejeno tudi melji in gline.¹⁶ V sedimentacijski prostor so jih s hribovitega zaledja Smrekovca, Karavank in Pohorja prinašale reke in potoki. Izvor sedimentov je z metodo težkih mineralov proučeval Franc Drobne,¹⁷ kasneje dolgoletni in zelo priljubljen ter spoštovan vodja oddelka za hidrogeologijo na Geološkem zavodu Slovenije. Ko se je sedimentacijski prostor zapolnil z navzgor vse bolj drobnozrnatimi sedimenti, se je ustvarilo barje z zastajajočo vodo in okrnjenim odtokom.¹⁸ Gorato severno

¹² Aleksander Brezigar, Gorazd Kosi, Danijel Vrhovšek, France Velkavrh, Paleontološke raziskave pliokvartarne skladovnice velenjske udorine, *Geologija* 28/29, 1987, str. 93–119.

¹³ Aleksander Brezigar, Ogorelec Bojan, Lija Rijavec, Pero Mioč, Geološka zgradba predpliocenske podlage Velenjske udorine in okolice, *Geologija* 30, 1988, str. 31–65.

¹⁴ Marko Vrabec, Style of postsedimentary deformation in the Plio-Quaternary Velenje basin, Slovenia, *N. Jb. Geol. Paläont. Mh.* 1999, str. 449–463.

¹⁵ Marko Vrabec, Jože Čar, Igor Veber, Kinematics of the Šoštanj fault in the Velenje basin area – Insights from subsurface data and paleostress analysis, *RMZ–Materials and Geoenvironment* 46/3, 1999, str. 623–634.

¹⁶ Teja Čeru, Matej Dolenc, Miloš Markič, Mineralna sestava talninskih plasti velenjskega lignitnega sloja v vrtini P-9k/92, *Geologija* 58/1, 2015, str. 7–34.

¹⁷ Franc Drobne, Sedimentno-petrografske preiskave vzorcev profila »Škale«, *Geološki zbornik* 12, 1997, str. 50–53.

¹⁸ Barje je z vodo prepojen svet, ki se rahlo pogreza in se v njem pod vodno gladino ohranja odmrli organska masa. Nakopičena organska masa se najprej spremeni v šoto, nato pa s prekritjem z mlajšimi usedlinami pod ▶

zaledje ravninskega barja so sestavljali apnenci in dolomiti mezozojske starosti, hribovito južno zaledje pa laporji ter andezitne in andezitno-tufske plasti, znane kot *smrekovške plasti*. Tudi ko se je že začelo kopičenje barjanske rastlinske mase, je bilo sedimentacijsko okolje razmeroma dinamično. Vanj je z vodotoki še vedno prihajal preperel material zalednih kamnin, katerega količina pa je s časom upadala. Vse večji je postajal delež rastlinske mase, in ravno zato je lignit navzgor vse »čistejši« in boljše kakovosti.

Podobnih geoloških in tudi sedaj obstoječih primerov barij v svetu je mnogo, današnji nazorni primer je Ljubljansko barje. Toda to barje, z razmeroma tankim slojem šote, ni trajalo prav dolgo.^{19,20} Na območju Velenjskega bazena – in v tem je njegova edinstvena posebnost – pa je ravnotežje med pogrezanjem barja, prirastkom organske mase in njenim kopičenjem ter ohranjanjem pod vodo trajalo razmeroma dolgo – ocenjujemo, da okoli 250.000 let.²¹ Za jezerska barja je značilno, da je na njenih obrobjih prevladujoče razvita drevesna gozdna vegetacija, proti notranjosti pa grmičevnata, travnata, mahovnata, šasna, lokvanjska itd.

Palinološke analize našega akademika Alojza Šercelja^{22,23} v 60. in 80. letih in nato še nemške raziskovalke

-
- povišanem pritiskom in temperaturi najprej v lignit, nato v rjavi in črni premog. Močvirje pa je svet, ki se ne pogreza v ravnotežju s prirastkom organske mase, temveč nekoliko hitreje, v njem pa se večinoma ne tvori šota (lahko le v tankih plasteh).

¹⁹ Marko Jakšič, Jernej Tomažević, Gašper Vindišar, Jože Pezdič (mentor), Ugotavljanje pogojev za nastanek barjanske šote na osnovi stabilnih izotopov ogljika. Seminarska naloga, 1993, Gimnazija Ljubljana Bežigrad, str. 37.

²⁰ Alojz Šercelj, Paleobotanične raziskave in zgodovina Ljubljanskega barja, *Geologija* 8, 1965, str. 5–27.

²¹ To je mnenje avtorja tega prispevka glede na prirastek šote in ocenjeno kompakcijo lignita po podatkih iz različne literature.

²² Alojz Šercelj, Palinološke raziskave v velenjskem premogovnem bazenu, *Geologija* 28/29, 1987, str. 199–203.

²³ Alojz Šercelj, Pelodna stratigrafija velenjske krovnine – plasti z ostani mastodontov, *Razprave SAZU*, 4. razred 11/10, 1968, str. 377–397.

Angele Bruch²⁴ v 90. letih so pokazale, da je bila v času usedanja talninskih sedimentov, kopičenja organske mase in tudi še v času začetnega odlaganja krovinskih sedimentov na tem območju razvita predvsem vegetacija iglavcev, tako imenovana taksodijevska flora, ki so jo sestavljale predvsem taksodijevke, sekvoje, ciprese, pinijske, čuge ter v podrastu praprotni.

Če se je naraščajoče kopičenje biomase na začetku razvoja barja dogajalo postopoma, pa je bilo ob koncu zaradi hitre, čeprav ne prav globoke pogreznitve, prekinjeno zelo hitro. O slednjem govori oster stik med lignitom in njegovo krovino (slika 3). Barje je zamenjalo jezero, v katerega je zopet začel dotekati preperel mineralni material, ki ga danes poznamo kot menjavanje glin in peskov ter vmesnih prodov pliocenske, zgornjegliocenske, pliokvartarne in čisto na vrhu tudi kvartarne starosti.

Posamezna manjša in kratkotrajna barja so se skozi to obdobje tu in tam še pojavljala, niso se pa nikoli več razvila v debelejša šotišča. Gozdno vegetacijo iglavcev, razvito okoli jezera in v zaledju, je postopno v zgornjem pliocenu in prehodu v pleistocen zamenjevala vegetacija listavcev, katerih pelod ali cvetni prah je po zraku prihajal tudi v jezero in se ohranil v sedimentu. Alojz Šercelj¹⁹ je določil *pelod* številnih vrst listavcev, med njimi: *Fagus* – bukev, *Carya* – hikorija, *Engelhardtia*, *Juglans* – oreh, *Nyssa*, *Ilex* – bodika, *Alnus* – jelša, *Zelkova*, *Ostrya*, *Castanea* – kostanj, *Carpinus* – gaber, *Quercus* – hrast, *Tilia* – lipa, *Ulmus* – brest itd. Na koncu, na prehodu v pleistocen, je prevladala bukev. V pleistocenu so v ledenih dobah listavce zopet večkrat zamenjali iglavci. Plasti na prehodu iz pliocena v kvartar je Alojz Šercelj (pred njim tudi že Ivan Rakovec) imenoval *villafranchijske plasti*. Poleg peloda so se v jezerskih sedimentih ohranili še ostanki listov, kremenčastih alg (diatomej), alg vrste *Botriococcus*, rib, školjk in polžev, rakov in ponekod haracej, kar vse so proučili Gorazd Kosi, Danijel Vrhovšek in Franc Velkavrh.¹²

²⁴ Angela Bruch, Pelodne raziskave v vrtni P-11r/98 – grafični palinološki zapis, neobjavljeno, 1998, v arhivu avtorja.

Vodna okolja z bujnim rastlinstvom so bila vedno, in so tudi danes, prostor bogatega živalstva. Že ob izkopavanju jaška ob odpiranju rudnika v Škalah so leta 1887/88 v globini 60 m oziroma dobrih 80 m nad slojem lignita naleteli na kosti, ki jih je Friedrich Teller, takratni znani paleontolog z Dunaja, določil, da pripadajo vrsti *Tapirus hungaricus*.¹² Danes velja, da je to dejansko *Tapirus arvernensis*. Na okostje tapirja so naleteli tudi leta 1980 pri nastajanju jaška Preloge, o čemer sta prispevek napisala Vasja Mikuž in Jernej Pavšič.²⁵ Najbolj spektakularna pa je bila najdba mastodonta leta 1964 v visoki krovlini lignitnega sloja, v tako imenovanih *villafranchijskih plasteh*. Mesta vseh treh omenjenih najdb so prikazana na slikah 1, 2 in 3. Po dobrih 50 letih so podrobno zopet opisana v prispevku dr. Katice Drobne in prispevku dr. Irene Debeljak v tej številki Šaleških razgledov. Take najdbe imajo trajno vrednost in če nanje ne opozarjamo, o njih ne pišemo in jih ne razstavljamo, lahko potonejo v pozabo. Če zanje skrbimo in ne potonejo v pozabo, pa se okoli njih znova in znova spletajo nove zgodbe in z novimi najdbami tudi kakovostna znanstvena spoznanja.

V razumevanju prvotnih šotiščnih značilnosti, ki so jih določale paleovegetacijske združbe, ter v poznavanju geoloških dejavnikov in procesov v razvoju od barij, preko šotišč in nato nastanka premogov od lignitov do rjavih in črnih premogov je ključ do razlage bistvenih geotehnoških elementov rudarjenja v njih. Zahvaljujoč naklonjenosti za raziskave in poslovnosti strokovnjakov in vodstev Premogovnika Velenje, ki so jih od leta 1992 naprej vodili direktorji dr. Franc Žerdin, Evgen Dervarič, Milan Medved, Ivan Pohorec in v zadnjih letih Ludvik Golob,²⁶ smo začeli po omenjenem letu v temeljnem smislu reševati ravno ta vprašanja – kakšna je

²⁵ Vasja Mikuž, Jernej Pavšič, Nova najdba fosilnega tapirja pri Velenju, *Proteus* 42/6, 1980, str. 222–224.

²⁶ Omenjam direktorje, v času katerih sem tudi sam kot geolog Geološkega zavoda izvajal petrološke raziskave velenjskega lignita med letoma 1992 in 2015, najprej v zvezi z geomehanskimi, kasneje pa tudi plinskodinamskimi raziskavami.

povezava med petrološko strukturnimi in geomehanskimi značilnostmi lignita. Za velenjski lignit smo zato vzpostavili posebno petrografsko klasifikacijo, jo objavili²⁷ in predstavili na več mednarodnih srečanjih. Leta 2015 je bila citirana v knjigi *Coal and Coal Bed Gas (Premog in plini v njem)* svetovno priznanega raziskovalca premogov Romea M. Floresa.²⁸ Potem ko smo utemeljili posebno klasifikacijo za petrografijo velenjskega lignita, smo se lotili načrtnega kartiranja le-tega v jamskih prostorih in vrtinah. To je trajalo v posameznih obdobjih v izbranih predelih premogovnika več let. Na koncu se je pokazalo, da ima velenjski lignit značilno conarno sestavo.²⁴ Zelo poenostavljeno rečeno, sestavlja ksilitni lignit z velikim deležem fosilnih debel iglavcev najrazličnejših velikosti in orientacij spodnji del lignitnega sloja in njegova obrobja, drobnodetrтни lignit, sestavljen iz drobnih rastlinskih ostankov, pa sestavlja osrednji in vršni del lignitnega sloja. To splošno litotipno raznolikost je dejansko že v 60. letih omenjal naš najbolj priznani raziskovalec premogov Milan Hamrla v več poročilih, ki jih hranimo v arhivu sedanjega Geološkega zavoda Slovenije in Premogovnika Velenje.

V naslednjih nekaj odstavkih naj navedem nekatera raziskovalna področja in vodilne strokovnjake ter raziskovalce, ki so jih izvajali. Naj mi bralec ne zameri, če sem kaj ali koga po nevednosti izpustil, za kar se opravičujem, hkrati pa naj ga spodbudim, da se glede kakšne izpuščene vsebine ali nenavedenega kolega rudarja ali geologa oglasi v kakšni naslednji številki Šaleških razgledov.

V 60. letih je začela postajati v velenjskem premogovniku vse bolj pereča problematika vdorov vode iz triasnega dolomita v podlagi, kakor tudi iz krovninskih ter midslojnih peskov (shematično prikazano na sliki 3). Iz premogovnika Kreka v Bosni in Hercegovini so za reševanje le-te pokli-

²⁷ Miloš Markič, Reinhard F. Sachsenhofer, *The Velenje Lignite – Its Petrology and Genesis*, Geološki zavod Slovenije, 2010, str. 218.

²⁸ Romeo M. Flores, *Coal and Coalbed Methane*, Elsevier, str. 697.

cali inženirja Marijana Marina, ki je vpeljal metodo odvodnjavanja z uporabo vtisnih filtrov iz rudarskih del v krovne peske. Njegovo delo je nadaljeval Miran Veselič s sodelavci takratnega Geološkega zavoda Ljubljana in Rudnika lignita Velenje. Njihova številna poročila, projekti in študije iz 70., 80. in 90. let so arhivirani na sedanjem Geološkem zavodu Slovenije in Premogovniku Velenje. Rezultat njihovih raziskav in praktičnih rešitev je, da so danes rudarska dela Premogovnika Velenje zaradi uspešnega odvodnjavanja suha, s čimer je omogočeno uspešno rudarjenje in zagotovljena visoka stopnja varnosti.²⁹

Hkrati s hidrogeološkimi raziskavami so v Velenju desetletja potekale tudi geomehanske raziskave, usmerjene predvsem v razumevanje deformabilnosti lignitnega sloja in spremljajočih plasti zaradi odkopavanja ter posledičnih dogodkov zaradi tega, na primer seizmičnih dogodkov, stebrih udarov ter izbruhov plina in blata. Največja pozornost je bila vseskozi namenjena varnemu odkopavanju premoga.³⁰ Verjetno največji uspeh tovrstnih raziskav skupaj s proučevanjem tehnologije odkopavanja je uvedba t. i. svetovno znane velenjske metode odkopavanja debelih slojev premoga. Na tem celovitem geomehanskem in rudarskem območju je delovala cela vrsta priznanih raziskovalcev in inženirjev s Premogovnika Velenje, Fakultete za rudarstvo v Ljubljani, Rudarskega inštituta, kasneje Inštituta za rudarstvo, geotehnologijo in okolje in Geološkega zavoda Ljubljana, kasneje Inštituta za geologijo, geotehniko in geofiziko. Naj jih naštejemo po abecednem redu: Rudi Ahčan, Franc Avberšek, Uroš Bajželj, Andrej Blažič, Evgen Dervarič, Ludvik Golob, Robert Hobljaj, Jože Hrastnik, Slavko Janežič, Franc Kočar,

²⁹ Goran Vižintin, Miran Veselič, Andrej Bombač, Evgern Dervarič, Jakob Likar, Željko Vukelič, The development of a »drive-in« filters dewatering system in the Velenje coal mine using finite-element modelling, *Acta geotechnica Slovenica* 6/1, 2009, str. 50–63.

³⁰ Franc Kočar, Miran Veselič, Mišo Ribičič, Janez Mramor, Kriteriji varnega odkopavanja premoga pod vodonosnimi plastmi v Rudniku lignita Velenje, *Rudarsko-metalurški zbornik* 36/2, 1989, str. 421–438.

Marko Kočevar, Robert Lah, Bojan Lajlar, Marjan Lenart, Jakob Likar, Janez Mayer, Milan Medved, Zdenka Žorž Popović, Franc Puc, Mihael Ribičič, Marjan Tamše, Boris Salobir, Simon Zavšek, Franc Žerdin, Franc Žigman, Samo Žolger in še kdo. Tudi njihova poročila in projekti so shranjeni v arhivih prej omenjenih organizacij.

Premogovnik Velenje se je že zgodaj, v 70. letih, lotil računalniške obdelave podatkov in grafičnih prikazov. Na tem področju je pionirsko delo opravil Ivan Supovec, po rodu Velenjčan, zaposlen pa takrat v Veseličevi skupini na Geološkem zavodu Ljubljana. Glavni geolog na Premogovniku Velenje, zadolžen za temeljno geologijo premogišča in vrednotenje zaloga lignita v njem, je bil dolga leta do pred kratkim Igor Veber. Trajno sodelovanje med omenjenima strokovnjakoma in njunimi sodelavci je obrodilo številna dela v obliki najrazličnejših kart, geoloških prereзов, geoloških zapisov vrtin, značilnih geoloških stolpcev, klasifikacije geoloških plasti, obdelave podatkov o kakovosti lignita itd.

Pred dobrimi 20 leti je v ospredje stopilo znanstveno proučevanje izvora, transporta in koncentriranja plinov v lignitnem sloju. Te raziskave so vodili Jože Pezdič z Oddelka za geologijo NTF Univerze v Ljubljani, Simon Zavšek s Premogovnika Velenje in Tjaša Kanduč z Inštituta Jožef Stefan, ki so se jim v novejšem času priključili še Janja Žula, Jerneja Lazar in Sergej Jamnikar. Njihovo najnovejše delo, objavljeno v najpomembnejši znanstveni reviji za geologijo premogov, to je v *International Journal of Coal Geology*, obravnava razporeditev, sestavo in izvor plinov, ki se pojavljajo na odkopnih poljih v jamah Preloge in Pesje.³¹

Velenjski prostor sodi med geološko najbolj temeljito raziskana območja v Sloveniji. Morda se bodo z nadaljnjimi deli tudi še v prihodnosti našla kakšna nova odkritja in spo-

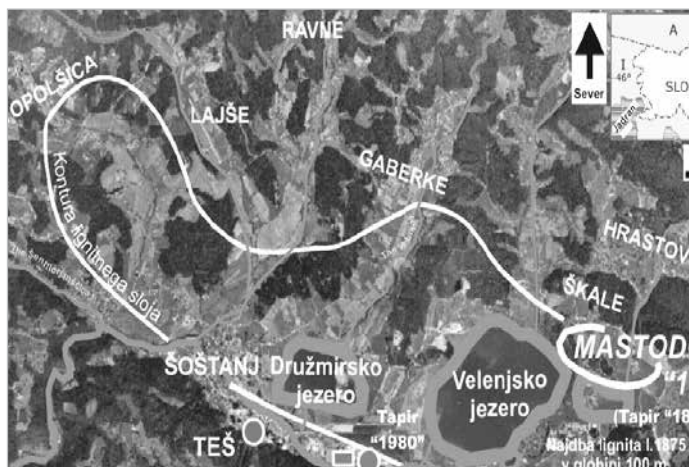
³¹ Jerneja Lazar, Tjaša Kanduč, Sergej Jamnikar, Fausto Grassa, Simon Zavšek, Distribution, composition and origin of coalbed gases in excavation fields from the Preloge and Pesje mining areas, Velenje Basin, Slovenia, *Int. J. Coal Geology* 131, 2014, str. 363–377.

znanja. Temu bodo morda najbližje velenjski rudarji in strokovnjaki in veseli bomo, če nas bodo o tem obvestili in nam tako nudili nove izzive za raziskovalno delo.

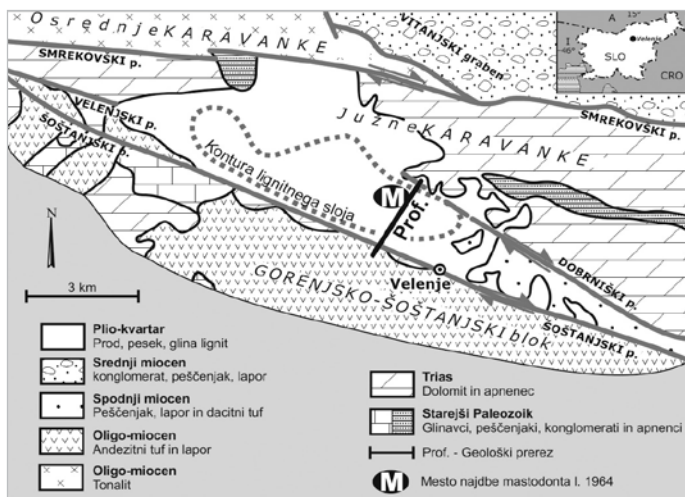
Zaključek

Na ozemlju Slovenije imamo bogato tradicijo rudarstva, metalurške obdelave rud, proizvodnje izdelkov iz njih kakor tudi tradicijo geoloških in sorodnih raziskav. Tudi danes smo vpeti v te dejavnosti, čeprav po zaprtju naših rudnikov kovin in premogov (razen Velenja) znatno drugače kot morda še pred 20 leti. Žal smo pred leti ukinili tudi ime celovite šole na tem področju, ki je delovala v sklopu Univerze v Ljubljani od leta 1918 dalje in je bila v širšem jugoslovanskem in mednarodnem prostoru znana kot »Ljubljanska montanistika«. Ustanovila in »opremila« se je z odličnimi predavatelji ravno zaradi razvitega rudarstva, metalurgije in geologije v naših krajih. Imeli smo nekaj stoletij delujoč svetovno znan Rudnik živega srebra Idrija, danes pa imamo z Velenjem referenčni rudnik za podzemno pridobivanje debelih slojev premoga, o čemer velenjski rudarski strokovnjaki razširjajo znanje po vsem svetu. Morda se še premalo zavedamo, da so v Idrijo prihajali eminentni tuji strokovnjaki in raziskovalci, medtem ko iz Velenja širijo znanje v svet naši slovenski. Menim, da je delovanje na svetovno priznani ravni tudi razlog, zakaj so imeli v teh dveh rudnikih, pa tudi v Mežici, Zasavju in kratko obdobje delovanja na Žirovskem vrhu, vodilni tehniški strokovnjaki vedno posluh tudi za temeljne naravoslovne raziskave in prenos njihovih rezultatov v svetovno zakladnico znanja.

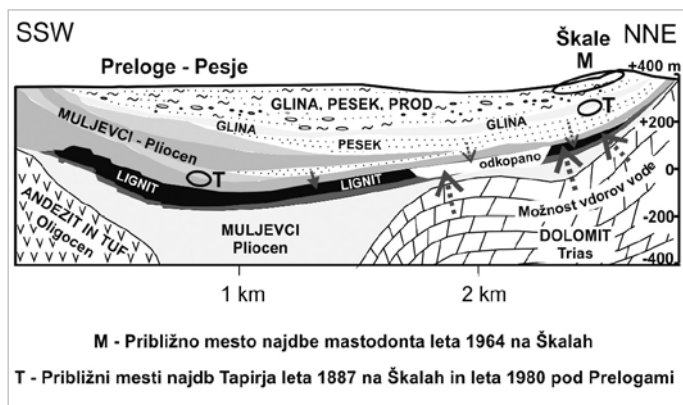
Pri vsem skupaj naj na koncu z veliko zahvalo in spoštovanjem omenim še same rudarje in njihove tehniške vodje ter sodelavce. Moje in delo kolegov v Velenju ne bi bilo nikoli tako uspešno, če mi oni ne bi nudili tako odličnih pogojev za delo – zglednih, »kakor iz učbenikov« – in to celo vrsto let.

Slika 1: Geografski položaj Šaleške doline s prikazom območja, kjer so bili leta 1964 najdeni ostanki mastodonta. Prikazani sta tudi mesti najdb tapirjev leta 1887 in 1980.

Slika 2: Geološka karta Šaleške doline (po Brezigarju 1987) z mestom najdbe ostankov mastodonta leta 1964 (glej prispevka Katice Drobne in Irene Debeltjak v tej številki razgledov). Označen je geološki prerez (prof.), ki je prikazan na sliki 3.

Slika 3: Osnovni prečni geološki prerez skozi velenjsko premogišče (označen na karti 2), prirejen po podatkih Premogovnika Velenje. Prikazana so mesta najdb mastodonta (M) in tapirjev (T) (glej prispevka Katice Drobne, Irene Debeljak ter Vasje Mikuža in Jerneja Pavšiča v tej številki razgledov).

Vasja Mikuž

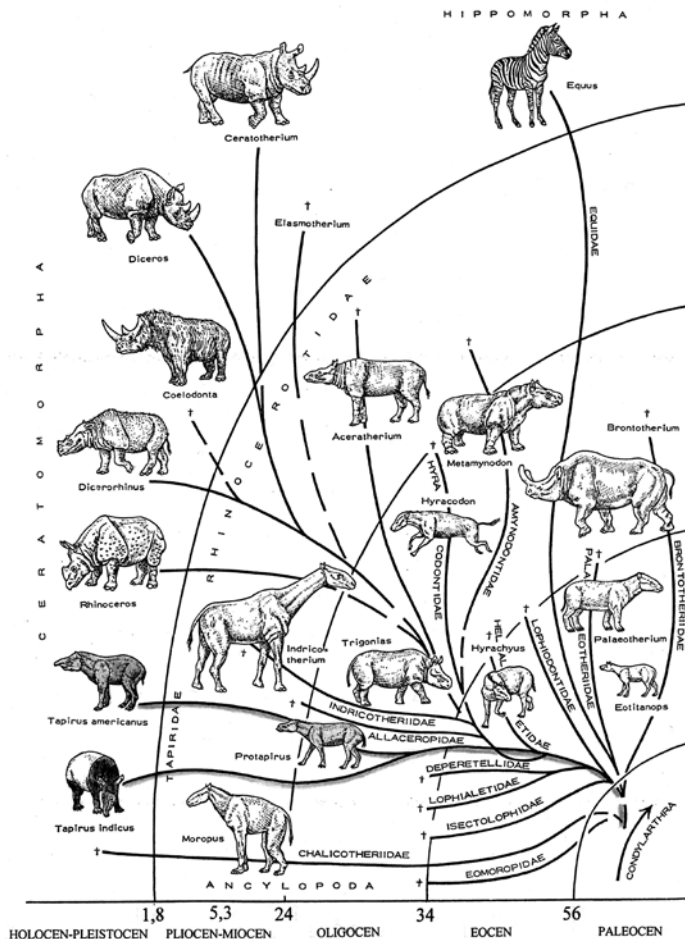
Geolog in paleontolog Vasja Mikuž je leta 1976 diplomiral, leta 1982 pa doktoriral na ljubljanski Fakulteti za naravoslovje in tehnologijo. Na tej fakulteti je bil od leta 1984 zaposlen kot docent za osnove geologije, geološko kartiranje, stratigrafijo in fizikalno geologijo z geomorfologijo. Preučuje fosilne mehkužce na Dolenjskem, ukvarja se s fosili starejših obdobij in halocenskimi sesalci ter je poznavalec mineralov. Prispeval je k ureditvi več šolskih idr. zbirk (povzeto po Osebnosti, Ljubljana, Mladinska knjiga, 2008).

Jernej Pavšič

Jernej Pavšič je geolog in paleontolog, diplomiral je na Fakulteti za naravoslovje in tehnologijo v Ljubljani, kjer je 1979 tudi doktoriral. Od leta 1973 je na tej fakulteti zaposlen, od leta 1992 kot redni profesor. Raziskuje na področju biostratigrafije, krednih in paleogenskih plasti ter fosilni rastlinski plankton (povzeto po Osebnosti, Ljubljana, Mladinska knjiga, 2008).

TAPIR – EDINSTVEN PLIOCENSKI SESALEC IZ ŠALEŠKE DOLINE

Čeprav stojita na obali Velenjskega jezera v naravni velikosti podobi trobčarja vrste *Anancus arvernensis* kot nekakšna posebnost ali maskota Šaleške doline in velenjskega premogovnika, moramo povedati, da so ostanki omenjenega trobčarja najdeni tudi drugod, predvsem v severnovzhodni Sloveniji, in da je veliko večja posebnost tega kraja precej manjša in veliko bolj redka fosilna žival. Katera?

Slika 1: Domnevne rodovne povezave ceratomorfov in hipomorfov (Perissodactyla) v kenozoiku. (po: E. Thenius, 1969)

Le malokdo pozna živali, ki so na prvi pogled zelo podobne divjim svinjam, malce tudi nosorogom in povodnim konjem. Tudi med Slovenci ni veliko takšnih, ki vedo, da so te živali nekoč živele tudi pri nas in da smo njihove ostanke našli samo v Šaleški dolini. V mislih imamo **tapirje**, katerih

fosilne najdbe iz naših krajev in njihov razvoj skozi geološko zgodovino predstavljamo v pričujočem prispevku.

Tapirji, nosorogi in konji pripadajo lihoprstim kopitarjem (Perissodactyla), vsi pa so se razvili iz skupnega prednika iz skupine Condylarthra oziroma družine Phenacodontidae v paleocenu pred približno 60 milijoni let (slika 1), torej v začetkih kenozoika ali novega Zemeljinega veka. V evoluciji perisodaktilov se je razvijalo večje število zanimivih ceratomorfnih in hipomorfnih družin, katerih predstavniki so večinoma izumrli že v eocenu in oligocenu ter na meji pliocen - kvartar. Določene oblike iz sesalskih družin - tapirjev (Tapiridae), nosorogov (Rhinocerotidae) in konjev (Equidae) – pa so se obdržale vse do danes (slika 1).

V družino *Tapiridae* (slika 2) sodijo samo tapirji, ki imajo skupne bližnje prednike v eocenskih tapiroidih (Tapiroidea), ki so bili veliko manjši od današnjih tapirjev. Prvi pravi in najstarejši predstavnik družine Tapiridae je rod *Protapirus*, ki se je pojavil v srednjem oligocenu Evrope in Severne Amerike. Za njim sledi v spodnjem miocenu Severne Amerike rod *Miotapirus*, v spodnjem miocenu Evrope in Azije pa rod *Palaeotapirus* (*Paratapirus*). V srednjem miocenu Azije je živel rod *Selenolophodon*, v Severni Ameriki pa od spodnjega do zgornjega miocena rod *Tapiravus*. Sočasno z že nekaterimi omenjenimi rodovi se je razvijal tudi rod *Tapirus* (*Megatapirus*), katerih ostanke so našli v spodnjeoligocenskih skladih Evrope, Severne Amerike, v miocenskih plasteh južne Azije, v pliocenskih Evrope, Severne Amerike in pleistocenskih Južne Amerike (Carroll, 1993). Samo v Evropi je od oligocena do pliocena živelo veliko različnih vrst tapirjev, saj je ugotovljenih 17 do 19 oblik. To je neizpodbiten dokaz, da je bila v celotnem mlajšem neogenu klima topla in vlažna (slika 2).

Danes živijo štiri vrste tapirjev: južnoameriški tapir *Tapirus terrestris*, gorski tapir *T. pinchaque*, srednjeameriški *T. bairdii* in indijski tapir *T. indicus* (slika 3). Značilnost vseh tapirjev je njihova klinasta glava, podaljšana v kratek trobec, z drobnimi in vdrtimi očmi. Samice so večje in močnejše od

dnjem predelu telesa, je med vsemi tapirji najtežji in doseže tudi do 540 kg. Prebiva v tropskih predelih Malajskega polotoka, predvsem v Mjanmaru (nekdanji Burmi) in na Tajskem ter na Sumatri v Indoneziji. *Tapirus terrestris* ali nižinski tapir prebiva v Južni Ameriki, od Venezuele in Gvajane do Paragvaja in severne Argentine. Njegov kožuh ima črnkasto do sivorjavkasto dlako. Vrsta *Tapirus pinchaque* je gorski ali belolični tapir, ki ima črnkast kožuh in svetlosiva lica in bele ustnice. Je najmanjši živeči tapir in tehta okoli 150 kg, prebiva v Andih vse do snežne meje na višinah 4000 do 4500 m, od Kolumbije do severozahodnega Peruja in Ekvadorja. Vrsta *Tapirus bairdii* je največji ameriški tapir, prebiva v gozdovih Srednje Amerike od Paname do Mehike, pojavlja se tudi v Kolumbiji. Ima temno rjav kožuh, po nekaterih delih telesa

Slika 3: Predstavnika današnjih tapirjev, indijski tapir ali čipang (na levi) in južnoameriški nižinski tapir (na desni). (Po: H. W. Smolik, 1967)

so tudi bela znamenja in tehta do 400 kg. Največji naravni sovražniki in plenilci tapirjev so velike mačke, tigri za indijske in jaguarji za ameriške tapirje. Žal si zaenkrat predstavnika recentnih tapirjev v našem živalskem vrtu ne moremo ogledati, ker ga še nimajo (slika 3).

Edino najdišče fosilnih tapirjev pri nas je v Šaleški dolini oziroma v Velenjski udorini, kjer leži obsežno premočišče lignita. Premogova plast je tam debela tudi do 160 m. Nad premogom je več mlajših in po sestavi različnih plasti, ki predstavljajo krovino premoga. V eni od krovinskih

plasti so najdeni ostanki tapirjev. Prve najdbe izvirajo še iz konca 19. stoletja, točneje iz leta 1887. Te tapirjeve ostanke je strokovno raziskoval avstrijski geolog in paleontolog Friedrich Teller (1888–1889), večina teh ostankov pa je bila shranjena v Pokrajinskem muzeju v Celju; med 2. svetovno vojno so bili tapirjevi ostanki preseljeni v celjsko gimnazijo. Žal je bilo poslopje gimnazije bombardirano, ostanki velenjskega tapirja pa uničeni (Seher, 1995: 44). Po nepreverjenih podatkih so takratne najdbe velenjskega tapirja romale v avstrijski Deželni muzej Joanneum v Gradcu. Ostanke lobanje, zobovja in postkranialnega skeleta (kosti od glave nazaj) je Teller (1889) pripisal vrsti *Tapirus hungaricus* Meyer. Skoraj stoletje pozneje, leta 1979, so velenjski rudarji pri kopanju vertikalnega prezračevalnega jaška v Šoštanju v peščeni glini znova naleteli na kostne ostanke, za katere se je kasneje izkazalo, da so tapirjevi. Imeli smo srečo, saj je bilo najdeno pretežno njihovo zobovje (slika 4), ki je najvažnejše za določanje in ločevanje sesalcev.

Po preparaciji je bilo ugotovljenih več čeljustnic: dve levi in dve desni zgornji čeljustnici, tri leve in štiri desne spodnje čeljustnice in še nekaj posameznih molarjev in incizivov. Zobje v čeljustnicah so zelo različno obrabljene. Po obrablenosti zob sklepamo, da pripadajo nekatere čeljustnice odraslim in starejšim osebkom, druge pa mlajšim in zelo mladim osebkom. S pomočjo čeljustnic in ostalega zobovja ugotavljamo, da

Slika 4:
Deli spodnjih tapirjevih čeljustnic
(A–D) (foto: Marijan Grm)

Slika 5:

Posamezni tapirjevi zobje (E, H, I) in deli njihovih zgornjih (A, B, C) in spodnjih čeljustnic (D, F, G) (foto: Marijan Grm)

najdeni ostanki pripadajo štirim do petim različno starim tapirjem. Po morfoloških značilnostih in velikosti zob iz zgornjih in spodnjih čeljustnic lahko zatrdimo, da pripadajo vrsti *Tapirus arvernensis* Croizet et Jobert, 1828, ki je bila v pliocenu v Evropi zelo razširjena. Ostanke navedene tapirjeve vrste so našli še v številnih najdiščih Francije, Italije, Nemčije, Nizozemske, Slovaške, Madžarske, Hrvaške, Srbije, Romunije in Bolgarije (sliki 4, 5).

Očitno je takratne vodne tokove in bližnja močvirna območja v Šaleški kotlini obraščala bujna in zelo primerna vegetacija z mehkim, sočnim listjem in obilico plodov, s katerimi so se tapirji prehranjevali, in kot kaže, so bili tapirji razmeroma pogosti. Najdišče Velenjske udorine je edinstveno v Sloveniji, saj smo zaenkrat našli ostanke tapirjev le tam, čeprav ni izključeno, da niso živeli tudi v drugih predelih, kjer so bile enake ali zelo podobne klimatske razmere, na kar kažejo še premogišča v okolici Globokega, Kočevja, Črnomlja in drugod. Zanimivo je, da do sedaj nismo našli še nobenih ostankov velikih mačk – tapirjevih plenilcev (predatorjev), ki so zagotovo bili, vendar bistveno manj številni kot tapirji in ostali rastlinojedi sesalci. Morda je to vzrok za manjkajoče ostanke fosilnih zveri?

Na meji pliocen – pleistocen v villafranchiju, neko pred dvema milijonoma let, ko so se začele obsežnejše ohladitve na severni polobli, so se tapirji iz celotne Evrope umaknili proti jugovzhodu Azije.

Literatura:

- Carroll, L. R., Paläontologie und Evolution der Wirbeltiere. (Georg Thieme Verlag, Stuttgart, New York, 1993): 1–684.
- Lovka, M. et al., Živali. Velika ilustrirana enciklopedija. (Mladinska knjiga, Ljubljana, 2005): 1–642 (prevod in strokovna priredba).
- Mikuž, V. & J. Pavšič, Nova najdba fosilnega tapirja pri Velenju. *Proteus* 42 (Ljubljana, 1980): 222–224.
- Mikuž, V. & J. Pavšič, Velenjski tapir. *Geološki zbornik* 3 (Ljubljana, 1983): 45–46.
- Mikuž, V. & J. Pavšič, *Tapirus arvernensis* Croizet & Jobert, 1828 iz zgornjepliocenskih plasti v Šaleški dolini. (*Tapirus arvernensis* Croizet & Jobert, 1828 from the Upper Pliocene strata in the Šalek valley). *Geološki zbornik* 12 (1997): 131–158, (Tab. 1–10).
- Seher, A., Zanimive najdbe fosilnih ostankov. V: Zgodovina premogovnika Velenje. 1. knjiga, 42–51. (Premogovnik Velenje, Velenje, 1995): 1–526.
- Smolik, H. W., Živalski svet. (Državna založba Slovenije, Ljubljana, 1967): 1–716, (prevedel A. Šercelj).
- Teller, F., Ein pliocäner Tapir aus Südsteiermark. *Jb. Geol. R. A.* (1888) 38/4, (Wien, 1889): 729–772, Taf. 14–15.
- Thenius, E., Phylogenie der Mammalia. Stammesgeschichte der Säugetiere (einschliesslich der Hominiden). (Walter de Gruyter & Co., Berlin, 1969): 1–722.

Danijela Brišnik

Danijela Brišnik je po končani OŠ Gustava Šiliha Velenje in Srednji družboslovni šoli Velenje diplomirala iz arheologije na FF Univerze v Ljubljani. V letih 1996–98 je bila zaposlena v Muzeju Velenje in na celjski izpostavi Centra za srednjeveške študije Univerze v Ljubljani. Od 1999 je zaposlena na Zavodu za varstvo kulturne dediščine Slovenije, OE Celje, ki jo od leta 2014 tudi vodi. V mandatu 2009/11 je bila predsednica Slovenskega konservatorskega društva. Od leta 2009 predseduje strokovni komisiji za arheološke raziskave pri Ministrstvu za kulturo RS. Njena bibliografija poleg znanstvenih in strokovnih razprav zajema tudi sodelovanja na konferencah ter redno publiciranje izvedenih konservatorskih posegov.

NOVI ARHEOLOŠKI PABERKI ŠALEŠKE DOLINE

Arheološka stroka je v zadnjih dveh desetletjih naredila velik korak v razvoju preventivne arheologije in metod t. i. daljinskega zaznavanja. Daljinsko zaznavanje združuje vrsto neinvazivnih postopkov, s katerimi odkrivamo in dokumentiramo sledove delovanja človeka v prostoru – na površini in pod površino tal. Govorimo o rekognosciranju iz zraka, analizi satelitskih posnetkov, izmerah dnov in podpovršij voda z različnimi elektronskimi in optičnimi senzorji, hiperspektralnem snemanju in izmeri reliefa s tehnologijo LiDAR (letalsko lasersko skeniranje površja), katerih rezultate povezujemo s podatki arheološkega vrednotenja virov, bibliografije in drugih podatkov (bližina vodnih vi-

rov, osončenje, arheološki toponimi ...). Količina podatkov o izrabi prostora skozi starejša zgodovinska obdobja se je z uporabo teh orodij močno povečala, kar seveda velja tudi za območje Šaleške doline in bližnje okolice.

Vendar »surovi« podatki, ki kažejo na možnost, da je določena struktura, oblika ali pojav v pokrajini delo človeških rok, še ne potrjujejo oz. dokazujejo obstoja arheološkega najdišča. Pot do te potrditve je daljša in obsega izvedbo kopice različnih arheoloških terenskih raziskav (arheološko topografijo, površinske in podpovršinske terenske preglede, arheološke strukturne preglede in stavbno analizo, vzorčenje z vrtnami, geofizikalne preglede, arheološke testne izkope, arheološka izkopavanja ipd.).¹ Arheološke raziskave so navadno povezane z načrtovanjem posegov v prostor, pri čemer je v postopek načrtovanja vključena tudi ocena arheološkega potenciala obravnavanega območja gradnje, ki je namenjena pridobivanju informacij o ranljivosti oziroma primernosti prostora glede na predlagano prostorsko ureditev. Rezultati raziskav omogočajo ustreznejše prostorske ureditve z vidika varstva nepremične arheološke kulturne dediščine (umik objektov ali linijskih infrastruktur z območij z največjim arheološkim potencialom, spremembe projektov, iskanje posebnih tehničnih rešitev, ki negativne vplive na kulturno dediščino karseda zmanjšajo ...). Hkrati se s pridobitvijo tovrstnih podatkov občutno zmanjšata možnost naknadnih naključnih najdb arheoloških ostalin ob posegih v prostor in možnost težav pri izvedbi načrtovanega gradbenega posega (morebitne zahteve po delni spremembi projekta, prezentacije arheoloških ostalin na mestu odkritja – »in situ«, zamude terminskih planov zaradi arheoloških raziskav, stroške raziskav in/ali drugih potrebnih ukrepov ...).

Drugi najpogostejši način pridobivanja informacij o arheoloških ostalinah so gradbeni posegi v prostor v varovanih območjih arheološke, naselbinske in stavbne kulturne dediščine (gradnja novih in rekonstrukcije obstoječih infrastrukturnih vodov, gradnje objektov, urejanje javnih površin ...), kjer so

¹ Pravilnik o arheoloških raziskavah (Uradni list RS, št. 3/13).

spremljajoče arheološke raziskave pogojevane z zahtevami varstvenih režimov obravnavane kulturne dediščine, ki gradnje ne prepovedujejo², temveč pogojujejo izvedbo predhodnih arheoloških raziskav pred kakršnimi koli posegi v prostor.

Tretji način pridobivanja podatkov o arheološki dediščini so sistematične, načrtne znanstvene arheološke raziskave, katerih obseg in pogostnost se je v zadnjih dveh desetletjih v Sloveniji žal močno zmanjšal. V Šaleški dolini ni bila v obravnavanem obdobju opravljena nobena tovrstna arheološka raziskava.

Novoodkrita arheološka najdišča v Šaleški dolini in okolici so povezana z že izvedenimi ali načrtovanimi večjimi gradbenimi posegi v prostor: z načrtovano gradnjo III. razvojne osi, izgradnjo plinovoda Šentrupert–Šoštanj, s prenovo trškega jedra Šoštanj, statično sanacijo cerkve sv. Urha v Gaberkah ... V članku predstavljamo nekaj novih in nekaj že znanih arheoloških najdišč, ki so bila deloma raziskana in katerih rezultati raziskav ponovno potrjujejo kontinuiteto poselitve Šaleške doline in okolice skozi zgodovino.

Gaberke – Arheološko najdišče Sv. Urh (EŠD 30003)

Cerkev sv. Urha v Gaberkah (EŠD 3435) je z Odlokom o razglasitvi kulturnih spomenikov v občini Šoštanj razglašena za kulturni spomenik lokalnega pomena.³ Prva omemba cerkve v literaturi sega v leto 1545 in opisuje majhno V – Z orientirano cerkev z leseno lopo. Od prvotne cerkve naj bi ostal le še močno prezidan in povišan zvonik. Sedanja cerkev

² V urbanih središčih / arheoloških najdiščih so varstveni režimi oblikovani tako, da se mesto lahko razvija – da so gradnje infrastrukture in drugih objektov mogoče pod določenimi pogoji – ob predhodno izvedenih arheoloških raziskavah, ob tehnično prilagojenih tehničnih rešitvah ipd. Nedotakljiva, nezazidljiva so le posamična manjša območja, t. i. arheološki kontrolni bloki.

³ Uradni list Občine Šoštanj, št. 3/2006, 2/2009.

je datirana z letnico nastanka 1828. Gre za enoladijsko cerkev z enako visokim, 3/8 zaključenim prezbitერიem. Na jugu je ladji prizidana velika nadstropna kapela. Strehe prekriva opečna kritina, čebulasta streha zvonika je pločevinasta. Notranjščina predstavlja neorenesančni slog z dekorativno poslikavo in opremo.⁴

Zavod za varstvo kulturne dediščine, območna enota Celje,⁵ je februarja leta 2009 župniji Šoštanj izdal kulturnovarstvene pogoje za statično sanacijo cerkve,⁶ saj je bila ta zaradi posledic eksploatacije premoga močno razpokana, temelji pa statično destabilizirani. Prve kontrolne meritve na objektu je opravil Gradbeni inštitut ZRMK Ljubljana, ki je po naročilu investitorja Premogovnika Velenje, d. d., septembra 2010 tudi izdelal projekt za pridobitev gradbenega dovoljenja in izvedbo del. Načrtovana je bila ojačitev temeljev cerkve sv. Urha s povezovalno AB talno ploščo v območju cerkvene ladje, povezava nosilnih zidov ter izvedba drenaže okoli cerkve. Zaradi v osnovi še srednjeveške cerkve in povečanega arheološkega potenciala⁷ je ZVKDS OE Celje podal zahtevo, da se ob vseh posegih v zemeljske plasti hkrati izvajajo arheološke raziskave ob gradnji.

⁴ Rok Poles, Marjana Gmajner Korošec, Nika Lalek, Sakralna dediščina Šaleške doline. (Velenje 1998)., Curk, Jože, Topografsko gradivo III. Sakralni spomeniki na območju občine Velenje, ZSV (Celje 1967).

⁵ V nadaljevanju ZVKDS OE Celje.

⁶ KVP št. 02-4148/4-01/11-UK,DB z dne 9. 2. 2009. Na osnovi kulturnovarstvenih pogojev in projekta sanacije je 12. 4. 2011 Ministrstvo za kulturo RS izdalo kulturnovarstveno soglasje št. 62240-105/2011/2 za raziskavo in odstranitev arheološke ostaline. 6. 5. 2011 je bilo izdano še kulturnovarstveno soglasje št. 02-4148/8-01/11-UK,DB za celoten poseg statične sanacije objekta ter 2. 6. 2011 še dopolnitev kulturnovarstvenih pogojev za varstvo nepremične arheološke kulturne dediščine št. 02-4148/4-01/12-DB zaradi odkritja arheoloških ostalin v cerkveni ladji in usklajevanja izvedbe AB povezovalne plošče v osrednjem delu ladje.

⁷ V bližini cerkve sv. Urha so evidentirane enote arheološke kulturne dediščine: Družmirje – Arheološko najdišče Falkov kloster (EŠD 19658), Škale – Rimskodobna naselbina Groblje (EŠD 21514) in novoodkrita potencialna arheološka najdišča Škale – Arheološko območje Tinč (EŠD 20863), Škale – Arheološko območje Miklavžin (EŠD 29677), in Škale – Arheološko območje Jan (EŠD 11731).

Arheološke raziskave je maja in junija 2011 izvedlo podjetje PJP, d. o. o., iz Slovenske Bistrice. Ob temeljih cerkve je bil za potrebe statične sanacije po kampadah strojno izkopen cca 1,2 metra širok jarek, katerega globina je variirala glede na globino temeljev cerkve. Strojni izkop je potekal do globine odkritja arheoloških struktur in najdb, temu pa je sledil stratigrafski ročni izkop in dokumentiranje odkritij. Ta kažejo, da stoji cerkev sv. Urha na bogatem rimskodobnem arheološkem najdišču, saj je bilo odkritih več faz izrabe prostora. Najstarejše arheološke najdbe izvirajo iz jam za stojke. V njihovih polnilih je bila odkrita rimskodobna keramika, predvsem odlomki ostenij posod in novce Galerie Valerie, datiran v leto 315 n. št. Žal so bile arheološke raziskave – glede na varstveni režim – prostorsko omejene le na izkope, ki so bili povezani s statično sanacijo cerkve,⁸ zato so rezultati težje berljivi. Kljub temu pa stojke – jame za nosilne kole – kažejo na obstoj tlorisno relativno velikega in visokega rimskodobnega objekta. Mlajše arheološke ostaline ločimo od starejših po načinu t. i. gradnje s pragovi. V ozke jarke so zabili priostrene vertikalne kole, ki so najverjetneje predstavljali stene objekta. Sledovi tovrstnih stavb so bili odkriti na celotnem obravnavanem prostoru vzhodno od identificirane struge potoka. Srednjeveške ostaline so izpričane z arhitekturnimi ostalinami, ki jih izkopovalci hipotetično opredeljujejo kot gotsko cerkev, orientirano vzhod – zahod, in z odlomki srednjeveškega posodja. Pri gradnji objekta so uporabljali apneno malto, apno pa so žgali v apnenici, dokumentirani v ladji današnje cerkve tik pod odstranjenim betonskim in opečnim tlakom. Rezultati raziskav kažejo, da se arheološke ostaline iz vseh obdobjev širijo v vse smeri, razen proti vzhodu, kjer naselbino omejuje paleostruga potoka.

Zaradi tehničnih zahtev pri izvedbi AB povezovalne plošče v osrednjem delu ladje, ki je sidrana v AB oblogo

⁸ Za vsaj delno razjasnitev stratigrafske situacije je ZVKDS OE Celje zahteval razširitev izkopa velikosti približno 4 x 1,2 ob že obstoječem drenažnem jarku.

temelja, v notranjosti cerkve arheološke raziskave niso bile izvedene v celoti, temveč so bile arheološke strukture le geodetsko umeščene v prostor in fizično zaščitene z geotekstilom in peščenim tamponom, projektant pa je nivo in način izvedbe hodne površine preprojektiral do te mere, da posegov v arheološke depozite ni bilo in so se ti ohranili »in situ«. Zaradi izgube informacij o natančnejši vsebini, ohranjenosti in obsegu arheoloških ostalin smo v dopolnitvah kulturnovarstvenih pogojev predpisali izvedbo geofizikalnih raziskav⁹ tako v notranjosti kot tudi v bližnji okolici cerkve, ki bi odkrite arheološke ostaline vsaj deloma razjasnile in postavile v širši prostorski kontekst, vendar se investitor izvedbe raziskav ni lotil. Prav tako investitor finančno (še) ni realiziral poizkopalne analize arhiva arheološkega najdišča.

Po končanem arheološkem dokumentiranju je sledila zaščita odkritih in deloma ohranjenih arhitekturnih ostalin, podbetoniranje in obbetoniranje temeljev cerkve ter izvedba drenaže in meteorne kanalizacije. Izvedena je bila nova AB povezovalna plošča v osrednjem delu ladje, sidrana v AB oblogo temelja, enostranske in dvostranske prečne jeklene zidne vezi v višini pete obokov in sidrani povezovalni AB estrih nad razpokanim obokom zakristije. Utrjene so bile razpoke na zidovih in obokih z injektiranjem ter utrjeni kamniti in mešani opečni nosilni zidovi v območju najmočnejših razpok.¹⁰ V sodelovanju z župnijo Šoštanj je bila na osnovi

⁹ Geofizikalna raziskava – pregled je neinvaziven postopek zaznavanja in merjenja določenih fizikalnih lastnosti objektov in drugih materialnih sledi nekdanjih človekovih dejavnosti, ki so ohranjene pod površino tal, na dnih voda ali objektov. Geofizikalni pregled vključuje različne metode in tehnologije: merjenje upornosti tal, magnetna gradiometrija, magnetna susceptibilnost, georadarski signali, geoakustični in seizmični signali ... Pregled se izvaja s pomočjo sistematičnega vzorčenja območja (mreža, prečnice ...) (Pravilnik o arheoloških raziskavah, Uradni list št. 3/2013; priloga 1, tč. 2.3.6. geofizikalni pregled).

¹⁰ Statična sanacija je bila izvedena s sodobnimi materiali in predstavlja prvo tovrstno gradbeno sanacijo sakralnega objekta na tem območju. Gradbena dela je izvajalo podjetje Pluton, d. o. o., podizvajalci ISA – Anton Mernik, s. p., iz Slovenske Bistrice, izvajalec restavriranja slikav Tomaž Langus iz Topolšice. Konservatorsko spremljanje del so izvajali konservatoriki Urška

rezultatov sondiranja barvno osvežena fasada cerkve, ki je v fasadni niši prezbitarija pridobila novo upodobitev sv. Krištofa s Termoelektrarno Šoštanj v ozadju. V notranjščini je bilo izvedeno novo tlakovanje cerkvene ladje, prezbitarija, zakristije in restavriranje stenskih poslikav.¹¹

Slatina pri Šmartnem ob Paki – Arheološko območje Tomažk (EŠD 21320)

Leta 2005 je Občina Šmartno ob Paki ZVKDS OE Celje posredovala vlogo za izdajo kulturnovarstvenih smernic za izdelavo lokacijskega načrta stanovanjske soseske Tomažk v Slatini. Vlogi je bil priložen tudi digitalni orto foto posnetek v merilu 1 : 5000,¹² na katerem so bile v konfiguraciji terena vidne določene anomalije v prostoru, kar je bil prvi indic za odkritje potencialnega arheološkega najdišča. V dogovoru z Občino Šmartno ob Paki in soglasjem najemnika zemljišča je bil na obravnavanem območju 8. 8. 2005 opravljen arheološki terenski pregled v mreži 10 x 10 metrov in izkop testnih jarkov.¹³

Prostor na rahlo položnem terenu na polici zahodno od reke Pake, ki ga danes deloma prekrivajo travniki in deloma obdelovalne površine, kaže sledove umetnega preoblikovanja – krčenja gozda in terasiranja prostora. Pri arheološkem pregledu in izkopu testnih jarkov je bila odkrita precejšnja količina novoveške in nekaj odlomkov srednjeveške lonče-

► Todosovska-Šmajdek in Danijela Brišnik ter konservatorski sodelavec Aleš Plevčak.

¹¹ Povzeto po: Urška Kerbavec, Danijela Brišnik, Miha Murko, Gaberke – cerkev sv. Urha. Varstvo spomenikov, Poročila 48 (2013): str. 57–60.

¹² Ortofoto je aerofotografija, ki je z upoštevanjem podatkov o reliefu in absolutne orientacije aerofotografij pretvorjena v ortogonalno projekcijo. 2001 je bila Slovenija prvič v celoti pokrita s črno-belimi ortofoti, 2006 pa prvič v celoti z barvnimi ortofoto posnetki. (http://www.e-prostor.gov.si/si/zbirke_prostorskih_podatkov/topografski_in_kartografski_podatki/ortofoto/; dostop 29. 3. 2017).

¹³ Arheološke raziskave je opravilo podjetje Tica sistem, d. o. o., iz Planine.

nine, nekaj odlomkov prazgodovinske ter večja količina po celotnem območju razpršene antične keramike. Testni jarki so pokazali naslednje sosledje arheoloških plasti: pod rušo ali ornico je plast svetlo rjave ali sive zemlje s premešanim drobnim gradivom (novi vek, srednji vek, antika), pod njo leži približno 5 cm debela plast svetlo rjave zemlje s prazgodovinskimi keramičnimi odlomki.

Najdišče je bilo vpisano v Register kulturne dediščine pri Ministrstvu za kulturo RS¹⁴ in z Odlokom o razglasitvi zavarovanega arheološkega najdišča Tomažk na območju občine Šmartno ob Paki zavarovano kot arheološki spomenik lokalnega pomena.¹⁵

Leta 2007 je Občina Šmartno ob Paki zopet obudila idejo o gradnji stanovanjske soseske Tomažk. Zavod je v sodelovanju s podjetjem Tica sistem, d. o. o., na najdišču začrtal serijo strojnih arheoloških sond, izvedenih zgolj do nivoja pojavljanja arheoloških depozitov oz. sterilne geološke osnove povsod tam, kjer v stratigrafiji ni bilo mogoče zaslediti arheoloških ostalin.

Sondiranja, izvedena leta 2008, niso potrdila obstoja prazgodovinske ali antične naselbine na tem mestu, navkljub številnim odlomkom keramike, dokumentirane pri arheoloških pregledih leta 2005. Lončenino na površju lahko zato razlagamo kot smetenje krajine, kot način označevanja parcelnih meja¹⁶ ali pa kot sled kratkotrajne uporabe prostora (pašništvo, krčenje gozdov, posamični grobovi ipd.). Obstaja pa seveda tudi možnost, da so bile arheološke sledi z globokim oranjem uničene do te mere, da niso več berljive in so od arheološkega najdišča ostali zgolj odlomki lončenine.

¹⁴ V nadaljevanju Register kulturne dediščine.

¹⁵ Odlok o razglasitvi zavarovanega arheološkega najdišča Tomažk na območju občine Šmartno ob Paki (Uradni vestnik Mestne občine Velenje, št. 13/2006-41, 3/2010).

¹⁶ Pri terenskih raziskavah na trasi plinovoda Šentrupert–Šoštanj so nam domačini razlagali, da je bila še v polpretekli zgodovini v okolici Šmartnega ob Paki navada, da so meje parcel označevali s keramičnimi lonci, napolnjenimi z zemljo.

Šoštanj – Pusti grad (EŠD 4331)

Pred pričetkom izvajanja programa gradbene sanacije stolpa gradu Šoštanj so Muzej Velenje, ZVKDS OE Celje in Center za srednjeveške študije Filozofske fakultete v Ljubljani (izpostava Celje) maja in junija 1998 izvedli na gradu arheološke sondažne raziskave, s katerimi naj bi odkrili del temeljev osrednjega stolpa in s tem omogočili rekonstrukcijo stolpa v prvotni tlorisni zasnovi. Sonda velikosti približno 60 m² je bila zastavljena tik ob ohranjenih ostalinah stolpa. Temelj manjkajočega dela obrambnega stolpa je bil odkrit na globini enega do dveh metrov. Temelj je grajen na lice iz klesanih kamnitih blokov; platenje je izrazito. Notranjost stolpa meri cca 20–25 m², originalno hodno površino tvori steptana temno rdeča ilovica, pomešana z drobnim kamenjem.

Med drobnim arheološkim gradivom je prevladovala črna kuhinjska lončenina – v večini gre za odlomke neprofiliranih, masivnih ustij loncev in ostenij bolj ali manj kroglastih loncev. Ostenja so členjena z vrezano enojno ali večkratno valovnico, z odtisom koleščka, na dnih posod pa se pojavlja znak v obliki križa, tudi sicer pogost znak na bližnjem gradu Šalek.¹⁷ Pogosta oblika so tudi zelo masivne sklede z odebeljenimi ustji in odlomki neloščениh lončastih pečnic, med steklenimi predmeti pa izstopa odlomek steklene čaše z ovito nataljeno modro nitjo, med kovinskimi najdbami pa sekira, puščične osti in romanski ključ. Najdbe sodijo v širok časovni okvir 12. do 15. stoletja in kažejo relativno visok bivanjski standard takratnih prebivalcev gradu.

Originalni temelj je bil nadzidan in vključen v prezentacijo grajske ruševine. Najdbe so bile predstavljene tudi na priložnostni razstavi z naslovom »Grad Šoštanj. Arheološka izkopavanja« v Galeriji Šoštanj maja in junija 1998, izkopavalno dokumentacijo pa hrani Muzej Velenje.¹⁸

¹⁷ Danijela Brišnik, Tone Ravnikar, Grad Šalek. (Zbirka Panorame), (Velenje 1999).

¹⁸ Danijela Brišnik, Šoštanj : Pusti grad. Varstvo spomenikov, Poročila 39-41 (2006): str. 212–213. Razstavo je omogočil Muzej Velenje, pri postavitvi pa sta poleg avtorice Danije Brišnik sodelovala tudi Janez Svetina in Simon Špital iz Muzeja Velenje.

Slatina – Arheološko območje Tabor (EŠD 25737)

Lokacija potencialnega arheološkega najdišča Tabor v Šmartnem ob Paki je bila prvič zabeležena v okviru Raziskovalnega tabora Šmartno ob Paki leta 2002, leta 2006 pa je ZVKDS OE Celje izvedel natančen topografski pregled terena. Že toponim je opozarjal na možnost starejše poselitve / izrabe prostora; to dejstvo pa potrjuje tudi dominantna lega v prostoru na najvišji točki Slatin nad historično komunikacijo med Šaleško in Zgornjo Savinjsko dolino. Prostor predstavlja dokaj široko gozdno reber z višjim izpostavljenim delom, ki je tlorisno relativno majhen, vendar dovolj velik za lokacijo manjšega obrambnega nadzornega stolpa – vahte. Arhitekturnih ostalin v konfiguraciji terena ni zaslediti, na zahodni strani kope pa je moč videti umetno preoblikovan teren, ki deluje kot sled obrambnega jarka. Glede na indice je možno, da je na tem mestu stal lesen stolp, varovan z zemljenim nasipom in leseno palisado. V pisnih virih – v temeljnem urbarju šoštanjске gosposčine iz 4. maja 1575, se omenja na tem mestu že takrat opuščeni grad Frauenburg, med ljudmi pa kroži zgodba o protiturškem taboru.

Območje je bilo vpisano v Register kulturne dediščine, pripravljen pa je bil tudi predlog za razglasitev območja za arheološki kulturni spomenik lokalnega pomena.¹⁹

Družmirje – Arheološko najdišče Falkov klošter (EŠD 19658)

Strokovna ekipa ZVKDS OE Celje je ob pomoči dveh fizičnih delavcev Premogovnika Velenje v času od 1. do 3. 4. 2008 izvedla na najdišču, že takrat močno ogroženem in že deloma preoblikovanem zaradi ugrezanja, predhodne arheološke sondažne raziskave in na manjšem delu tudi intenziven površinski terenski pregled.

¹⁹ Danijela Brišnik, Slatina : Slatina – arheološko območje Tabor. Varstvo spomenikov, Poročila 44 (2007): str. 191.

Na obravnavani lokaciji, ki leži na drugi, cca 5 metrov dvignjeni terasi potoka Velunja (največji pritok reke Pake v Šaleški dolini) pod Ležnom v Družmirju, je bilo moč pri kmetijski obdelavi zemljišč opaziti površinske sledove naselitve od antike do srednjega in novega veka. Na najdbe je prvi opozoril konec devetdesetih let prejšnjega stoletja najemnik zemljišča gospod Ivan Apat, ki je opozarjal na veliko količino kamena in gradbenega materiala, ki se pri oranju vedno znova dviga na površino. Muzej Velenje je v naslednjih letih izvajal sistematične ogledе terena z delnim kolekcioniranjem najdb, ki so hranjene v depojih muzeja Velenje. Na pobudo ZVKDS, OE Celje so bila leta 2002 pri Ministrstvu za kulturo RS pridobljena sredstva za izvedbo geofizikalnih raziskav na obravnavanem območju. Raziskave, opravljene z metodologijo merjenja geoelektrične upornosti tal in magnetometrijo, so potrdile obstoj arheoloških struktur.²⁰ Leta 2006 je Občina Šoštanj na osnovi strokovnih zasnov, ki jih je izdelal ZVKDS, OE Celje, sprejela Odlok o razglasitvi kulturnih spomenikov v občini Šoštanj²¹, s čimer je arheološko najdišče Falkov kloster pridobilo pravno varstvo.

Med najdbami, kolekcioniranimi pri cikličnih teren-skih ogledih, je prevladovala poznorimskodobna metličena lončenina in gradbeni material, odkrit pa je bil tudi odlomek fine rimske lončenine, t. i. terre sigillate. Ohranjen je del ustja manjše posodice z reliefnim okrasom dveh (zelo poškodovanih) rozet oz. krogov. Zaradi poškodovanosti natančnejša tipološka in kronološka opredelitev ni bila mogoča. Od kod ledinsko ime za njive pod Ležnom – Falkov kloster, pisni viri molčijo, zanimiva pa je razlaga imena Družmirje, ki naj bi izviralo iz imena naselja »Tresimirjevo«, poimenovanega po slovanskem veljaku Tresimirju, kar kaže na kontinuiteto

²⁰ Branko Mušič, Poročilo o geofizikalnih raziskavah na lokaciji Družmirje pri Šoštanju (2002). Neobjavljeno poročilo. Arhiv ZVKDS, OE Celje.

²¹ Uradni list Občine Šoštanj, št. 3/2006-3.

poselitve prostora vse od antičnih časov naprej.²²

Namen arheološke raziskave leta 2008 je bil ugotoviti stopnjo poškodovanosti arheološkega najdišča, določiti naravo in globino stratifikacije ter zamejiti obseg arheološkega najdišča. Stratigrafska situacija v testnih jamah ali jarkih je precej enotna: geološko osnovo predstavljajo različne aluvialne plasti, ki se na mestih izklinjajo, tako da se v testnih jarkih pojavljajo različno in na različnih globinah. Na severnem in južnem delu raziskanega območja je direktno nad geološkimi plastmi plast recentne ornice, v kateri so bili posamezni odlomki srednjeveške lončenine in novoveškega gradbenega materiala. Plast ornice je precej debela, tudi do 0,40 m. Povsem drugačna situacija je na osrednjem delu raziskanega območja, kjer sta bili dokumentirani dve kulturni ruševinski plasti z odlomki antične lončenine ter gradbenim materialom.

Na pregledanem območju je bilo v 15 testnih jarkih in pri intenzivnem pregledu odprtih površin skupno dokumentiranih 365 artefaktov in 3 kosti. Med artefakti so prevladovali odlomki gradbenega materiala (66 %) in keramike (32 %). Med gradbenim materialom prevladujejo večinoma antični kosi (97 %). Največ odlomkov je tegul in tubulov, kar kaže na obstoj kvalitetno grajenega objekta, primerljivega z najdbami v bližini Šaleške doline (Celje, Vransko ...). Odlomki keramike, ki so za kronološko in funkcionalno določanje najhvaležnejši vir, izhajajo iz treh časovnih obdobj. Največ je odlomkov antične keramike (90 %), sledijo odlomki srednjeveške keramike (6 %) in odlomki novoveške keramike (4 %). V večini primerov gre za odlomke ostenij in ustij posod. Glede na fakturo keramike in posamezne odlomke ustij in dnov posod, rimskodobno gradivo preliminarno umeščamo v čas od 1. do 3. stoletja n. št.

Ker je bilo iz dinamike eksploatacije premoga jasno razvidno, da je arheološko najdišče Falkov kloster moč-

²² Tone Ravnikar, *Vzhodna polovica Šaleške doline v srednjem veku*. V: Velenje. Razprave o zgodovini mesta in okolice (Velenje 1999)., Danijela Brišnik, *Od kamnitih sekir do terre sigillate*. V: Velenje. Razprave o zgodovini mesta in okolice (Velenje 1999).

no ogroženo in pravzaprav ni nobene možnosti za njegovo ohranitev, je ZVKDS, OE Celje, Premogovniku Velenje in v vednost Občini Šoštanj posredoval vrednotenje arheološkega najdišča in predlog izvedbe sistematičnih zavarovalnih arheoloških izkopavanj, s čimer bi bilo arheološko najdišče strokovno dokumentirano in raziskano. Žal pobuda ni padla na plodna tla in raziskave niso bile opravljene, arheološko najdišče Falkov kloster pa je počasi, a nepovratno izginilo v vodah Družmirskega jezera, z njim pa tudi dobršen del naše arheološke kulturne dediščine.²³

Grad Velenje (EŠD 797)

JUGOZAHODNI OBRAMBNI STOLP

Jeseni leta 2005 je ZVKDS, OE Celje, podal smernice za sanacijo jugozahodnega stolpa obrambnega obzidja gradu Velenje in od oktobra do novembra istega leta izvajal nadzor nad potekom sanacijskih del. Sanacijska dela so v prvi fazi obsegala strojni in ročni izkop gradbene jame v notranjosti polkrožnega stolpa pod stalnim arheološkim nadzorom. Izkopanih je bilo ca 380 m³ materiala, predvsem peščenih in zemljenih nasutij, med katerim je bila ohranjena velika količina odlomkov poznosrednjeveške in novoveške kuhinjske lončenine, odlomkov pečnic in gradbenega materiala. Strati-grafska situacija kaže, da gre na območju stolpa za odpadno jamo, ki časovno še ni natančneje opredeljena. Najdbe hrani Muzej Velenje.

Temelji stolpa so bili injektirani z injektirno maso po navodilih statika, del statično problematičnega zidu je bil porušen in ponovno pozidan z obstoječim kamenjem. Izvedena je bila drenaža, temelji stolpa pa so bili na notranji strani sidrani s petimi jeklenimi sidri na m² v živo raščeno skalo. Vsi zidovi jugozahodnega stolpa so bili zastičeni s podaljšano cementno malto, temelji pa zasuti s peskom do pohodne

²³ Danijela Brišnik, Eva Butina, Maja Bricelj, Družmirje : Družmirje – arheološko najdišče Falkov kloster. Varstvo spomenikov, Poročila 46 (2010): str. 67–70.

površine.²⁴

VHODNA STRAŽARNICA

Naslednje arheološke raziskave na gradu Velenje so potekale avgusta in septembra 2007, ko je ZVKDS, OE Celje, v vhodni stražarnici gradu Velenje izvedel arheološke sondažne raziskave, s katerimi smo želeli določiti nivo originalne hodne površine, pripadajoče novoodkriti in prezentirani strelni lini v zahodni steni vhodne stražarnice. Muzej Velenje je namreč želel v stražarnici urediti razstavni prostor ali depo, odvisno od rezultatov raziskav.

Arheološke raziskave so potrdile obstoj štirih hodnih površin. Prvo – najmlajšo hodno površino, je predstavljal kamnit novodoben tlak, naslednjo pa opečnat tlak iz opek velikosti 25,5 x 12,5 x 5,5 cm, postavljenih v ravne vrste. Tlak je bil večkrat popravljan in prelagan ter glede na odlomke opek v ruševinski plasti v zadnji fazi zamenjan z novimi opekami identične velikosti in sestave gline, ki je bila tudi žgana na podoben način kot prvoten tlak. Pod ruševinskim nasutjem z opekami je bil ob vzhodni stranici stražarnice ohranjen prhek rumenkast maltast estrih, ki je na mestih vseboval tudi posamične odlomke opeke in črepinj. Glede na višinsko razmerje do nove odkrite strelne line v zahodni steni stražarnice in glede na dejstvo, da je utrditev za maltast estrih delovala enotno vse do globine približno 0,50 metra, smo najprej sklepali, da gre za hodni nivo, pripadajoč strelni lini. Estrih je ob vzhodni in severni steni stražarnice uničen z vkopom nepravilne oblike vse do globine 0,60 metra, vendar končne globine uničenja zaradi prostorske stiske nismo dosegli. Polnilo vkopa

²⁴ Danijela Brišnik, Ivo Gričar, Velenje : Velenje – Grad Velenje. Varstvo spomenikov, Poročila 43 (2007): str. 230. Šaleška jezera so posledica več kot 130 let izkopavanja premoga lignita. Premogovniške ugreznine so nastale sredi kotlinskega dna Šaleške doline, kjer so bila – sodeč po redkih arheoloških ostalinah – najstarejša poselitvena jedra Šaleške doline (Škale, Družmirje). Zaradi izkoriščanja premoga se podoba Šaleške doline še vedno spreminja, s širjenjem ugrezninskih območij pa izginjajo tudi pomniki naše preteklosti.

je vsebovalo tipično drobno gradivo vsakdanjega življenja 15. in 16. stoletja – odlomke steklenega kozarca, del kamnite topovske krogle in kuhinjsko lončenino. Razlogov za vkop ob vzhodni, severni in zahodni steni ne moremo z gotovostjo razložiti, glede na številne prezidave gradu Velenje pa obstaja velika verjetnost, da so vkopi povezani z naknadnim obokanjem stražarnice, za kar so gradbeniki potrebovali določen manevrski prostor. Temu v prid govori tudi časovno dokaj enotno arheološko gradivo iz polnila vkopa.

V severozahodnem vogalu stražarnice je bil opečnat tlak poškodovan, zato smo želeli stratigrafsko situacijo preveriti tudi na tem mestu. Vkop se je nadaljeval tudi tu, vendar je vseboval mlajše gradivo – beloprsteno keramiko s konca 18. in začetka 19. stoletja. Razlaga za mlajše gradivo se najverjetneje skriva v poškodovanosti opečnatega tlaka in kasnejši izrabi prostora.

V poglobitvi sonde 2 smo pod rumenkastim maltnim estrihom odkrili zaplato trdnega estriha sivkaste barve, ki glede na stratigrafijo, sestavo in kvaliteto pripada gotski fazi in je sočasen z novo odkrito strelno lino. Zavod je Muzeju Velenje posredoval navodila o zaščiti in ohranitvi tlakov in ureditvi nove hodne površine v stražarnici.²⁵

LEDENICA

Leta 2016 se je občina Velenje odločila za obnovo Smučarsko skakalnega centra z izgradnjo dveh novih skakalnic z oznakama K55 in K35.²⁶ Skakalnici sta v pobočje umeščeni z upoštevanjem naravnih danosti, brez večjih vkopov oz. nasipov z zatratitvijo ter zasaditvijo območja ureditve. Ker se je poseg izvajal v vplivnem območju kulturnega spo-

²⁵ Brišnik Danijela, Poročilo o arheoloških sondažnih raziskavah v vhodni stražarnici gradu Velenje (2008). Neobjavljeno poročilo. Arhiv ZVKDS, OE Celje.

²⁶ Za projekt je bilo izdano kulturnovarstveno soglasje št. EG-7546/2006-10-MS,UK,MKL,BK z dne 28. 6. 2016, na osnovi katerega je bilo pridobljeno gradbeno dovoljenje.

menika ter zunaj ožjega grajskega območja, posebnih pogojev za varstvo arheološke kulturne dediščine nismo podali.

ZVKDS, OE Celje, je v začetku julija 2016 prejel obvestilo izvajalca gradbenih del podjetja Esotech, d. d., o odkritju arheološke ostaline – dela zidu, zaradi česar so dela začasno ustavili in zaprosili za nadaljnja navodila. Po teren-skem ogledu, posvetu s predstavniki Muzeja Velenje in pregledu literature je bilo ugotovljeno, da so odkrite arheološke ostaline del nekdanje grajske ledenice, ki je do približno začetka osemdesetih let preteklega stoletja služila za odlaganje smeti iz bližnjega grajskega gostinskega objekta.

Ledenica rahlo ovalne oblike, katere kamnit obod je skoraj v celoti ohranjen do višine 2,00 do 2,50 metra, je delno vkopana v pobočje grajskega hriba in prirejena za shranjevanje ledu. Nekoč so domačini sekali bloke ledu pravilnih oblik, ki so jih zložili tesno skupaj in mednje vstavili suho listje, ki je preprečevalo, da bi se bloki ledu sprijeli. Ko je bila ledenica polna, so jo prekrili z do 1,5 metra debelo plastjo listja ter tako poskrbeli za izolacijo, ki je omogočila, da se je led obdržal vse do poletja. Natančna datacija nastanka ledenice ni znana, so pa bile podobne ledenice v funkciji vse do prve polovice 20. stoletja.

Da je bila omogočena ohranitev grajske ledenice »in situ« (na mestu odkritja), je bilo z Mestno občino Velenje in s projektantom dogovorjeno, da bodo pripravili delno spremembo projekta. Predlagana je bila sprememba orientacije zaletišča skakalnice K35, kar je omogočilo ohranitev grajske ledenice v celoti. Izvajalec gradbenih del je grajsko ledenico, ki je bila ob odkritju skoraj do tretjine ohranjenih zidov zapolnjena s smetmi, očistil do nivoja kompaktne zemljine. Ostaline smo v okviru nalog državne javne službe fotografsko in risarsko dokumentirali, ledenica pa je bila zaščitena z geotekstilom (350–500 g/m²) in zasuta do vrha zidov z drobnim peskom, zunanja stran ledenice pa je bila zaradi neposredne bližine zaletišča K35 zaščitena s torkretiranjem v debelini

5–10 cm.²⁷ Zaradi vizualne izpostavljenosti torkreta so bile vzdolž celotne utrditve zasajene sadike avtohtone popenjalke – bršljana, celotno območje pa je bilo tudi zatravljeno.²⁸

Šoštanj – cerkev sv. Mohorja in Fortunata (EŠD 3436)

Podružnična cerkev sv. Mohorja in Fortunata stoji na nizki terasi nad starim trškim jedrom Šoštanja. Prednica omenjene cerkve je nastala že konec 12. stoletja, verjetno kot grajska kapela gradu Šoštanj. Imela je ravno stropano ladjo in banjasti prezbiterij, ki je v pritličju zvonice današnje cerkve skupaj z originalnim oknom in v letu 2001 na novo odkritim vhodom še vedno ohranjen. V začetku 14. stoletja so ta prostor prekrili s freskami z motivi iz legende cerkvenih patronov, leta 1535 pa nad njim sezidali še danes stoječi zvonik. Razen zvonika so cerkev leta 1776 porušili ter sezidali novo stavbo s centralno kupolasto obokano ladjo in pravokotnim prezbiterijem. Cerkev je orientirana v smeri proti severu, z rahlim odklikom proti zahodu. Prostor starega prezbiterija ima nepravilno obliko kvadrata s stranicami 3,95 x 3,65 m. Prvoten romanski vhod, ki je bil odkrit med obnovo cerkve, se nahaja v notranjem levem vogalu na zahodni steni današnjega zvonika, kjer je v velikosti cca 1 m² ohranjen mlajši tlak iz apnenčastih plošč.

Pred nameravano sanacijo ometov in obnovo hodne površine, tj. estriha v današnjem zvoniku cerkve sv. Mohorja in Fortunata, je ekipa ZVKDS, OE Celje, 29. 8. 2002 z arhe-

²⁷ Torkretiranje je tehnološki postopek, pri katerem nanašajo na podlago beton z visoko hitrostjo. S hidravlično črpalko in stisnjenim zrakom se predhodno pripravljen beton po mokrem postopku kontrolirano in strokovno nanaša na različne oblike in vrste površin, ki so tako dolgotrajno utrjene in odporne proti zmrzovanju in drugim atmosferskim vplivom. (Internet 2: <http://www.histeh.com/storitve/torkretiranje/> (dostop 31. 3. 2017).

²⁸ Povzeto po: Tonka Šoba, Danijela Brišnik, Milana Klemen, Aleš Plevčak, Grad Velenje – grajska ledenica. (v tisku).

ološko metodo očistila estrih in pri tem odkrila dva odlomka srednjeveške keramike. Stratigrafska situacija je pokazala ohranjenost vsaj dveh nivojev hodne površine, pri čemer je bil zgornji estrih močno poškodovan in ohranjen zgolj fragmentarno, spodnji pa je bil ohranjen bistveno bolje in na bistveno večji površini.

Časovno vsaj deloma opredeljiv je bil odlomek posode, ki je bil dokumentiran na meji med t. i. estrihom 1 in 2. Sodeč po neprofiliranem izvihanem in odebeljenem ustju odlomek najbrž pripada kuhinjskemu loncu. Na osnovi analogij smo ga okvirno časovno uvrstili v 12. in 13. stoletje z nekaterimi značilnostmi oblikovanja 11. stoletja.²⁹

Leta 2008 so se arheološke raziskave starega prezbiterja nadaljevale zaradi potrebe po prostorski (nivojski) in kvalitativni določitvi tlaka, ki naj bi rekonstruiran predstavljal novo hodno površino ob zaključku gradbenih in obnovitvenih del. Arheološke sondažne raziskave so zavzele skoraj celotno površino prostora. Zaradi časovne omejenosti in vremenskih razmer (nizke temperature) so bile iz arheoloških raziskav izvzete površine z ohranjenim novejšim kamnitim tlakovanjem ob romanskem vhodu v prostor in pa uničeni depoziti ob današnjem vhodu, ki so posledica vgradnje centralnega ogrevanja.

Freskam pripadajoči, torej gotski hodni nivo, je bil dokumentiran – glede na ohranjen zaključek / izvih osnovnega ometa za izvedbo fresk in stratigrafsko situacijo – na nivoju ca 1,42 m, merjeno od romanskega okna na sredi južne stene. Pod ruševinsko plastjo, ki je bila ohranjena v celotnem prostoru (hodna površina pred čiščenjem), smo najprej dokumentirali plast bele maltne utrditve, pomešane z dolomitom velikosti 0,06–0,12 m, ki predstavlja nekakšno utrditev hodne površine. Glede na stratigrafski odnos do ohranjenega zaključka izviha osnovnega ometa za izvedbo fresk na zahodni steni, je plast izravnave nastala istočasno s poslikavo

²⁹ Danijela Brišnik, Šoštanj : Šoštanj – cerkev sv. Mohorja in Fortunata. Varstvo spomenikov, Poročila 39–41 (2006): str. 212.

fresk. Plast je zelo kompaktna, na otip ostra, debelina plasti je od 0,12 do 0,14 m. Zgornji »zaključni« sloj estriha manjka, zato o podobi freskam pripadajoče hodne površine nimamo podatkov. Pod to utrditvijo je bila približno 0,07 m debela plast zelo prhke, drobljive zemlje, ki najverjetneje predstavlja tampon za zgornjo podlago. Pod njo je skoraj na celotni površini prostora ohranjen svetlo rumen estrih 1, sestavljen iz zelo trdno zbite plasti melja z redkimi drobnimi apnenčastimi vključki, velikosti do 0,02 m in debeline cca 0,025 m. Pod njim leži še en rumenkast estrih (estrih 2), po sestavi zelo podoben estrihu 1. Glede na stratigrafsko situacijo v sondi 1, ki je bila izvedena zaradi potrebe po celoviti sliki stratigrafskega zapisa v prostoru in ki kaže, da pod estrihom 2 leži sterilna zemljena plast, ki skupaj s skalami predstavlja geološko osnovo, sklepamo, da estriha 1 in 2 sodita v čas romanike (čas izgradnje prezbiterija?), vsekakor pa v čas pred nastankom fresk.³⁰ Drobnost arheološko gradivo ob raziskavi leta 2008 ni bilo odkrito.

Po končanih arheoloških raziskavah je bil leta 2010 na osnovi recepture restavratorja Aleksandra Šileša položen nov pohodni estrih. Na podložni pesek granulacije 0–4 mm in armaturo je bila nanesena masa za estrih na nivoju, ki je nastal sočasno s poslikavo fresk in ki je izpričan z zaključkom / izvihom osnovnega ometa za izvedbo fresk. Navkljub dogovoru z investitorjem o nivoju izvedbe talnega estriha je prišlo pri sami izvedbi do določenih sprememb oz. nedoslednosti. Estrih je bil dosledno izveden ob vzhodni steni in na delu južne ter severne stene, medtem ko nivo ob zahodni steni in pod zlizanim pragom severnega – prvotnega vhoda v zvonico – ne ustreza stanju, dokumentiranem ob arheoloških raziskavah.³¹

³⁰ Danijela Brišnik, Eva Butina, Šoštanj : Šoštanj – cerkev sv. Mohorja in Fortunata. Varstvo spomenikov, Poročila 46 (2010): str. 265–366.

³¹ Bogdan Badovinac, Šoštanj : Šoštanj – cerkev sv. Mohorja in Fortunata. Varstvo spomenikov, Poročila 47 (2012): str. 160.

Šoštanj – trško jedro (EŠD 4252)

V letih 2014–2016 so v Šoštanju ob prenovi Trga svobode, Prešernovega trga, ureditvi Aškerčeve ceste in parkirišča ob Aškerčevi cesti potekale tudi arheološke raziskave ob gradnji (arheološki nadzor ob gradbenih delih oz. zemeljskih izkopih).³²

Med raziskavami na območju prenove Prešernovega trga in Trga svobode v Šoštanju je bila odkrita večja količina predvsem novodobne in poznosrednjeveške / novoveške lončenine in pečnic ter kamniti temelji vsaj štirih objektov, ki so vrisani že na Franciscejskem katastru in jih tudi na osnovi drobnega gradiva datiramo v 18. ali 19. stoletje. Tlakovano cestišče, ki je teklo proti Tovarni usnja Šoštanj, in kamnit vodnjak (Končanov vodnjak) sta bila v uporabi še vse do prve polovice 20. stoletja, saj se ju starejši prebivalci Šoštanja še spomnijo. Veliko število drobnih keramičnih, kovinskih in steklenih najdb ter novce v vrednosti 15 krajcarjev, datiran v leto 1807, ter bakren madžarski novčič, datiran v leto 1904, dokazujejo, da je bil tudi Končanov vodnjak – eden od več kot desetih vodnjakov v Šoštanju – središče druženja Šoštanjčanov na prehodu iz 19. v 20. stoletje.

V dogovoru z investitorico, Občino Šoštanj smo se odločili za prezentacijo odkritega Končanovega kamnitega vodnjaka na Trgu svobode. Vodnjak je bil z arheološko metodo očiščen, najdbe v njem ustrezno dokumentirane, kamnit obod pa deloma dopolnjen s kamenjem in globoko zafugiran. Skladno s podanimi smernicami ZVKDS, OE Celje, da naj bo vrhnji neohranjeni del vodnjaka izdelan nevtrarno, iz modernih materialov, se je projektant³³ odločil za izvedbo masivnega gladkega betonskega oboda, pokritega s kovinsko mrežo. Neposredna okolica vodnjaka je tlakovana s kamni iz cestišča, odkritega pred bližnjim trgovskim objektom.

³² Arheološke raziskave je izvajal Matevž Lavrinc, s. p., iz Laškega.

³³ Projekt prenove Trga svobode je pripravilo podjetje Domino inženiring, d. o. o., iz Velenja.

Med arheološkimi raziskavami na območju Aškerčeve ceste in parkirišča je bila odkrita manjša količina zgodnjeno-voveških ter poznosrednjeveških najdb. Poleg večjega števila novodobnih vkopov za infrastrukturne vode je bilo odkritih tudi pet kamnitih struktur – temeljev objektov, ter zunanji obod vodnjaka, najdbe pa so sočasne z arhitekturnimi ostalinami na Trgu svobode.³⁴

Škale – Arheološko območje Tinč (EŠD 20863), Škale – Arheološko območje Miklavžin (EŠD 29677), Škale – Arheološko območje Jan (EŠD 11731)

Vsa tri potencialna arheološka najdišča so bila odkrita med predhodnimi arheološkimi raziskavami za oceno arheološkega potenciala na trasi državnega prostorskega načrta za državno cesto A1 Šentilj–Koper (III. razvojna os), na odseku od priključka Velenje jug do Slovenj Gradec jug.³⁵ Glavni cilj raziskav je bila identifikacija sledov antropogenih aktivnosti in potencialnih arheoloških najdišč ter analiza kulturne krajine, ki je izražena v sledovih rabe tal, mrežah komunikacij in sledovih agrarnih aktivnosti zemljiške razdelitve, prepoznanih na LiDAR posnetkih.

Po izvedbi historične analize prostora in analizi LiDAR posnetkov³⁶ so terenske raziskave potekale v obliki ekstenzivnega terenskega pregleda površin, katerega namen je odkrivanje še neznanih arheoloških najdišč. Na digitalnem modelu

³⁴ Povzeto po: Matevž Lavrinc, Poročilo o arheoloških raziskavah ob izkopu jarkov za prenovu toplovodnega omrežja na območju Prešernovega trga in Trga svobode v Šoštanju (2014). Matevž Lavrinc, Poročilo o arheoloških raziskavah med obnovo Trga svobode in Prešernovega trga v Šoštanju (2015). Neobjavljeni poročili. Arhiv ZVKDS, OE Celje.

³⁵ Arheološke raziskave je izvajal Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Center za konservatorstvo, Center za preventivno arheologijo, Poljanska 40, Ljubljana.

³⁶ Analiza LiDAR posnetkov je bila opravljena na površini 66 km² med Velenjem in Slovenj Gradcem.

obravnavanega terena je bilo prepoznanih 42 novih značilnosti ali skupkov značilnosti, ki so lahko odraz človekovega delovanja in bivanja. Štiri značilnosti ali skupki značilnosti so bili dokumentirani v območjih že znane kulturne dediščine, ostale značilnosti pa so opredeljene kot oglarske kope, apnenice, žagarske jame, ugreznjene poti, utrdbene strukture (okopi, nasipi, jarki ...).

Ekstenzivni terenski pregled je potekal po prečnicah znotraj načeloma 50 x 10 metrov velikih zbiralnih enot. Območje pregleda so predstavljali večinoma pašniki in travniki, območja z nizko vegetacijo ali gozdom, zato je pregled potekal s kopanjem 40 x 40 x 40 cm velikih jam na prečnicah in z zamikom 25 metrov na vsaki drugi prečnici.³⁷

Na petih lokacijah je bila v jamicah odkrita večja količina rimskodobnega gradbenega materiala ter odlomki prazgodovinske, rimskodobne in srednjeveške lončenine. Za dve lokaciji se je izkazalo, da gre za premogovniški ugrezninski območji, ki sta bili nedavno tega sanirani z nasipavanjem od drugod pripeljane zemljine in so bile odkrite arheološke najdbe odložene v sekundarni legi, tri lokacije pa smo evidentirali kot novoodkrita potencialna arheološka najdišča: Škale – Arheološko območje Tinč (EŠD 20863), Škale – Arheološko območje Miklavžin (EŠD 29677), in Škale – Arheološko območje Jan (EŠD 117319). Vsa tri potencialna arheološka

³⁷ Povzeto po: Rutar, Gašper, Evgen Lazar, Nika Veršnik, Klemen Nagode, Analiza arheološkega potenciala območja DPN za državno cesto od avtoceste A1 Šentilj–Koper od priključka Velenje jug–Slovenj Gradec jug, metode 1–3; 5–6 (2010); Rutar, Gašper, Maja Lavrič, Špela Karo, Nika Veršnik, Barbara Nadbath, Analiza arheološkega potenciala območja DPN za državno cesto od avtoceste A1 Šentilj–Koper od priključka Velenje jug–Slovenj Gradec jug, metode; 5–6, II. del (2011).; Rutar, Gašper, Dimitrij Mlekuž, Špela Karo, Nika Veršnik, Barbara Nadbath, Tadeja Mulh, Mirko Krsmanović, Analiza arheološkega potenciala območja DPN za državno cesto od avtoceste A1 Šentilj–Koper od priključka Velenje jug–Slovenj Gradec jug, metode; 4–6, III. del (2011).; Lavrič, Maja, Nika Veršnik, Gašper Rutar, Tadeja Mulh, Barbara Nadbath, Analiza arheološkega potenciala območja DPN za državno cesto od avtoceste A1 Šentilj–Koper od priključka Velenje jug–Slovenj Gradec jug, metode; 5–6, IV. del (2012). Neobjavljena poročila. Arhiv ZVKDS, OE Celje.

najdišča z najdbami lončenine kažejo na rimskodobni značaj poselitve. Območja so bila vpisna v Register kulturne dediščine, na njih pa bodo v naslednjih fazah postopkov sprejemanja državnega prostorskega načrta potekale nadaljnje arheološke raziskave, ki bodo potrdile ali ovrgle obstoj novih arheoloških najdišč Šaleške doline.

Podkraj pri Velenju – cerkev sv. Jakoba (EŠD 3405), Velenje – Arheološko najdišče Gradišče (EŠD 4335)

ZVKDS, OE Celje, je za potrebe sanacije obstoječega vodovoda v Podkraju izdal kulturnovarstvene pogoje,³⁸ v katerih so bile na delu trase sanacije vodovoda, ki je segal v varovani območji Podkraj pri Velenju – Cerkev sv. Jakoba (EŠD 3405), in Velenje – Arheološko najdišče Gradišče (EŠD 4335), zahtevane arheološke raziskave ob gradnji. Ob rednem terenskem ogledu maja 2016 je bilo ugotovljeno, da izvajalec gradbenih del o pričetku del ni obvestil izbranega izvajalca arheoloških raziskav,³⁹ ki tako ni bil prisoten pri zemeljskih izkopih in jih posledično ni dokumentiral. Ker je bil izkop jarkov za potrebe sanacije vodovoda že zaključen, je ZVKDS, OE Celje, v dogovoru z izvajalcem gradbenih del z vpisom v gradbeni dnevnik zahteval izkop strojnih testnih jarkov v skupni dolžini cca 50 m, lociranih vzporedno s traso vodovoda.

Arheološka dela so potekala v drugi polovici maja 2016, z arheološko metodo je bilo raziskanih 6 testnih sond, ki so bile umeščene v prostor tako, da smo z njimi pridobili čim več informacij o arheološkem potencialu obravnavanega prostora. Arheološke raziskave območja so razkrile sledi človekovih aktivnosti predvsem iz srednjega in novega veka, ki jih povezujemo z bližnjo cerkvijo sv. Jakoba in ostalinami

³⁸ Kulturnovarstveni pogoji št. 35108-0037/2014-2, DB.

³⁹ Izvajalca arheoloških raziskav sta bila Samo Hvalec, s. p., iz Maribora in Skupina STIK iz Ljubljane.

gradu Limbar na bližnjem hribu Gradišče, ki se pne nad naseljem. V izkopih je bila do globine 1,50 m dokumentirana peščena koluvialna plast, ki je vsebovala odlomke srednjeveške lončenine, med njimi tudi odlomek prostoročno izdelanega dna temno sive porozne keramike, ki ga časovno umeščamo v zgodnje srednjeveško obdobje. Na koluvijalni plasti je bil nasut tampon iz velikih peščenjakovih lomljencev. Gre za utrditev cestišča, ki ga glede na odkrite odlomke lončenine na njem datiramo v srednjeveško oz. zgodnje novoveško obdobje. Cestišče je bilo v uporabi nekaj stoletij, saj so se nanj odložili številni sedimenti, v katerih smo odkrili tudi odlomke novoveške lončenine.

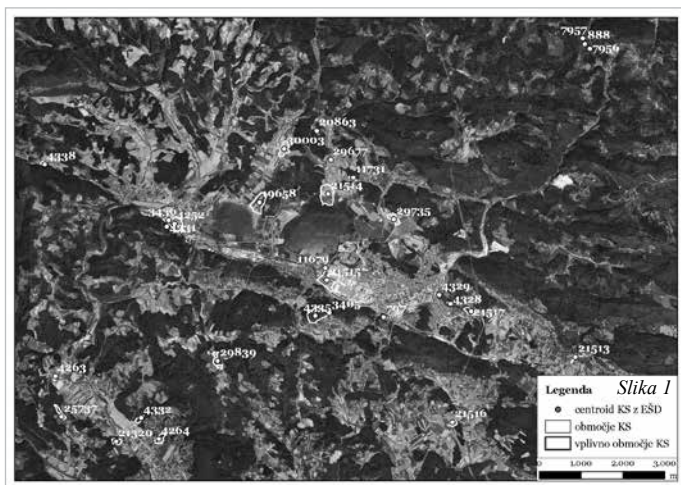
Stratigrafska situacija v testnih jarkih je pokazala, da gradbena dela za sanacijo vodovoda niso posegala v arheološke strukture, zato so bile arheološke najdbe strokovno dokumentirane in zaščitene z geotekstilom ter zasute.⁴⁰

ZAKLJUČEK

Če natančno pobrskamo med poročili o izvedenih arheoloških raziskavah v zadnjih dveh desetletjih, ki jih hranimo na ZVKDS, OE Celje, med njimi gotovo najdemo še kakšnega iz Šaleške doline in bližnje okolice, ki ga v tem prispevku nismo omenili, vendar gre v teh primerih za raziskave, ki niso potrdile obstoja arheoloških ostalin ali pa te ob arheoloških raziskavah niso bile dokumentirane. Sistematičnih, načrtnih in obsežnejših arheoloških raziskav je bilo tudi v zadnjih dveh desetletjih v Šaleški dolini zelo malo, kljub temu pa zbir rezultatov raziskav, povzetih v tem članku, kaže na dejstvo, na katerega smo opozarjali že leta 1996 v

⁴⁰ Povzeto po: Matej Draksler, Jasna Štajdohar, Gregor Babič, Samo Hvalec, Arheološke raziskave na območju sanacije vodovoda, na parc. št. 820/2, 787/2, 950/1, 950/2 in 787/23 k.o. 968 – Podkraj ter parc. št. 2889/1 k.o. 964 – Velenje. Končno strokovno poročilo o raziskavi 14-0255 (2016). Arhiv ZVKDS, OE Celje.

Šaleških razgledih.⁴¹ Šaleška dolina je prostor, v katerem je človek bival vse od začetkov svojega obstoja, ga sooblikoval, bogatil in puščal v njem neizbrisen, raznolik pečat. In ker je kulturna dediščina eden temeljnih gradnikov naše identitete, te paberke zaključujem s Horacijevo mislijo »*Quidquid sub terra est, in apricum proferet aetas*«. Vse, kar je skrito pod zemljo, bo čas postavil na plan.⁴² Vendar bo tudi v Šaleški dolini čas na plan postavil zgolj tiste drobce preteklosti, ki jih bomo kot dobri gospodarji, zavedajoč se pomena ohranjanja kulturne dediščine, še uspeli ohraniti svojim zanamcem. In tega bi se morali v dolini, kjer je veliko pomnikov naše preteklosti že izginilo v jezerskih vodah in pod delovnimi stroji, še toliko bolj zavedati.

Arheološka najdišča v Šaleški dolini (vir podatkov: slika 1 – Ministrstvo za kulturo, Register kulturne dediščine, 2017; slika 2 – Kartografska osnova: DTK50, Geodetska uprava Republike Slovenije.

⁴¹ Danijela Brišnik, Arheološki paberki Šaleške doline. V: Stropnik, Ivo (ur.). Razprave, presoje, akcenti: zbornik 1995–1996, (Zbirka Šaleški razgledi, zv. 12), str. 297–320.

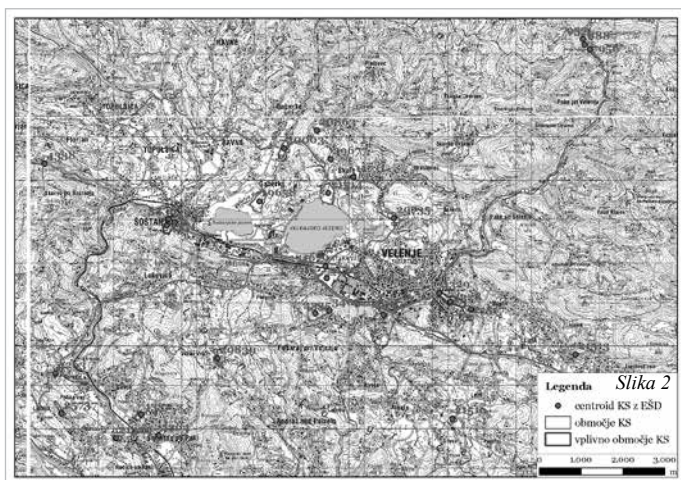
⁴² Sentence: modrosti starih Rimljanov / izbrala, prevedla in uredila Bronislava Aubelj. (Ljubljana 2003). (Horacij, Epistulae 1, 6, 24).

Viri in literatura:

- Bogdan Badovinac, Šoštanj : Šoštanj – cerkev sv. Mohorja in Fortunata. Varstvo spomenikov, Poročila 47 (2012): str. 160.
- Danijela Brišnik, Arheološki paberki Šaleške doline. V: STROPNIK, Ivo (ur.). Razprave, presoje, akcenti : zbornik 1995–1996, (Zbirka Šaleški razgledi, zv. 12), str. 297–320.
- Danijela Brišnik, Od kamnitih sekir do terre sigillate. V: Velenje. Razprave o zgodovini mesta in okolice. (Velenje 1999).
- Danijela Brišnik, Tone Ravnikar, Grad Šalek. (Zbirka Panorame). (Velenje 1999).
- Danijela Brišnik, 2006, Šoštanj : Šoštanj – cerkev sv. Mohorja in Fortunata. Varstvo spomenikov, Poročila 39–41 (2006): str. 212.
- Danijela Brišnik, Šoštanj : Šoštanj – Pusti grad. Varstvo spomenikov, Poročila 39–41 (2006): str. 212–213.
- Danijela Brišnik, Slatina : Slatina – arheološko območje Tabor. Varstvo spomenikov, Poročila 44 (2008): str. 191.
- Danijela Brišnik, Ivo Gričar, Velenje : Velenje – Grad Velenje. Varstvo spomenikov, Poročila 43 (2007): str. 230.
- Danijela Brišnik, Gojko Tica, Slatina pri Šmartnem ob Paki – arheološko najdišče Tomažk. Varstvo spomenikov, Poročila 44 (2008): str. 248–249.
- Danijela Brišnik, Poročilo o arheoloških sondažnih raziskavah v vhodni stražarnici gradu Velenje (EŠD 797, 2008). Neobjavljeno poročilo. Arhiv ZVKDS, OE Celje.
- Danijela Brišnik, Eva Butina, Maja Bricelj, Družmirje : Družmirje – arheološko najdišče Falkov kloster. Varstvo spomenikov, Poročila 46 (2010): str. 67–70.
- Danijela Brišnik, Eva Butina, Šoštanj : Šoštanj – cerkev sv. Mohorja in Fortunata. Varstvo spomenikov, Poročila 4 (2010): str. 365–366.
- Curk, Jože, Topografsko gradivo III. Sakralni spomeniki na območju občine Velenje, ZSV (Celje 1967).

- Matej Draksler, Jasna Štajdohar, Gregor Babič, Samo Hvalec, Arheološke raziskave na območju sanacije vodo-voda, na parc. št. 820/2, 787/2, 950/1, 950/2 in 787/23 k.o. 968 – Podkraj ter parc. št. 2889/1 k.o. 964 – Velenje. Končno strokovno poročilo o raziskavi 14-0255 (2016). Neobjavljeno poročilo. Arhiv ZVKDS, OE Celje.
- Urška Kerbavec, Danijela Brišnik, Miha Murko, Gaberke – cerkev sv. Urha. Varstvo spomenikov, Poročila 48 (2013): str. 57–60.
- Matevž Lavrinc, Poročilo o arheoloških raziskavah ob izkopu jarkov za prenovu toplovodnega omrežja na območju Prešernovega trga in Trga svobode v Šoštanju (2014). Neobjavljeno poročilo. Arhiv ZVKDS, OE Celje.
- Matevž Lavrinc, Poročilo o arheoloških raziskavah med obnovo Trga svobode in Prešernovega trga v Šoštanju (2015). Neobjavljeno poročilo. Arhiv ZVKDS, OE Celje.
- Branko Mušič, Poročilo o geofizikalnih raziskavah na lokaciji Družmirje pri Šoštanju (2002). Neobjavljeno poročilo. Arhiv ZVKDS, OE Celje.
- Rok Poles, Marjana Gmajner Korošec, Nika Lalek, Sakralna dediščina Šaleške doline. (Velenje 1998).
- Pravilnik o arheoloških raziskavah, Uradni list št. 3/2013.
- Tone Ravnikar, Vzhodna polovica Šaleške doline v srednjem veku. V: Velenje. Razprave o zgodovini mesta in okolice. (Velenje 1999).
- Gašper Rutar, Evgen Lazar, Nika Veršnik, Klemen Nagode, Analiza arheološkega potenciala območja DPN za državno cesto od avtoceste A1 Šentilj–Koper od priključka Velenje jug–Slovenj Gradec jug, metode 1–3; 5–6 (2010). Neobjavljeno poročilo. Arhiv ZVKDS, OE Celje.
- Gašper Rutar, Maja Lavrič, Špela Karo, Nika Veršnik, Barbara Nadbath, Analiza arheološkega potenciala območja DPN za državno cesto od avtoceste A1 Šentilj–Koper od priključka Velenje jug–Slovenj Gradec jug, metode; 5–6, II. del (2011). Neobjavljeno poročilo. Arhiv ZVKDS, OE Celje.

- Gašper Rutar, Dimitrij Mlekuž, Špela Karo, Nika Veršnik, Barbara Nadbath, Tadeja Mulh, Mirko Krsmanović, Analiza arheološkega potenciala območja DPN za državno cesto od avtoceste A1 Šentilj–Koper od priključka Velenje jug– Slovenj Gradec jug, metode; 4–6, III. del (2011). Neobjavljeno poročilo. Arhiv ZVKDS, OE Celje.
- Maja Lavrič, Nika Veršnik, Gašper Rutar, Tadeja Mulh, Barbara Nadbath, Analiza arheološkega potenciala območja DPN za državno cesto od avtoceste A1 Šentilj–Koper od priključka Velenje jug–Slovenj Gradec jug, metode; 5–6, IV. del (2012). Neobjavljeno poročilo. Arhiv ZVKDS, OE Celje.
- Sentence: modrosti starih Rimljanov / izbrala, prevedla in uredila Bronislava Aubelj. (Ljubljana 2003).
- Šoba Tonka, Danijela Brišnik, Milana Klemen, Aleš Plevčak, Grad Velenje – grajska ledenica. (v tisku)
- Internet 1: http://www.eпростor.gov.si/si/zbirke_prostorskih_podatkov/topografski_in_kartografski_podatki/ortofoto/ (dostop 29. 3. 2017).
- Internet 2: <http://www.histeh.com/storitve/torkretiranje/> (dostop 31. 3. 2017).

Ambrož Kvartič

Dr. Ambrož Kvartič je diplomiral na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo ljubljanske Filozofske fakultete z nalogo o sodobnem pripovednem gradivu v Velenju in za diplomsko delo dobil študentsko Prešernovo nagrado. Leta 2009 se je na istem oddelku zaposlil kot asistent mladi raziskovalec in leta 2014 uspešno zagovarjal doktorsko disertacijo z naslovom Sodobne povedke v Sloveniji. Med letoma 2010 in 2011 se je študijsko izpopolnjeval na Oddelku za primerjalno in estonsko folkloristiko na Univerzi v Tartuju v Estoniji. Je avtor več znanstvenih in strokovnih člankov s področja folkloristike, v pripravi pa je tudi njegova monografija o sodobnih povedkah v Sloveniji. Danes dela kot napovedovalec na RTV Slovenija in sodeluje pri številnih raziskovalnih in umetniških projektih.

LOV NA ŠALEŠKE ZAKLADE

LOKALNE MANIFESTACIJE PRIPOVEDNE OSTENZIJE

»Kaj skrivaš v nedrih svojih, grad Šalek, v skalah hudih – rovih nepoznanih?«

(Štefanija Prislan)

Uvod

Leta 1996 sem obiskoval peti razred osnovne šole Livada v Velenju. Spomladi smo vse tri paralelke izmenično obiskale staro vaško jedro Šaleka ter oba gradova – Šalek in Ekenštajn. Vodila nas je neka mlajša sodelavka Muzeja Velenje, ki nam je na Šaleškem gradu poleg arhitekturnih značilnosti in zgodovine stavbe predstavila tudi nekatere

predmete, ki so jih našli z arheološkimi izkopavanji. Nato smo se vzpeli na ruševino Ekenštajna. Pod vtisom informacij s Šaleškega gradu sem na ploščadi med starimi zidovi dvignil roko in vodičko vprašal, če so morda arheološko raziskali tudi Ekenštajn. Odgovorila je, da ne.

Takrat navedene razloge sem pozabil (najverjetneje so bili finančni), se mi je pa ob tem podatku vzbudilo upanje na nekaj, kar sem iskal že dolga leta. Celo otroštvo sem namreč živel z zgodbami o rovu, ki povezuje Šaleški grad z Ekenštajnom (oziroma z Velenjskim gradom), ter o zakladu, ki je v tem rovu zakopan. Pripovedovali so jih prebivalci starega Šaleka in otroci, ki smo živeli pod gradom, smo jih vsrkavali kot gobe. Šaleški grad, ki je bil takrat še kar nekaj let pred obnovo, in celotni greben do Ekenštajna sta nam bila zbirališče in igrišče, napolnjena z zgodbami, ki smo jih tudi živeli, ne le poslušali. Zato smo med igro tudi brskali za zakladi, iskali rov in bežali pred nenavadnimi zvoki, ki so jih preprosto morala ustvarjati bajeslovna bitja. Na tem kulturno-športnem dnevu pa sem od ‚domoznanske avtoritete‘ dobil potrditev, da Ekenštajn ni bil še nikoli prekopan. In če se niti uradna znanost ni mogla dovolj pomujati, sem se moral sam. Doma sem vzel lopato, motiko in – ne vem sicer, zakaj – izvijač. Na odpravo sem povabil tudi svoje sošolce, vendar so kljub začetnemu navdušenju vsi po vrsti odpovedali. Z orodjem, ki sem ga kot desetletnik komaj vlekel v hrib, sem se vzpel na Ekenštajn in začel kopati na mestu, kjer se mi je zdelo najbolj verjetno, da bi se lahko skrival vhod v rov z zakladom. Preden bi lahko ‚našel‘ kar koli zanimivega, me je ujela tema in raziskovalne akcije je bilo konec. Teh dogodkov sicer nikoli nisem zares pozabil, vendar so kmalu zbledeli, kot zbledi vsaka otroška igra.

Leta pozneje sem na domači kraj prvič pogledal z očmi etnologa in folklorista in med raziskovalnimi pogovori z domačini ugotovil, da sem se s svojim iskanjem zaklada zgolj pridružil številnim generacijam prebivalcev Šaleka, ki so ravno tako sledili vsebini zgodb na oba gradova, prepričani, da bodo oni tisti, ki bodo našli zakopano bogastvo.

Pripovedna folklor o šaleškem zakladu in (realne) prakse njegovega iskanja so tako po dveh desetletjih zame spet postale strašansko vznemirljive, zaradi česar sem se jih odločil podrobneje raziskati in predstaviti v članku pred vami.

Čeprav je Šaleška dolina – tako kot še številna druga območja v Sloveniji – napolnjena z zgodbami o zakladih in s pričevanji o njihovem iskanju, sem se lokacijsko omejil na Šaleški grad, na Ekenštajn in skalni greben, ki ju povezuje; raziskovalno pa na prebivalce Šaleka, ki ta grajski prostor dojemajo kot element svoje identitete. Objavljeni primeri so nabor informacij iz več pogovorov s prebivalci Šaleka¹, ki so mi posredovali bodisi spominske pripovedi o lastnem iskanju zakladov bodisi poročila o tem početju iz druge roke. Sogovorniki so zaradi anonimnosti predstavljeni le s ključnimi kontekstualnimi podatki – razen ena od najpomembnejših informatork, Štefanija Prislan, katere dnevniški zapiski in pesmi so (vsaj delno) tudi javno dostopno gradivo.

Tradicijski pripovedni repertoar, umeščen v kraj Šalek in na oba gradova, je vsebinsko sicer še veliko širši in ne govori zgolj o podzemnem rovu in zakladu (primerjaj npr. z Orožen 1936: 119–24). Vendar se tem drugim pripovedim na tem mestu ne posvečam, saj pri mojih sogovornikih niso sprožale takega tvornostnega odziva. Preden pa predstavim zbrano gradivo in analiziram zanimiv vpliv, ki so ga imele zgodbe na prebivalce Šaleka, predstavljam splošni oris (slovenske) pripovedne folklore o zakladih ter koncept pripovedne ostenzije, ki pomaga razložiti učinek, ki ga lahko ima pripovedna folklor na realno življenje s tem, ko se vanj ,podaljša‘ in spodbudi svoje nosilce h konkretnim dejanjem.

Pripovedna folklor o zakladih

Pripovedi o zakladih so ena najpomembnejših stalnic repertoarjev pripovedne folklore v Sloveniji, po vsej Evropi

¹ Terenski zapiski in transkripti pogovorov, objavljeni v tem članku, so odbrani iz več ločenih raziskav, ki so potekale v različnih letih. Najstarejši so iz leta 2006, ko sem raziskoval ledinska imena v Šaleku (Kvartič 2006).

in vsem svetu. Gre za bogato, raznoliko in zanimivo zmes žanrskih in vsebinskih različic,² v katerih so raziskovalci pripovedne folklore prepoznali že zelo različne interpretacijske poudarke: »/.../ v /njih/ se zrcalijo spominske pripovedi, vraževerje, resnična življenjska revščina, obenem pa tudi želja po tem, da bi nenadoma obogateli.« (Marks 1987: 61). Če nanje gledamo kot na komentar oziroma ilustracijo družbenega in ekonomskega statusa pripovedovalcev, lahko hitro pridemo do zaključka, da se pripovedna folklor o zakladih oblikuje okrog tradicijskih in kontekstualnih pogledov na dejanske in simbolne možnosti, kako izboljšati svoj ekonomski položaj (Kalda 2014). Pripovedi s tem odsevajo tako izkušnje kot upanje ljudi in kažejo tako na posameznikove želje po bogastvu kot na vrednote širšega kulturnega okolja. Zavest o tem interpretacijskem poudarku lahko najdemo tudi pri Šalečanih, ki so (spominske) pripovedi o iskanju zakladov večkrat pokomentirali v smislu: »/.../ zaklada pa tako ali tako niso izkopali. Tudi mi sosedge bi opazili, če bi kdo obogatel – pa ni bilo nič.« (Prislan b.n.l.: 31).

Vendar zgolj ekonomska paradigma – želja po bogastvu in blagostanju – ni in ne more biti dovolj za popolno razumevanje pomenov, ki jih imajo pripovedi o zakladih za posamezno skupnost, v katero so se usidrale. Pri teh pripovedih gre namreč vedno tudi za konceptualne abstrakcije in hkrati za nekaj, kar je povezano z veliko širšim naborom pripovedne folklore in verovanjskih sistemov, torej z drugimi plastmi tradicije. Primerjalna analiza zbranega pripovednega gradiva nam razkrije, da se pripovedi o zakladih vrtijo okrog dveh velikih konceptov – prostora in identitete.

Pripovedna folklor o zakladih (in pripovedna folklor na splošno) je pomemben element *prostorjenja*, tj. procesa ustvarjanja prostora in njegovih meja (glej na primer Mencej in Podjed, ur. 2010). »Prostor izkušamo skozi proces njegove domišljajske rekonstrukcije« (Aitchison in drugi 2002: 78), zato ni nikoli zgolj fizična realnost ali ‚naravna danost‘, am-

² Za primerjavo glej Dolenc 2000: 60–6.

pak je tudi in predvsem kulturni konstrukt. Pri ustvarjanju prostora skozi pripoved pripovedovalec detajlov iz svojega kulturnega okolja ne izbira zaradi njihove dokumentarne vrednosti, pač pa zaradi njihovega simbolnega oziroma označevalnega potenciala (po Simonsen 1993: 129). Ta pa je relativen in ponekod ožje, ponekod širše definiran. Že površen pregled pripovednega repertoarja o zakladih nam pokaže, da so v njem izpostavljene tiste točke v prostoru, ki veljajo v pripovednem izročilu za manifestacijo drugega sveta in so zato magične ter (v simbolnem smislu) nevarne (Hrobat 2010: 59) – omenjena so križišča, sakralni objekti, gradovi, stara drevesa, skalni osamelci, vzpetine itd. Skupnost določa, kaj je tisto, kar je zanjo pomembno in je posledično tisti element v prostoru, kamor se pripenja vsebina pripovednega gradiva. Temu v folkloristiki pravimo *goljatovo načelo* (Fine 1992: 141–3), po katerem ‚biti največji‘ (najbolj izpostavljen) pomeni biti obremenjen z največjim simbolnim potencialom. In s tem, ko pripovedi umestijo zaklad na te najbolj izpostavljene točke v prostoru, jih simbolno kontekstualizirajo.³

Vendar gredo zakladi še korak naprej od ‚zgolj‘ označevanja prostora. Pri njih gre vedno za *zakopano* ali *potopljeno* bogastvo – umaknjeno iz neposredne realne izkušnje –, ki ga zelo pogosto varujejo bajeslovna bitja (škratje, govoreče kače, zmaji)⁴ oziroma magija. Zaradi tega so v tradicijskih verovanjskih sistemih predstavljeni in dojeti kot ilustracija in posledica *stika* z drugim svetom oziroma želje po tem stiku. Zato jih v folkloristični analizi ne moremo obravnavati kot realno bogastvo, pač pa kot simbol *vseh* dobrin, tako zemeljskih kot nadzemeljskih. Prisotnost zaklada (oziroma folklore o njem) v neki lokalni skupnosti lahko skozi to prizmo razumemo tudi kot težnjo te skupnosti po tem, da bi vzposta-

³ Zato je razumljivo, da so prav gradovi kot močna prostorska dominantna zelo pogosti vsebinski motivi pripovedne folklore (tako pravljic kot povedk) in hkrati tudi prostor njene lokalizacije (glej na primer: Kroepej in Dapit 2014, Hudaes 2013, Zorec 2009).

⁴ Živalski in bajeslovni varuhi zakladov so močan simbol neurejenega sveta oziroma onostranstva (glej npr. Hrobat 2003: 131, Hrobat 2010: 71).

vila stik z drugim svetom. Bajeslovni svet skozi pripovedi in prostor postaja del domačega okolja in z zakladom je v lokalni prostor umeščena točka, ki presega meje zemeljskega (Hrobat 2010: 59) oziroma predstavlja prehod med obema svetovoma.

S prostorom pa je neločljivo povezana tudi identiteta, ki jo ljudje prav tako spoznavamo, razumevamo in osmišljamo s pomočjo pripovedovanja (Bird 2002: 521). Identiteta je ideologija, ki vselej išče svojo materialno eksistenco (Althusser 2000: 91) in jo med drugim najde v pripovedni folklori. Prav zato je pomemben del pripovedne folklore o zakladih spleten okrog dihotomije Mi/Drugi – skupnost/tujec, vas/mesto itd. To ilustrirajo nekateri pogosti vsebinski poudarki slovenskega (evropskega) pripovednega repertoarja o zakladih. Prvi od teh je, da so zaklad v naših krajih pustili Turki, simbolni arhetipski predstavniki kaosa in nevarnega, z namenom, da se nekoč ponj vrnejo (glej npr. Mlakar 2016: 70 in 81). Drugi je motiv o Atili, hunskem vojskovodju, arhetipskem zgodovinskem liku invazivnega Drugega, ki naj bi bil skupaj z zakladom pokopan (v zlati krsti) na različnih mikrolokacijah po vsej Evropi, tudi v Sloveniji (Hrobat 2010: 57–9, Podbrežnik Vukomir in Kotnik 2009: 156–7, Podpečan 2007: 133). Tako pri Turkih kot pri Atili gre za izposojanje imen in dejstev iz zgodovinskega spomina ter za njihovo prilagajanje (kontekstualizacijo) skupnostim in prostoru, v katerih nastajajo nove konkretne različice povedk o zakladih, to izposojanje pa kaže na težnjo po izpostavljanju dolge kontinuitete neke lokalne identitete. Čeprav ne v povezavi z zakladom na gradu, pa lahko tovrstno aplikacijo tvornostne turške Drugosti najdemo tudi v Šaleku: »*Lipa, ki naj bi jo posadili Turki, je stala tam. T'ta šaleška lipa. So prišli v Šalek in tam posadili lipo pa obljubili, da bodo prišli pogledat, k'k raste. Do zdaj jih še ni bilo.*«⁵ (Smeh).

Zakladi so torej fetiš in hkrati označevalec svetega – nekaj, kar ljudi na eni strani privlači in vznemirja ter na drugi

⁵ Ženska, 1927, posneto v Velenju 2006.

strani plaši. So meja in označevalec stika med svetom ljudi in bajeslovnim svetom ter izraz želje lokalne skupnosti, da bi v prostoru, ki ga prepozna kot svojega, vzpostavila ta stik. Ko enkrat spoznamo pomen te dvojnosti, pa lahko začnemo razumeti tudi neprikrit čustveni odnos pripovedovalcev do svojega pripovednega gradiva ter realne (ritualizirane) prakse aktivnega vstopanja v pripovedi – iskanje v pripovedih omenjenih zakladov.

Pripovedna ostenzija

Preden pa se lahko posvetim posameznim spominskim in folklornim pripovedim o iskanju zakladov na Šaleškem gradu in Ekenštajnu, moram opozoriti na folkloristični koncept, ki nam pomaga razumeti ta pojav (posameznikovega in kolektivnega) vstopanja v vsebino pripovedne folklore v vsakdanjem življenju. Raziskovalci pripovedne folklore namreč med zbiranjem gradiva na terenu pogosto naletimo na primere, pri katerih sogovorniki svoje pripovedovanje dopolnijo s tem, da ga ‚pripnejo‘ na lastno realno izkušnjo. Še več – s pripovedjo včasih celo *utemeljijo* svoje konkretno ravnanje in načelne vedenjske vzorce. Ti pripovedovalski detajli opozarjajo na pomembno performančno-kontekstualno dejstvo, da lahko posamezna folklorna zgodba izzove (tudi) ustvarjalni oziroma tvornostni odziv, ki konkretno oblikuje pripovedovalčev svet in način življenja.

Da konkretni dogodki ustvarjajo zgodbe, je v folkloristiki (na primer pri žanru memorata) široko sprejeto dejstvo, vendar pa je: »/.../ veliko bolj verjetno, da tudi zgodbe ustvarjajo dogodke.« (Ellis 2001: 164). Ta odnos vzajemnega ustvarjanja med zgodbami in realnim življenjem njihovih nosilcev je ubesedilo že več raziskovalcev pripovedne folklore: »Moramo sprejeti, da dejstvo lahko postane zgodba in zgodba postane dejstvo.« (Dégh 1995: 261).

Folkloristi ta pojav opisujejo s konceptom (*pripovedne*) *ostenzije*.⁶ Z njo je bil sprva označen niz načinov, s ka-

⁶ Za podrobnejšo predstavitev koncepta pripovedne ostenzije glej Kvartič 2017: 139–48.

terimi: »/.../ neubesedena resničnost sama, stvar, situacija ali dogodek prenaša sporočila.« (Dégh in Vászonyi 1983: 6). V kasnejši debati so folkloristi ostenzijo tesneje (konkretnije) povezali s pripovednim gradivom in jo definirali kot proces, pri katerem ljudje udejanjijo⁷ motive in dogodke pripovedne folklore (Fine 1992: 205). Ostenzija tako opisuje pojav(nost) dogodkov in vedênja v vsakdanjem življenju na tak način, kot jih usmerja pripovedna folklor. Gre torej za »/.../ dramatski podaljšek [folklore] v resnično življenje« (Ellis 2001: 41) oziroma za skupek praks, prek katerih ljudje tako ali drugače to folkloro udejanjajo (Fine 1992: 205). Ostenzijske prakse niso niti pripoved niti organizirana ‚dramska igra‘, pač pa so zavedno ali nezavedno poustvarjanje pripovednih scenarijev, ki jih najdemo v folklori (Meder 2009: 259). To poustvarjanje pa je posledica »/.../ sposobnosti ljudi, da oblikujejo svoje vedênje na podlagi zgodbe, ki jim je bila predstavljena.« (Fine 1992: 207).

Ostenzije ne narekujejo kar vse zgodbe na splošno, pač pa jo tiste, ki so predstavljene in sprejete kot verjetne, ki ustrezajo družbeno in kulturno relevantnim temam in ki narekujejo samoidentifikacijo posameznika s skupnostjo (Fine 1992: 207). Povedano drugače, ostenzijo in ostenzijske prakse narekujejo in oblikujejo predvsem povedke,⁸ med katere večinoma sodijo tudi pripovedi o zakladih, ki sem jih raziskoval.

Pojavne oblike pripovedne ostenzije so različne. Pri prvi gre za individualno ponotranjenje zgodbe oziroma njeno transformacijo v memorat (zgodbo o osebni izkušnji), torej gre za pripovedovalčevo predstavljanje samega sebe kot osrednjega lika pripovedi, čeprav jo je lahko sam slišal (sprejel), kot da se je zgodila nekomu drugemu. Pri drugi obliki gre za (napačno) interpretacijo realnih dogodkov na

⁷ V angleškem izvorniku to act out.

⁸ Primer splošne definicije povedke: »Povedka /.../ se dogaja v resničnem svetu in nenavadni dogodek, ki ga opisuje, ni nemogoč ali nepredstavljen, lahko zveni celo verjetno. Ustreza vsakodnevnemu življenju navadnih ljudi in sodobnemu sistemu vrednot, ki ga obkroža.« (Dégh, 1994: 29).

osnovi predobstoječe zgodbe. Pri tretji obliki – s katero tudi najbolj razumemo in razložimo iskalne prakse, ki jih ‚navdihnejo‘ pripovedi o zakladih – pa gre za dramatizirano udejanjanje atmosfere, okolja, likov in drugih elementov zgodb v realnem življenju (vse po Ellis 2003: 162–3). Ob slednjem primeru, imenovanem tudi *psevdoostenzija*, je pri ljudeh vedno prisotno samoreflektivno zavedanje, da gre v prvi vrsti za zgodbo – ljudje, ki so šli iskat zaklad na Šaleški grad, so to počeli s predpoznavanjem pripovedi o zakladih. Pri vseh naštetih oblikah ostenzije gre torej za podaljšek pripovedi v realno življenje njenih nosilcev, seveda pa se v praksi zelo različno manifestirajo in se med sabo v konkretnih situacijah tudi kombinirajo.

Primerov ostenzije je veliko, žal pa ob površnem raziskovanju pogosto ostanejo spregledani. Ta koncept na primer opisuje obiskovanje pokopališč z namenom izkušnje nadnaravnih dogodkov iz pripovedi, eksperimentalno preverjanje pripovednega gradiva, različne s pripovedmi zaznamovane panike itd. Za primer naj uporabim pričevanje o konkretnem dogodku, ki ga je sprožil repertoar povedk o t. i. babi iz Hude luknje, tj. prikazni, o kateri sem v Šaleških razgledih že pisal (glej Kvartič 2012):

S1: *To je Huda luknja!*

S2 (S1-ju): *Dej povej ti, ko si –*

S1: *Pa sej to je vse, zaštopa te, pobereš jo, pol pa ko se nazaj obrneš, zgine. To smo, mi smo iskat jo šli! Pa je ni blo.*

S4: *Zgleda, da jo je kdo odpelal!*

/.../

R: *V katero smer jo pobereš? Gor grede ali dol grede? V Velenje al Mislinjo?*

S1: *To pa nikdar nobeden ni povedal, se mi zdi. Pač mi smo se peljali tja pa nazaj, pa je ni –⁹*

⁹ Moški, 1988, študent strojništva, posneto v Mariboru 2010. Moji poudarki.

Zapisana pripoved po osnovni dinamiki povsem ustreza pripovedim o iskanju zakladov, ki jih predstavljam v nadaljevanju. Skupina nosilcev pripovednega gradiva tako ali drugače poustvari (udejanji) pripovedni scenarij, upoštevajoč njim znane časovne in prostorske detaje, z implicitnim ali eksplicitnim namenom izkušnje pripovedi. Oblika ostenzije, ki vključuje pot na v pripovedi omenjeno lokacijo z namenom prvoosebne izkušnje pripovednih vsebin, je v folkloristični obravnavi posebna kategorija in se s tujko imenuje *legend-tripping*.¹⁰

S tem konceptom v folkloristiki opisujemo primere konkretnih vedénjskih vzorcev, ko se skupine ali posamezniki – v daleč največji meri so to mladi – odpravijo na kraj v povedkah opisanega dogodka z izključnim namenom, da bi ta dogodek neposredno izkusili. Pri tem imajo med vsem pripovednim gradivom najbolj ključno vlogo lokal(izira)ne različice povedk – povezava zgodb z vidnim elementom v prostoru namreč sproža idejo neposrednega raziskovanja dogodkov na mestu, kjer naj bi se zgodili. Te prakse so velikokrat ritualizirane, z vnaprej znanimi pravili in vlogami posameznih sodelujočih, ter pogosto spremljajo neformalne rituale prehoda (inicijacije), ob katerih je na primer zahtevano izkazovanje poguma. Zaradi močno dramatiziranih posameznih sestavnih delov teh ritualnih praks (‘odprava’, konfrontacija z zgodbo, vrnitev) lahko *legend-tripping* razumemo in raziskujemo tudi kot posebno obliko ljudskega gledališča (Ellis 2004: 165–85). Pot(ovanje) pri udeležencih zaznamujeta tako vznemirljivo pričakovanje kot strah, da se bo zgodilo nekaj izjemnega. Vse to pa je značilno tudi za iskanje zakladov na Šaleškem gradu.

¹⁰ Termin je v slovenščino težko prevedljiv, dejstvo pa je, da je zaradi svoje mednarodne veljave v tej obliki v uporabi tudi v slovenski folkloristiki.

Lov na šaleške zaklade

Motiv o skritem zakladu je torej široko prisoten in pomemben za vso evropsko pripovedno tradicijo (in širše). Za razumevanje lokalnega učinka ter konkretnih pomenov pripovedne folklore o zakladih pa je poleg široke primerjalne perspektive nujna tudi ‚mikro‘, lokalna perspektiva. V nadaljevanju torej predstavljam zbrane pripovedi in pričevanja o zakladih ter ostenzijskih praksah njihovega iskanja, ki so se lokalizirali na Šaleški grad in Ekenštajn. Tako motiv zaklada kot motiv njegovega iskanja sta v lokal(izira)nih različicah tesno povezana, pripovedovalci pa z vsakim novim posredovanjem zgodb(e) izbirajo vsebinske detajle, s katerimi dogodke približajo ali oddaljijo od lastne izkustvene realnosti ter jih prikazujejo kot resnične ali neresnične. Na začetku naj zaradi primerjave izpostavim nekaj primerov, ki jih na terenu nisem zbral sam:

Najmogočnejši grad v Šaleški dolini je bil Šalek. Ta grad je imel podzemelske zveze z drugimi gradovi. Največji podzemeljski rov pa je vodil do Ognjenega gradu, čigar razvaline se nahajajo nekaj sto metrov višje.

Ker je proklet grad, je seveda proklet tudi rov. Pogumni fantje so že večkrat hoteli odkopati in pobrati zaklad, ki je baje skrit v rovu. Toda kadarkoli so odkopali zemljo do rova, so slišali v njem neko bobnenje, prestrašili so se in zbežali. (Orožen 1936: 120)

Ta zapis vsebuje vse glavne vsebinske elemente, ki zaznamujejo večino pripovednega repertoarja in spominskih pričevanj o zakladu na Šaleškem gradu – sam zaklad, podzemno povezavo z drugimi gradovi in dejanje iskanja (kopánje). Zato je za marsikaterega poznejšega pisca ta zapis postal kánonski vir (glej na primer Tajinstveno 1974). Orožnova metoda zbiranja pripovednega gradiva, ki ga je objavil v svoji monografiji Gradovi in graščine v narodnem izročilu, je sicer sporna, saj pri marsikaterem zabeleženem primeru ne moremo ugotoviti, ali gre za ‚avtorski prispevek‘ njegovih informatorjev

– dijakov celjske gimnazije – ali pa za tradicijsko pripovedno gradivo (več o tem glej Hudaes 2013). Vendar ta zapisani primer ustreza siceršnjemu pripovednemu gradivu tega prostora. To lahko sklepamo iz pripovedovanj in dnevniških zapiskov, nanašajočih se na zgodbe in dogodke, ki jih lahko utemeljeno umestimo v čas pred leto 1936, ko je izšla Orožnova monografija. V istem delu najdemo tudi podobno pripoved, umeščeno na Ekenštajn (zapisan kot Ognjeni grad):

Ljudje pravijo, da se nahajajo pod ruševinami ali veliki zakladi zlata ali pa velika množica gadov in modrasov. Kadar je huda ura in se bliska, strela vedno po večkrat udari v razvaline. Pravijo, da vleče strelo nase ali zlato ali pa dragocena krona kralja gadov in modrasov.

Približno pred sto leti so se zbrali možje in se pripravili, da prekopljejo razvaline in pridejo do kleti, kjer je baje zaklad. Toda klet ima troje velikih kamenitih vrat. Možje so že odkrili dvoje vrat, ko pa so prišli do tretjih, so pustili delo in odšli. (Orožen 1936: 123–4)

Pripoved, ki jo je o Ekenštajnu (približno v istem času kot Orožen) zapisal Fran Mlinšek, je drugačna, vseeno pa omenja tako zaklad kot njegovo iskanje (kopanje):

V gornješaleškem gradu so enkrat en župnik kopali. Je pa /nekdo/ tam golobe /.../ na /božjem/ telesu. Iz stelje si je naredil uto in notri ležal. Ko je bilo ravno povzdigovanje, se je naenkrat pred njim odprlo. Je pa videl velik škaf denarjev, na vsaki strani pa tri sode vina. /En zelen mož je stal tam/ in mu migal, naj vzame te denarje. On je pa kar klobuk noter vrgel, ni hotel vzeti. Tedaj se je pa spet zasulo vse skupaj in slišal se je glas: »Oh, ko bi bil lahko mene rešil! Sedaj pa še smreka ni vzkalila, iz katere bo zibka narejena, v kateri se bo človek zibal, ki bo mene rešil.« (Hudaes in Stropnik 1991: 110 – Moj poudarek)

Pavšalno informacijo o zakladu na Šaleškem gradu je Fran Mlinšek zapisal tudi med svoje zgodovinske beležke:

»O gradu so razširjene razne pripovedke, da je tam zakopan zaklad itd.« (Hudales in Stropnik 1991: 251–2)

V teh historičnih zapisih zbiralcev 'ljidskega blaga' lahko na eni strani opazujemo močne vzporednice s pestrim in široko distribuiranim repertoarjem slovenske in svetovne pripovedne folklorne,¹¹ na drugi strani pa se v etnografski realnosti Šaleka in njegovih prebivalcev – kamor sem vstopil tako kot raziskovalec in tudi kot aktivni nosilec pripovedne folklorne – zlivajo z naborom številnih različic lokaliziranih pripovedi z enakimi motivi. To so folklorne pripovedi, v katere pripovedovalci vklaplajo lastna izkustva in spomine (in obratno), s čimer poustvarjajo tako čas in prostor kot tudi svojo vlogo (sodelovanje ali distanca) v dogodkih, ki jih opisujejo:

S: Ja, tudi, pravzaprav smo šli razkopavat. Ja, ker se je pač – včasih smo kej, kakšno luknjo kje najdlji. Pa mal potokli, pa če je bilo kej votlega, pa je že fantazija zašpilala. Čeprav verjetno na tem ni nič kej. Govorilo se pa je res, ja. Da se tu nek zaklad skriva, pa kao da je podzemski tunel dol do Velenjskega grada. Ampak kolk je dejansko res, pa to, pa nismo nikoli prišli dejansko do konca.¹²

R: Se pravi iskali ste luknjo?

S: Luknjo in – pa da bi kaj najdlji!

R: Kaj pa?

S: Ja, mogoče kako zlatnino, al pa kaj takega. Ker po pripovedi so rekli, da so vso tisto zlatnino zakopali. In da so v tisto jamo dali.¹³

S: Vem, da je generacija, ene deset let starejša od mene, da so iskali zaklade. /našteje nekaj imen/ t'ti so pa kopali gor! Ampak to je vse, kar js vem.¹⁴

S: Se pa spomnem, da je ate pravu, da je enkrat prišel en Nemec. Pa je imel načrt tega grada, pa vse, a ne.

¹¹ Glej zgoraj.

¹² Moški, 1984, posneto v Velenju 2008.

¹³ Moški, 1959, posneto v Velenju 2010.

¹⁴ Ženska, 1965, posneto v Velenju 2017.

*In je nekod iskal pa iskal, pa to. In je pol pršel tule pri Šaferju do enga skalovja, in je nekej hotel ugotovit, pa to. Nakar ga je pol Šafer nagnal. In ga niso pustili več. Tej je un pol šel.*¹⁵

Čeprav je vsebina evropskih pripovedi o zakladih marsikdaj vezana na (vsaj implicitno) realne zgodovinske dogodke ali osebe, pa bi to za zgodbe o zakladu na Šaleškem gradu težko trdili. Edini element v pripovedih, ki ga lahko povežemo z realnim zgodovinskim kontekstom, je omemba udara strele v grajske zgradbe. Strela je na gradu Šalek (nazadnje) povzročila požar leta 1770, po katerem je grad popolnoma opustel (Stopar 1975: 24). Ni mogoče ugotoviti, če se je s folklorizacijskim procesom v ljudskih pripovedih ohranil spomin na prav ta konkretni dogodek, dejstvo pa je, da je pogosti udar strele interpretiran kot dokaz, da se pod gradom nahaja večja količina zlata (ali drugih kovin), saj naj bi prav to zlato privlačilo strela (glej tudi zgornji Orožnov zapis o Ekenštajnu):

*S: In pol so še menda včas so t'ti starejši so rekli, da strela udarja tule gor v grad. Pa tule gor v t'tle del. So rekli, verjetno da je tu skrivalnica kakega zlata – da bi to vleklo strela na sebe.*¹⁶

Med *pisnimi* viri najdemo najbolj izčrpna poročila o iskanju zakladov na Šaleškem gradu pri šaleški domačinki Štefaniji Prislan (1914–2002). Njeni spominski in dnevniški zapiski, katerih kopijo hrani muzej Velenje, so napolnjeni z zanimivimi in zgovornimi podatki o načinu življenja v ‚starem‘ Šaleku. V njih najdemo podatke o materialni, duhovni in socialni kulturi Šalečanov, rodoslovne in zgodovinske podatke ter popis kontinuitete in sprememb v vasi in širšem prostoru. Njeno pisanje je na mestih sicer precej zaznamovano z nostalgijo in ‚domoljubnim‘ patosom, vendar so zapiski zaradi njene domoznanske žilice večinoma zelo informativni in natančni ter zato dober vir za zgodovinopisje in etnografijo vasi Šalek

¹⁵ Moški, 1938, posneto v Velenju, 2017.

¹⁶ Moški, 1938, posneto v Velenju, 2017.

v dvajsetem stoletju. Med drugim najdemo v njenih dnevnikih tudi daljši zapis, ki skupaj z imeni udeležencev popiše tri akcije, v katerih so prebivalci Šaleka iskali zaklad:

»Iskanje zakladov v rovih pod šaleškim gradom.

Vedela sem za tri skupine: Vse je bilo tajno in zagone-tno, pa vseeno je prišlo ljudem na uho.

V skupini iz Šaleka so bili: Ban Milan trgovec. Oštir Franc kmet, Mak (?) Peppek ključavničar in žagmajster na žagi – mi smo mu rekli »ajmek«.

*Kako mračno je bilo tisto jutro, ko je nekdo javil na žandarmerijo, da ponoči razkopavajo na gradu nekaki Šalečani. Hodili so od hiše do hiše, da bi kaj podrobneje zvedeli o tej zadevi. Ljudje so pravili, da so bili kaznovani za motenje posesti (last grofov Thurn), zaklada pa tako ali tako niso izkopali. Tudi mi sosedge bi opazili, če je kdo obogatel – pa ni bilo nič. Samo raznih črepinj in okruškov od portalov se je lahko naj-
dlo [sic] po pobočju pod gradom. Nekaj je še bilo kaj vredno, nekaj pa so bile navadne črepinje (Košanov Franc, Prislantov Marjan – fantje iz Šaleka so iskali in pobirali).*

Druga skupina, ki se je tudi nadala [sic], da bo našla zaklad, je bila: Povh Tilek – Doblčak Cenek – Pavlov Karluh – in Oštir-Vrtaški Anzek ali Dolf. Ta skupina ga je iskala po Šaleškem gradu do Preske. Ko so že precej izkopali – to je bilo približno 100 metrov od Puclove bajte ali pod goriškim gradom. Tokrat je v zemlji nekaj pomigalo. Tako so se prestrašili, da so se razbežali na vse strani, ker se je za njimi vlekla grozna senca.

Pripovedoval Kovač Peppek – pidentner oz. sluga na gradu Herberstein in Velenje.

V tretji skupini so bili: Hudovernik, ki je potem stanoval na Paški postaji, Gričarjev Tone iz Sel, Kovač Peppek (ta, ki mi je vse to pripovedoval) in železničar Nedek, ki je stanoval v Peplhausu. Večkrat so šli razkopavat v groznem strahu, pa seveda brez uspeha.

Res se ne ve – kaj so se bolj bali – ali oblasti, da jih kdo naznani, ali tistih groznih pošasti – ki so, kot so mislili – čuvala grajski zaklad.

Da bi videli, s kakšnim navdušenjem je pripovedoval Kovačev Pepek zgodbe iz gradov, kot da jih je sam doživljal. Škoda – res škoda – da si jih nisem takrat zapisala – sem si pač mislila, da jih ne bom pozabila.»
(Prislan b.n.l.: 30–31)

Ta zapis nam razkrije kar nekaj zanimivih podatkov. Prvi je podatek o približnem obdobju, ko naj bi te 'iskalne akcije' potekale. S primerjalnim preverjanjem v zapisu izpostavljenih imen je bilo – ob utemeljenem predvidevanju, da so bili ti ljudje ob iskalni akciji še mladi¹⁷ – moč ugotoviti, da so opisani dogodki potekali vsaj od prvih let dvajsetega, če ne od konca devetnajstega stoletja naprej. V tisto obdobje je namreč moč umestiti prvo omenjeno iskalno skupino (Ban, Oštir, Mak). Drugi dve skupini sta nekoliko mlajši in ju je moč umestiti v obdobje okrog 1. svetovne vojne oziroma po njej. V tem zapisu Prislanova sicer obdobja preskakuje in jih meša celo z omembo nekaterih imen iz obdobja po 2. svetovni vojni, vendar je celotna slika dovolj zgovorna.

Iz zapisa nadalje izvemo, da je (naj bi) šlo za tajno početje. Kot razlog za to je navedeno skrunjenje lastnine. Ta podatek morda namiguje na to, da so za zgodbe o zakladu vedele tudi takratne oblasti oziroma njihovi lokalni predstavniki. Zapisanih je tudi nekaj konkretnih lokacij kopanja, nazadnje pa so omenjene *pošasti, ki so čuvala grajski zaklad*, kar se sklada z v prejšnjih poglavjih omenjenim folklornim motivom bajeslovnih bitij, ki zaklad varujejo.

Podatek o kronološko najstarejših iskanjih zaklada na Šaleškem gradu sem dobil tudi v pogovoru z enim od svojih sogovornikov. Ta je to prakso z omembo svojega očeta umestil v čas neposredno po 1. svetovni vojni:

¹⁷ Glej zadnji del tega poglavja.

R: *Kaj pa pripovedovanja starejših, da bi razkopavali? A je vaš ate recimo razkopaval?*

S: *Ja, ja, ja. T'ti so še bolj razkopavali, kot pa mi! T'ti so še bolj razkopavali. So pa tudi imeli iste, t'te točke. Samo da so oni šli, pa so tam na sredi grada, na uni strani, so enkrat kopali, pa nakopali toliko, da skoraj nisi mogel več taj it! T'k so razkopali. A veš. In so rekli, da s t'te strani so pa predvidevali, da bi bilo. In pol so pa tudi opustili. Pa niso več. T'k da je moj ate, ko je bil še mladenič, so že razkopavali. Pa so t'ta moja – k'k bi rekel – pred-moja generacija, no, t'ti ki so bli tamle rojeni, po dvajsetem letu, a ne, so tisti razkopavali. Mi pa tudi!*¹⁸

Glede na to, da lahko na osnovi pogovorov z drugimi sogovorniki govorim o časovni kontinuiteti tako pripovedi kot spremljajočih ostenzijskih praks, lahko upravičeno sklepam, da so prakse iskanja zaklada med Šalečani še veliko starejše. Tega sicer z dosedanjó raziskavo nisem mogel dokončno potrditi.

Najpomembnejša in najzanimivejša spremenljivka v (spominskih) pripovedih o praksi iskanja zakladov na Šaleškem gradu so posamezne mikrolokacije, kamor so se umestile bodisi same pripovedi o zakladu oziroma rovu, ki naj bi vodil s Šaleškega gradu, bodisi so jih pripovedovalci predstavili kot mesta, kjer so brskali. Nabor teh mikrolokacij je pester, izbrane pa so zaradi svojega simbolnega oziroma označevalnega potenciala in zato nikoli naključno. Skupine, ki so zaklad oziroma rov iskale, so z aktivnim vstopanjem v pripovedi same določale, katere točke v prostoru imajo večjo simbolno vrednost. Pri tem pa je vedno šlo za izstopajoče elemente fizičnega prostora, zaradi česar so – včasih tudi kar sproti med samim iskanjem – pridobivali pomene oziroma se simbolno kontekstualizirali.

Štefanija Prislan v svojih dnevniških zapisih opisuje tudi svojo izkušnjo iskanja skrivnega rova, pri čemer izpo-

¹⁸ Moški, 1938, posneto v Velenju 2017. Moj poudarek.

stavi konkretno mikrolokacijo – svinjake pri kmetiji Kolavter¹⁹ –, ki se skupaj s pobočjem na severovzhodno in vzhodno stran gradu (kjer naj bi nekoč tekla voda) pojavlja tudi pri drugih informatorjih:

»Ne vem, zakaj, vse je bilo zanimivo. Dosti so me zanimali tudi Kolavterjevi svinjaki. Tolkli smo po težkih [sic] skalah za svinjakom, rekli so, da je tam skrivni rov na šaleški grad. Nikoli pa ni nihče poskušal odpreti oz. poskušal z odkopavanjem, da bi se preveril, če je tam res rov na šaleški grad. Mi otroci pa smo tam s strahom brskali /.../ vse je bilo začarano.« (Prislan b.n.l.: 16–17)

»Šaleški zaklad je pa biu; sm ga opisala v pesmi. Smo rekal, da je v tisto smer, ko so Kolavterjevi svinjaki – tu naj bi biu po stari govorici. Pa mända ni noben raziskvau.« (Verdinek 2002: 154)

S: Oziroma nekje vmes pri nekem studencu, pri Šaleškem gradu. Tukej dol je bil včasih nek studenec, nek izvir, tam nekje naj bi se skrival zaklad, a ne.²⁰

Za eno od lokacij kopanja so sogovorniki večkrat izpostavili mesto pod vzhodno steno trikotnega stolpa, kjer je (danes obnovljeni) vertikalni jašek, ostanek nekdanjega kamina (Stopar 1975: 14). Kot arhitekturno izstopajoč element je v pripovedih, ki so spremljale ostenzijsko obiskovanje gradu v različnih obdobjih, dobival zelo zanimive pripovedne interpretacije:

S: Ja, mi smo svoje kopali najprej – tam, najprej tam, ko se je reklo, da so pač spuščali ljudi dol. Tam ko je še zdaj en tak, t'k kot en raufenk gor zunej. In so rekli, da tam noter so jih spuščali in da tam noter naj bi se začela tista jama. Da so pač jih taj noter, a ne – pa da so moral pol tam noter delat pa kopat tiste – /.../ da so

¹⁹ Zadnja domačija v Spodnjem Šaleku, na severni strani gradu.

²⁰ Moški, 1984, posneto v Velenju 2013.

*pol kopali, pol jih pa ni blo več ven, a ne. No in mi smo že tam začeli razkopavat, pa to.*²¹

*S1: To je bilo. Druga stvar /kjer smo kopali/ pa je bila en tak izhodni jašek. Oziroma na severno stran je en tak prizidek, t'k kot en raufank, ena okroglina. Tam so pač rekli, da so tisti, ki so bli poredni pa – ki so si zaslužli kazen, da so jih tam dol po tistem jašku spustili. Pravzaprav je od tistega dela dol do Košanovega grabna kar strmo, zdej je sicer zaraščeno.*²²

*S1: Izogibal sem se tistemu jašku, gor na gradu. Kjer je en tak jašek. Tam, ko prideš okrog ograje in pol je t'k neka izboklina, s'j veš. No in en mi je enkrat rekel, da je to ve-ce. (smeh) Da so pač tam gospoda srali. T'k da tam sem se dost ogibal. Pol mi pa ni bilo jasno, k'k se lahk spodi kr konča, pa ni bilo nobene luknje. No, en mi je rekel, da je tam sralni jašek. In pol sem si ful predstavljal, k'k je to blo in ja. In mislil sem, da je še tam spodej kej na tleh, kaka greznica razlita.*²³

Za zelo pomemben je bil tako med sogovorniki kot v pisnih virih večkrat izpostavljeni prostor okrog Šaferjeve domačije (danes Podpečan), gradu najbližje kmetije. Omenjene so nekatere izstopajoče skale in Šaferjevi gospodarski objekti:

S: Pol smo si pa – so pa rekli, da tukej, kr nad Šaferjem mal pa tam od unga grada, ko je t'kle mal višje, ko je še tud mal razvaline – da bi tam noter bla štala in da bi blo iz tistga noter ven kanal tule do Šaferja, a veš. Smo tam kopali, vse razkopali, pa globoko – če je kje kaj. Pol je pa ena skala bla, pa veš da smo šli vse okrog, pa da smo ven – pa nismo nič najdlji. Pol smo pa tisto pustili.

/.../ No, tam so rekli, da naj bi bla ena taka – tud en tak vhod noter. No nakar je pa pol rajni Šafer, ki je bil zidar, je pa naredil eno tako svinjsko lopo, al k'k bi

²¹ Moški, 1938, posneto v Velenju, 2017.

²² Moški, 1960, posneto v Velenju, 2016.

²³ Moški, 1991, posneto v Ljubljani, 2011.

*rekel – tam, glih tam je zazidal. Svinjska lopa. Ampak od tistga cajta pa ni blo ne sluha ne duha več. Niti mi nismo več se zanimali za tisto, pa ne nč. T'k da zdaj ne vem, a bi še blo kaj tam, al ne, to pa ne vem.*²⁴

»Mi, deklete, smo ble prepričane, da je zaklad tu. Pri Šafarjih je ena ravna stena, (Reklo se je pri Šafarju, ker je biu on tisti skrbnik, ki je šafau delo.) in tam smo našle en vhod in ravno tam naj bi biu. Ko smo pa začele praskat tisti mah, so nas pa nagnali - dërgač nas niso nagajali, ker nismo škodo delale.

Tam bi morau bit pa vhod v kanal proti gornjemu gradu. To je zdej že vse dërgač.« (Verdinek 2002: 154)²⁵

Kot lokacijo kopanja se omenja tudi ravninski del na skrajnem severozahodnem delu grebena, kjer stojita oba Šaleška gradova. Da gre za pripovedno simbolno izpostavljeno mesto priča podatek, da eden od sogovornikov ta del grajskega prostora imenuje ‚grajski vrtovi‘, čeprav tega zgodovinsko ni mogoče trditi:

S: Na uno stran proti Kolavterju. Samo so ble pa t'k ene take stopnice dol. Tam je še pa zdaj eno tako obzidje – k'k bi rekel – staro obzidje, ki je blo; so res bli vrtovi tam. Je bila ravnina. Čuj, pol pa enkrat kopamo, pa kopamo. Pa šele t'k smo meli, da smo se en cajt skrivali, pa smo šli, pa rekli: »Zdaj bomo šli pa tajle kopat«. Pol sem pa jaz – eni so prinesli kruh, pa drugi t'k. Jaz sem pa doma prav ukradu eno klobaso iz zelherja pa sem jo nesu gor, da smo meli malco pol tud. Nakar zgleda, da je ena kača menda zavohala tisto. Mi sedimo tam, tej pa pride ena taka velka kača tam, a ne. Čuj, in mi smo šli in od tistga cajta tam nismo več

²⁴ Moški, 1938, posneto v Velenju, 2017.

²⁵ Ta zapis pripovedovanja Štefanije Prislan je zanimiv tudi zato, ker edini izrecno izpostavi podatek, da so zaklad iskala tudi (izključno) dekleta – dekliska skupnost. Drugi sogovorniki so govorili bodisi o fantovskih bodisi o mešanih družbah.

*kopali. Nas je blo tako strah, da si noben ni upal več tja. Na tist vrt, a ne.*²⁶

Pripovedovalci so izpostavili še nekatere druge mikrolokacije, ki pa se pojavljajo redko in so zato bolj zaznamovane s hipnim tvornostnim odzivom obiskovalcev gradu, kot pa da bi temeljile na širšem folklornem repertoarju:

*S: Nam je bla pa zelo zanimiva ena luknja, ki je na vrhu hriba, tam, kjer je Ekenštajn. Pred tema dvema stena-ma, ki še zdej stojita. En hribček pred tem je ena taka velika okrogla luknja. In to je – domišljija delala na polno – to so čarovnice naredle. In ta luknja je bila ena taka močna točka, ki je zemljo kar noter potegnila.*²⁷

*S: Pa še ta rov. Ta rov nam je bil tudi sila zanimiv. Se je zgodilo, da smo pač kopali, da bi do tega rova prišli. Pa smo bli pač prepričani, da se ta rov začne v stolpu Šaleškega gradu in gre po Šaleški cesti do Velenjskega gradu. Pa da ta rov še vedno stoji – razen če so ga mogoče že odkrili, pa so ga zakopali.*²⁸

Iz pripovedovanj je moč razbrati tudi, da je šlo pri iskanju zaklada večinoma za sporadične dogodke – manjša razkopavanja ali sondažne udarce po tleh ob posameznem obisku gradu. Vendar med spominskimi pripovedmi najdemo tudi podatke, ki namigujejo na vsaj delno 'organizirano' iskanje, predvsem, kadar so sogovorniki opisali vnaprejšnje načrtovanja oziroma orodje, ki so ga nesli s sabo na grad:

S: In ko si šel, veš t'kle – smo pa tolkli. In se je nam zdelo, da bobni, a veš. Ampak tam nismo pa nikol razkopavali.

R: Na tazgornjem gradu?

²⁶ Moški 1938, posneto v Velenju, 2017.

²⁷ Moški, 1984, posneto v Velenju, 2014. Moj poudarek.

²⁸ Moški 1982, posneto v Velenju, 2017. Moj poudarek.

S: *Tud tu vmes. Ker – karkol si ti uné /potolkel/ je bila skala. Se je pa nam zdelo, da doni. Zdej pa – k'k češ ti skale ven–?*

R: *A kopali ste z rokami, al ste si nesli kaj gor?*

S: *Ne, ah, smo meli rovnice pa, veš da! ... Samo to je bilo vse – ko se nam je zdelo, da doni. To je blo – si šel mal t'k, da si hotel, ampak to je bila sama skala, okrog in okrog. Je menda vse skalovje.*²⁹

S: *Vprašaj Š. M.! Boš iz prve roke izvedel. Ker oni so k'r z majzli pa s kladivi hodli gor, pa luknjali kamêje. Pa ne vem, kaj še vse. So se resno lotli.*³⁰

Poleg zakladov je bila osrednji objekt iskanja vedno tudi podzemna povezava bodisi med Šaleškim gradom in Ekenštajnom bodisi med Šaleškim in Velenjskim gradom. Ta rov (tunel) sicer nima nobene zgodovinske osnove (Stopar 1975: 52), je pa del velike večine pripovedi, pri čemer pa ni nujno povezan z zakladom(!). Pri primerjalnem branju teh pričevanj se je pokazal zelo zanimiv vzorec; starejše generacije pripovedovalcev govorijo o podzemni povezavi med Šaleškim gradom in Ekenštajnom, mlajše pa o rovu med Šaleškim in Velenjskim gradom. To razliko morda lahko poskušam razumeti skozi zgodovinsko perspektivo razvoja identitete prostora Šaleka – s tem, ko je kraj Šalek leta 1979 postal del Velenja (in tudi že veliko prej), se je začela spreminjati identiteta tega prostora, z njo pa tudi fokus simbolov te identitete. Za potrditev te misli bi sicer potreboval še nekaj več podatkov, ki jih ne bi prispevala zgolj folkloristična analiza.³¹

S1: *No, govorilo se je o nekem tunelu, tule, da bi naj bil med t'tim starim gradom, pa t'tim delom, ki je še zdej razvalina. Pa smo včas v tisti svoji fantaziji to*

²⁹ Moški, 1938, posneto v Velenju, 2017. Moj poudarek.

³⁰ Ženska, 1965, posneto v Velenju, 2017. Moj poudarek.

³¹ Zanimivo pa je, da ta vzorec vsaj delno potrjuje tudi gradivo v zbirkah Janka Orožna (1936) in Frana Mlinška (Hudales in Stropnik, ur. 1991), v katerih povezava med Šalekom in velenjskim gradom ni nikoli omenjena.

*skušali odkrivat pa iskat, pa nekaj kopali sem pa tja pa ni bilo pravega uspeha.*³²

S: Pa vsi smo kao vedli, da Ekenštajn pa Šalek povezuje nek tunel. Oni so verjetno tud to iskali.

R: Se pravi, če si našel tunel, si našel tudi zaklad?

*S1: Ne, zaklad so iskali tukaj pod stolpom. V tem delu. Tu okrog stolpa naj bi bil zaklad. To, da sta bila gradova med sabo povezana, da so iz enega v drugega prihajali, pa se spuzali, pa orožje, da so imeli noter. To je blo.*³³

S: Aja, pa seveda zaklad. Šaleški zaklad je nekje med Šaleškim gradom in Ekenštajnom. To ziher, pa to, da naj bi bil Šaleški grad z enim rovom povezan z Velenjskim gradom. To je bla ta taglavna /zgodba/.

R: Z Velenjskim ali z Ekenštajnom?

S: Z Velenjskim.

R: Se pravi ta zaklad nima veze z rovom, dejansko?

*S: Ne, ne ta zaklad je čist posebej, ker gre v drugo smer, tja gor proti Ekenštajnu, tam nekje. Oziroma nekje vmes pri nekem studencu, pri Šaleškem gradu. Tukej dol je bil včasih nek studenec, nek izvir, tam nekje naj bi se skrival zaklad, a ne. Rov gre pa proti Velenjskemu gradu, to se je nekak vedno govorilo, a ne, da je nek skrivni rov.*³⁴

Aktivni nosilci pripovedi o zakladu in skrivnem rovu na gradu Šalek so bili sodeč po pripovedovanjih vedno pripadniki vseh generacij, pri čemer je gradivo med posamezniki večinoma prehajalo po vertikalni osi – od starejših k mlajšim. Sogovorniki so kot prve vire zgodb, ki jih poznajo, tako omenjali svoje starše in druge odrasle iz Šaleka:

³² Moški, 1973, posneto v Velenju, 2016.

³³ Ženska, 1965, posneto v Velenju, 2017. Moji poudarki.

³⁴ Moški, 1984, posneto v Velenju, 2008.

S: *T'k smo – a veš, k'k je. Sosedo so pršli k sosedom. Smo bli pa otroci, smo bli navzoči. In smo tam – sej smo se igrali, poslušali pa tud. Sploh če se je šlo kdajkoli za kak take grajske stvari, al pa skrivnostnega. Js sem bil pa še pač bolj radoveden.*

R: *Pa a se je to vam otrokom povedalo – da se je otroke tracalo? Ali so se bolj starejši pogovarjali med seboj?*

S: *Ne, ne, ne – starejši so se to med seboj menli. Ja, ja. Mi smo pa pol nadaljevali tisto in smo to poskušali [kopati]. In smo to prenašali že na naše otroke.*³⁵

S: *Dosti se spomnim od svojega dedka. On je vedno pravil, k'k je Šaleški grad gorel, da ga je zadela strela. Rad je povedal tudi, da je naša hiša tu pod Šaleškim gradom narejena iz kamna s Šaleškega gradu. Ker so ble takrat ruševine tud uničene in zdey lahk rečem, da mal tud živim v Šaleškem gradu (smeh) /.../ Dosti stvari o Šaleškem gradu pa je meni povedala tudi Štefaniya Prislán. Štefka. Jaz sem k njej zelo rad zahajal na vrt. /.../ Zato, ker je t'k lepo govorila in je bila polna teh zgodb. In je govorila o zakladih in čarovnicah.*³⁶

Na drugi strani pa so udeleženci ostenzijskega obiskovanja gradu – sodeč tako po pisnih virih kot po pripovedovanjih sogovornikov – skoraj izključno mladi (otroci in najstniki). Sogovorniki so kot obdobje aktivnega iskanja zaklada dosledno omenjali čas svoje mladosti.³⁷ Ta vzorec ustreza ugotovitvam folkloristov, da pripovedna folkloro odigra ključno vlogo v obdobju posameznikovega odrasčanja. Mladi s pripovedovanjem in aktivnim vstopanjem v dogodke, opisane v pripovedni folklori, preizkušajo in premikajo meje svojega sveta ter se oblikujejo v odrasle osebe – ti procesi torej predstavljajo preizkus posameznikove zrelosti v komunikaciji z vrstniki in odraslimi (Dégh 2001: 252).

³⁵ Moški, 1938, posneto v Velenju, 2017.

³⁶ Moški 1982, posneto v Velenju, 2017.

³⁷ Tej dinamiki lahko mirno dodam tudi razmišljanje o svoji lastni izkušnji, zapisani v uvodu v ta članek.

V repertoarju pripovedne folklore mladostnikov na splošno prednjačijo teme, ki sprožajo fascinacijo ter hkrati privlačijo in odbijajo. Soočenje z vsebino tovrstne folklore, ki postavlja resničnost pod vprašaj, pa prinaša zavedanje samega sebe ter pomaga pri razumevanju lastne kulturne stvarnosti. S tem, ko mladi aktivno vstopajo v dogodke, opisane v zgodbi, so udeleženi v aktivnem, eksperimentalnem učenju o svoji okolici ter v iskanju uporabnih informacij, povezanih z elementi v prostoru, kamor so umeščene pripovedi. Pri teh praksah gre včasih tudi za t. i. rituale upora (Ellis 2003: 188), pri katerih pripovedna folklor in z njo povezano vedenje postaneta »izgovor«, da mladi uidejo nadzoru odraslih:

S: No, t'k je še blo včas, da si – k'k bi rekel – ko smo bli še šolarčki, pa smo šli po trije štirje, pa se potepali tam gor po gradu. Pa skrivali tud (smeh). Veš, ker doma pa bognedaj, da bi videli, da si s katero šel, al pa t'kle, a ne. Je blo to nekako – pa smo to t'k skrivali. Pol smo pa šli na Gorico, pa tam okol, pa domov, kot da bi bili iz šole prišli (smeh).³⁸

Predstavitev in analizo zbranega gradiva o šaleških zakladih in njihovem iskanju zaokrožujem s pesmijo Štefanije Prislan. V njej je predstavila ostenzijsko prakso iskanja zaklada na Šaleškem gradu, prepleteno s svojo izkušnjo. Pesem je objavila leta 1999 v samostojni pesniški zbirki Šaleški zvon. Gre za zelo romantizirano ilustracijo realne prakse, ki pa lahko skozi prizmo informacij v članku pomeni tudi dobro ilustracijo (oziroma povzetek) vsega na terenu zbranega gradiva. V pesmi avtorica med drugim pove, da je zaklad varovalo nadnaravno bitje (v tem primeru je izbrano bitje škrat), in razkrije približno mikrolokacijo, kjer naj bi otroci zaklad iskali (mala jasa ob izviru studenca):

³⁸ Moški 1960, posneto v Velenju, 2016.

ZAKLAD IZ OTROŠKIH LET

*Nekoč so stari nam očanci rekli:
Pod gradom šaleškim je zaklad.
Kdo zakopal ga je – se ne ve –
sigurno skriva ga skrivnostni škrat.*

*Govorili, šepetali, mladi, stari,
kdo izkopal bo zaklad,
kdo drzen bo, kdo srečen bo,
da uspel bo – saj varje ga le hudi škrat.*

*Ko odbila je polnočna ura,
se zbrala družba je izbrana,
podali so na grad se strmi –
uspeli bodo v želji drzni?*

*Iskali so – kopali v kamen sivi,
tam, kjer strele udarjajo ob skalo,
potne srage so na čelu se kazale
od strahu in groze misli se kazale.*

*Globoki so že rov skopali,
prav skrivnostno je odmevalo v dolino,
ker ranili so stoletno silo
in motili so davnino sivo.*

*Takrat pa kot strela živo
zasvetilo je – ni bil zaklad.
Rohnelo je – besnelo je,
zbežali so v dolino čez prepad.*

*Spet mirno bilo na gradu je šaleškem.
Govorilo se skrivnostno je o sreči,
kdo mogel bi le to umeti,
da tako skrivnosten je zaklad.*

*Pa sklenila je šaleška otročad,
mi gremo na šaleški grad,
da najdemo čarobni kluč, [sic]
kjer skriva se bleščeč zaklad.*

*Bosonogi – lahkokrili
smo uspeli [sic] se v strmino,
znane bile so nam dveri,
kjer lahko bi bil zaklad.*

*Ne tu ni – smo drugam se zapodili;
z rokami grebli po peščini.
Moramo ga najti, smo sklenili,
skrivnostno živo – v otroški domišljiji.*

*Smo rekli tam, kjer na jasi mali,
studenček izvira izpred trat,
tam smo brskali, kopali,
da bi našli čarobni kluč [sic] od vrat.*

*O srečna so otroška leta,
ko iskali smo zaklad,
a bajka ta je pač zakleta,
zato še vedno čuva ga šaleški grad.*

(Prislan 1999: 19–20)

Sklep

Pri pripovedni ostenziji gre za manj izpostavljen, a zelo pomemben del pripovednih dogodkov, saj nam ravno tako kot sama besedila pomaga razumeti umeščenost pripovedne folklore v konkretna (mikro)okolja njenih nosilcev ter posledično izluščiti njen pomen. V tem pogledu so pripovedi o podzemnih rovih in zakladu na Šaleškem gradu in na Ekenštajnu zelo močne, saj so vzpodbudile številne generacije mladih Šalečanov – nedoločljivo daleč v preteklost –, da so se vzpeli do grajskih ruševin ter tolkli po tleh in razkopavali v želji in pričakovanju, da so pripovedi resnične. Primerjalna analiza širokega repertoarja pripovedi o zakladih kaže, da te zgodbe vzpostavljajo povezavo z onostranstvom, aktivno vstopanje v njihovo vsebino pa željo po tem, da bi ta stik vzpostavili. Zakladi torej temeljito vplivajo na lokalno identiteto in njen razvoj, saj kažejo na arhetipsko, bajeslovno povezanost lokalnega prebivalstva s prostorom, v katerem živijo.

Ker so pripovedi o šaleškem zakladu tesno povezane z identiteto Šaleka in njegovih prebivalcev, pa lahko skozi opazujemo tudi spreminjanje te identitete. V pogovorih z najmlajšimi sogovorniki (rojenimi po letu 1991) je bilo namreč moč zaznati, da praksa iskanja zakladov izginja. Pripovedi in njihove različice mladi še poznajo, vendar se sami ne podajajo na grad z namenom iskanja zaklada. To pomeni zanimiv prelom v dojemanju pripovedne folklore, prostora in identitete ter drugačen odnos, kot sem ga lahko zaznal pri starejših sogovornikih. Po razmisleku se zdi, da je okoliščin, ki bi na to spremembo lahko vplivale, več:

- Šaleški grad je v zadnjih dveh desetletjih zaradi varnosti dobil ograjo in vrata, ki so večino časa zaklenjena, omejen dostop do gradu pa njegovim obiskovalcem otežuje neposredno (vsakodnevno) izkušnjo prostora in posledično zavira simbolno oblikovanje prostora gradu (prostorjenja) skozi pripovedovanje.
- Če so bile pripovedi o gradu med Šalečani v preteklosti vedno sredstvo (skoraj 'intimne') samoidentifika-

cije navznoter, pa se je to korenito spremenilo, ko je prišlo do njihove aplikacije v turizmu in drugih kontekstih. Osrednjo vlogo pri tem ima tu Starotrški dan,³⁹ vsakoletna prireditev Turističnega društva Šalek. S to in podobnimi manifestacijami so namreč postale pripovedi sredstvo reprezentacije Šaleka *navzven* v nadlokalne kontekste, v katerih pa se identitete pospešeno in vedno znova gradijo in rušijo. Obstoječa (tradicijska) pripovedna folklor se je v teh kontekstih torej relativizirala, zaradi česar je dobila druge pomene in funkcije, kot jih je imela nekoč.

- Spreminjajo se tudi zgodbe same. Pred desetletji je namreč v pripovedne dogodke aktivno vstopil organizirani pedagoški proces (šole in društva), ki poleg tradicijskih motivov mladim predstavlja tudi nekatere nove, avtorske zgodbe, ki počasi prevzemajo vlogo glavnih pripovednih reprezentacij šaleškega prostora. Ena teh je na primer serija pravljic o škratu Šalčku Iva Stropnika (Stropnik 2001), ki s pedagoškim delom vstopa v pripovedne repertoarje otrok in pridobiva značilnosti folklorističnega koncepta *izmišljene tradicije*.⁴⁰ Pri tem je zanimivo, da je skozi enak proces dvajset let pred tem 'šla' Kunigunda s sosednjega Velenjskega gradu – gre za konec osemdesetih let prejšnjega stoletja izmišljeno prikazen, ki je danes po folklorizacijskem procesu tako rekoč glavni pripovedni element o Velenjskem gradu (glej Kvartič 2009: 46–7).

Kljub naštetemu pa o teh spremembah končne sodbe ne morem podati. Med raziskavo, na osnovi katere je nastal ta članek, sem se namreč oziral zgolj v preteklost in brskal

³⁹ Do tega poimenovanja bom sicer vedno kritičen, saj Šalek nikoli ni bil trg.

⁴⁰ Koncept izmišljene tradicije je razvil britanski zgodovinar Eric Hobsbawm (Hobsbawm in Ranger 1983), po njegovem pa smo si velik del pojavov, ki jih danes razumemo kot del tradicije, v resnici izmislili ali vsaj sestavili v nekem (na kolektivni ravni nedefiniranem) zgodovinskem in družbenem kontekstu.

samo tam, kjer sem lahko upravičeno sklepal, da bom kaj našel. Za res popolno sliko torej manjka raziskava sodobnega stanja – temeljit pogled na realno stvarnost sedanjih mladih, ki z gradom in pripovedno folkloro o njem aktivno (ali pa tudi ne) živijo danes. To naj ostane naloga za prihodnost.

Še zdaleč pa ni dokončan tudi poskus osvetlitve pripovedne folklorne o zakladih v Šaleški dolini. Ta je namreč s temi zgodbami napolnjena do vrha. Za naslednji primer tako sploh ni treba daleč od Šaleka – leta 1974 najdemo v Našem času poročilo o iskalni akciji na pobočju pod graščino Gorica (glej Tajinstveno, 1974). Neznanci naj bi ponoči razkopali jugovzhodno pobočje vzpetine, sonde, ki so jih pustili za seboj, pa naj bi dokazovale, da so nekaj iskali. Zaradi zgodovine dvorca se avtor novinarskega zapisa med besedilom sprašuje, če so neznanci iskali zaklad, ki je bil na Gorico prenesen z gradu Ekenštajn. Gre torej za neposredno povezavo nekega novega primera s pripovednim gradivom, ki ga predstavljam v tem članku, in hkrati za dokaz, da se v Šaleški dolini še vedno skrivajo zakladi – pa čeprav se jim reče samo *zgodbe*.

Viri in literatura

Aitchison, Cara idr., ur.

- 2002 Leisure and tourism Landscapes: Social and Cultural Geographies. London: Routledge.

Althusser, Louis

- 2000 Ideologija in ideološki aparat države. V: Izbrani spisi. Ljubljana: Založba /*cf. Str.: 53–110.

Dégh, Linda

- 1994 American Folklore and the Mass Media. Bloomington in Indianapolis: Indiana University Press.
- 1995 Narratives in Society: A Performer-Centered Study of Narration. V: FF communications 255. Suomalainen Tiedeakatemia. Str. 257–61.

- 2001 *Legend and Belief: Dialectics of a Folklore Genre*. Bloomington in Indianapolis: Indiana University Press.

Dégh, Linda in Andrew Vázsonyi

- 1983 Does the Word Dog Bite? Ostensive Action: A Means of Legend-Telling. *Journal of Folklore Research* (20)1: 5–34.

Dolenc, Janez

- 2000 *Kres na grebljici: Povedke z Loškega pogorja*. Ljubljana: Kmečki glas.

Ellis, Bill

- 2001 *Hæc in sua parochia accidisse dixit: the rhetoric of 15th century contemporary legends*. *Contemporary Legend: The Journal of the International Society. New Series* Volume 4: 74–92.
- 2003 *Aliens, Ghosts and Cults: Legends We Live*. Jackson: University Press of Mississippi.
- 2004 *Lucifer Ascending: The Account in Folklore and Popular Culture*. Lexington: University Press of Kentucky.

Fine, Gary Alan

- 1992 *Manufacturing Tales: Sex and Money in Contemporary Legends*. Knoxville: University of Tennessee Press.

Hobsbawm, Eric in Terence Ranger, ur.

- 1983 *The invention of tradition*. Cambridge: Cambridge University press.

Hrobat, Katja

- 2003 *Šembilja na rimskih cestah: O ustnem izročilu in arheoloških raziskavah*. Neobjavljeno diplomsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani.

- 2010 Ko Baba dvigne krilo: Prostor in čas v folklori Krasa. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani.

Hudales, Jože

- 2013 O usnjenih mostovih in gradovih. V: Usnjarstvo na Slovenskem: Zbornik referatov. Gradiva 5. Šoštanj: Muzej Velenje, Muzej usnjarstva na Slovenskem. Str.: 7–31.

Hudales, Jože in Ivo Stropnik

- 1991 Mlinškovo berilo: (i)zbrani etnološki in slovstveni zapiski. Velenje: Kulturni center Ivana Napotnika.

Kalda, Mare

- 2014 Hidden treasures in Estonian folk tradition. V: Folklore Studies: Mission Possible. Mare Kõiva, ur. Tartu: EKM. Str.: 73–90.

Kropej, Monika in Roberto Dapit

- 2014 Stoji, stoji tam beli grad: Slovenske ljudske pripovedi o naseljih, naravnih znamenitostih, cerkvah in gradovih. Radovljica: Didakta.

Kvartič, Ambrož

- 2006 Ledinska imena v Šaleku. Neobjavljena seminarska naloga. Ljubljana: Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani.
- 2009 »Danes burek nič več ...«: Sodobne povedke v Velenju. Neobjavljeno diplomsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani.
- 2012 V Hudi luknji straši!: Prikazen in njen kontekst. V: Šaleški razgledi, zv. 14, Lado Planko, ur. Spletni vir: http://www.knjiznica-velenje.si/filelib/2010-knjiznica/domoznanstvo/saleski_razgledi/kvartic_v_hudi_luknji_strasi.pdf.
- 2017 Pa se je to res zgodilo?: Sodobne povedke v Sloveniji.

Marks, Ljiljana

- 1987 Usmene predaje o zakopanom blagu. Etnološka tribina 10. Str.: 61–6.

Meder, Theo

- 2009 They are Among Us and They are Against Us: Contemporary Horror Stories about Muslims and Immigrants in the Netherlands. *Western Folklore* (68)2/3: 257–74.

Mencej, Mirjam in Dan Podjed ur.

- 2010 Ustvarjanje prostorov. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.

Mlakar, Anja

- 2016 Drugi v slovenski folklori. Neobjavljena doktorska disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani.

Orožen, Janko

- 1936 Gradovi in graščine v narodnem izročilu I: Gradovi in graščine ob Savinji, Sotli in Savi. Celje: samoizdaja.

Podbrežnik, Vukomir, Breda in Irena Kotnik

- 2009 Čuden prečudež: folklorne in druge pripovedi iz Kamnika in okolice. Celje: Celjska Mohorjeva družba.

Podpečan, Blaž

- 2007 Têdi ni blo tək ko dôns. Celje: Celjska Mohorjeva družba.

Prislan, Štefanija

- b.n.l. Šalek v mojih spominih iz otroških let. Neobjavljeni spominski zapisi.
- 1999 Šaleški zvon. Velenje: Univerza za tretje življenjsko obdobje.

Stopar, Ivan

- 1975 Grad in naselje Šalek. Velenje: Turistično društvo Velenje.

Stropnik, Ivo

- 2001 Velenjice: dogodivščine vilenjaka Šalčka. Velenje: Velenjska knjižna fundacija.

Tajinstveno

- 1974 Tajinstveno blago zakopano v Bevčah. Naš čas X(7). Str.: 8.

Verdinek, Bojana

- 2002 Lesene cokle: Folklorne pripovedi iz Mežiške, Mislinske in Šaleške doline. Ljubljana: Kmečki glas.

Zorec, Marjeta, ur.

- 2009 Najlepše zgodbe s slovenskih gradov. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Jernej Komac

Jernej Komac je študent magistrskega študija novejšje zgodovine na Filozofski fakulteti v Ljubljani. Septembra leta 2015 je pri prof. dr. Roku Stergarju diplomiral s tematiko dogajanja med 1. svetovno vojno v zaledju soške fronte na Bovškem. Pri svojem raziskovanju se večinoma ukvarja s tematiko 19. stoletja in prve svetovne vojne, v okviru magistrskega študija pa svoje raziskovanje širi tudi v smer krajev spominjanja. Sicer prihaja z Bovškega, a ker je pogosto na območju Šaleškega, je tudi tu začel raziskovati kraje, kjer so še ohranjena spominska obeležja padlim v 1. svetovni vojni.

»FRANGAR, NON FLECTAR, ZRUŠIM SE, A NE ODJENJAM«: KRAJI SPOMINA NA VELIKO VOJNO V ŠALEŠKI DOLINI IN OKOLICI

Uvod

Posameznika ob sprehodu po Šmartnem ob Paki noge zagotovo popeljejo mimo spomenika, na katerem s sklonjeno glavo stoji vojak in žaluje za umrlimi soborci. Ob pogledu na spomenikov napis bi si mislili, da je ta posvečen padlim v 2. svetovni vojni, vendar se seznami žrtev s tem ne ujemajo. Podrobnejši pogled pokaže, da je bil ta spomenik izdelan in posvečen žrtvam 1. svetovne vojne oz. takrat še vélike vojne. Takih spominskih obeležij najdemo na Šaleškem in v okolici še nekaj.

V tem članku se bomo posvetili pregledu spominskih obeležij na véliko vojno na Šaleškem in v bližnji okolici. Poskusili bomo ugotoviti, kakšna zgodba spremlja nastanek teh obeležij, ki so

v obdobju dvajsetih in tridesetih let dvajsetega stoletja nastajala povsod na Slovenskem. Obležja bodo obravnavana kot kraji spomina znotraj določenega kolektivnega spomina, ki sta dokaj novi tematiki raziskovanja v slovenskem zgodovinoписju. Sprehodili se bomo po krajih znotraj Šaleške doline, kot sta npr. Šmartno ob Paki ali Zavodnje, ter na njenem obrobju, kot sta npr. Polzela ali Razbor. Zadnji del članka je posvečen dogajanju po 2. svetovni vojni, ko so se kraji spomina na veliko vojno oz. 1. svetovno vojno pomaknili v pozabo, v kateri so obstali dolga desetletja. Poskusili bomo pokazati, da je nastal nov kolektivni spomin, ki je Šaleški dolini dal novo identiteto, v kateri 1. svetovna vojna ni obstajala kot del družbe.

Kraji spomina in kolektivni spomin

Slovensko zgodovinoписje se s tematiko krajev spomina in kolektivnega spomina ukvarja šele kratek čas, a je število raziskav vse večje. Tako smo 9. maja 2016 lahko bili priča prvemu znanstvenemu simpoziju na temo krajev spomina, ki je potekal v Muzeju novejšje zgodovine Slovenije v Ljubljani.¹ Simpozij, na katerem so slovenski zgodovinarji prikazali številne možnosti in pristope za raziskovanje slovenskega prostora, je tudi 'krivec' za nastanek te raziskave za Šaleško dolino.

Preden lahko govorimo o krajih spomina, je potrebno napraviti krajši teoretični uvod, saj je tematika krajev spomina in kolektivnega spomina dokaj nova in večini še nepoznana smer raziskovanja. Spomin, ki je pri tem glavni element, je osnova vsakega posameznika ali družbe, okoli katerega se gradi njegova identiteta. Če nimamo spomina, tako piše Božidar Jezernik, *»ne vemo, ne kdo smo niti od kod prihajamo. Če ne vemo, od kod prihajamo, pa ne moremo vedeti niti, kam*

¹ Več o temah in predavateljih na simpoziju na spletni strani: Uredništvo, Slovenski kraji spomina, v: Zgodovina.si, <http://zgodovina.si/?p=5118>, datum vpogleda: 25. oktober 2016.

gremo.«² Okoli spomina se vrtita tudi prej omenjena koncepta, predvsem zaradi njune povezanosti, saj je „kraj spomina“ pogoj za obstoj „kolektivnega spomina“.

Raziskovanje v smeri kolektivnega spomina je prišel francoski filozof Maurice Halbwachs, čigar posthumno delo *Kolektivni spomin* je na voljo tudi v slovenskem prevodu.³ V Halbwachsovi teoriji spomin posameznika obstaja, vendar je zasidran v različne družbene okvirje in s tem postavljen »na presečišče več tokov "kolektivnega mišljenja",« kot je povzel Jean Duvignaud v predgovoru.⁴ Vsak spomin posameznika je torej oblikovan z različnimi družbenimi skupinami, s katerimi se ta srečuje, in je s tem del tega družbenega oz. kolektivnega spomina.

Kolektivni spomin potrebuje za svoj obstoj tudi prostor – spominsko krajino, saj se vsak spomin dogaja v prostoru, ki je, kot pravi Halbwachs, realnost, ki traja in v katerem družba najde predmete, s katerimi priključuje določene spomine.⁵ V tem oziru se obračamo še na Pierra Noraja, ki je v kolektivni spomin postavil kraje spomina. Slednje potrebujemo zato, ker bi brez njih zgodovina potisnila spomine v pozabo.⁶

Najtemeljitejši namen kraja spomina je, tako Nora, »da ustavi čas, da prepreči pozabljanje, da ohranja bistvo stvari, da smrt postane nesmrtna, da materializira nematerialno [...], vse to z namenom, da najmanj znamenj zajame največji pomen.«⁷ Kraji spomina, kot so npr. spominska obeležja pa-

² Božidar Jezernik, *Mesto brez spomina* (Ljubljana, 2014), str. 7.

³ Maurice Halbwachs, *Kolektivni spomin* (Ljubljana, 2001); kot sopomenko kolektivnemu spominu lahko najdemo pojem kolektivna memorija, vendar pa se v širšem raziskovalnem okvirju slednji pojem ni oprijel. Kot primer gl. spremno besedo v Halbwachsovem delu (Taja Kramberger, Maurice Halbwachs in družbeni okviri kolektivne memorije, prav tam, str. 211–258).

⁴ Halbwachs, *Kolektivni spomin*, str. 11.

⁵ Prav tam, str. 144–157.

⁶ Pierre Nora, *Between Memory and History, Representations*, št. 26 (1989), str. 12.

⁷ Nora, *Between Memory and History*, str. 19.

dlim v 1. svetovni vojni, posamezniku pomagajo, da ohranja svoj spomin. Okoli njih se torej ustvarja družba, ki si deli kolektivni spomin oz. z izgradnjo krajev spomina skrbi, da se njihov kolektivni spomin ne izgubi v pozabi. In kot zaključí Jezernik, »[s]pominska krajina je vedno in povsod bojišče nenehnega spopada med silo spomina in močjo pozabe.«⁸

Spominska obeležja

1. svetovna vojna je bila vélika vojna. Velika tudi v svojem pomenu, saj se je v njej vojskovalo 65 ali več milijonov vojakov, od katerih jih okoli 17 milijonov njenega konca ni dočakalo. Bila je velika *»po svoji uničevalnosti, po številu človeških žrtev, ki jih je povzročila, a tudi v smislu neznosnih materialnih razmer, v katere je potisnila civilno prebivalstvo. Bila je prva industrijska vojna, v kateri je tehnologija postala poglavitno sredstvo ubijanja,«* je zapisala Marta Verginella.⁹ V tej vojni je svoje življenje izgubilo tudi okoli 36.000 vojakov iz tedanjih slovenskih dežel.¹⁰

Konec vélike vojne leta 1918 je v zaledju frontnih črt in po notranjosti avstrijskih in ogrskih dežel pokazal razsežnost katastrofe. Številna pokopališča po notranjosti monarhije so se povečala, saj se je število umrlih med vojno stalno povečevalo.¹¹ Najbolj se je to videlo tik za frontnimi linijami. Tako so umrli vojaki slovenskih dežel ostali pokopani daleč stran od svojih domov: nekateri na vzhodni fronti, drugi na balkanski fronti, še najbližje so bili tisti z jugozahodnega bojišča na soški fronti. Ne glede na to, da je bil primarni namen pokopališč pokopavanje trupel, je njihov sekundarni namen služil predvsem spominjanju in žalovanju. Med vojno so se nanje

⁸ Jezernik, Mesto brez spomina, str. 8.

⁹ Marta Verginella, "Črna skrinjica" vojne izkušnje, v: Paul Fussell, Vélika vojna in moderni spomin (Ljubljana, 2013), str. 536–539.

¹⁰ Neven Borak, et al., Slovenska novejša zgodovina 1848–1992 (Ljubljana, 2005), knj. 1, str. 146.

¹¹ Jezernik, Mesto brez spomina, str. 332.

vračali vojaki, da bi se poslovili od soborcev; v miru so se nanje vračale družine in prijatelji ter objokovali izgubljene.¹² Vendar pa je bilo spominjanje in žalovanje za umrlimi vojaki za večino slovenskih dežel, tako tudi za Šaleško in okolico, težko izvedljivo. Pokopališča za frontnimi linijami so po vojni postala del tujih držav. Za to je bilo potrebno najti drugo rešitev.

Že med vojno se je vzpostavilo prepričanje, *»da je treba narediti vse, da se ohrani spomin na njihova imena«*, tako da vsaka župnija ovekoveči imena padlih s spominskim obeležjem.¹³ Vendar se je po vojni pojavila pri realizaciji ovekovečenja težava. Večina nekdanjih habsburških slovenskih dežel je pristala v novi skupni državi Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev. V novi državi je prišlo do nasprotja, saj so bili vojaki avstro-ogrske vojske med vojno nasprotniki pripadnikov srbske vojske. Kolektivni spomin na veliko vojno, ki je v ostalih evropskih državah nastal, je bil tu potlačen. Oto Luthar pravi, saj *»bi bilo nemogoče obenem slaviti zmago in poraz.«*¹⁴ Zaradi tega so se slavile srbske vojaške zmage in povzdigovala junaštva srbskih vojakov, *»vojaki, ki so padli kot pripadniki avstro-ogrske vojske, pa so bili potisnjeni iz uradnega spomina in prva leta po vojni niso bili deležni nobenega spominskega obeležja.«*¹⁵

Kar nekaj let je minilo, dokler se niso v javnosti pojavila mnjenja, ki so nasprotovala takšnemu zamolčevanju padlih vojakov. Ker niso imeli niti skromne spominske plošče, so bili njihovi svojci prikrajšani za prostor spominjanja in žalovanja.¹⁶ Avtor F. B. je 24. oktobra 1923 pisal o sramotnem odnosu do padlih v 1. svetovni vojni, saj vsi kulturni narodi postavljajo spomenike in vzdržujejo pokopališča,

¹² Jay Winter, *Sites of Memory, Sites of Mourning* (Cambridge, 2014), str. 22.

¹³ Jezernik, *Mesto brez spomina*, str. 330.

¹⁴ Oto Luthar, *O žalosti niti besede* (Ljubljana, 2000), str. 97.

¹⁵ Jezernik, *Mesto brez spomina*, str. 337.

¹⁶ Prav tam.

... »edino izjemo delamo menda mi Jugoslovani, vsi brez razlike, pa naj bomo to Slovenci, Hrvatje ali pa Srbi. Čeprav smo po mirovnih pogodbah obvezani skrbeti za vse vojaške grobove na našem ozemlju, in sicer brez razlike narodne ali državne pripadnosti dotičnih pokojnikov, se vendar živa duša ne briga niti za grobove domačih vojakov. Sram je človeka danes, če pride na naša pokopališča, kjer raste preko grobov teh revežev trava, pogosto vsa pohojena, in le tu in tam te spominja kak prevrnjen in preperel križ, da leže tu nekdanji vojaki. Sram je človeka pred samim seboj, še bolj pa pred tujcem, ki bi znal zaiti kdaj na ta pokopališča iskat zadnjega počivališča svojega dragega moža, očeta ali sina. Da, naša pokopališča so danes v tem pregledu dokumenti naše nekulturnosti, naše sramote.«¹⁷

Zato avtor poziva, da ljudje vzamejo iniciativo v svoje roke in olepšajo grobove vojakov za prihajajoče praznike vseh svetih ter da župnije posredujejo pri občinah za vzdrževanje pokopališč in postavitve spominskih obeležij pokopanim. Članek s podobnim pozivom je nekaj dni kasneje v istem časniku pridal še J. H., ki poziva še k postavitvi spomenikov tistim, ki počivajo v tujih deželah.¹⁸

V obdobju prve polovice dvajsetih let pride tudi do večje dejavnosti veteranov vélike vojne, ki sicer svoje organizacije uradno niso imeli vse do leta 1931. Leta 1924 so imeli prvi občni zbor na Brezjah. Zveza vojnih veteranov je do konca tridesetih let prevzemala tudi pobudo za postavitve okoli 150 spomenikov na Slovenskem.¹⁹ Delovanje veteranov lahko zasledimo tudi v Šaleški dolini. Zveza vojnih invalidov iz podružnice Šoštanj je 26. julija 1925 v mozirskem hotelu Goltnik priredila »trodejansko burko "Davek na samce"».

¹⁷ F. B., Naša sramota., Slovenec, 24. oktober 1923, str. 3.

¹⁸ Jezernik, Mesto brez spomina, str. 338.

¹⁹ Petra Svoljšak, Nekaj utrinkov iz delovanja veteranske organizacije Zveza bojevnikov: "Organizacija Bojevnikov je trdna in močna, je zveza src in duš. Je temelj prijateljstva in ljubezni med narodi", Prispevki za novejšo zgodovino XLVI, št. 1 (2006), str. 278.

Z ozirom na to, da je čisti dobiček namenjen onim, ki se po pravici imenujejo najubožnejši med ubožnimi, to je vojnim invalidom, vdovam in sirotam.»²⁰

Sklenemo lahko, da je bilo obdobje od druge polovice dvajsetih let do konca tridesetih let najverjetneje čas, ko so nastali tudi spomeniki in spominske plošče na Šaleškem in v bližnji okolici. S tem namenom si pogledjmo najprej spomenike, za katere je čas izdelave poznan. Prvi teh spomenikov na Šaleškem je bil postavljen v občini Šmartno ob Paki leta 1926. V začetku julija 1926 zasledimo v celjskem časopisu *Naša doba* članek, ki vabi na veliko zborovanje vseh nekdanjih vojakov, ki ga prireja Odbor za vpostavitev spomenika v vojni padlim vojakom, saj

... »se bode vršilo dne 25. julija 1926 ob priliki odkritja spomenika 63 v vojni padlim žrtvam. Vsi bivši vojaki, vsa društva brez razlike strank naj vsled oskrbe vlakov, vagonov ter prehrane javijo najprej število udeležencev, da bode vse pravočasno preskrbljeno. Posebno naj pridejo vsa društva in vsi bivši vojaki iz svetovne vojne iz okraja Celje, Gornjigrad in Slovenjgradec.«²¹

V *Ilustriranem Slovencu* so 11. julija 1926 objavili tudi skico spomenika, ki se le v malenkostih razlikuje od končnega izdelka.²²

Betonski spomenik (slika 1), ki je postavljen zraven župnijske cerkve sv. Martina, je delo kamnoseka Vinka Čamernika. Spodnji del spomenika sestavljata dve betonski ograji, prva je sestavljena iz granat, povezanih z verigo, druga z zvezdastim vzorcem.²³ Osrednji del, ki ga obdajajo tri vaze s plameni, je nekakšna dvodelna tristrana prizma. Spodnji del je name-

²⁰ Neznano, Iz Štajerske, Slovenec, 23. julij 1925, str. 3.

²¹ Š, Veliko zborovanje v Šmartnem ob Paki vseh bivših vojakov, Nova doba, 13. julij 1926, str. 3.

²² Neznano, Spomenik 63. padlim vojakom, Ilustrirani Slovenec, 11. julij 1926, str. 243.

²³ Špelca Čopič, Slovenski spomeniki padlim v prvi svetovni vojni, Kronika, št. 1–2 (1987), str. 169.

*Slika 1:
Spomenik
padlim vojakom
v Šmartnem ob
Paki, odkrit
25. julija 1926.
(Foto: avtor)*

njen spominski ploščam. Najnižje na dnu najdemo ploščo z napisom »V svetovni vojni padlim in umrlim žrtvam!« ter nad njo tri plošče s 63 imeni padlih vojakov. Na prehodu iz spodnjega na zgornji del spomenika so navedena bojišča: Sv. Gora pri Gorici, Doberdob, Assiero, Assiago, Przemisl, Gordek in Verdun. Zgornji del spomenika ima značilnosti jonskega stebra, okoli katerega je spleten venec. Na treh stranicah stebra najdemo simbole dveh okoli obrnjenih plamenic ter s palmovo vejo prepleten meč. Vrh stebra stoji vojak s čelado, ki ob svojem desnem boku z roko drži puško, v levi roki pa nosi venec.²⁴

O odkritju spomenika so obsežno poročali konec julija v *Slovincu*. Kot se da izvedeti, je dogajanje okoli spomenika

²⁴ Kot zanimivost lahko omenimo, da gre pri opremljenosti vojaka za nekakšno mešanico med avstro-ogrsko vojsko in vojsko kraljevine SHS.

potekalo od jutra do poznega večera. Jutranji del so po prihodu z vlakom začeli z mašo v cerkvi, kamor so se odpravili ob spremljavi velenjske godbe. *»Cesta iz postaje do cerkve in še dalje je bila obdana na obeh straneh s smrečicami ter prepletena z venci.«* Po cerkvenem obredu je sledilo odkritje spomenika, ki so ga spremljali nagovori in petje. Vence so ob odkritju položili razni zastopniki in domači padlih. V popoldanskem delu so prispeli z vlakom novi gosti. Najprej je bilo na vrsti zborovanje Zveze nekdanjih vojakov, ki mu je sledila gledališka predstava Kalvarija, za tem pa še ljudska veselica brez incidentov. Največja zahvala pri izvedbi postavitve spomenika naj bi šla rečiškemu županu Martinu Steblovniku ter Dragotinu Korošču kot tajniku odbora za postavitve spomenika.²⁵

Omeniti je še potrebno, da je tudi na tej proslavi, podobno kot je ugotovil že Jezernik,²⁶ mogoče zaslediti nekažne politične nagibe, ki se skrivajo za navidezno enoglasnostjo med udeleženci. K temu je na šmarški prireditvi poleg govorov pripomogla predvsem gledališka predstava, ki *»je precej nazorno pokazala trpljenje naših fantov in mož med vojno, h koncu pa tudi trpljenje slovenskega naroda, kateri še ječi pod tujim jarmom.«*²⁷ Proslava v spomin padlim in umrlim je tako postala tudi način za krepitev narodne zavesti.

Leto dni po odkritju spomenika v Šmartnem ob Paki, mogoče celo od tega navdihnjene, so odkrili spomenik tudi v bližnji občini Polzela. V *Slovenecu* so 24. septembra 1927 vabili *»na odkritje spomenika, ki se bo vršilo v nedeljo [25. Septembra, op. a.] dopoldne, popoldne pa na predstavo: "Naša kri" na Tonovem vrtu pod šeneškim gradom v korist spomenika, katerega del je še na dolgu.«*²⁸ Spomenik je za-

²⁵ Neznano, Odkritje spomenika padlim vojakom v Šmartnem ob Paki, Slovenec, 31. julij 1926, str. 3.

²⁶ Gl. Jezernik, Mesto brez spomina, str. 338.

²⁷ Neznano, Odkritje spomenika padlim vojakom v Šmartnem ob Paki, str. 3.

²⁸ Neznano, Spomenik vojnim žrtvam v Polzeli, Slovenec, 24. september 1927, str. 7.

snoval Lojze Dolinar, v obdobju med vojnama eden najbolj zaposlenih slovenskih kiparjev,²⁹ v sodelovanju z Alojzijem Vodnikom. Postavili so ga poleg župnijske cerkve sv. Marjete.

*Slika 2:
Dolinarjev in Vo-
dnikov spomenik
padlim vojakom
na Polzeli, odkrit
25. septembra
1927.
(Foto: avtor)*

Spomenik na Polzeli (slika 2) je prav tako sestavljen iz dveh delov. Spodnji del spomenika predstavlja visok kvader, sestavljen iz štirih stranic, ki so hkrati tudi spominske plošče. Plošča na sprednji strani nosi napis »Spomenik v svetovni vojni 1914–1918 padlim vojakom občine Polzela« z dodatnim odlomkom iz Svetega pisma. Ostale stranice spomenika nosijo poimensko navedene žrtve vélike vojne iz posameznih krajev: Polzela, Podvin, Breg, Orova vas, Založe in Ločica. Dodan je tudi seznam umrlih za posledicami vojne, kar postavi končno številko žrtev na 79. Drugi del spomenika sestavljata preprost kvader, ki ima na stranicah vklesana križa

²⁹ Čopič, Slovenski spomeniki padlim v prvi svetovni vojni, str. 170.

z lovorjevimi vejicami ter dvoje prepletenih palmovih in lovorjevih vejic, in proti vzhodu usmerjen rjoveči lev, kot so zapisali v *Slovincu*, »težko ranjen, ki ga že grabi neizprosna smrt, in vendar se še upira, še grozi, še brani svoj zarod. Zdi se kot v trdo kraško skalo sklesan klic: "Frangar, non flectar", zrušim se, a ne odjenjam.«³⁰ Izbira leva niti ni tako posebna, kot bi mogoče mislili, saj se pojavlja na številnih vojnih spomenikih. Lev že od antičnih časov simbolizira moč, srčnost in hrabrost ter tako predstavlja simbol komemoracije poguma in varovanja umrlih herojev.³¹

Odkritje spomenika na Polzeli je, kot smo videli, spremljal tudi celodnevni program. V *Slovincu* so povzeli jutranji del programa, o popoldanskem delu pa niso nič zapisali:

»Navzlic hudemu vetru se je slavnost zvršila v najlepšem redu in z govori, pesmimi, cvetkami pestrih savinjskih livad tor rožnimi venci mater in deklet, s turobnimi zvoki godbe iz Velenja in prisrčno moško zvestobo preostalih tovarišev se je častil spomin onih, ki so se žrtvovali, tam doli na jugu, v vzgled potomcem.«³²

Podobno kot v Šmartnem ob Paki je popoldansko slavlje spremljala tudi gledališka predstava Frana Saleškega Finžgarja Naša kri, ki jo med drugim odlikuje poveličevanje narodne ideje³³ in je tako spominski slovesnosti dodala tudi svojo politično konotacijo.

Leta 1931 so v Zavodnjah pri Šoštanju odkrili naslednji spomenik žrtvam velike vojne, kar pa v časopisju ni imelo velikega odmeva. V *Slovenskem gospodarju* lahko 22. julija 1931 najdemo le vabilo na slovesno odkritje spo-

³⁰ Neznano, Odkritje spomenika padlim v Polzeli, Slovenec, 27. september 1927, str. 3.

³¹ Ellen Rice, The glorious dead: Commemoration of the fallen and portrayal of victory in the late classical and hellenistic world, v: John Rich in Graham Shipley, ur., War and Society in the Greek World, (New York, 2003), str. 248.

³² Neznano, Odkritje spomenika padlim v Polzeli, str. 3.

³³ Gl. npr. Stanko Janež, Vsebine slovenskih literarnih del (Maribor, 1959), str. 233–235.

menika, ki je potekalo v nedeljo, 26. julija. Slovesnost so združili s praznovanjem 50-letnice obstoja šole. »Pri obeh slovesnostih bo sodelovala tovarniška godba in pevski zbor iz Šoštanja, ki nam bodo delali dobro voljo nato se vršeči ljudski veselici. Za dobro pijačo in prigrizek bo preskrbljeno,« so še dodali v vabilu ter prosili obilne udeležbe.³⁴

Slika 3:
Napotnikov
spomenik padlim
vojakom v
Zavodnjah pri
Šoštanju, odkrit
26. julija 1931.
(Foto: avtor)

Spomenik v Zavodnjah (slika 3), ki tudi stoji poleg župnijske cerkve sv. Petra, je nastal po načrtu tamkajšnjega domačina, kiparja Ivana Napotnika, ki je imel precej uspešno umetniško kariero, poleg tega pa je bil leta 1915 vpoklican v vojsko ter bil na fronti tudi ranjen in je po vojni ponovno živel v Zavodnjah.³⁵ Gre za preprost spomenik s kockastim betonskim podnožjem, na katerega je postavljen nekaj metrov visok betonski obelisk z napisom »Vojne žrtve 1914 – 1918«

³⁴ Neznano, Dopisi, Slovenski gospodar, 22. julij 1931, str. 11.

³⁵ Neznano, Umetnostna razstava v Celju, Nova doba, 11. december 1936, str. 1.

ter s poimenskim seznamom 30 žrtev. Vrh obeliska je postavljeno kovinsko vladarsko jabolko, ki dopušča dvojno tolmačenje; umrle povezuje z avstro-ogrsko monarhijo, državo njihove smrti, spomenik pa s Kraljevino Jugoslavijo, državo njegovega nastanka.

Če zaključimo podobno kot pri prejšnjih dveh spomenikih, lahko najverjetneje rečemo, da so tudi tukajšnjo proslavo izkoristili delno za politične namene. Eden od indikatorjev je vsekakor združitev s 50-letnico šole, ki jo je spremljal govor in gledališka predstava.³⁶ Gledališke predstave pa so, kot smo videli že v prejšnjih primerih, poleg govorov tudi tiste, ki poskrbijo za prispevek h krepitvi narodne ideje.

S tem zaključujemo pregled spomenikov žrtev vélike vojne, za katere je bil znan čas nastanka in so pustili svojo sled v javnih virih, nadaljujemo pa z ostalimi spominskimi obeležji na Šaleškem. Še pred tem pa lahko sklenemo, da proslave ob odkritjih spomenikov ni spremljala le pieteta in spomin na žrtve vélike vojne, temveč se je, na žalost svojcev, posredno zraven vmešala še politična konotacija po krepitvi narodne zavesti med udeleženci.

Za konec so nam ostali še spomenik in tri spominske plošče s Šaleškega in bližnje okolice, ki tako kot ostale spominske plošče po Sloveniji, tako Špelca Čopič, služijo le kot zgodovinska pričevanja in so v likovni domeni čisto na obrobju.³⁷ Prav tako so kot kraji spomina izginile iz družinskega okolja, saj je spomin na véliko vojno, ki je postala sestavni del družinske zgodovine po vojni,³⁸ z novimi generacijami prešel v pozabo.

³⁶ Neznano, Dopisi, str. 11; Osnovne šole znotraj države skrbijo za vzpostavljanje in krepitev narodne ideje, ki je politično pogojena z državnim vrhom. Več o tem gl. npr. Eric Hobsbawm, Nacije in nacionalizmi po letu 1780 (Ljubljana, 2007), str. 98–121.

³⁷ Čopič, Slovenski spomeniki padlim v prvi svetovni vojni, str. 169.

³⁸ Jay Winter, Forms of kinship and remembrance in the aftermath of the Great war, v: Jay Winter in Emmanuel Sivan, ur., War and Remembrance in the Twentieth Century (Cambridge, 2000), str. 42–43.

*Slika 4:
Spominska plošča
padlim vojakom
v Arnačah, ob
vhodu v cerkev
sv. Egidija.
(Foto: avtor)*

Prva od spominskih plošč se nahaja pri vhodu v župnijsko cerkev sv. Egidija v Arnačah oz. Šentilju pri Velenju (slika 4). Bela kamnita plošča je s štirimi okrasnimi medenastimi vijaki pritrjena na steno nasproti vhoda v cerkev. Na zgornjem delu plošče sta letnici 1914 in 1919 ter upodobljen križ z glavo križanega Jezusa, pod njim pa sta prekrizani pal-mova in lovorjeva vejica. Dodan je stavek »Kdor se bori kot zvest vojak do smrti, meni je enak, ob moji strani mu pripravi moj oče mesto v večni slavi.« V osrednjem delu plošče je se-znam petnajstih žrtev vélike vojne s podanimi datumi smrti. Na dnu plošče je dodan Kristusov monogram XP.

Druga spominska plošča se nahaja v bližini prej ome-njene plošče pri cerkvi sv. Egidija v Andražu pri Polzeli (sli-ka 5). Tu sta ob vhodu na pokopališče, ki se nahaja v bližini župnijske cerkve sv. Andraža, nameščeni dve temni kamniti plošči. Plošči delujeta novejše izdelave, kar nakazuje tudi na-pis »Seznam padlih med prvo svetovno vojno 1914–1918«,

Slika5: Spominski plošči s seznamom padlih vojakov ob vhodu na pokopališče v Andražu pri Polzeli. (Foto: avtor)

saj v obdobju do 2. svetovne vojne velika vojna še ni poimeno-
novana kot prva. Seznam poimensko vsebuje 43 žrtev velike
vojne z dodanimi letnicami rojstva in smrti.

Zadnji spomenik in spominska plošča se nahajata ob
župnijski cerkvi sv. Danijela v Zgornjem Razborju, ne daleč
od spomenika v Zavodnjah pri Šoštanju. Spomenik v razpa-
dajočem stanju obiskovalcu ne pade v oči, zato je bil raziska-
vi dodan s pomočjo spletne strani ZRC SAZU;³⁹ poleg tega o
spomeniku tudi ni bilo mogoče najti omemb v časopisju, zato
si pogledjmo le njegovo obliko. Gre za preprost spomenik, kot
je v Zavodnjah, ki je sestavljen iz kamnitega kvadra s ploščo
ter obeliska na kamnitem temelju. Plošča na kvadru je iz be-
lega kamna s podobo umirajočega vojaka in Jezusa Kristusa v
oblaku, ki vojaku ponuja roko. Kot omenjeno, je celoten spo-
menik v slabem stanju in bi bil potreben obnove. Blizu spome-

³⁹ Pavlina Bobič, Razbor, v: Arzenal, <http://www.arzenal.si/spomeniki/108>,
datum vpogleda: 11. november 2016.

*Slika 6:
Spominska
plošča padlim,
umrlim in
pogrešanim
vojakom na
zadnji strani
kapele pri cerkvi
sv. Danijela v
Zgornjem
Razborju.
(Foto: avtor)*

nika ob vhodu v cerkev je na zadnjo stran kapelice pritrjena spominska ploščam žrtvam velike vojne (slika 6). Verjetno je novejše izdelave ali vsaj obnovljena. Na zgornjem delu plošče se nahaja križ in dve palmovi vejici z napisom »Spomin v svetovni vojni padlim, umrlim in pogrešanim vojakom leta 1914–1918«. Poimenski seznam žrtev v osrednjem delu plošče vsebuje 28 imen z letnicami rojstva in smrti ter se zaključuje s pripisom »Ljubezen Vas je gnala za domovino v boj. Da tuja zemlja Vas zdaj krije, Bog v zaslugi Vam daj sv. raj!«

Tako tudi zaključujemo pregled spomenikov in spominskih plošč na Šaleškem in v okolici, ki jih, kot smo lahko ugotovili, ni prav veliko. Vseeno pa lahko pod spominska obeležja na veliko vojno v Šaleški dolini potegnemo črto in sklenemo, da se je tudi tu razvil enak način spominjanja na žrtve velike vojne kot drugod na Slovenskem in tudi v Evropi. To bi lahko prvič pripisali predvsem, kot pravi Jay Winter, medsebojni pomoči ljudi, ki jih je velika vojna prizadela. Ta medsebojna pomoč se je izkazovala preko skupin in posameznikov, ki so nudili zavedanje, tolažbo in komemoracije.⁴⁰ Drugič, ker so bili grobovi umrlih vojakov zunaj domačih pokopališč, so v domačih krajih nastajali drugačni kraji spomina, ki so nadomestili gobove v njihovem sekundarnem pomenu, torej v objokovanju in spominjanju. V kakšni obliki so nastali ti kraji spomina, *»je bilo odvisno samo od dinamičnih posameznikov, ki so znali organizirati nabiralno akcijo med farani, v vojaških organizacijah ali mestni skupnosti ter se dogovoriti za obliko spomenika in prostor postavitve.«*⁴¹ In tretjič, ker je bila velika vojna zaradi svojih razsežnosti in posledic v kolektivnem spominu prebivalstva stalno prisotna.

Kraji spomina, kraji pozabe

Preden so se kraji spomina na veliko vojno oprijeli tradicije spominjanja, je vmes ponovno posegla nova vojna. Politično, gospodarsko, ideološko je svet skozi trideseta leta 20. stoletja postajal vse bolj antagonističen in izključujoč, dokler ni leta 1939 izbruhnila druga velika vojna, po svojih posledicah mnogokrat večja. Čeprav je kazalo, da bo Kraljevina Jugoslavija vojno prestala v nevtralnem položaju, se je aprila 1941 tudi to spremenilo. Sledeča vojna leta so zaključila obdobje kolektivnega spomina na veliko vojno in začela z novim, narodnoosvobodilnim obdobjem. Vojna vihra je moč-

⁴⁰ Winter, *Sites of Memory, Sites of Mourning*, str. 29.

⁴¹ Čopič, *Slovenski spomeniki padlim v prvi svetovni vojni*, str. 169.

no pustošila po štajerskem ozemlju, tudi po Šaleški dolini.⁴² Vloga, ki jo je slednja odigrala, vsekakor ni bila zanemarljiva. K temu pričata ob koncu vojne tudi dejstva, da je ravno na tem območju, v Topolšici, prišlo 9. maja 1945 do podpisa kapitulacije nemške vojske pod vodstvom generalpolkovnika Alexandra Löhra s štabom IV. operativne cone partizanske vojske ter da se je tod umikala glavnina nemške vojske z okoli 300.000 pripadniki proti avstrijski Koroški.⁴³

Nova državna ureditev je z 2. svetovno vojno hodila z roko v roki. Ohranjanje spomina na 2. svetovno vojno, njene bitke in žrtve je postalo državna stvar.⁴⁴ Zaradi razsežnosti vojne je znotraj njenega kolektivnega okvirja pristal skoraj vsak. Po 2. svetovni vojni je postala vélika vojna, oziroma od tedaj naprej 1. svetovna vojna, stvar kolektivne pozabe. Povrh vsega je po Leninovih marksističnih naukih ta vojna veljala za produkt imperalizma,⁴⁵ torej je bila izključena tudi iz povojne ideologije pod vodstvom komunistične partije.

Pri kolektivni pozabi vélike vojne je tudi na Šaleškem sodelovalo več dejavnikov, zato jih nekaj poskusimo prikazati. Prvi je vsekakor pomen, ki ga je imela 2. svetovna vojna na kolektivni spomin in kraje spomina. Večina prebivalstva je bila neposredno ali posredno vključena v narodnoosvobodilni boj,⁴⁶ zato se je z njo identificirala ter si delila spomine nanjo. S podporo države pa se je ta kolektivni spomin le še krepil.

Drugi dejavnik je tudi povojni razvoj na Šaleškem, saj je predvsem Velenju namenil novo identiteto, ki je vede in

⁴² O obsežnosti 2. svetovne vojne na Šaleškem vsekakor priča zajetno delo Milana Ževarta, *Narodnoosvobodilni boj v Šaleški dolini* (Ljubljana, 1977), ki bi ga bilo nestrokovno spregledati pri obravnavi tematike.

⁴³ Milan Ževart, *Narodnoosvobodilni boj v Šaleški dolini* (Ljubljana, 1977), str. 604–607.

⁴⁴ Borak, *Slovenska novejša zgodovina*, knj. 2, str. 900–904.

⁴⁵ Kot primer gl.: Eric Hobsbawm, *Čas imperija: 1875–1914* (Ljubljana, 2012), str. 378.

⁴⁶ Milan Ževart, *Izbrana dela* (Velenje, 2005), str. 214–224.

nevede vplivala na svojo okolico in ostale kraje. Že leta 1947 je bilo v petletnem državnem načrtu predvideno, da »čaka Velenje silen razvoj, med drugim otvoritev novega rudnika s 5x večjo proizvodnjo, gradnjo nove elektrarne z 12x večjo zmogljivostjo od sedanje, gradnjo 1000 stanovanj, nove ljudske šole, nižje gimnazije, kult. prosv. doma, i.t.d.,« kot je zapisal Edmund Kmecl.⁴⁷ Gradnja novega centra Šaleške doline je bila povezana s kultom udarniškega dela, ki je z geslom »Junakom borbe naj sledijo junaki dela!« krepil novo identiteto Velenjčanov in zavest, da so Velenje zgradili oni sami.⁴⁸ Z letom 1952 so Velenju podelili status mestne občine in je poleg Šoštanja postalo drugo mesto na Šaleškem. Svojo potrditev je dobilo čez sedem let, ko je bila 20. septembra 1959 slovesna otvoritev novega mestnega središča.⁴⁹ In kot piše Jože Hudales, so ob tej priliki v izdani brošuri *Novo Velenje*, »Velenjčane [poskušali] prepričati, da gradijo nov svet; nova stanovanja, novo jezero in nov stadion, nov park, novo mesto in novega človeka«, in to uspešno.⁵⁰ Moč identitete, ki je nastala iz ruševin 2. svetovne vojne in državne politike, se je pokazala tudi leta 1981, ko so po smrti Josipa Broza Tita mesto preimenovali v Titovo Velenje.⁵¹

In nazadnje je 2. svetovna vojna dejavnik novih krajev spomina, po katerem lahko vidimo, da so že kmalu po njenem koncu začeli odkrivati spomenike in spominske plošče, ki so bili posvečeni »padlim partizanom in žrtvam fašističnega nasilja« in »ki nas spominjajo na pomembne dogodke

⁴⁷ Citirano po: Jože Hudales, *Življenje v novem mestu: Velenje in njegove urbane identitete 1945–1960* (Ljubljana, 2015), str. 14.

⁴⁸ Jože Hudales, Rudarji so junaki, zmagovalci v bitki vsaki. Junaki socialističnega dela in udarniško Velenje, v: Božidar Jezernik, ur., *Heroji in slavnostne osebnosti na Slovenskem* (Ljubljana, 2013), str. 104.

⁴⁹ Damijan Kljajič, *Velenje po letu 1945*, v: Danijela Brišnik, et al., *Velenje: razprave o zgodovini mesta in okolice* (Velenje, 1999), str. 363–365.

⁵⁰ Hudales, *Življenje v novem mestu*, str. 16.

⁵¹ Kljajič, *Velenje po letu 1945*, str. 367.

Slika 7: Na spomenik žrtvam 1. svetovne vojne dodana spominska plošča žrtvam 2. svetovne vojne. (Foto: avtor)

iz časov narodnoosvobodilnega boja.«⁵² Zanimiv je primer spominske plošče v Šmartnem ob Paki (slika 7), kjer so na spomenik padlim v 1. svetovni vojni namestili ploščo z napisom »Vsem žrtvam II. svetovne vojne – Občina Šmartno ob Paki«. Kot kaže, je bil v letih po 2. svetovni vojni ta spomenik edino primerno mesto za obeležitev žrtev zadnje vojne. Na Šaleškem je bilo do leta 1986, ko je izdano delo *Pomniki narodnoosvobodilnega boja v Občini Velenje*, postavljenih kar 108 spominskih obeležij, od tega v Šoštanju 18 in v Velenju 29.⁵³ Kot vidimo, je bilo za razliko od časa po 1. svetovni vojni tedaj prebivalstvo na vsakem koraku soočeno s kraji spomina na preteklo vojno, ki so bili tudi, kot piše Milan Ževart, »dokaz privrženosti naših ljudi narodnoosvobodilnemu boju in njegovim idealom.«⁵⁴

⁵² Milan Ževart, et al., *Pomniki narodnoosvobodilnega boja v Občini Velenje* (Titovo Velenje, 1986), str. 10.

⁵³ Prav tam, str. 23–24.

⁵⁴ Prav tam, str. 10.

S temi tremi primeri bi lahko zaključili naslednje: po 2. svetovni vojni nastali kraji spomina in nove identitete v prostoru so veliko vojno potisnili na obrobje. Kraji spomina nanjo so sicer še ostali, vendar pa se je kolektivni spomin oprl na drugo, mlajšo vojno ter njene kraje spomina. Državna ideologija in iz nje izhajajoča izgradnja novega Velenja kot centra Šaleške doline je kolektivni spomin ter kraje spomina ohranjala in obeleževala. Vse zunaj tega okvirja pa je ostalo v pozabi za dolga desetletja.

Zaključek

Kolektivni spomin in kraji spomina sta v slovenskem zgodovinopisju dokaj nova pojma raziskovanja. Gre za med seboj povezana pojma, pri katerih slednji, torej kraj spomina, daje enega od pogojev za obstoj prvega, torej kolektivnega spomina. Znotraj kolektivnega spomina velike vojne, tj. spominjanja, ki si ga je delila široka skupina ljudi, so se v obdobju med 1. in 2. svetovno vojno gradili kraji spomina nanjo. Za izgradnjo spominskih obeležij so bili zaslužni predvsem nekdanji udeleženci vojne in svojci žrtev. Tako so tudi na Šaleškem in v okolici postavili spomenike in spominske plošče.

V članku smo se tako sprehodili od spomenikov v Šmartnem ob Paki, Zavodnjah in Polzeli, ki so vsak po svoje umetniška posebnost, do preprostih spominskih plošč in spomenika v Arnačah, Andražu pri Polzeli in Zgornjem Razborju. Čeprav plošče niso tako reprezentativno delo kot spomeniki, imajo vseeno svojevrsten umetniški pridih. Prav tako je svojevrstna zgodba, ki spremlja vsako spominsko obeležje, čeprav nekaterih ni bilo mogoče povsem raziskati. Vsekakor pa je razvidno, da so odkritja spomenikov spremljale celodnevne slovesnosti, ki so odražale tudi svoje politične cilje – krepitev narodne zavesti. Kljub temu pa so vsa spominska obeležja skrbela za ohranjanje spomina na žrtve velike vojne. Praksa spominjanja se tako tudi na Šaleškem ni razlikovala od drugih območij na Slovenskem.

Kolektivni spomin na veliko vojno je imel kratko tradicijo, saj je kmalu prišlo do 2. svetovne vojne, ki je zajela še večje množice. S to vojno je nastal nov kolektivni spomin na narodnoosvobodilni boj, ki je imel svoje kraje spomina ter za razliko od prejšnje vojne podporo države. Povojni razvoj, ki je imel svoje temelje prav v 2. svetovni vojni, je na Šaleškem poskrbel za novo identiteto. Velika vojna je za dolga desetletja postala stvar kolektivne pozabe in šele sedaj, ob priložnosti njene stoletnice, dobiva ponovno širše družbeno zanimanje.

Viri in literatura

Viri

- Bobič, Pavlina, Razbor. Arzenal, <http://www.arzenal.si/spomeniki/108>, datum vpogleda: 11. november 2016.
- F. B., Naša sramota, Slovenec, 24. oktober 1923.
- Neznano, Dopisi, Slovenski gospodar, 22. julij 1931.
- Neznano, Iz Štajerske, Slovenec, 23. julij 1925.
- Neznano, Odkritje spomenika padlim v Polzeli, Slovenec, 27. september 1927.
- Neznano, Odkritje spomenika padlim vojakom v Šmartnem ob Paki, Slovenec, 31. julij 1926.
- Neznano, Spomenik 63. padlim vojakom, Ilustrirani Slovenec, 11. julij 1926.
- Neznano, Spomenik vojnim žrtvam v Polzeli, Slovenec, 24. september 1927.
- Neznano, Umetnostna razstava v Celju, Nova doba, 11. december 1936.
- Š, Veliko zborovanje v Šmartnem ob Paki vseh bivših vojakov, Nova doba, 13. julij 1926.
- Uredništvo, Slovenski kraji spomina. Zgodovina.si, <http://zgodovina.si/?p=5118>, datum vpogleda: 25. oktober 2016.

Literatura

- Borak, Neven, et al., Slovenska novejša zgodovina 1848–1992. Ljubljana, 2005.
- Brišnik, Danijela, et al., Velenje: Razprave o zgodovini mesta in okolice. Velenje, 1999.
- Čopič, Špelca, Slovenski spomeniki padlim v prvi svetovni vojni. Kronika, št. 1–2 (1987), str. 168–177.
- Fussell, Paul, Velika vojna in moderni spomin. Ljubljana, 2013.
- Halbwachs, Maurice, Kolektivni spomin. Ljubljana, 2001.
- Hobsbawm, Eric, Čas imperija: 1875–1914. Ljubljana, 2012.
- Hobsbawm, Eric, Nacije in nacionalizmi po letu 1780. Ljubljana, 2007.
- Hudales, Jože, Življenje v novem mestu: Velenje in njegove urbane identitete 1945–1960. Ljubljana, 2015.
- Janež, Stanko, Vsebine slovenskih literarnih del. Maribor, 1959.
- Jezernik, Božidar, Mesto brez spomina. Ljubljana, 2014.
- Jezernik, Božidar, ur., Heroji in slavnostne osebnosti na Slovenskem. Ljubljana, 2013.
- Luthar, Oto, O žalosti niti besede. Ljubljana, 2000.
- Nora, Pierre, Between Memory and History. Representations, št. 26 (1989), str. 7–24.
- Rich, John in Shipley, Graham, ur., War and Society in the Greek World, Shipley. New York, 2003.
- Svoljšak, Petra, Nekaj utrinkov iz delovanja veteranske organizacije Zveza bojevnikov: „Organizacija Bojevnikov je trdna in močna, je zveza src in duš. Je temelj prijateljstva in ljubezni med narodi“. Prispevki za novejšo zgodovino XLVI, št. 1 (2006), str. 277–288.
- Winter, Jay in Sivan, Emmanuel, ur., War and Remembrance in the Twentieth Century. Cambridge, 2000.
- Winter, Jay, Sites of Memory, Sites of Mourning. Cambridge, 2014.

- Ževart, Milan, et al., Pomniki narodnoosvobodilnega boja v Občini Velenje. Titovo Velenje, 1986.
- Ževart, Milan, Izbrana dela. Velenje, 2005.
- Ževart, Milan, Narodnoosvobodilni boj v Šaleški dolini. Ljubljana, 1977.

Aleksandra Gačič

Aleksandra Gačič, nekdanja Velenjčanka, živi v Laškem. Leta 2006 je diplomirala iz zgodovine in slovenščine, 2010 magistrirala iz zgodovine in 2014 na Filozofski fakulteti doktorirala iz sodobne zgodovine z disertacijo dr. Bogumil Vošnjak – politik in diplomat (mentor dr. Andrej Rahten). Za doktorsko disertacijo je prejela 3. nagrado na XIII. nagradnem natečaju Urada Vlade Republike Slovenije za Slovence v zamejstvu in po svetu za diplomska, magistrska in doktorska dela.

Od leta 2011 je samozaposlena kot lektorica, prevajalka in predavateljica slovenščine za tujce na ljudskih univerzah v Velenju, Celju in Žalcu. Je nekdanja članica Programskega sveta Mladi raziskovalci za razvoj Šaleške doline in predsednica ocenjevalne komisije, članica Izvršnega odbora ŠMZD ter članica Koordinacijskega odbora za razvoj diplomatske zgodovine. Svoje znanstvenoraziskovalno delo usmerja v raziskovanje znanih Slovencev in pisanje biografij ter diplomatsko zgodovino.

KORESPONDENCA MED POLBRATOMA FRANOM MAYERJEM IN BOGUMILOM VOŠNJAKOM

Uvod

Družini Vošnjak in Mayer sta predvsem v zgodovini Šoštanja dobro znani, morda je manj znano dejstvo, da sta si bili v sorodu. Družini sta se namreč združili s poroko Mihaela Vošnjaka in Henriette Mayer. Henriette je imela iz prvega zakona sina Frana Mayerja, kasneje šoštanjskega župana,

v zakonu z Mihaelom Vošnjakom pa se je rodil še sin Bogumil. Čeprav je Fran Mayer bil kar 16 let starejši od polbrata Bogumila Vošnjaka, ohranjena pisma razkrivajo, da sta se med njima razvila bratska ljubezen in prijateljski odnos. Odnos sta še poglobila po prvi svetovni vojni, ko sta kot že uveljavljena moža zasedala bolj ali manj pomembna službena in politična mesta.

Vošnjakov polbrat Fraz Xaver Jakob Mayer se je 19. maja 1866 rodil očetu Jakobu Mayerju in Henriette Deutschman, in sicer v Sevnici, kjer je njegov oče deloval kot predstojnik okrajnega sodišča. Po upokojitvi v Sevnici je njegov oče odprl odvetniško pisarno v Celju, kjer je Fran Mayer nadaljeval šolanje. Le leto po preselitvi v Celje je Franov oče umrl. Fran Mayer je srednjo šolo obiskoval v Celju in Ljubljani, nato pa v Gradcu študiral pravo. 15. junija 1898 je opravil odvetniški izpit in se naselil v Šoštanju. Od leta 1900 do leta 1910 je bil Fran Mayer kot ugleden narodnjak ravnatelj Hranilnice in posojilnice v Šoštanju, pa tudi sicer je bil celo življenje družbeno dejaven. 5. marca 1904 je v hotelu Avstrija v Šoštanju potekal ustanovni sestanek Šaleške podružnice Slovenskega planinskega društva, na katerem je bil Mayer izvoljen za odbornika. 15. oktobra 1918, v prevratnem času, ko se je vse pripravljalo na konec vojne in ustanovitev nove države in ko je bil najprej ustanovljen Narodni svet v Ljubljani za slovenske dežele in Istro, nato Narodni svet za Štajersko v Mariboru, je bil tudi v Šaleški dolini ustanovljen Narodni svet, katerega mesto prvega predsednika je zasedel ravno odvetnik Fran Mayer. Ob koncu 1. svetovne vojne je postal prvi občinski *gerent* oziroma predstojnik občinske uprave v Šoštanju in nadaljeval odvetniško prakso. Na njegovo pobudo so v Šoštanju ustanovili meščansko šolo, katere podnačelnik upravnega odbora je bil prav on. Dejaven je bil tudi politično, saj je bil večkrat predsednik volilnega odbora, leta 1928 pa je tudi sam kandidiral in bil izvoljen za župana Občine Šoštanj mesto. Kot županu mu velja pripisati kar nekaj zaslug, med drugim izgradnjo prvega javnega vodovoda v Šoštanju, s katerim se je močno izboljšala kakovost življenja

meščanov. Zasluge mu velja pripisati tudi pri poimenovanju ulic in trgov. Svoje župansko mesto je opravljal deset let, torej do leta 1937/38, ko je zaradi upravnih reform nekdanje Kraljevine SHS prišlo do združitve Občine Šoštanj mesto in Občine Šoštanj okolica. Fran Mayer je bil imenovan tudi za častnega občana Šoštanja. Poročen je bil z Marijo Riči Prus iz Slovenskih Konjic, v zakonu pa so se jima rodili trije otroci, Dušan, Marija (Majka) in najstarejši Anče, ki pa je padel na soški fronti.¹

Vošnjaki so bili v Šaleški dolini in tudi širše dobro znani veljaki. Že Bogumilov stric Josip Vošnjak in oče Mihael Vošnjak, poročen z materjo Frana Mayerja, sta bistveno prispevala k zgodovini slovenskega naroda, tako politično kakor tudi gospodarsko. Mihael Vošnjak je v slovenskem zgodovinopisju znan kot poslanec ter kot ustanovitelj zadrug in posojilnic, za kar ga je sicer navdušil njegov brat Josip Vošnjak, prav tako znan slovenski politik (še zlasti iz časa taborov) ter zdravnik in pisatelj. Sad njune vzgoje in vzorov je bil Bogumil Vošnjak, ki ga je predvsem 1. svetovna vojna zavihtela v svet političnih in diplomatskih dogajanj. Slovensko zgodovinopisje ga bolj ali manj pozna predvsem iz časa *vélike vojne*, saj je kot eden redkih Slovencev zelo dejavno deloval kot član Jugoslovanskega odbora. V takratnem času je svet opozarjal na Slovence in druge južne Slovane, ki naj bi se čim prej osvobodili habsburškega jarma ter se združili v enotno in tuje nadoblasti osvobojeno državo. Kot edini Slovenec je imel priložnost združitve južnih Slovanov kronati s podpisom Krfske deklaracije, ki je bila kasneje osnova za ustanovitev Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev. Vošnjakova vztrajnost in bogate izkušnje med vojno mu je nova država vsaj deloma poplačala z mestom generalnega sekretarja jugoslovanske delegacije na mirovni konferenci v Parizu. Pa tudi sicer je bil za to mesto izredno kvalificiran,

¹ Miran Aplinc, Med onimi delavci, ko so sejali med ljudstvom narodno zavest, Dr. Fran Mayer v Šoštanju, v: Zgodovina za vse, leto XIX (2012), št. 1–2, str. 137–142; Mayer, Fran, v: Šaleški biografski leksikon (ŠBL), elektronski vir; Mayer, Dušan, v: ŠBL.

saj si je kot član Jugoslovanskega odbora pridobil številne izkušnje, spoznal najbolj merodajne osebe svetovne politike in hkrati obvladal številne svetovne jezike.² Dolžnost generalnega sekretarja je opravljal eno leto, mesto pa je dobil po zaslugi Otokarja Rybářa, njegovo imenovanje pa je delegacija sprejela že na svoji prvi seji. Namreč, Vošnjakovo imenovanje je pomenilo nekakšno koncesijo Slovencem. Ko je bilo iz beograjske vlade v Pariz sporočeno imenovanje Nikole Pašića, Anteja Trumbića in Milenka Vesnića za polnomočne delegate, je delegacija v Parizu menila, da Slovenci svojega opolnomočenega predstavnika sploh ne bodo imeli, zato je vladi predlagala, naj na mesto generalnega sekretarja imenuje Slovenca. Njihov predlagani kandidat je bil zastopnik češke banke Slavija Ivan Hribar, a je Rybář opozoril, da bi Slovenci morali sami predlagati ustreznega kandidata, sam pa je imel v mislih ravno Vošnjaka. Vošnjak je s tem postal oseba, ki je pred mirovno konferenco politično neformalno predstavljala Kraljevino SHS in s tem vsaj na videz kazala, da je njena delegacija sestavljena iz Srbov, Hrvatov in Slovencev. Delegacija je vedela, kako izkoristiti neformalnost in polformalnost svojega člana, večkrat so mu poverili tudi politične misije. Ko je bil Vošnjak decembra 1919 razrešen s funkcije generalnega sekretarja, saj je zaradi očetove bolezni sam prosil za razrešitev, je bilo ukinjeno tudi imenovanje novega generalnega sekretarja delegacije.³

Avgusta 1919 je bil imenovan za enega od prvih štirih profesorjev Pravne fakultete Univerze v Ljubljani, a se je zaradi vpoklica v ustavno komisijo in ker je bil kot član Samostojne kmetijske stranke izvoljen za poslanca v Ustavotvorno skupščino, svojemu mestu na fakulteti odpovedal. Imenovan je bil tudi v strokovno komisijo za izdelavo načrta

² Aleksandra Gačić, Dr. Bogumil Vošnjak – politik in diplomat, doktorska disertacija (Maribor 2014), str. 1–6.

³ Andrej Mitrović, Jugoslavija na konferenciji mira 1919–1920 (Beograd, 1968), str. 36, Lambert Ehrlich, Pariška mirovna konferenca in Slovenci 1919/20, Ehrlichova spomenica za Vatikan 14. aprila 1942 (Ljubljana, 2002), 69.

ustave. Zavzel se je za unitarno državo, kritiziral je opozicijski predlog ustave, ki je predvideval avtonomijo historičnih dežel, in nastopil proti manifestu slovenskih kulturnih delavcev. Da je bil v slovenskem zgodovinopisju dolgo zmolčan, je morda krivo dejstvo, da je pri sprejemanju ustave predlagal uveljavitev enotnega jugoslovanskega jezika, s čimer bi se izbrisale tudi jezikovne meje treh različnih narodov, ki so se združili v enotno Jugoslavijo. Leta 1921 je bil imenovan za izrednega poslanika in pooblaščenega ministra na poslanstvu v Pragi in s tem zamenjal svojega predhodnika Ivana Hribarja. S tem imenovanjem se mu je uresničil veliki sen, čeprav le kratkotrajno. Namreč že ob samem imenovanju so se zadeve zapletle, saj je v vmesnem času umrl Peter I. Karađorđević, zato je bila listina o njegovem imenovanju formalno neveljavna in je bilo treba poskrbeti za novo. Zapleti so se med opravljanjem funkcije poslanika nato kar vrstili. Kot je bilo hitro in nenadno njegovo imenovanje na mesto poslanika, tako je bil nenaden in nenavaden tudi njegov odpoklic. Zakaj je Vošnjak moral tako hitro zaključiti funkcijo poslanika, ni povsem jasno, saj tega iz njegovih spominov ni možno povsem natančno ugotoviti. Sam je predvideval, da je šlo za vrsto spletk, ki so mu ta sedež spodnesle. Ocenjeval je, da je enostavno moral izprazniti mesto srbskemu radikalcu, a ker ni bilo utemeljenih razlogov za njegov odpoklic, so mu pripisali dve večji nepravilnosti v delovanju – neprimerno obnašanje zaradi ježe v vlogi jockeyja ter nepravilno predajo ključa šifre in zaupnega arhiva v času njegovega nenadnega obiska Beograda. Po odhodu iz Prage oziroma po njegovem odpoklicu prave priložnosti v diplomaciji, v kateri si je resnično želel delovati, ni več dobil. Vendar to ne pomeni, da se je s političnega prizorišča umaknil, temveč se je v raznih funkcijah pojavljal v družbenem in političnem življenju skupne države. Idealu unitaristične jugoslovanske države, ki si ga je ustvaril že v goriških časih, je sledil vse življenje, med 2. svetovno vojno kot pripadnik Mihailovičevih četnikov in kasneje kot emigrant v ZDA po 2. svetovni vojni.⁴

⁴ Gačić, Dr. Bogumil Vošnjak, str. 1–6, 179–180.

Korespondenca med Franom Mayerjem in Bogumilom Vošnjakom

Bogumilov oče Mihael Vošnjak se je, kot že zapisano, poročil s Henrietto, hčerjo Franca in Terezije Deutschmann (Dečman), po očetovi smrti pastorko hotelirja in trgovca Franca Kamererja v Celju in vdovo šoštanjskega odvetnika dr. Srečka Mayerja. Iz prvega zakona je imela sina Frana Mayerja, torej Bogumilovega polbrata. Po poroki se je Mihael Vošnjak preselil v hišo v Graški, v kateri se je 4. marca 1882 rodil Bogumil Vošnjak. Bogumilova in Franova mati se je ukvarjala s pekovsko obrtjo, s čimer je nadaljevala družinsko tradicijo. Kasneje so se preselili na Miklošičevo ulico v drugo hišo, ki je bila Henriettina last. Podedovala je tudi veliko hišo na Gosposki ulici, kasneje pa sta bili na Henriettini zemlji zgrajeni gimnazija in evangelijska cerkev.⁵ Med drugo svetovno vojno je Bogumil Vošnjak zapisal kratek esej z naslovom *Pod karamatinim krovovima*, ki ga je posvetil svoji in materi Frana Mayerja. Eseg obsega tudi nekaj podatkov o Vošnjakovem otroštvu v Celju:

»Rodil sem se v eni stari hiši v starodavnem in staroslavnem mestu Celju, kjer vsaka stopinja opozarja, da so tu nekoč vladali Rimljani, in jutro novega veka Celjski grofi. Sam zid hiše je bil širok /.../ in zid naše hiše je bil istočasno tudi mestni zid, menda še iz rimskih časov. /.../ To je bil moj dom, v katerem smo živeli moji starši in jaz. /.../ Mati je gospodovala, stroga, ampak tudi ljubka, tu so bili sredi tega starega mesta tudi konjski in kravji hlevi, celo svinja je bila, in vrt je bil poln rož, ampak v drugem delu sta bila sadje in

⁵ Bogumil Vošnjak, Ob stoletnici rojstva Mihe Vošnjaka, prvega slovenskega zadugarja. 18. septembra 1837. (Beograd, 1937), str. 11–12; Muzej Velenje (MV), Janko Orožen, Ing. Mihael Vošnjak, dokument 1104/85, str. 1; Isti, Posestna in gradbena zgodovina Celja (Celje, 1957), str. 22; Miran Aplinc, Vošnjaki – industrialci iz Šoštanja, (Šoštanj, 2005), str. 57; Dušan Omahen, Mihael Vošnjak (1837–1920): pobudnik in organizator hranilništva na Štajerskem: njegovo delovanje v deželnem zboru v Gradcu 1884–1896 in v državnem zboru na Dunaju 1885–1897: razprava (Ljubljana, 1978), str. 15.

zelenjava. Ta starinski dom s hlevi in vrtom je bil za mene cel svet.»⁶

Toda Henrietta Vošnjak je umrla zelo zgodaj, in sicer 21. marca 1896 v 55. letu starosti zaradi raka. Po njeni smrti so pri delitvi dediščine nastale težave, zato se je Mihael Vošnjak odločil vse skupaj pustiti in zapustiti Štajersko. Ženina smrt in bolehanje njegovega edinca Bogumila, ki je kazal znake tuberkuloze, sta ga zelo prizadela, čemur se je pridružila še silovita gonja Nemcev, predvsem v Celju, ki je takrat veljal za nemškega. S Henriettino smrtjo je razpadla tudi družina, zato je moral Mihael Vošnjak sam poskrbeti za sina Bogumila, s katerim sta se zaradi že omenjenih težav, ki so ju pestile, preselila v Gorico.⁷

V Gorici je Bogumil Vošnjak srednješolsko izobraževanje zaključil na zasebni gimnaziji v Gorici. Pravo je sprva študiral v Pragi ter nato v Gradcu in na Dunaju. Leta 1906 je doktoriral iz prava in pravnih znanosti ter nato študij nadaljeval v Heidelbergu. Isto leto je odšel v Pariz, kjer se je vpisal na École libre des sciences politiques. Tam je nastala tudi ena od njegovih številnih knjig z naslovom Ustava in uprava Ilirskih dežel. Za narodnostna vprašanja se je začel zanimati zelo zgodaj, ob tem je za svoje ideje navdušil tudi druge mlade intelektualce. Skupaj z očetom in mladimi somišljeniki je začel izdajati tudi revijo Veda, ki se je posvečala družboslovni in humanistični tematiki, pa tudi gospodarstvu in naravoslovju. Med političnimi temami revije je bilo v ospredju jugoslovansko vprašanje.⁸

A leta 1914 je nastopila vojna, ki je imela velik vpliv tudi na mlade goriške intelektualce, predvsem na Bogumila

⁶ Arhiv Studia Slovenica (ASS), fond Vošnjak (FV), škatla 21, Esej Pod karamatinim krovovima, posvečeno jednoj majci, avgust 1942.

⁷ Vošnjak, Ob stoletnici, str. 11–12; MV, Orožen, Ing. Mihael Vošnjak, dokument 1104/85, str. 1; Isti, Posestna in gradbena zgodovina Celja, str. 22; Aplinc, Vošnjaki, 57; Omahen, Razprava, str. 15.

⁸ Gačič, Dr. Dr. Bogumil Vošnjak, str. 29–36; Enciklopedija Slovenije, Zvezek 14: U–We (Ljubljana, 2000), str. 163.

Vošnjaka. Sprva je verjel, da bi bilo nesmiselno, če bi habsburški imperij razpadel, a ko se je vojna jeseni 1914 razmahnila, je čutil, da bo do tega vendarle prišlo, zato je želel oditi v emigracijo, v kateri bi pomagal uresničiti idejo o Jugoslaviji, ki jo je tako goreče zagovarjal. Pri prestopu avstrijske meje sta mu pomagala pravnik Ivan Marija Čok in tržaški namestnik Konrad Hohenlohe-Schillingsfürst. Ko je po burnih prevratih v domovini odšel v emigracijo, da bi delal za združitev južnih Slovanov, ga njegov oče Mihael Vošnjak kot edinca ni želel ogroziti s tem, da bi ga imenoval za dediča. Najprej je za dediča imenoval prijatelja publicista in mecena Pavla Turnerja, a je kasneje oporoko spremenil in za dediča imenoval svojega pastorka iz ženinega prvega zakona Frana Mayerja. A avstrijske oblasti so mu naposled zaplenile vse premoženje, z argumentom, da prejema plačo srbske vlade in da podpira svojega sina, ki je dezertiral in je član Jugoslovanskega odbora v Londonu.⁹ Bogumil Vošnjak je bil ves čas 1. svetovne vojne v emigraciji, kamor se je kasneje, natančneje v Švico, preselil tudi njegov oče. Še preden je Mihael Vošnjak odpotoval v tujino, je sinu tožil, da že nekaj časa ni dobil nikakršnih vesti iz Šoštanja, nato pa je nenadoma prispelo pismo, v katerem so mu sporočili, da je Anče, najstarejši sin njegovega pastorka Frana Mayerja, padel na soški fronti.¹⁰

Po odhodu iz Švice se je Bogumil Vošnjak pridružil vodji hrvaške politične emigracije Anteju Trumbiću ter z njimi in drugimi južnoslovanskimi emigranti ustanovil Jugoslovanski odbor, ki je imel sedež v Londonu. Vošnjakova vloga v tem odboru je bila zelo pomembna, saj se ni boril le za nastanek skupne države južnih Slovanov, temveč svetovno javnost opozarjal na mali narod Slovencev, njegovo usodo in predvsem na tržaško vprašanje. Kot dejaven član odbora je opravil kar nekaj misij, se sestajal z vidnejšimi svetovnimi

⁹ Omahen, Razprava, str. 37.

¹⁰ ARS, OFBV, AS 1039 Priv. A. LVIII, fascikel 11, Očetovo pismo Vošnjaku, 3. 3. 1918.

politiki takratnega časa in kot edini Slovenec podpisal Krfsko deklaracijo, ki sta jo julija 1917 sestavila Jugoslovanski odbor in srbska vlada. Sam akt Krfske deklaracije je bil tudi osnova za nastanek skupne države 1. decembra 1918. Po Krfu je Vošnjak odšel še v ZDA, da bi tamkajšnje Slovence in Hrvate pridobil za podporo deklaraciji in nastajajoči prihodnji državi. Gradiva o Vošnjakovih dejavnosti med vojno je precej, med drugim je ohranjen tudi njegov dnevnik, ki ga je v knjižni izdaji izdal Vladimir Kološa.¹¹ Kaj se je takrat dogajalo z njegovim polbratom Franom Mayerjem, iz ohranjenih virov ni mogoče izvedeti, razen o že omenjeni smrti Ančejja Mayerja. Njuno dopisovanje, tako je vsaj razvidno iz ohranjenih dokumentov, ki jih hrani Arhiv Republike Slovenije, se je razvilo predvsem po vojni. Dve leti po koncu vojne je Vošnjakov oče Mihael Vošnjak, ko se je pripravljal na vrnitev v domovino, umrl. Za seboj je pustil le del nekdanj bogate dediščine, saj mu jo je, kot že zapisano, v veliki meri zaplenila avstrijska oblast, premoženje pa je kopnelo tudi zaradi delovanja Bogumila Vošnjaka v Jugoslovanskem odboru, saj sta Vošnjaka temu namenila kar precejšnje vsote. Vili, ki sta ju posedovala v Gorici, pa sta bili med vojno močno poškodovani. Dediščina, ki je ostala, je v Švico šel iskat Fran Mayer. Testamenta ni našel nikjer, ne v banki ne doma, vendar je predvideval, da morda tiči v kakšni pošti, naslovljeni na Bogumila Vošnjaka. Mayer je tako vzel le korespondenco, ki jo je imel pokojni pri sebi, in obravnaval zapuščinsko razpravo po švicarskem pravu. Gotovino, 5000 avstrijskih kron in 1500 švicarskih frankov, ki jih je našel pri pokojniku, je vzel s seboj in jih položil na Ljubljanski hranilni banki. Polbratu je sporočil, da knjižico južnoštajerske hranilnice hrani doma, na njej pa je bilo 28.000 kron. O vseh drugih zadevah naj bi se dogovorila, ko bi Vošnjak prispel s soprogo Nado v Šoštanj.¹²

¹¹ Več o Vošnjakovem političnem delovanju in osebem življenju glej: Aleksandra Gačič, Dr. Bogumil Vošnjak – politik in diplomat, doktorska disertacija (Maribor 2014).

¹² ARS, OFBV, fascikel 7, Mayerjevo pismo Vošnjaku, 22. 7. 1920.

Polbrata sta si po vojni pogosto pisala. Tako se mu je Fran Mayer oglasil tudi konec avgusta 1919, ko je Bogumil Vošnjak bival v Parizu kot generalni sekretar delegacije Kraljevine SHS na pariški mirovni konferenci. Mayer je pisal, da bi bratu sicer večkrat pisal, a se je bal, da bi ga ob obilici dela z njihovimi političnimi in domačimi malenkostmi le motil. V časnikih so brali, da ima jugoslovanska država v Glasgowu nameščenega konzula, ki je bil obenem tudi posestnik ladjevja, zato se mu je zdelo primerno, da piše bratu. Namreč Mayerjev sin Dušan je absolviral na navtični šoli v Bakru in nato služil pri vojni mornarici kot prostovoljec. Iz Bakra je dobil dovoljenje za plovbo pri trgovski mornarici, od okrajnega glavarstva pa enoletno dovoljenje za plovbo po morju. Mayer je za sinovo službo zaprosil Vošnjaka za posredovanje pri Tomažu Dunlopu. Bratu je malce hudomušno napisal, naj si odtrga od »diplomatičnega« dela četrte ure in »protežira« za nečaka Dušana. Dobil je namreč, informacije, da britanske ladje redno priplujejo v Trst in na Reko, ter brata spraševal, ali je morebiti promet urejen tako, da bi se lahko Dušan s kakšno izkaznico vkrcal za dolgo potovanje oziroma službovanje. Brata je ob tem prosil, naj kot oseba z zvezami nečaku nekako ugladi pot. Iz pisem lahko razberemo tudi nekatere Mayerjeve značajske poteze. V enem od pisem je namreč bratu predlagal tudi malce neprimerno kupčijo. Nagovaljal ga je, naj v Franciji nakupi pet ton nekega finega blaga oziroma usnja, seveda za »krščansko ceno«, ki bi se nato na domačih tleh dobro prodajalo, s čimer bi se dalo kar precej zaslužiti.¹³ Ali je Vošnjak to storil ali ne, iz pisem ni razvidno, vendar lahko sklepamo, da si tega le ni upal narediti, saj je bil pri teh stvareh dokaj načelen, pa tudi svoje kariere verjetno s tem ne bi želel ogrožati. Ko je Vošnjak nastopil diplomatsko službo v Pragi, je Mayer pisal tudi svakinji Nadi, Srbkinji, s katero se je Vošnjak poročil po prihodu iz Pariza, kljub temu da se njegov oče s to poroko ni ravno strinjal predvsem zaradi Nadine bolehnosti. Mayer je svakinji pisal, da se veseli, ker

¹³ ARS, OFBV, fascikel 7, Mayerjevo pismo Vošnjaku, 30. 6. 1919.

sta srečno prispela v Prago in našla svoj dom. Slišal je, da imata palačo z zgodovinsko preteklostjo in veliko umetninami z »vsemi udobnostmi za gospodinjino in za reprezentanco«. Mayer je bil kar precej vedoželjen, zato je svakinjo prosil, naj mu, ko bo zadostila svojim reprezentančnim dolžnostim, poroča, kakšen dom imata in kako uživata v čudovitem praškem mestu, »saj od Bogumila, politika in v tem oziru nepraktičnega človeka ne more pričakovati«, da jim bo pisal o tem. Ob tem je izkoristil priložnost in tudi svakinjo poprosil za posredovanje za sina Dušana, v upanju, da si njegove prošnje ne bo štela v zlo.¹⁴ Nado je prosil, naj pomaga tudi njegovemu nečaku Vladimirju Železingerju, kasnejšemu sodniku na okrožnem sodišču v Krškem, ki je bil tajnik pri stolu sedmerice v Zagrebu, a si je sam težko poiskal družabne stike. Nada, ki je imela v Zagrebu veliko znancev, naj bi mu pomagala priti v boljšo družbo. Mayer se je opravičeval, da jo to prosi tudi zato, ker naj bi bile »dame neprimerno bolj praktične«. ¹⁵ Pisal pa je tudi bratu in mu zaželel, da bi dolgo užival v Malteški palači. Ob tej priložnosti mu je sporočil, da njegov predhodnik Ivan Hribar potuje po celi Sloveniji in da se je tudi sam imel priložnost srečati z njim v Slovenj Gradcu, kjer je Mayer zastopal svoj okraj. Srečanje mu je opisal z nekaj besedami:

»Razvil se je veliki pomp, sprejel nas je v veliki uniformi z diplomatskim frakom, veliki trak Sv. Save čez pas in meč ob strani, govoril sem zelo zmerno in mirno.«¹⁶

Dušan Mayer je še kar nekaj časa čakal na primerno službo. Ker je kazalo, da z britansko mornarico očitno ne bo nič, je Mayer brata prosil, naj tokrat s pomočjo svojih zvez posreduje v Dalmaciji. Na bratovo priporočilo je Mayer pismo naslovil na Pera Čingrijo, nekdanjega dubrovniškega župana. A ker od slednjega ni bilo nikakršnega odgovora, je znova razočaran pisal bratu:

¹⁴ ARS, OFBV, fascikel 7, Pismo Nade Vošnjak Mayerju, 10. 9. 1921.

¹⁵ ARS, OFBV, fascikel 7, Mayerjevo pismo Vošnjaku, 10. 8. 1921.

¹⁶ ARS, OFBV, fascikel 7, Mayerjevo pismo Vošnjaku, 10. 8. 1921.

»Solnce taja led in sneg, ladje bodo že začele po Jadranu ploviti in naš fant poseda lepe dneve doma, mesto da bi bil v svojem elementu. Žalostno bi bilo, da po Tvojem priporočilu ne bi našli v celi Dalmaciji za mladega kadeta mesta.«

Mayer se je preko znanih dam obrnil tudi na soprogo Gregorja Žerjava, poslanca Narodne vlade, hkrati pa tudi brata prosil, naj osebno stopi v stik Žerjavom, saj sta prijateljevala že kot študenta.¹⁷ Mayer je pri svoji prošnji vztrajal, saj je čez nekaj dni ponovno pisal, da je prejel Čingrijevo pismo, v katerem mu je ta sporočal, da dela trenutno ni, a naj vseeno pošljejo prošnjo na Sušak. Ker se z njegovim odgovorom ni strinjal, je brata prosil, naj vplivnemu Čingriji dopove,

»da je prošnik ne samo mornar na papirju, ampak res uporaben, spreten in delaven v svoji stroki in da bode čisto dobra akvizicija.«

Da brata s svojimi prošnjami malce nadleguje, se je zavedal tudi sam: *»Ker se gre za mojega edinega fanta, mi menda ne boš zameril, ako Te še enkrat prav lepo prosim, da blagovoliš zastaviti ves svoj upliv.«*

Ob tej priložnosti mu je pisal, da je bil pred kratkim v Zagrebu in je obiskal Slovenski oddelek stola sedmerice ter bil negativno presenečen, saj so bili vsi nezadovoljni zaradi lokacije, plače in družbenih razmer, zaradi česar so želeli čim prej oditi.¹⁸ Čez dober mesec, ko je bil Dušan še vedno doma, je Fran Mayer pisal, da je njegov sin morda edini Slovenec navtik in da bi se že zaradi tega spodobilo, da bi dobil službo, še toliko bolj, ker je imel tako vplivnega »protektorja, kakor je to naš Praški poslanik.«¹⁹ Nekaj mesecev je Mayer znova pisal bratu, in sicer, da je v Slovenskem narodu bral, da je prišel z mirovno delegacijo skozi Ljubljano. Mayerju je bilo žal, da se z bratom nista srečala, zato ga je prosil, naj mu sporoči, kdaj bo potoval nazaj, da bi ga pričakal na vlaku in

¹⁷ ARS, OFBV, fascikel 7, Mayerjevo pismo Vošnjaku, 1. 3. 1922.

¹⁸ ARS, OFBV, fascikel 7, Mayerjevo pismo Vošnjaku, 6. 6. 1922.

¹⁹ ARS, OFBV, fascikel 7, Mayerjevo pismo Vošnjaku, 22. 4. 1922.

bi se tako peljala skupaj vsaj nekaj postaj, ker se nista videla že dolgih pet let. Glede Dušanove službe se ni še nič spremenilo, Vošnjakov oče Mihael, Mayer mu je pravil papa, mu je celo predlagal, da bi služil v ameriški mornarici. A Mayer je bil prepričan, da ta zanj ni bila primerna in bi fanta pokvarila. Razmišljal je celo, da bi sin lahko šel nazaj k vojni mornarici. Ob koncu pisma je Mayer zanimivo ocenil sinovo prejšnje delo: »Zato bi bilo škoda, da bi zopet lenobo pasel v kaki luki in v zrak gledal.«²⁰ Ko je Vošnjak že bival v Pragi kot poslanik Kraljevine SHS, je Dušan že imel službo, a Fran Mayer s sinovo zaposlitvijo ni bil povsem zadovoljen, saj je menil, da v jugoslovanski mornarici menda še ni vse tako, kot bi moralo biti, a je bratu pisal, da je fant zdrav in zadovoljen in da brežhibno opravlja svojo službo. Že naslednje leto naj bi Dušan končal svojo kadetsko službo in bil odpuščen iz vojne mornarice. Izpite naj bi po očetovih besedah opravljal vestno, za praporščaka pa naj bi bil imenovan po opravljenem tenentskem izpitu, ki je sledil po 16-mesečni plovbi. Mayer si je vsekakor želel, da bi njegov sin prišel v britansko službo, zato je brata prosil, naj o tem spregovori s kakšnim britanskim poslanikom ali atašejem. Ob tem mu je položil na srce, da lahko nečaku popolnoma zaupa:

»Toliko si lahko prepričan, da je pob v svoji stroki dobro izvežban, da zna nekaj in da bo povsod, kamor ga postavijo kot pomorščak[a], na svojem mestu.«

Mayer je bratu na kratko sporočil tudi, kako se godi še njegovi hčerki Majki in ženi Riči. Majka je ravno prišla »črnoožgana« iz Baške, polna hvale tamkajšnjih razmer in očarana nad lepoto kopališča, Riči pa je odpotovala v Konjice.²¹ Leta 1922 je Mayer poleg tega, da je še vedno prosil za posredovanje za sina, bratu pisal, da se teta Goričar menda s sinom Maksom Goričarjem, kasneje izseljenskim komisarjem v Düsseldorfu in duhovnikom, seli iz Šoštanja na Dobrno in da se neki kmet zanima za njive, ki so v Vošnjakovi lasti.

²⁰ ARS, OFBV, fascikel 7, Mayerjevo pismo Vošnjaku, 21. 9. 1919.

²¹ ARS, OFBV, fascikel 7, Mayerjevo pismo Vošnjaku, 10. 8. 1921

Kmet je bil pripravljen le-te odkupiti ali pa zamenjati za gozd v Lokovici.²² Čez čas je Mayer prenehal brata »nadlegovati« s prošnjami za sina Dušana. Naposled se je Dušanova zadeva rešila, saj je deset let kasneje Fran Mayer pisal bratu, da je njegov nečak v Antwerpnu in potuje v Argentino.²³

Proti koncu leta 1920 je Mayer izvedel, da namera-va njegov brat Bogumil Vošnjak novembra priti v Šoštanj na obisk, a mu je le-tega odsvetoval, saj ne bi mogli primerno pogostiti ne njega ne njegove soproge Nade. Šoštanjska občina je namreč zasedla njihovo sobo za tujce in pred volitvami te sobe ni bilo možno uporabljati. Bratu je pisal, da mu sedanjí mogočnejši s tem želijo pokazati svojo moč. Še hujša težava je družino Mayer pestila zaradi pomanjkanja poslov, zaradi česar so morali odpustiti še zadnjo dekle. Da se je Mayerju in njegovi ženi ta situacija resnično zdela zelo neprijetna, kažejo Mayerjeve besede, izražene v pismu bratu:

»To je za mojo ženo sila hudo in za mene izredno neprijetno, pa pri sedanjih razmerah naravnost neodpravljlivo zlo, tem hujše, ker na take katastrofalne krize nismo bili vajeni. Razumljivo, da gospodinja, koja oče svojim gostom ustrešči in jim dom priljubiti, ne more pogrešati poslov ter da se odloči rajše za odkritosrčno besedo, kakor za polovičarsko postrežbo, koja pusti pri gostih neprijeten utis.«

Zato je upal, da ga bo brat s soprogo obiskal šele takrat, ko bodo spet lahko imeli kuharico in sobarico.²⁴

Kako sta Mayer in Vošnjak komunicirala v vmesnih letih, torej od leta 1922 do leta 1931, žal ni mogoče izvedeti, saj ohranjenih pisem ni. Ali so izgubljena ali si morda nista pisala, kar je malo verjetno, je težko sklepati. V vmesnem času je Mayer postal šoštanjski župan, Vošnjak pa je vršil bolj ali manj pomembne politične funkcije, čeprav dosti ve-ljave ni več imel. Vsekakor pa so ohranjena njuna pisma iz

²² ARS, OFBV, fascikel 7, Mayerjevo pismo Vošnjaku, 23. 1. 1922.

²³ ARS, OFBV, fascikel 7, Mayerjevo pismo Vošnjaku, 31. 12. 1932.

²⁴ ARS, OFBV, fascikel 7, Mayerjevo pismo Vošnjaku, 23. 10. 1920.

leta 1931, ko so se pripravljale volitve za poslance Narodne skupščine in je Mayer Vošnjaku pisal kot predstavnik slovenjgraškega okraja, in sicer glede volitev in kandidatov. Mayer je namreč dobil vesti o nekaterih kandidaturah. Nekdanji organizator preporodovcev, kulturni in politični delavec Janže Novak, je želel v Gornjem Gradu kandidirati tajnika geodeta Milana Mravljeta, ki je bil menda nejevoljen, saj se je Šoštanj s Slovenj Gradcem že odločil in je nakazal, da so se prenaglili, ker kandidature v Ljubljani še niso bile potrjene. Zato je tudi Mayer pisal bratu, da bi bilo dobro priporočiti, »da se Ljubljana, koja nikoli ni poznala Štajerske geografije, ne meša preveč v naše razmere in vpoštevata tudi željo lokalnih faktor[j]jev.«²⁵ Že nekaj dni kasneje mu je pisal, da je izvedel veliko od sodnika Karla Verstovška, ki se je udeležil svečanosti na pokopališču v Ljubljani, a da ni mogel ločiti, kaj je res in kaj ne. V nekem kupeju so se mariborski demokrati menda pomenkovali o tem, koliko mandatov bi lahko v Dravski banovini pripadlo Slovenski ljudski stranki.

»Verstovšek, kateri je v političnih zadevah sicer zelo dobro informiran, sodi pa silo cinično in naravnost brezvestno, meni, da se počenja sedaj kravja kupčija za mandate,« je pisal Mayer, ki je smatral za svojo dolžnost, da brata obvešča prav o vsem, da bi slednji vedel, kako ravnati.²⁶ Že čez tri dni mu je znova pisal, da je odprl njegovo pošto, ki jo je prejel od slikarja Maksima Gasparija, ki mu je predlagal predvolilno propagando. Mayer se z njo ni strinjal, temveč je bratu priporočal, da bi v Šoštanju raje nalepili plakate, in sicer šele tedaj, ko bi se razjasnili tamkajšnji pojmi.²⁷ Kmalu je prispelo novo Mayerjevo pismo, v katerem je Vošnjaku sporočal, da se je novi kandidat Rupnik pri sodnji bahal s tem, »da pride poslan od banovine, da ima denarja, kolikor hoče za agitacijo«, in da bo o Vošnjaku razkril marsikaj, kar se je godilo v Pragi, ko je Vošnjak zasedal mesto izrednega

²⁵ ARS, OFBV, fascikel 7, Mayerjevo pismo Vošnjaku, 5. 10. 1931.

²⁶ ARS, OFBV, fascikel 7, Mayerjevo pismo Vošnjaku, 20. 10. 1931.

²⁷ ARS, OFBV, fascikel 7, Mayerjevo pismo Vošnjaku, 23. 10. 1931.

poslanika.²⁸ Skupščinske volitve so potekale 8. novembra 1931. Mayer, ki je konec meseca prišel iz bolnišnice, je bratu pisal o poteku volitev v Šoštanju, kjer je ob dopoldanskem štetju glasov kazalo, da ima Vošnjak vedno za 200 do 300 glasov prednosti pred drugima dvema kandidatoma. Vmes je prišlo do poizvedovanj zaradi spornega letaka, na katerem naj bi bil podpisan prvak Slovenske ljudske stranke Anton Korošec. Zaslišali naj bi tudi šoštanjskega župnika, kar se je Mayerju zdelo neprimerno, zato je brata prosil, naj se ukinejo vse podobne preiskave. Poročal mu je o neuspehu Maksa Goričarja, ki je kandidiral v Slovenskih Konjicah, ker je, kot je zapisal Mayer, nasedel Ljubljancanom in se podal v kraj brez vsakršnega upanja.²⁹ Ker je brat v času odpiranja volilnih glasovnic pristal v bolnišnici zaradi kile, je stricu Vošnjaku pisala nečakinja Majka Mayer, ki mu je poslala seznam in natančno označbo, kdo je koga volil in kateri volivci niso volili.³⁰ Vošnjak je bil na teh volitvah izvoljen tudi za narodnega poslanca, a je zaradi tega vnovič prišlo do zapletov, saj so mu oblasti želele odvzeti funkcijo delegata Kraljevine Jugoslavije pri Upravnem komiteju Fonda B.³¹ Po mnenju oblasti sta bili funkciji nezdružljivi. Vendar se v Upravnem komiteju fonda B z mnenjem zunanjega ministrstva niso strinjali. Zakon je namreč govoril le o dejavnih državnih uslužbencih, kar Bogumil Vošnjak ni bil, saj je bil kot pooblaščen minister upokojen. V obrazložitvi so zapisali, da Vošnjaku ni bil izdan nikakršen ukaz in za delovanje pri fondu B ni prejemal denarja iz državne blagajne. Tako je naposled obdržal

²⁸ ARS, OFBV, fascikel 7, Mayerjevo pismo Vošnjaku, 26. 10. 1931.

²⁹ ARS, OFBV, fascikel 7, Mayerjevo pismo Vošnjaku, 23. 11. 1931.

³⁰ ARS, OFBV, fascikel 7, Pismo Nejeke Mayer Vošnjaku, 12. 11. 1931.

³¹ Na temelju obveznosti, ki so izhajale iz Trianonske pogodbe, je bil 28. aprila 1930 zaključen sporazum z Madžarsko in ustanovljena sta bila fonda A in B za regulacijo odškodninskih zahtev madžarskih državljanov. Naloga fonda B je bila regulacija vseh neagrarnih obveznosti do madžarskih državljanov, dosojenih na mešanih in izbranih sodiščih ali na osnovi poravnjav, ki so bile v večini primerov odškodnine, ki so jih zadevale lokalne železnice, dobrih Habsburžanov in druge zahteve madžarskih državljanov. Gačić, Dr. Bogumil Vošnjak, str. 199.

obe funkciji, čeprav se je ves čas njegovega mandata nekaj zapletalo.³²

Novih ohranjenih pisem med bratoma znova ne zasledimo leto dni, in sicer vse do decembra 1932, ko je Mayer znova pisal Vošnjaku in mu v pismu pojasnil zadeve v zvezi s šoštanjskim vodovodom, za katerega so na nekaj mestih prosili za subvencijo. Mayer je bratu sporočal tudi, kako kot župan ureja finance, in mu med drugim pojasnil, da so za meščansko šolo v Šoštanju iz občinskega proračuna črtali 22.000 dinarjev, z obrazložitvijo, da mora za meščanske šole skrbeti banovina. Črtali so tudi sredstva za katehetsko plačo, saj sosednje občine niso prispevale nič in je tako celotno breme padlo na šoštanjsko občino. Mayer je brata obvestil, da se je pri njem oglasil zaupnik rudarjev Ferdo Valenčak in ga prosil, naj Vošnjaku sporoči, da bo v kratkem na ministrstvu za gozdove in rudnike prišlo do sprejema delegacije rudarskih zastopnikov iz Velenja in drugih državnih rudnikov, kjer naj bi izročili spomenico o nameravanem znižanju delavskih plač. Velenjski rudarji so ga vljudno prosili, naj se tudi sam udeleži omenjenega sestanka in se z vso odločnostjo zavzame za pravice delavcev. Pred tem naj bi se Vošnjak zglasil na sestanku v Beogradu, kjer bi dobil natančnejše informacije o celotni zadevi.³³ V tridesetih letih 20. stoletja se je namreč velenjski premogovnik nekajkrat znašel v finančnih težavah, zato so se rudarji po pomoč obrnili na Vošnjaka kot narodnega poslanca in potomca iz Šaleške doline. Leta 1931 se mu je v pismu zahvalil inženir Ernest Čuček, saj so bili pri velenjskem rudniku zaskrbljeni zaradi reparacijskih dobav. Zataknilo se je namreč pri nabavi strojne naprave za električno centralo, za kar se je Direkcija rudnika Velenje obrnila neposredno na podjetje Brown & Boveri. Čuček se je Vošnjaku zahvalil za poročilo, da velenjska zadeva ni izgubljena in da jih navdaja upanje, saj je bil Vošnjak njihov zaščitnik.³⁴

³² Gačič, Dr. Bogumil Vošnjak, str. 200.

³³ ARS, OFBV, fascikel 7, Mayerjevo pismo Vošnjaku, 21. 12. 1932.

³⁴ ARS, OFBV, fascikel 3, Čučkovo pismo Vošnjaku, 11. 12. 1931.

Za pomoč v prizadevanjih za rešitev težav velenjskega rudnika so velenjski rudarji prosili tudi druge poslance Dravske banovine, naj s podpisi podprejo Vošnjakov trud za njihove pravice, kar so poslanci tudi storili.³⁵ Konec leta so iz premogovnika in pisarne Kranjskih deželnih elektrarn v Ljubljani Mayerja spraševali, kje je Vošnjak, verjetno zaradi pogodbe s podjetjem Brown & Boveri, od katerega naj bi nabavili agregat. Tudi delegate Kmetijske družbe v Ljubljani je zanimalo, zakaj je Vošnjak izstopil iz kluba, a so se morali zadovoljiti z odgovorom, da zaradi osebnih zadev. Ker se je Mayerju zdelo, da so dobili za leto 1933 premalo sredstev za Dravsko banovino, je brata prosil, naj posreduje v Ljubljani ali Beogradu za višja sredstva, s katerimi bi zgradili cesto Šoštanj–Črna, ki je spadala pod Vošnjakov volilni okraj.³⁶ Na spomenico velenjskih rudarjev je Vošnjak odgovoril v pismu, v katerem jim je sporočil, da jo je izročil ministru za gozdove in rudnike Viktorju Pogačniku. Sporočil jim je, da so mu bile vse njihove pritožbe znane, prav tako mu je bilo znano obubožano stanje rudarjev in potrební čas, da bi se takšno težko stanje popravilo. Za nastalo situacijo ni krivil samo svetovne gospodarske krize, temveč tudi ministrstvo za gozdove in rudnike, ki je po njegovem mnenju slabo skrbelo za svoje rudnike. Kriv naj bi bil predvsem nekdanji finančni minister, ki je državnim rudnikom odvzel še tisto majhno vsoto, ki bi jim prišla prav. A Vošnjak je imel mirno vest zaradi elektrifikacije, saj je (po njegovih besedah) storil vse, kar je bilo v njegovi moči, in da bi bil uspeh dosežen, ko bi bila velenjska elektrarna v svojem polnem pogonu. Storil je vse, da bi prišlo do sestanka med predstavniki ministrstva za gozdove in rudnike ter predstavniki podjetja Brown & Boveri. Verjel je, da če bi bil sestanek uspešen, bi bilo s tem rešeno tudi vprašanje velenjskega premogovnika. Na razgovoru je Vošnjaku minister Viktor Pogačnik zagotovil, da bo prišla v Celje posebna komisija, ki bo ugotavljala, ali je bilo dejanje Cinkarne Ce-

³⁵ ARS, OFBV, fascikel 3, Čučkovo pismo Vošnjaku, 8. 12. 1931.

³⁶ ARS, OFBV, fascikel 7, Mayerjevo pismo Vošnjaku, 31. 12. 1932.

lje upravičeno. Cinkarna Celje je namreč pri rudniku Velenje odpovedala naročilo, zaradi česar so sledila odpuščanja in nižanje plač. V pismu je rudarje tolažilno prosil, naj še malo zdržijo, saj je kazalo, da so ravno na vrhuncu krize in da mora v kratkem času priti do sprememb.³⁷

Naslednje zanimivo pismo med bratoma datira v leto 1935, ko so se pripravljale nove skupščinske volitve. Mayer od brata o zadevi ni dobil še nobenih vesti, zato se mu je odločil pisati. Sporočil mu je, da v Celju nameravajo kandidirati Marušiča namesto Prekorška in da se je Ljudevit Pivko kandidaturi že odrekel. V Velenju se je govorilo o kandidaturi župana Antona Lempla, v Slovenj Gradcu pa o kandidatu Vrhnarju. Neki Herbert, ki je menda na poti iz Afrike govoril z Vošnjakom, je Mayerju razlagal, da ima Vošnjak na razpolago veliko izbiro kandidatur. Zato je Mayer brata prosil, naj mu pojasni zadeve v zvezi z bližajočimi se volitvami, da bi vedel, kako ukrepati in kaj odgovoriti krajanom, ki so se zanimali za te volitve.³⁸ Po teh volitvah pomembnejših pisem med bratoma ni zaslediti.

Leta 1940 je tik pred začetkom vojne Fran Mayer umrl, zato je Bogumil Vošnjak v publikaciji Matice rada, katere ustanovitelj je bil, napisal kratko besedilo bratu v spomin.

»Umr! je on, ki je upravljal to lepo staro mesto skoro nepretrgoma od l. 1918 naprej. Njegova uprava je bila ona pravega skrbnega očeta, ki ima čuvstvo silne odgovornosti v izvršitvi pover[j]ene mu naloge. Odlikoval ga je napram šoštanjskim delavcem socialni čut, kakršen je redek. Njegova plemenitost in dobrota ni mogla izzvati ne mržnje ne sovraštva,«

je zapisal v uvodnih vrsticah. Vošnjak je bil ponosen, da se z bratom nista nikdar prepirala in je med njima vladala prava bratska ljubezen. Ugotavljal je, da je časopisje popolno-

³⁷ ARS, OFBV, fascikel 2, Odgovor B. Vošnjaka na spomenico delavskih zaupnikov rudnika Velenje, 1932, brez datuma; Gačič, Dr. Bogumil Vošnjak, str. 229–230.

³⁸ ARS, OFBV, fascikel 7, Mayerjevo pismo Vošnjaku, 24. 2. 1935.

ma prezrlo, da je bil Fran Mayer tudi eden prvih slovenskih športnikov. Bil je predsednik prvega slovenskega kolesarskega društva, med ustanovitelji Sokola v Celju in Šoštanju in menda je bil prvi pristaš ter promotor zimskega športa med Slovenci. Vošnjak je menil, da brat ni pripadal samo Šaleški dolini, temveč celotnemu slovenstvu, saj je v devetdesetih letih 19. stoletja v Celju »neustrašno in poln navdušenja«
brasil obstanek slovenstva in se zavzemal za njegov razvoj v takratnem Celju, ki je bilo »bojno polje narodne misli«.

»Z njim je pa umrl idealen, globoko verujoč Jugoslovan, ki je nosil Jugoslavijo v srcu mnogo prej, nego je postala živa stvarnost,«

je pisal o bratovem jugoslovanskem čutenju. A tega čutenja Vošnjak ni več čutil pri drugih, ker je, kakor je zapisal, vlada-
lo preveč sovraštva, nesloge in pomanjkanja čutenja za sku-
pno bratsko delo. Ob koncu tega kratkega besedila je povzel
misli o bratu in veri v boljšo prihodnost:

»Živo se spominjamo Tvojega kristalno čistega karakter[j]ja, Tvojega poštenega resnicoljubja, pa predvsem Tvojih političnih nauk in svetov in verujemo v dan, katerega Ti nisi doživel, katerega – upam – bomo doživeli, kadar bodo Slovenci v največjih narodnih vprašanjih zopet složni, edinstveni in bratski, kakoršni so bili v največjem trenutku svoje zgodovine pred dvema desetletjima. V tem znamenju Ti kličemo, dragi Franjo, zadnji: Z Bogom! Večna slava!«³⁹

Članek predstavlja le drobec orisa dveh zgodovinskih oseb, ki izhajata iz Šaleške doline. Fran Mayer si ob 150. obletnici rojstva vsekakor zasluži vsaj krajši prispevek, kot je pričujoči članek, njegov polbrat Bogumil Vošnjak prav tako. Čeprav ni bival v Šaleški dolini, je zanjo naredil ali vsaj poskusil narediti nekaj koristnega v času, ko je bil narodni poslanec. Tudi njegova vloga v 1. svetovni vojni nikakor ne sme ostati zamolčana navkljub okoliščinam in dejanjem, ki

³⁹ ARS, OFBV, fascikel 24, Bogumil Vošnjak, Dr. Franjo Mayer, dolgoletni župan mesta Šoštanj, Matica rada, št. 2 (1940).

so ga zapisala v slovenski zgodovinski spomin. Poleg tega letos obhajamo 100. obletnico podpisa Krfske deklaracije, ki jo je podpisal tudi Vošnjak kot edini predstavnik Slovencev. Ohranjenih pisem med polbratoma ni veliko, zato lahko predvidevamo, da se le niso ohranila, a da sta si brata redno dopisovala. Čeprav jih ni veliko, razkrivajo nekatere pomembne in vedno dobrodošle informacije za raziskovanje lokalne zgodovine.

Viri in literatura:

Arhivsko gradivo

- Arhiv Republike Slovenije
Fond, Dr. Bogumil Vošnjak, AS 1039 Priv. A. LVIII
- Arhiv Studia Slovenica
Fond Dr. Bogumil Vošnjak (1882–1959)
- Muzej Velenje
Miha Vošnjak, 1104/85

Monografije, zborniki

- Aplinc, Miran, Vošnjaki – industrialci iz Šoštanja, (Šoštanj, 2005).
- Aplinc, Miran, Med onimi delavci, ko so sejali med ljudstvom narodno zavest, Dr. Fran Mayer v Šoštanju“, v: Zgodovina za vse, leto XIX (2012), št. 1–2, str. 137–142.
- Ehrlich, Lambert, Pariška mirovna konferenca in Slovenci 1919/20, Ehrlichova spomenica za Vatikan 14. aprila 1942 (Ljubljana, 2002).
- Gačič, Aleksandra, Dr. Bogumil Vošnjak – politik in diplomat, doktorska disertacija (Maribor 2014).
- Mitrović, Andrej, Jugoslavija na konferenciji mira 1919–1920 (Beograd, 1968).

- Omahen, Dušan, Mihael Vošnjak (1837–1920): pobudnik in organizator hranilništva na Štajerskem: njegovo delovanje v deželnem zboru v Gradcu 1884–1896 in v državnem zboru na Dunaju 1885–1897: razprava (Ljubljana, 1978).
- Orožen, Janko, Posestna in gradbena zgodovina Celja (Celje, 1957).
- Vošnjak, Bogumil, Ob stoletnici rojstva Mihe Vošnjaka, prvega slovenskega zadrugarja. 18. septembra 1837. (Beograd, 1937).

Enciklopedije in biografski leksikoni

- Šaleški biografski leksikon. Elektronska izdaja.
<http://www.saleskibiografskileksikon.si/>
- Enciklopedija Slovenije, Zvezek 14: U–We (Ljubljana, 2000).

Olga Janžovnik

Po končani osnovni šoli v Velenju in gimnaziji v Velenju je študij nadaljevala na PA Maribor, smer razredni pouk. Leta 1975 se je zaposlila na OŠ Gustava Šiliha v Velenju in nato na OŠ Bibe Röcka v Šoštanju. Leta 1980 je dobila zaposlitev na podružnični OŠ Škale, kjer je poučevala vse do upokojitve leta 2012. Od leta 1994 je poleg poučevanja opravljala tudi naloge vodje podružnice. Ves čas je aktivno sodelovala v društvih in organizacijah v kraju, v društvu REVIVAS Škale pa je aktivna še danes.

Verica Pogačar

Po osnovnem in srednješolskem izobraževanju v Velenju (OŠ Mihe Pintarja Toleda, gimnazija) je leta 1985 končala študij na Ekonomski fakulteti Univerze v Ljubljani ter se istega leta kot univerzitetna diplomirana ekonomistka zaposlila v Gorenju v Velenju, kjer dela še danes. Leta 2012 je ob delu diplomirala še na Visoki šoli za varstvo okolja in ekotehnologije v Velenju. V začetku leta 2009 je ustanovila REVIVAS – društvo za oživitvev in promocijo vasi Škale, ter postala njegova prva predsednica. V društvu si prizadevajo za ohranjanje dediščine in spomina na nekdanje središče vasi in zaselke, ki so izginili zaradi izkopavanja premoaga. Doslej so izdali dve knjigi ter pripravili nekaj razstav.

Gabrijela Rednak

Prve štiri razrede osnovne šole je končala v Pesju, štiri leta kasneje pa še nižjo gimnazijo v Šoštanju. Srednješolsko maturo je opravila na učiteljišču v Celju. Prvo službeno mesto, kot upraviteljica, je dobila na šoli Plešivec. Pedagoško akademijo za razredni pouk je končala leta 1973. Kot

učiteljica je službovala v Cirkovcah in nato v Škalah vse do upokojitve leta 1985. Tudi kot upokojenka se aktivno vključuje v delo društev v kraju.

PLETERJE V ŠALEŠKI DOLINI

Uvod

Območje v Šaleški dolini, ki predstavlja pridobivalni prostor velenjskega premogovnika in na katerem je bilo v 140-letni zgodovini premogovništva izkopanega več kot 220 milijonov ton lignita,¹ danes večinoma prekriva voda Škalskega, Velenjskega in Družmirskega jezera. Pred pogrezanjem je to območje predstavljalo enega najbolj rodovitnih delov doline. Kot navaja Šterbenk,² je dolinsko dno, ki meri približno 20 km², v preteklem stoletju doživelo obsežne spremembe. Obenem je Šaleška dolina iz pretežno kmetijske prešla v eno najbolj urbaniziranih in spremenjenih slovenskih pokrajin.

V desetletju, ki se je začelo z uresničitvijo gesla »tovarne delavcem« in končalo z otvoritvijo kar celega novega mesta, ko so se v Velenju pospešeno gradile stanovanjske in druge stavbe ter podirali proizvodni rekordi,³ torej v letih 1950–1959, je na drugi strani začel tiho izginjati del doline. Ča-

¹ Skupina PV – zgodovina; <http://www.rlv.si/si/premogovnik-velenje/zgodovina>.

² Emil Šterbenk, Šaleška jezera: vpliv premogovništva na pokrajinsko preobrazbo Šaleške doline (Velenje, 1999), str. 24.

³ Jože Hudales, Življenje v novem mestu: Velenje in njegove urbane identitete 1945–1960 (Ljubljana, 2015), str. 8.

sopisi (v Velenju je takrat izhajal Velenjski rudar) o tem niso poročali, bili pa so polni novic o udarniških akcijah, napredku na vseh področjih in viziji novega mesta.

Vas Škale je bila prva žrtev tega napredka. Najprej se je pogreznilo središče vasi Škale, kasneje so sledili še zaselki Pleterje, Rudolfšah in Deberca, Perkauz in Brezovo. V društvu REVIVAS Škale si že vse od ustanovitve leta 2009 (žal nekaj desetletij prepozno!) prizadevamo izbrskati dokumente in pričevanja o nekdanjem središču vasi Škale in vseh zaselkih, ki so deloma ali v celoti izginili, večinoma v obdobju 1950–1985. Tokrat smo se bolj posvetili zaselku Pleterje.

Zaselek Pleterje, ki danes leži pod Velenjskim jezerom, je še v prvi polovici 20. stoletja predstavljal „zeleni del“ Šaleške doline. Kot kažejo podatki, nikoli ni bil gosto naseljen. Na tem območju je bilo le nekaj kmetij, v zadnji polovici stoletja pa tudi enodružinske hiše. Zaselek se je začel pogrezati zaradi izkopavanja premoga in prve dokaj boljše selitve so se zgodile konec leta 1957. O Pleterjah je zelo malo slikovnega gradiva, saj v tem obdobju fotografiranje ni bilo tako enostavno in poceni kot danes. Tudi dokumentov ni ravno v izobilju, zato se lahko večinoma naslanjamo le na informacije Premogovnika (takrat RLV) oziroma iz njihovih dokumentov izpeljane objave (Seher, Hudales). Ostalo so večinoma ustni viri, ki smo jih deloma že zajeli v našem zborniku Škalske zgodbe. Veseli smo, da nam je po vseh teh letih vendarle uspelo napaberkovati še nekaj drobtinic, ki jih z veseljem posredujemo javnosti in upamo, da bomo s tem spodbudili še koga, ki hrani še kak spomin na nekdanje Škale, da ga obelodani.

Obenem se zahvaljujemo Karlu Bolhi, Olgi Grebenšek, Štefki in Jožetu Kovaču, Vidi in Dolfetu Lipniku, Miranu Lukačku, Ivanu Pevcu, Mariji Skrt in Karliju Stropniku za dragocena pričevanja in dokumente.

Za lažje razumevanje vsebine še nekaj dejstev in pojasnil:

- Ime Velenjsko jezero (in tudi Turistično jezero) je nekje do konca 70. let prejšnjega stoletja pripadalo današnjemu Škalskemu jezeru (dokler je delovala stara restavracija).

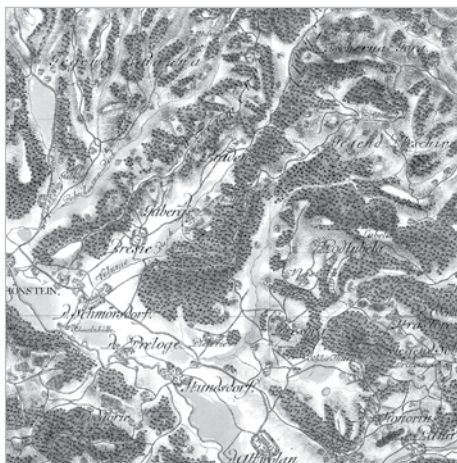
- Današnje Velenjsko jezero je začelo nastajati leta 1926, ko so se začela izkopavanja od (današnjega) Starega jaška – jaška Škale v smeri proti severu. Prvo posestvo, ki je bilo zaradi tega prizadeto, je bilo posestvo Gregorja Meha, po domače Plevela.⁴ Jezero je dolgo nosilo ime po tej domačiji: Plevelovo jezero oziroma, za domačine, Plevelov tajht. V nadaljevanju za to jezero uporabljamo sedanje ime – Velenjsko jezero.
- Intenzivnejše izkopavanje premoga med 2. svetovno vojno in takoj po njej je na površju začelo puščati drastične posledice in celotno območje se je začelo pogrezati. Leta 1943 se je zaradi tega s pobočja proti Škalskemu hribu morala odseliti družina Potočnik, po domače Vaga. Leta 1948 se je zrušil del cerkve sv. Jurija v Škalah, nato je sledilo pogrezanje celotnega središča Škal. Eno od naslednjih je bilo območje Pleterij, sledili so še drugi zaselki Škal, pa za njimi še del Pesja, Preloge, Družmirje, del Šoštanja, Metleč in Gaberk.
- Potok Lepena se danes zliva v Škalsko jezero (na njegovem severovzhodnem delu), potok Sopota pa v Velenjsko jezero. Pred nastankom obeh jezer je potok Lepena nadaljeval pot po dolini v smeri proti Šoštanju in se nasproti gostišča Marn zлил v potok Sopoto (danes bi to sotočje iskali na južnem delu Velenjskega jezera, v bližini Velenjske plaže). Preden se je Sopota zlila v Pako, je dobila iz smeri Ležna še en manjši (desni) pritok, ki so ga domačini imenovali Hudak.
- Zdelo se nam je primerno, da za posestva in prebivalce območja v prvi vrsti uporabljamo domača imena. Zaradi lažjega razumevanja je praviloma dodan še priimek zadnjega lastnika.

⁴ Če bi prekrili takratne in današnje zemljevide, bi Plevelovo posestvo našli na nasipu med Škalskim in Velenjskim jezerom.

Od kod ime Pleterje in katero je pravo

Naše informatorje smo spraševali, kako je prav: tisto Pletarje ali tiste Pletarje. Enotnega mnenja ni, pogostejše pa je bilo slišati **tiste Pleterje**. V nadaljevanju to različico tudi uporabljamo (razen pri citiranju).

Kot navaja Ravnikar,⁵ je ime zaselka Pleterje prvič omenjeno v pisnih virih leta 1478. Na prvem vojaškem zemljevidu Habsburške monarhije, izdelanem v 18. stoletju,⁶ se na obravnavanem območju pojavlja ime **Pleterie** (ne pa tudi ime naselja Škale, kar je gotovo čudno). Franciscejski kataster iz leta 1825 postavlja središče Škal (Skallis) v bližino cerkve, na obravnavanem območju Pleterij pa posestva **Pleteršek** (Pletterschegg), poleg tega pa še Oremuž (Oremus), Pirnat na Glini, Jerač (Juratz), Petelinjek (Petelinegg) in Kavre (Kaure). Povezava med imenom zaselka Pleterje in priimkom Pleteršek se ponuja kar sama po sebi.

Slika 1:
Pleterje na
jožefinskem
zemljevidu – izsek
iz zemljevida za
Notranjo Avstrijo,
izdelanega v letih
1784–1785,
sekcija 163.
(ÖSTA–
Österreichisches
Staatsarchiv)

⁵ Tone Ravnikar, Oris starejše zgodovine naselja Škale, v: Škale, Šaleški razgledi št. 11, str. 28.

⁶ Zemljevid, izdelan v obdobju 1763–1787 za celotno Habsburško monarhijo, danes poznan kot jožefinski zemljevid ali jožefinska izmera.

Med današnjimi pričevalci vsekakor prevladuje domneva, da je Pleterje dobilo ime po Pleteršku, lastniku dobrega dela zemljišč in posestev v Pleterjah, a je gotovo ravno obratno. Po navedbah Jožeta Hudalesa so krajevna in ledinska imena zagotovo starejša od domačih imen in priimkov, ki so nastajali kasneje – domača imena včasih šele od 16. stoletja dalje in so se nato od konca 18. stoletja dalje ustalila tudi kot osebni priimki; pred tem so se nanašala samo na hišo in jih prebivalci ob morebitni preselitvi navadno niso »nesli« s sabo.⁷

Pleteršek je po spominu pričevalcev v prvi polovici 20. stoletja sicer živel v Pesju in ne v Škalah (oziroma Pleterjah). Po navedbah Karla Stropnika⁸ je imel tam gostilno, mesnico in ledenico in naj bi leta 1926 propadel. Olga Grebenšek se spominja, da naj bi ta Pleteršek imel trgovino in gostilno, ki ju je prodal Melanšku, sam pa se je preselil v Šoštanj. Morda bi zdržala domneva, da so imeli Pleterški nekoč v lasti kar večino obravnavanega območja. Morda je bila na tem mestu nekoč samo ena velika domačija Pleteršek, ki se je kasneje delila (med potomce) in prodajala priseljencem.

Po navedbah Karla Stropnika⁹ naj bi se Brišniki v Škale naselili leta 1923 na manjše Pleterškovo posestvo, nato pa leta 1926 na (dodatno?) odkupljeni zemlji začeli graditi hišo. Za Oremuže je znano, da je z možitvijo Barbare Oremuž z Jožefom Kovačem, ki je izhajal od Deberskih Kovačev,¹⁰ prišlo na domačiji do spremembe priimka. Jožef Kovač, ki je bil soustanovitelj škalske hranilnice in celih 27 let tudi župan v Škalah, je dočakal častitljivo starost.¹¹ Imel je 13 otrok, ki

⁷ Jože Hudales, *Od zibeli do groba*, (Velenje in Ljubljana, 1997), str. 147–149.

⁸ Karl Stropnik, *Spomini na Pleterje*: Pleterje so bile ena luštna vas, v: *Škalske zgodbe*, ur. Jože Hudales in Verica Pogačar (Škale, 2012), str. 75.

⁹ Stropnik, *Spomini na Pleterje*, str. 74–75.

¹⁰ Marija Skrt: Deberca, v: *Škalske zgodbe*, ur. Jože Hudales in Verica Pogačar (Škale, 2012), str. 101.

¹¹ Najstarejši Škalčan 90 letnik, *Slovenec*, 15. marec 1931, str. 3.

so večinoma odšli po svetu. Na Oremuževi domačiji je ostal Edvard Kovač, ki je bil v 1. svetovni vojni zadet in se je vrnil domov s kroglo v telesu. Po pripovedovanju Štefke Kovač je Edvard leta 1937 umrl, zapustil pa je vdovo Cilko (Cecilijo, prej Janovo iz Bevč) in sina Jožeta Kovača. Dve leti kasneje, leta 1939, se je Cilka znova poročila. Njen mož se je na Oremuževo domačijo priženil iz Družmirja. To je bil Martin Pleteršek, po domače Miklavov. Leta 1940 se jima je rodil sin Martin.¹²

Priimek Pleteršek se je torej vrnil v Pleterje, a zanimivo: ne na Pleterškovo, temveč na Oremuževo domačijo (ki pa sta bili le streljaj oddaljeni druga od druge, zaradi česar je še bolj verjetno, da je v preteklosti prišlo do drobitve in delitve med potomce).

Zadnji prebivalci Pleterškove domačije pa so bili Zaluberškovi.

Kje so (bile) Pleterje

Območje Pleterij lahko obravnavamo ožje in širše.

Ožja interpretacija pravi, da so Pleterje obsegale le območje okrog domačij Pleteršek, Oremuž, Pirnat in Brišnik (navajamo domača imena), se pravi nepravilen krog premera kakšnega pol kilometra okrog domačij in majhnega gozdička. Celoten teren na tem območju je bil nekoliko dvignjen in je padal do Sopote na vzhodu in jugovzhodu.

Karl Stropnik v prej omenjenih Spominih na Pleterje navaja, da so center zaselka Pleterje tvorile zgoraj omenjene domačije. Če tokrat navedemo priimke zadnjih lastnikov, so bili to Zaluberški, Pleterški, Polaki in Brišniki. In nadaljuje: »Vzhodno od nas¹³ je bil Kasnik, zahodno pa Mlačnik, Pevec, Trbul in Polak, Poc in Grobelnik. Na severu pa Jerači,

¹² Jože Kovač se je kasneje oženil in zapustil Oremuževo domačijo, Martin Pleteršek pa se je preselil na nadomestno posestvo v Šentilj.

¹³ Brišnikov (na to domačijo se je leta 1939 priženil Karlov oče Karl Stropnik, lastnik domačije pa je do konca ostal Martin Brišnik).

Brložniki, Uršičeva Štefka in Uršiči. Na jugu se je Pleterje navezovalo na Pesje, tako da so hiše Špital, Jeraj, Kasesnik in Toman spadale že v Pesje«.

Gabrijela Rednak pravi: »Domačini smo za Pleterje imenovali ozemlje, ki ga je na jugu in vzhodu omejeval potok Sopota, naprej proti severu pa je meja tekla po cesti mimo Videmška (p. d. Tičerja) do starega Poduršana. Zadnja hiša, ki je še spadala k Pleterjam, je bila Kavretova. Nekateri so k Pleterjam prištevali tudi hiše severno od ceste Velenje–Šoštanj, začenši pri Oštirju. Na zahodu je Pleterje omejeval potok Hudak, na severu pa so hiše segale do Ležna.«

Vsekakor ni znano, da bi imelo območje okrog zgoraj navedenega »centra Pleterij« kakšno posebno ime, zato bomo k Pleterjam pripisali tudi vso okoliško ravnino med Škalskim hribom na vzhodu in potokom Lepeno na jugu. Mejo na severovzhodnem delu predstavlja cesta od Farovškega mostu do Mlinarja (p. d. Kavre). K širšemu območju Pleterij bi torej lahko šteli domačije v gozdu Ležen oz. ob njem ter ob omenjeni cesti, torej še: Uršič (p. d. Zgornji Uršič), Bolha (Spodnji Uršič), Jan (Jerač), Brložnik (Trnek), Videmšek (Tičer) in Mlinar (Kavre).

V tem prispevku bomo sicer podrobneje predstavili le nekatere od teh.

*Slika 2:
Obravnavano
območje na
topografski
karti iz leta 1948
(zarisal Miran
Lukaček).*

Opis območja Pleterij

Če še enkrat pogledamo Pleterje na jožefinskem zemljevidu (slika 1), je bilo z izjemo treh hiš ob gozdičku (glede na legendo: hiš z vrtom, kar velja za vse naštete) in petih hiš na obronkih Ležna območje tako rekoč prazno. Povsem drugačna je slika zaselka po 2. svetovni vojni (slika 2), ko se je na tem območju pojavilo kar nekaj novih hiš. Sklepamo, da je bilo to posledica priseljevanj zaradi začetkov izkopavanja premoga. Hudales navaja, da je večina teh prav gotovo nastala proti koncu 19. stoletja, ko so si rudarji zgradili skromne hišice ali živeli kot najemniki v številnih novih kočah.¹⁴

Iz topografskih kart (Lukaček) in nekaj redkih fotografij je mogoče sklepati, da je bilo območje med Škalskim hribom, Ležnom in Glinškovim klancem valovita ravnina, ki je rahlo padala v smeri proti Staremu jašku – jašku Škale oziroma do potoka Lepena. Območje je prečil potok Sopota, ki izvira za Lubelo. Sopota je dobila pri Kavretu majhen pritok iz Ležna. Niže, predvsem med Farovškim in Kasnikovim mostom, je imela dokaj nemirno strugo s številnimi okljuki. V tem delu se je med potokom in cesto razprostirala ravnina, znana kot Pirnatova Loka. Niže v Pleterjah je Sopota dobila še dva pritoka: Lepeno in Hudak.

Vzpetinica, na kateri so bile domačije Pleteršek, Oremuž, Pirnat in Brišnik, se je na severu še dvigala proti gozdu Ležen, na vzhodu in jugu pa spuščala proti ravnini, po kateri je tekkel potok Sopota. Ta predel je bil zaraščen z gozdom. Pri Pleteršku (Zaluberšku) pa je bila z juga proti severu še ostra in strma zajeda. Proti zahodu in jugozahodu se je teren zelo rahlo spuščal. Za domačije od Grobelnika do Mlačnika lahko rečemo, da so ležale na ravnini, z rahlim nagibom proti jugu.

Kot je sklepati iz navedb o odkupu posestev, ki jih je kupil Rudnik lignita Velenje,¹⁵ so bile vse hiše na tem obmo-

¹⁴ Jože Hudales, Škalski prostor: od ledinskih imen do domačih imen kmetij, v: Škalske zgodbe, ur. Jože Hudales in Verica Pogačar (Škale, 2012), str. 27.

¹⁵ Anton Seher, Zgodovina premogovnika Velenje, 2. knjiga (Velenje, 1998), str. 236–245.

čju zidane, vsaka pa je imela zraven vsaj še (povečini zidano) gospodarsko poslopje, pa kakšen zidan ali lesen pomožni objekt (svinjak, kozolec, drvarnico ipd.). Prebivalci so se ukvarjali s kmetijstvom, večinoma pa tudi že iskali delo v bližnjem rudniku. Po večini površine so se raztezale rodovitne njive in travniki, ob domačijah pa so stali vrtovi in sadovnjaki. Gozd Ležen pa je bil bogat z lesom in gozdnimi sadeži.

Med njivami in travniki so bile skozi Pleterje speljane povezovalne poti. Vida Lipnik jih takole opisuje: »Cesta proti Škalam je od Glinšekove kapele na sredi klanca vodila do mostu čez Lepeno, pri Cvenku. Malo naprej je bilo križišče: levo je cesta vodila skozi Pleterje do Oremuža, desno pa mimo Kasnika proti Škalam. Malo pred farovškim mostom, ki je prečkal Sopoto, je bilo križišče: desno je cesta peljala na Škalski hrib, levo pa naprej gor po dolini ter mimo Šmona v Plešivec. Iz Škal pa je potekala do Marna še ena pešpot: začela se je pri ta starem Poduršanu, nato pa je vodila mimo Jerača, Polaka in Brišnikov.«¹⁶

Gabrijela Rednak pripoveduje: »Enajst let sem s sosolci ceste in steze skozi Pleterje prehodila dvakrat na dan. Ceste so bile slabe, brez vsakega peska, zato so bile ob dežju blatne. Vsak dan sem se srečevala z domačini. Pozdravljali smo se in velikokrat tudi pogovarjali. V poletnih mesecih sem jih videvala vsak dan na njivah in travnikih z motikami, grabljami, kosami in srpi. Orali so s konji ali kravami. Kmetijskih strojev niso poznali. Kmetje tudi gozdov niso imeli, razen Oremuževih. Kot dobra sadjarja sta slovela Jerač (Jan) in Brišnik Martin. Ob stezah in vrtovih so imeli nasajeno tudi vinsko trto. Tudi kakšno jagodo sem si kdaj 'sposodila'. To so bila leta po vojni in v državi je primanjkovalo hrane, zato je bila (poleg davkov) v veljavi obvezna oddaja žita, mesa in mleka. Kljub temu so se ljudje v Pleterjah znali poveseliti, predvsem ob godovih, rojstnih dnevih in likofih. Sploh pa nikjer v Škalah ni bilo toliko muzikantov kot v Pleterjah. Na

¹⁶ Vida Lipnik, *Ceste v Škale in Glinšekov klanc*, v: *Škalske zgodbe*, ur. Jože Hudales in Verica Pogačar (Škale, 2012), str. 79–80.

harmoniko (frajtonarico) so znali igrati kar trije: Jeračev Karel, Uršičev Pepe (Spodnji Uršič) in Mlačnekov Franc (Vrčkovnik).«

Misterij hišnih števil

Pri iskanju dokumentov in proučevanju območja nekdanjih Škal vedno znova naletimo na vprašanje različnih hišnih števil. Kot navaja Hudales,¹⁷ iz Zapisnika duš (status animarum), ki ga je okrog leta 1910 začel voditi dekan Ivan Rotner, izhaja, da so imele Škale v začetku 19. stoletja 136 hišnih števil. Številko Škale 1 je nosilo župnišče na Škalskem hribu, številko Škale 136 pa železniška postaja, ki je imela tudi eno stanovanje. Štetje se je začelo na Škalskem hribu (številke 1 do 10), nadaljevalo najprej proti jugovzhodu (Deberca in Turn) in nato proti severu. Pleterjam so, kot vse kaže, pripadale hišne številke bolj proti koncu, in sicer od severa proti jugu do Cvenka. Cvenk (Srebotnik) je imel hišno številko Škale 126, naslednjo, Škale 127, pa je imela Glinškova domačija na Glinškovem klancu.

Kot se spominjajo pričevalci (Pevec), naj bi se sprememba hišnih števil v Pleterjah zgodila med letoma 1953 in 1957. Verjetno se je vsaj ena od teh zgodila leta 1953, na kar je mogoče sklepati iz članka v Velenjskem rudarju,¹⁸ ki navaja, da je „Skupščina nato razpravljala o preimenovanju nekaterih naselij v zvezi z novo numeracijo hiš«.

Predvidevamo, da je ta sprememba prinesla hišno številko Škale 1 domačiji Grobelnik (Oštir), ki je bila prva hiša pri odcepu s ceste Velenje–Družmirje–Šoštanj na zahodnem delu Pleterij. Do številke 19 so bile zajete vse hiše v Pleterjah, številčenje pa se je nato nadaljevalo v smeri proti severu.

¹⁷ Hudales, Škalski prostor: od ledinskih imen do domačih hišnih imen, v: Škalske zgodbe, str. 28.

¹⁸ (Anton Kurnik), Gospodarski problemi MLO Velenje, Velenjski rudar, 15. avgust 1953, št. 8, str. 1.

V nadaljevanju je naveden pregled hišnih števil za območje Pleterij, kot jih navaja Seher v svoji 2. knjigi o zgodovini premogovništva, in nekaterih hišnih števil, ki so bile v veljavi prej (verjetno tudi pred 2. svetovno vojno) in se jih informatorji še spominjajo. Poleg podatkov o zadnjem lastniku dodajamo še domača imena. Krepko tiskani so podatki za ožje Pleterje.

Hišna št. po 1953	Hišna št. pred 2. svet. vojno	Lastnik (priimek, ime)	domače ime
1	124	OŠTIR, SLAVKO	GROBELNIK
2	125	HOVNIKAR, MARTIN	PUC (POC)
3		POLAK, FERDO	
4	123	PRAZNIK, ALOJZ	TRBUL
5	122	PEVEC, IVAN	
6	121	VRČKOVNIK, FRANC	MLAČNIK
7		URŠIČ, ALOJZ	ZGORNJI URŠIČ
8	112	BOLHA, ŠTEFKA	SPODNJI URŠIČ
9	119	PLETERŠEK, MARTIN	OREMUŽ
10	118	ZALUBERŠEK, FRANC	PLETERŠEK
11	117	POLAK, FRANC	PIRNAT
12	116	BRIŠNIK, MARTIN	BRIŠNIK
13	126	SREBOTNIK, FRIDERIK	CVENK
14	115	KASNIK, HUBERT	
15		JAN, MIHA	JERAČ
16		BRLOŽNIK, MARIJA	TRNEK
17		VIDEMŠEK, JERNEJ	TIČER
18		MLINAR, ROZALIJA	KAVRE

Ali je bila to res zadnja oziroma edina sprememba po vojni? Stropnik navaja, da so se hišne številke večkrat menjale. »V mojem spominu je, da je bila pri nas nekaj časa hišna številka 11, nato pa 12«. (Škalske zgodbe, str. 75). Med vojno

so jim pa Nemci na hišo obesili številko Skalis 7. Po nekaterih indicijah tudi med obema vojnama hišne številke niso ostale enake.

Spomini domačinov na Pleterje in življenje v Pleterjah

V tem poglavju podajamo spomine Ivana Pevca, Karla Stropnika in Gabrijele Rednak na Pleterje in Pleterjane.

Ivan Pevec je o naselitvi družine Pevec v Pleterjah (on jih sicer imenuje Pletarje) leta 2008¹⁹ takole zapisal:

»Oče Miroslav (takrat Friderik) se je rodil 1. 6. 1892 v Hermancih pri Ljutomeru, kjer je dokončal osnovno šolanje. Ker v revni Prlekiji ni bilo dovolj dela in zaslužka, je delal po različnih krajih v bližini doma. In nekoliko pred začetkom 1. svetovne vojne se je podal na delo v Nemčijo. Ko je štel dovolj let, so ga vpoklicali, dali v vojaško suknjo in poslali na fronto. Kmalu ga je zadel usodni strel in zaradi ran, ki jih je dobil že kmalu po začetku 1. svetovne vojne, leta 1915, so ga vojne oblasti oprostile vojaške službe. Delal je zopet po različnih rudnikih v Nemčiji. Najdlje je delal kot jamski kopač v rudniku v okolici Leobna. Ker ga je pričelo mučiti domotožje, se je vrnil v domovino okrog leta 1922. Delo je nadaljeval v velenjskem premogovniku. Po poizvedovanju je izvedel, da je naprodaj lesena hiša družine Harličko v Škalah v zaselku Pletarje. Skupaj s hišo je kupil tudi 38 arov zemljišča. Kmalu se je poročil z že vdovo Terezijo, rojeno Meh. V zakon mu je privedla tudi že odraslega sina Ferda Skerlovnika in nekoliko umsko prizadeto hčer Marijo (umrla je leta 1943 v nemškem taborišču) ter ostarelo mamo bivšega pokojnega moža. V tem zakonu sta se mu rodila še sin Slavko in hčerka Angela. Zaradi bolezni mu je žena in mati še majhnih otrok umrla in mu prepustila vzgojo in preživljanje družine. Ker je bilo to zanj preveliko breme, je pričel iskati primerno služkinjo. Zvedel

¹⁹ Ivan Pevec, *Življenje je kot reka* (Velenje, 2008).

je, da v gostišču Marn dela za to delo primerno dekle. To je bila moja mama Ivanka, doma iz Šentilja pri Velenju (Kolarjeva iz Kot).²⁰

Polovico hiše so pozidali in postavili novo streho. Del hiše, kjer je bivala stara mati z vnukinjo Marijo, pa le-ta ni pustila pozidati in tako je ostala do konca nedokončana. V zidanem delu pritličja je bila kuhinja, dve spalnici in shramba, na podstrešju pa je bila še ena soba.

Ob hiši je bilo gospodarsko poslopje in mala drvarnica. Pod hišo je bil vodnjak, ki mu ni niti v najhujši suši zmanjkalo vode, tako da so tudi sosedje Vrčkovniki ves čas nosili vodo iz našega vodnjaka, kajti oni so imeli v svojem vodnjaku v kleti le vodo iz kapnice (s strehe hiše)«.

Družina Pevec je bila kmalu po začetku vojne (junija 1941) izseljena v Srbijo. Na svoj dom v Pleterjah so se vrnili šele po koncu vojne, julija 1945. Ivan Pevec v svoji knjigi »Življenje je kot reka« vrnitev domov takole opisuje:

»Ko smo prišli domov, smo našli prazno hišo brez pohištva. V njej je še takrat bivala stara Slokanca, ki je nikakor niso mogli prepričati, da hiša, ki so ji jo dali okupatorji, ni več njena. Ker nismo imeli doma kje spati, smo nekaj časa spali na Vrčkovnikovem seniku.

Sprejem sosedov in sploh sovaščanov v soboto po naši vrnitvi na naš nekdanji dom je bil presunljiv. Na ozarah Mlačnikovih (Vrčkovnikovih) njiv, od koder je segal pogled na naselje Pesje in del Družmirja, so se zbrali skoraj vsi sosedje. Zagorel je velik kres in iz grl deklet in fantov je zadonela sprva nežna, a kmalu glasna, štiri leta za našo družino zatajena slovenska pesem, ki je odmevala daleč v dolino pod nami. Ni manjkalo potice in peciva, ki so jih, čeprav le nekaj več kot mesec dni po končani vojni, pripravila dekleta v čast na našo

²⁰ Miroslavu Pevcu in ženi Ivanki so se do leta 1940 rodili trije otroci: sin Martin (ki je pri 4 letih umrl zaradi davice), sin Ivan in hči Anica. Med vojno, ko so bili v izgnanstvu v Srbiji, se jim je pridružil še sin Rudi.

vrnitev, sosed Mlačnik, velik prijatelj slovenske pesmi, pa je iz kleti neumorno prinašal štefane²¹ in *zelenke*²² domačega jabolčnika, da se grla ne bi prehitro sušila. Slavje je trajalo do ranih jutranjih ur, ko so dekleta in fantje odšli domov, se preoblekli in pohiteli k maši, kajti skoraj vsi so peli v cerkvenem zboru.

Oče se je vrnil na prejšnje delovno mesto na bratovsko skladnico v Pesje, čeprav se v novi oblasti ni bilo treba več boriti za pravice delavcev, ampak le za uveljavljanje in priznanje v preteklosti doseženih socialnih pravic, ki so izhajale iz dela. Preko agrarne reforme smo dobili nekaj pohištva, kuhinjske opreme in po prijavah ljudi, kdo vse je odvažal naše stvari, ko so nas izselili, tudi precej lastnega pohištva, ki ga trenutni lastniki zlepa niso hoteli vrniti. Edino šivalni stroj, zidno uro z nihalom in očetov klobuk, ki jih je varno skrila Blagotinškova Ančka pri Gorjakošku v Škalah, smo dobili vrnjene takoj, ko smo prišli iz Srbije. Očetu je klobuk mnogo pomenil in še mnogo pozneje je bila njegova navada, da je najprej dal na glavo klobuk in šele potem se je pričel oblačiti.

Ker v hiši še nismo imeli elektrike, so nam sosedi pomagali, da smo tudi mi dobili elektriko v hišo. V vsakem prostoru je zasvetila žarnica, v kuhinji in sobi pa so namestili tudi

*Slika 3:
Pogled na doma-
čijo okrog leta
1950: v ozadju
levo hiša
Vrčkovnikovih
(Škale 6), spredaj
domačija Pevec
(Škale 5), v sredi-
ni hiša in desno
gospodarsko
poslopje (original
hrani Ivan Pevec).*

²¹ steklenica za pijačo, predvsem vino, s prostornino 2 litrov.

²² steklenica iz zelenega stekla, ki drži približno 1 liter.

vtičnico. Ko je brat Slavko zvedel, da že imamo elektriko, je prinesel mali radijski aparat Telefunken, ki je bolj hreščal, kot pa smo lahko razumeli, kaj želijo povedati in sporočiti.«

Karl Stropnik je v Škalskih zgodbah²³ zelo slikovito opisal svojo mladost v Pleterjah in gotovo si vsaj kratek odlomek zasluži objavo tudi v tem prispevku:

»Pleterje so bile ena luštna vas, nismo se kregali, šli smo križem po godovanjih, raznih praznikih, kuhali žganje, mlatili in luščili bučnice ... Pomagali smo drug drugemu, vse do leta 1957, ko smo se zaradi ugrezanja morali seliti.

Mladost v Pleterjah je bila res nekaj posebnega in polna pustolovščin, ki se jih z veseljem spominjam. Poleti smo otroci čofotali v jezeru, ki se je vse bolj širilo zaradi izkopavanja premoga, in v večji mlaki, ki je bila med Oremuževim in Zaluberškovim gospodarskim poslopjem. Mlaka je bila dolga 30 do 40 in široka do 15 metrov. V njej je rasla zdravilna rastlina kolmež; vsako leto v juliju ali avgustu jo je prišel nabirat mož z malho na rami, velikim klobukom in belo brado, klicali smo ga *Špic dohtar*.²⁴ Navada je bila, da ga je ob prihodu v vas moj oče ostrigel in uredil brado. Navadno je hodil bos, čevlje pa je imel obešene čez ramo. Nastanil se je v *parni*²⁵ pri Oremuževih in tam ostal dva do tri tedne. Opazovali smo ga, kako se je pri vodnjaku zjutraj umil, pretegnil, nabasal *fajfo*²⁶ ali založil *čik*.²⁷ Nato se je usedel za mizo pod košato lipo na Oremuževem dvorišču in počakal, da mu

²³ Karl Stropnik, Spomini na Pleterje: Pleterje so bile ena luštna vas, v: Škalske zgodbe, str. 76.

²⁴ *Špic dohtar* – verjetno so ga tako klicali zaradi brade.

²⁵ *Parna* – prostor za shranjevanje krme, slame, sena.

²⁶ *Fajfa* – pipa.

²⁷ *Čik* – zalogaj tobaka za žvečenje.

je teta Cilka postregla z zajtrkom, potem pa je celo dopoldne razlagal svoje življenjske štorije. Popoldne se je, če je bilo vreme lepo, lotil nabiranja in sušenja kolmeža. *Špic dohtarja* smo poslušali vsi, stari in mladi.

Poletja ob vodi so prinašala tudi nevarnosti in enkrat sem imel veliko srečo v nesreči. Zaradi naglega ugrezanja tal ob izkopavanju premoga na območju med Kasnikom in športnim igriščem Ajnšpan ter južno od Sopote proti Pesju na Oremuževih in Cvenkovih njivah je bilo v naši okolici kar veliko novonastalih mlak in jezerc. Ko smo se neke nedelje, 29. junija 1957, kopali, sem stopil v eno od razpok, ki so bile pod vodo, in potegnilo me je tako globoko, da so me prijatelji, že nezavestnega, komaj izvlekli in me oživili.«

Karl Stropnik se prebivalcev Pleterij še danes živo spominja. Takole je zapisal:

»Pri nas se je takrat reklo pri Brišniku. Oče se je od Kavreta poročil k Brišniku 1938. leta. Tam smo živeli stari oče Martin, ki je bil od leta 1937 upokojen kot rudar, stara mama Terezija, moj oče Karl, mama Angela ter pozneje brat Jože, ki je bil rojen leta 1947, in sestra Terezija, rojena leta 1949.

Pri Pirnatu po domače, pisali so se Polak, so bili oče Franc, mama Micka, ki se je poročila k Polaku od Poduršenov – Arličev, hči Marica, ki se je poročila s Cirilom Gnezda, ter sin Franci, ki se je poročil z Oklokovim dekletom. Pri Zaluberšku so bili ata Franc, mama Ančka, hči Marica, ki je bila lepo razvito dekle in smo jo fantje radi pogledali, ter sinova Rudi in Franc. Od nas mularije že nekaj večja, tako da smo jima morali kar dobro slediti pri raznih lumparijah. Pri Oremužih so bili mama Cilka, ate pa je bil Martin Pleteršek in sinova Jože in Tine. Tu lahko omenim, da je oče od Jožeta (Kovačev Edvard) kmalu umrl, prišlo je do zastrupitve. Tako se je Jože pisal Kovač, njegov polbrat pa Pleteršek.

V Oremuževih svinjakih so stanovali tudi Pesjakovi, ki so pomagali Oremužem pri delu.

Pri Kasniku so bili oče Hubert, ki je kar dosti delal kovaštvo in je imel lepo urejeno kovaško delavnico, v kateri

smo se tudi mi izpopolnjevali in dosti kaj tudi ušpičili. Pri hiši je bila mama Marija, h Kasniku se je oženila iz Zgornjega Šaleka, hči Lidiya in Marica, ki je bila naglušna, in sin Hubert – Bertl, ki se je rodi leta 1942, tako kot jaz. Marica je vozila s konjem.

Pri vseh naštetih hišah so imeli tudi vprežno živino, pri dveh pa tudi čebelnjak. V mojem spominu se je ohranilo stanje na posestvih tik pred našim odhodom iz Pleterij (konec leta 1957), ki je bilo naslednje:

PRIIMEK (domače ime)	krave	voli	konji	čebele	prašiči	leglo
Brišnik	1	/	/	9 panjev	2 večja	
Polak (Pirnat)	3	/	2	/	4	1x letno
Pleteršek (Oremuž)	4	/	2	12 panjev	4	2x letno
Zaluberšek (Pleteršek)	2+2 teleti	1	/	/	3	1x letno
Kasnik	3+1 tele	/	1	/	2	1x letno

Gabrijela Rednak pa se takole spominja Kavretove domačije (Mlinar, Škale 18) in Kavretove Rozike:

»Na skrajnem severnem delu je stala Kavretova domačija. Kmetija je bila majhna. V hlevu so lahko gojili 2 prašiča in nekaj kokoši. Bili so skromni. Po pripovedovanju moje mame se je na tej kmetiji preživljalo 14 otrok in starša. V stari Jugoslaviji ni bilo dela. Oče Kavre je bil nekoliko umetniško nadarjen. Izdeloval je kipce iz lipovega lesa, priložnostno pa je opravljal zidarska dela za vso vas. Tudi vsi sinovi so bili večji tega dela. Kmetijo so namenili hčerki Roziki. Ustvarila si je družino. Mož je bil zaposlen na rudniku, sama pa je obdelovala zemljo in vzgajala sina Zdenka. Kavretova družina je bila napredno usmerjena. Pri njih so se zbirali ljudje, ki niso bili zadovoljni s takratnim življenjem malega človeka. Bili so izdani. Roziko so odpeljali v nemško taborišče, moža

pa so ustrelili v Mariboru. Sina Zdenka je rešila teta Ančka. Mama Rozika je preživela taborišče. Domov je prinesla globoko rano na stegnu. Nikdar se ni v celoti zacelila. Doma je našla prazno hišo in hlev. Vse je bilo izropano. Če ne bi bila tako trmasta in pridna, ne bi preživela teh težkih časov. Našla je življenjskega sopotnika, prav tako delovnega in vztrajnega. Leta 1950 se jima je rodila hčerka Milena. Veselje se je povrnilo v Kavretovo hišo. Oče je bil zaposlen na rudniku z dobro plačo, mama Rozika pa je skrbela za hišo, polje, živino in vrt. Če pa je imela čas, se je rada oglasila pri nas. Ne na kavo, ker je nismo poznali. Nikoli ni bila slabe volje, kadarkoli je prišla naokrog. Rozike je bil sam smeh in dobra volja. Imela je sposobnost, da je znala ljudi dobro opazovati in oponašati. Ko sem bila stara 12 let, sem med počitnicami hodila čuvat hčerko Mileno. Čeprav sem bila jaz še otrok, sva postali prijateljici in mi je mnogo stvari zaupala. Težki časi pa za Roziko še niso minili. Rodila je drugo hčerko. Bila je telesno in duševno težak invalid. Rozike ni zlomilo, ker je imela trden značaj in veliko ljubezen do hčere. Čez nekaj let se je zopet zgodila nesreča. Zaradi rudarjenja so se pojavile razpoke na hiši. Pretočila je mnogo solza. Iskati so začeli nov dom. Našli so ga v Rečici ob Paki. Končno je mirno zažive-la.«

Začetki pogrezanja in selitve

V obdobju 1957–1973 je bilo celotno območje Pleterij izpraznjeno, pogreznjeno in zalito z vodo (današnjega) Velenjskega jezera. Rudnik lignita Velenje je odkupil posestva (večinoma za smešno ceno), pri iskanju novega doma pa so se družine morale večinoma znajti same (razen če so bili pri hiši rudarji).

Prve je selitev doletela Brišnikove: Martina in Terezijo Brišnik, njuno hčer Angelo z možem Karlom Stropnikom in otroki Karlom, Jožetom in Treziko.

Karl Stropnik je v Škalskih zgodbah²⁸ takole obujal začetke pogrezanja:

„Prišlo je leto 1956. Vaščani Pleterij smo kot vsa prejšnja leta za prvomajske praznike sadili krompir. Vse se je seveda delalo ročno; na Oremuževih in Cvenkovih njivah je bila popolna ravnina. Čez dober mesec so ženske ob okopavanju krompirja opazile mokroto v sredini njiv. Razpoke v zemlji so kot nož zarezale v življenje Pleterjanov. Nastal je preplah, da se je res začelo ugrezati najbolj ravno polje, in obvestili so rudnik. Rudniški geometri Erno Rahten, Ivan Pirš in še nekateri figuranti so po ogledu ugotovili, da se res pogreza, in to od osme etaže. Točno so predvideli smer, koder bo šla razpoka in v kakšni širini se bo ugrezalo, predvidoma med dvajsetimi in tridesetimi metri. Glavna razpoka je bila po predvidevanjih usmerjena na polovico naše hiše, pod kotom 45 stopinj – gledano na hišo. Nastal je preplah, saj se je skoraj vidno ugrezalo.«

Podobne spomine je ohranil Jože Kovač (Oremužev), ki jih je njegova žena Štefka takole zapisala v verzih:²⁹

*Takrat so Oremuževi v Loki
na njivi deteljo imeli
in sklenili, da drugo leto tam
pšenico bodo želi.*

*Jeseni so dobro pognojili,
deteljo preorali
in seveda skrbno
pšenico posejali.*

*Na zasneženi njivi
so opazili malo ugreznino,
rasla je pšenica
in z njo nesrečna jamica.*

²⁸ Karl Stropnik, Spomini na Pleterje: »Pleterje so bile ena luštna vas«, v: Škalske zgodbe, str. 77.

²⁹ Štefka Kovač, Prvi znaki ugrezanje Oremuževe domačije, v: zbirka pesmi Pod vodo vas, nad vodo glas, 2014, str. 38.

*Ko pšenica dozoreva,
se vedno bolj pogreza,
na enem delu njive
le klasje še iz vode gleda.*

*Žalostne so bile žanjice,
to je bil prvi znak resnice,
domača fanta pa sta sede na splavu,
trgala klasje, kar ga je še ostalo.*

Karl Stropnik takole nadaljuje:

»Naši objekti so bili od točke, kjer so opazili prvo ugrezjanje, oddaljeni približno 200 metrov. Oče je takoj stopil v stik z rudnikom, in sicer z Rudijem Mavzerjem, ki mu je leta 1948, ko je začel graditi novo gospodarsko poslopje, dejal, da »lahko gradi in da zaradi izpodkopavanja ne bo bolela glava ne njega in ne njegovih otrok.« Toda to je prišlo vse prehitro. Glava je bolela njega in še starega očeta. Res bi se morda bilo zavleklo, če bi bila v rudniku še takšna proizvodnja kot včasih, a ta se je močno povečala. Vsi križem kražem so si ogledovali situacijo in odločitev mož iz rudnika je bila: »Začnite si iskati drugi dom.«

Vem, da takrat starši in stari starši nekaj noči niso spali. V rudniku so odločili, da se decembra opravi cenitev nepremičnin in se vse skupaj plača. Prva cenitev naše domačije je bila opravljena 26. decembra 1956, dopolnilna cenitev tistega, kar ni bilo zajeto v prvi, pa 28. maja naslednje leto. Iz ugrezninskega pasu smo morali pridelke spraviti predčasno. Začeli smo podirati gozda, ki sta bila v naši in Oremuževi lasti.

Takoj smo začeli iskati nov dom. Ker nismo imeli drugih prevoznih sredstev, smo s kolesi *vandrati*³⁰ po Savinjski, Koroški, vse do Celja, Gornjega Grada in Slovenj Gradca, če bi kje našli primerno domačijo za nakup. Videli smo marsikaj. Kar je bilo cenovno ugodno, ni bilo primerno za hitro vselitev, drugje pa s ceno nismo prišli skupaj.«

³⁰ *Vandrati* – potovati.

Brišnikovi (in Stropnikovi) so kupili Bračunovo domačijo na Konovem, kamor so se preselili v dveh delih, saj nova hiša ni bila pripravljena za toliko ljudi. Konec leta 1957 so Pleterje zapustili Brišnikova Martin in Terezija ter njuna vnuka (Stropnikova), medtem ko sta Stropnikova Angela in Karl s sinom Karlijem še nekaj mesecev ostala v Pleterjah. Ker hiša ni bila več primerna za bivanje, so si zasilno bivališče uredili v svinjaki in svinjski kuhinji. Z rušenjem objektov (najprej hiše) so začeli 1. maja 1958 in končali, tik preden je voda zalila cesto, ki je vodila od Glinškovega klanca mimo Cvenka do Kasnika in naprej v Škale.

Podobna je bila tudi zgodba ostalih prebivalcev tega območja: pogosto so se razpoke pojavile čez noč, ko družine še niso bile pripravljene na selitev ali še celo niti niso vedele, kam naj bi šle. In tako so ostajale v napol porušeni hišah in se prebijale do njih čez ugreznine, dokler je bilo to mogoče. Zgovorna je fotografija, ki jo hrani Karel Bolha in prikazuje, kako so čez visoko udorino zgradili brv, da so lahko dostopali do hiše.

Karel Bolha je k fotografiji takole zapisal:

»To je fotografija domačije pri spodnjem Uršiču, kasneje po poroki Štefanije Uršič, Bolha.

Domačini so gradili mostove, samo da so lahko prebivali na svoji zemlji. A bitko z ugrezanjem so vseeno zgubili. Morali smo zapustiti domačijo. Rudnik nam je dal skromno

*Slika 4:
Dostop do
domačije
Spodnji Uršič
(Bolha) spomladi
leta 1964
(original hrani
Karel Bolha).*

odškodnino in preseliti smo se morali v stanovanje. Nihče nas ni vprašal: hočeš ali nočeš – moraš!«

Sicer pa se Karel Bolha, rojen leta 1945, takole spominja ugrezanja tega območja:

»Ne vem, koliko vam je znana zgodovina umiranja zaselka Pletarje in Škalskega hriba. Doživljal sem nastanek prvih razpok, nato ruševin in podiranja družbeno pomembnih stavb (šola, cerkev, občinska stavba, trgovina, gostilna ...) in seveda domačij.

Bil sem star 6 let, ko so Uršiči kosili na farovških travnikih. Kot je bila takrat navada, smo vsi pomagali pri sušenju sena. Na travnik je mati vzela tudi enoletnega brata. Položila ga je v senco drevesa, kjer je spal. V času kosila pa ga na tem mestu ni bilo. Nihče več ni bil lačen. Vsi smo takoj začeli iskati brata. Oče ga je tik pred večerom našel v razpoki pri cerkvi. Cerkev so kmalu potem porušili. Za zvonove so ob društvenem domu postavili lesen zvonik, v društveni dom pa postavili oltar in klopi iz cerkve. Tja smo hodili k maši, dokler je zgradba dopuščala varen vstop. Kasneje smo hodili k maši k Oblu, kjer so maševali kar v hiši. Tudi tu so se kmalu pokazale posledice rudarjenja in tako smo ostali brez Škalske fare. Spominjam se, da so v tem času naredili veliko vrtin in ugotavljali zemeljske sloje in količino premoga v Škalah.

Ko sem bil star 15 let, pa so se prve razpoke začele pojavljati tudi pri naši domačiji. Te so se hitro širile in že pred mojim odhodom v vojsko (na služenje vojaškega roka, marca leta 1964) smo naredili lesen most, da smo prišli do hiše. Razpoke so nastajale tudi na sami stavbi. Hiša, grajena iz doma narejene opeke in apna – cementa takrat ni bilo, ni bila kos hitremu premikanju tal. V vojsko sem še šel iz Škal, ob prvem vojaškem dopustu pa že nisem mogel do domačije. Po odsluženju vojski (avgusta leta 1965) sem lahko le še od daleč opazoval ugreznine in vedno večje jezero, ki je goltalo hišo za hišo. Izginjal je Ležen, bogat z lesom in plodovi. Izginjale so hiše, posestva in s tem tudi zgodovina in običaji nekega kraja. Skratka, izginile so naše Škale, potopljene v

vodo današnjih jezer. Pridružile so se še Gaberke, Družmirje, del Pesja in del Šoštanja. Ljudje smo se odselili. Pretrgane so bile naše vezi in mnogi se nismo več srečevali. Bolelo je, še vedno boli, a pomagati se ne da.«

Družina Pevec je bila ena zadnjih, ki je zapustila Pleterje. Sicer se je njihovo gospodarsko poslopje poleg hiše porušilo že leta 1964 – na isti dan, kot se je udrla Vrčkovnikova hiša (tistega dne je bila tombola v Velenju).

*Slika 5:
Hiša družine
Pevec – pred njo
že podrto gospo-
darsko poslopje,
leta 1964
(original hrani
Ivan Pevec).*

Ko se je pogrezanje nadaljevalo, je pred hišo nastal globok usek. Da so lahko dostopali v hišo, so uporabili stolpnice, ki so ostale od podrtega marofa in so bile ravno prav dolge. V hiši sta takrat živela le še Ivana Pevec in njen najmlajši sin Rudi (ter dve deklici, ki ju je Ivana vzela k sebi zaradi neurejenih družinskih razmer). Miroslav Pevec je umrl leta 1948 (naredil je samomor), istega leta pa je v nesreči umrla tudi njegova hči Anica. Sin Miroslav (Slavko) se je odselil v Ljubljano, sin Ivan pa je takrat že stanoval pri dekletu v Velenju.

Ivan Pevec se zadnjih dni bivanja svoje mame in brata v Pleterjah takole spominja:³¹

»Razpoke pred našo hišo so postajale vse večje in pravni referent rudnika Koren je zavlačeval, da bi se mama in Rudi

³¹ Ivan Pevec, *Življenje je kot reka* (Velenje, 2008).

izselila iz podirajoče se hiše. Uprava rudnika je dobila uradno zahtevo od tajništva za notranje zadeve občine Velenje, da ni več varno bivati v hiši in da ju morajo takoj preseliti. V nekaj dneh so odgovorni na rudniku našli zanju trisobno stanovanje na Jenkovi 5.«

Zaključek

Takšnih in podobnih zgodb je bilo toliko kot hiš v Pleterjah. Žalostnih in mučnih. Večina zadnjih prebivalcev Pleterij jih je že odnesla v grob.

Gledano z današnje perspektive, ljudem najbrž ni bilo najhuje oditi v nov dom (vsaj ne mlajšim, ki so jim vseč spremembe). Gotovo pa so se čutili še dodatno prizadeti in brezpravi ob dejstvu, da so bile vse sile odgovornih in oblastnih organov usmerjene v izgradnjo mesta, v katerega so, bodimo poštene, prihajali večinoma ljudje od drugod. Za domačine, ki so stoletja obdelovali zemljo v tej dolini, pa ni bilo dovolj posluha in včasih tudi ne prostora.

S potopom Pleterij in drugih zaselkov, predvsem pa nekdanjega središča vasi Škale, je za vedno izginil pomemben del naše dediščine. V časih, ko se je bilo treba boriti za streho nad glavo, so najbrž le redki lahko pomislili na to, marsičesa pa tudi realno ni bilo možno fizično ohraniti. Upanja je čedalje manj, morda pa se vendarle še kaj najde ... Če ne v materialni obliki, pa vsaj v besedi.

V društvu REVIVAS Škale si bomo iz drobcev spominov še naprej prizadevali sestaviti čim bolj avtentično podobo potopljenih delov vasi.

Slika 6: Oremuževa domačija – spredaj razvaline gospodarskega poslopja, zadaj kozolec in hiša (original hrani Jože Kovač)

Miran Aplinc

Miran Aplinc je kustos Muzej usnjarstva na Slovenskem, enota Muzeja Velenje. Zanima ga raziskovalno delo, že nekaj let raziskuje lokalno zgodovino Šoštanja in Šaleške doline v povezavi z gospodarstvom, industrijsko dediščino in nosilci razvoja v tem času. Tudi sicer ga zanima povezava zgodovine in tehnične kulturne dediščine, pri čemer je Šoštanj v okviru industrializirane Šaleške doline in širše zelo zanimiv. Zaradi aktivnega raziskovalnega dela je leta 2003 sodeloval v iniciativnem odboru za ohranitev tehniške kulturne dediščine bivše Tovarne usnja Šoštanj, ki je deloval pod okriljem Zavoda za kulturo Šoštanj. Nova spoznanja je večkrat objavljajl v lokalnem časopisju, Časopisu za zgodovino in narodopisje in v celjski Zgodovini za vse. Leta 2005 je napisal samostojno monografijo z naslovom Vošnjaki industrialci iz Šoštanja. V letu 2005 je preko Zavoda za kulturo Šoštanj aktivno sodeloval tudi v Projektni skupini za ustanovitev Muzeja usnjarstva Slovenije z nalogo zbiranja premične kulturne dediščine s področja usnjarstva. Delo je koordiniral Tehniški muzej Slovenije. Rezultat skupnega dela projektne skupine je publikacija Vsebinske zasnove muzeja usnjarstva Slovenije.

Od leta 2011 je predsednik Šaleškega muzejskega in zgodovinskega društva, v okviru katerega pripravljajo predavanja in druge dejavnosti. Je avtor znanstvene monografije Letalstvo v Šaleški dolini, ki je izšla 2016.

Pod mentorstvom izr. prof. dr. Andreja Studena je leta 2017 na FF Univerze v Ljubljani uspešno zagovarjal doktorsko disertacijo z naslovom Gospodarski in socialni razvoj Šoštanja od konca 19. stoletja do 2. svetovne vojne in s tem pridobil naziv doktorja znanosti.

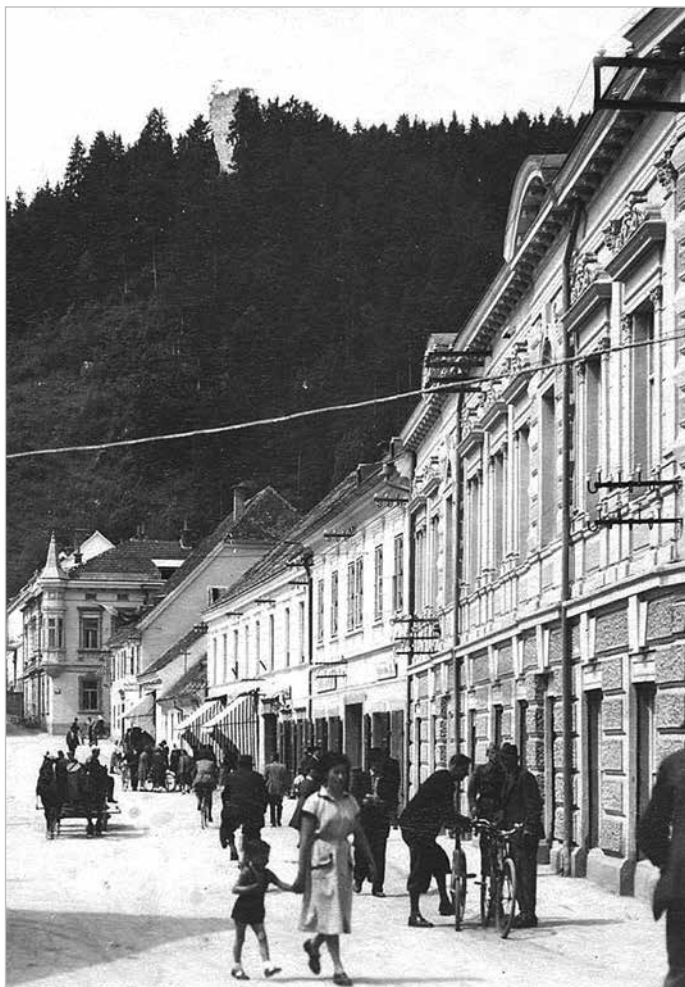
OD HIŠNIH ŠTEVILK DO ULIC IN TRGOV V ŠOŠTANJU

Povzetek

Ob spoznavanju mesta ne moremo mimo njegove preteklosti in značaja, ki mu je dan. Mestne ulice, trgi, zelene površine in javni prostori predstavljajo njegovo preteklost in življenje. Njegovi predvsem starejši prebivalci še znajo povedati, da je Šoštanj mesto z vonjem po usnju. Vendar se danes po ukinitvi industrijske proizvodnje usnja ta značaj ne čuti več, vse bolj pa prihajajo do izraza novi dejavniki. Prometne poti odražajo prostor, krajevna imena, zgodovinske dogodke, osebnosti itn. Razlogov, zakaj so bili izbrani, ne poznamo, kljub temu pa nam danes omogočajo orientacijo za gibanje po mestu, pošti pa pregledno dostavo pošilk.

Poimenovanje šoštanjskih ulic zajema prvotno numeracijo: prvo poimenovanje leta 1931, preimenovanje v času okupacije in vnovično poimenovanje leta 1953 ter spremembe do današnjega časa. Vrednotenje dosedanje prakse poimenovanja ima namen oceniti stanje, torej kako načini poimenovanja predstavljajo našo preteklost in sedanost, povezanost mesta v širšem prostoru.

Od druge polovice 19. stoletja je bil Šoštanj gospodarsko in upravno središče Šaleške doline. V dvajsetem stoletju je z razvojem premogovništva in splošno industrializacijo omenjeno vlogo vse bolj prevzemalo in končno prevzelo Velenje. Razvoj se je ustavil in mesto je zaradi intenzivnega razvoja

Šoštanjski glavni trg v času med obema svetovnima vojnama

premogovništva izgubljalo prostor in z njim ulice in stavbe. Ta trend je bil zaustavljen šele pred nekaj leti. S podelitvijo mestnih pravic leta 1911 so v Šoštanju prvič nastali pogoji, ki so omogočali poimenovanje ulic in trgov, vendar se je to zgodilo šele dvajset let kasneje. Leta 1931, v času gospodarske krize

in županovanja dr. Frana Mayerja, je uspela izgradnja prvega javnega vodovoda, ob tem pa je prišlo tudi do prvega poimenovanja ulic in trgov. Imena so bila izbrana po pomembnih osebnostih slovenske, jugoslovanske in kulturne zgodovine, ki so bila med okupacijo spremenjena. Po koncu 2. svetovne vojne so bila nekatera poimenovanja izbrana po padlih borcih partizanskega gibanja, revolucionarjih, komunistih in narodnih herojih. Poimenovanja so se z nekaterimi spremembami ohranila vse do danes.

Ledinska imena

V vsakem naselju je prebivalstvo poimenovalo območja in komunikacije s posebnimi imeni. Nekatera poimenovanja imajo osnovo v značilnostih, legi, osebnostih, pomembnih objektih, rokodelcih itn. Vse do dvajsetega stoletja je bilo poimenovanje trških predelov v domeni prebivalstva. Od tod izhajajo najstarejša ledinska imena.

Kakor drugod na Slovenskem, je imel tudi trg Šoštanj predele, ki so imeli posebno poimenovanje, vendar je trško ozemlje obsegalo širše območje kot sam trg. Po Hriberniku je leta 1575 trško ozemlje potekalo med črto od Zorka preko izliva Topolšice (Toplice), Sraleta, preko vrhov Široko in Gorice do Velunje ter od tod preko Lokovice spet do Zorka. Ozemlje je bilo označeno z mejniki, ki so imeli tri črke GMS (Gemeinde Markt Schoenstein). O trškem ozemlju je v župnijsko kroniko 1872 Lavrencij Vošnjak zapisal, da so pred 1848 obhod opravili vsako sedmo leto na 1. maja. S tem namenom so se iz trga odpravili sodnik in asistenca z zastavo in helebardo do Podhrastnika (prvi mejnik), mimo Sraleta in Poštajnerja v Ravne (drugi mejnik), skozi kovačnico marovškega kovača, mimo Lepa in skozi gozd pod Plešejem (tretji mejnik), v Družmirje pri Miklavu (četrti mejnik) in naprej čez Tamšetov travnik do Pake (peti mejnik). Pot so nadaljevali proti Klancjurju, Hlišu, Ostrožniku, Vrhovniku, Pušniku in v Penk, vse do Podhrastnikovega kozolca, kjer jih je čakalo okrepčilo. Trško ozemlje je bilo večje, kot je bilo ozemlje

občine v drugi polovici 19. stoletja (181 hektarov) in večje od ozemlja katastrske občine (282 hektarov).¹

Znano ledinsko ime zunaj ožjega trga je **Tičnica**, kjer je bila v začetku 20. stoletja postavljena ubožna hiša. Manj znano ime je **Kopčnik** (Skopšnik), to je predel na levi strani Pake, na katerem je bila usnjarna. Zunaj trga proti severu je območje imenovano **Metleče**, ki je to poimenovanje ohranilo vse do danes. **Ograja** je bilo območje zunaj ožjega trga od Metleč v smeri proti Goricam, kjer so tržani pasli živino. Pašniki so bili ograjeni, zato je bila po teh ograjah poimenovana tudi nekdanja gostilna Ograjšek. Ledinsko ime **Gorica** priča o legi vinogradov na pobočju Goric v preteklosti.² Pod Goricami s severozahodne strani ob cesti proti Ravnam so bile **Gavge**, kjer naj bi po izročilu stale trške vislice. To trditev potrjuje označba na karti jožefinskega vojaškega zemljevida.³ Območje pod cerkvijo sv. Mohorja in Fortunata je imelo ime **Hof**, naprej pod hribom je bila **Podhoja**, tako pa je bil poimenovan tudi hrib. **Pušnik** je kmetija na hribu Lokovica nad sotesko Penk, mimo katere je vodila trška meja.⁴ **Reber** je bil hrib proti Lokovici,⁵ danes poimenovan tudi Vrhovnikov hrib. Na vojaškem zemljevidu pa je bila Reber konec 18. stoletja imenovana kot **Rudo**. Na ravninskem delu najdemo zapis **Schmelz Hütten**, kar predstavlja topilnico. Drugih

¹ Hribernik, Franc, in Ravnikar, Tone (ur., avtor dodatnega besedila): Mesto Šoštanj – zgodovinski opis. Šoštanj: Občina Šoštanj, 1998, str. 173–175.

² Hribernik, Mesto Šoštanj – zgodovinski opis, str. 164.

³ Grabnar, Marija in Rajšp, Vincenc: Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787, Karte, 5. zvezek. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti in Arhivi Republike Slovenije, 1999, sekcija 163; Grabnar, Marija, in Rajšp, Vincenc: Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787, Opisi, 5. zvezek. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti in Arhivi Republike Slovenije, 1999, sekcija 163, str. 41–60.

⁴ Hribernik, Mesto Šoštanj – zgodovinski opis, str. 173–175.

⁵ SI_ARS, Zbirka kart in zemljevidov, franciscejski kataster Šoštanj, 1825; Hribernik, Mesto Šoštanj – zgodovinski opis, str. 164.

podatkov o tem ni najti.⁶ **Polje** je bilo območje na desnem bregu Pake vse do kasneje zgrajene železniške postaje.⁷ Predel na desnem bregu Pake pred trgom je imel ime **Prode** (Kajuhov dom), območje ob Paki pa **Pobrežje**,⁸ predel na levi strani Pake, kjer je danes elektrarna, pa **Loke** (Kurje Loke).⁹ **Sejmišče** je predel, kjer je bil nekdaj znameniti šoštanjski bazen in zdravstveni dom. Eno od starejših poimenovanj je tudi **Studenice**, ki ga spoznamo v kupnem pismu leta 1788, v katerem je omenjeno, da je Josip Woschnak od Bartolomeja Toterja kupil posest s hišo z inventarjem, delavnico in usnjarskim jusom na Studenicah.¹⁰ Danes tega poimenovanja ni več, predvidoma pa je bil to predel ob Paki, kjer je bila kasneje usnjarna. Druga možnost pa je predel ob potoku, ki priteče iz pobočja hriba pod Pustim gradom in je še danes poimenovan Studenec, saj naj bi ob pomanjkanju ponujal stalen vir hladne vode. Ob tem potoku je bila tudi ena od obeh usnjarskih delavnic (Toter).

Pomemben mejnik v razvoju trga Šoštanj (mestnega jedra) je bil prav gotovo požar leta 1734, ki je upepelil šoštanjsko graščino Amsthaus.¹¹ Požar je prisilil njene prebivalce, da so se preselili v nekdanjo kaščo, imenovano Thurn.

Posledice požara so bile tako hude, da se je s tem pričela preusmeritev trškega razvoja. Že od začetka 19. stoletja je bilo

⁶ Grabnar, Rajšp, Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787, Karte, 5. zvezek, sekcija 163; Grabnar, Rajšp, Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787, Opisi, 5. zvezek, sekcija 163, str. 41–60.

⁷ SI_ARS, Zbirka kart in zemljevidov, franciscejski kataster Šoštanj, 1825; Hribernik, Mesto Šoštanj – zgodovinski opis, str. 164.

⁸ MV, Zalar, Spomini na preteklo dobo, 1. zv., str. 82–83.

⁹ SI_ARS, Zbirka kart in zemljevidov, franciscejski kataster Šoštanj, 1825; Hribernik, Mesto Šoštanj – zgodovinski opis, str. 164.

¹⁰ SI_ZAC, Družina Woschnagg, AŠ 1, Kupno pismo 14. februar 1788.

¹¹ Hribernik, Mesto Šoštanj – zgodovinski opis; Koren Božiček, Milena: Umjetnostnozgodovinski oris mestnega jedra in ostalih objektov v Šoštanju. V: Ravnikar, Tone (ur.): Prispevki k zgodovini Šaleške doline. Šaleški razgledi 2. Titovo Velenje: Kulturni center Ivan Napotnik, 1989, str. 134–169, 134–142.

težišče razvoja naselbine preneseno na stavbni črti objektov od nekdanjega prostranega graščinskega dvorišča. Ob tržnem prostoru so bile nanizane pomembnejše trške stavbe. Sredi trga je vsaj že sredi 18. stoletja nastala stavba magistrata, povezana v strnjeno pozidan niz hiš. Podoben niz hiš je nastal tudi na nasprotni strani trga. Prostornost trga je kasneje omogočila gradnjo reprezentančnih trških hiš, sodišča, davkarije in pošte, kar je deloma vidno na Kaiserjevi suiti iz srede 19. stoletja.¹² Iz enovitosti trških stavb sta na dvignjenem mestu izstopali grajska stavba in cerkev sv. Mohorja in Fortunata. Prometne razmere so trgu narekovale manjše število cest in poti, tržne razmere pa položaj trga, najvažnejšega dela srednjeveškega trga. Zaradi zahtev varnosti je bil trg v celoti obzidan, vendar se njegov obseg ni spreminjal vse do konca 18. stoletja, ko je obzidje začelo izginjati. Znotraj trga so bila na praznih površinah oblikovana dvorišča. Hišne meje so potekale vzdolž gospodarskih površin. Razporeditev obrtnih dejavnosti v trgu je bila praktična glede na dejavnost.¹³ Obrtno in trgovsko poslovanje je prioriteto postavljalo vsakdanje pridobivanje življenjskih dobrin v dvorišča in kasnejše vrtove.¹⁴ Prečna slemenitev stavb je bila presežena in je potekala vzporedno s trgov ali ulico.¹⁵

Glavni trg je imel sramotilni steber še vse do leta 1857, ko je bil odstranjen in predelan v portalna stebra kapla-

¹² Kaiser, Joseph Franz: Litografirane podobe slovenještajerskih mest, trgov in dvorcev (Stara Kaiserjeva suita 1824–1833). Maribor: Umetniški kabinet Primož Premzl, 1999; Curk, Trgi in mesta na slovenskem Štajerskem, str. 223–230.

¹³ Stopar, Ivan: Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji, med Solčavskim in Kobanskim: občine Mozirje, Velenje, Slovenj Gradec, Ravne, Maribor – Ruše. 4. knjiga, Ljubljana: Viharnik: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1993, str. 75–78.

¹⁴ Curk, Jože: Delež italijanskih gradbenikov na Štajerskem v 16. in 17. stoletju. V: Zbornik za umetnostno zgodovino. Nova vrsta, l. 7 (1965), str. 37–72, str. 58.

¹⁵ Avguštin, Cene: K problematiki meščanske stanovanjske kulture v 16. in 17. stoletju na Gorenjskem. V: Zbornik za umetnostno zgodovino. Nova vrsta, l. 7 (1965), str. 93–106, 94.

nije pri župnišču sv. Mihaela.¹⁶ Sredi trga je bil na mestu, do koder je segla voda po hudi poplavi v 80. letih 19. stoletja, postavljen zidan križ.¹⁷ Na jožefinskem vojaškem zemljevidu (1763–1787) in kasnejšem Franciscejskem katastru (1825) na tem mestu ni zapisa o podobnem znamenju.¹⁸ Od konca 19. stoletja je bil po vzoru drugih mest v trškem prostoru postavljen kip Marije. V zvezi z njim je bilo v preteklosti precej nejasnosti in interpretacij tudi v kolektivnem spominu. Po Francu Hriberniku je reka Paka oktobra leta 1887 po štirinajstdnevnih nalivih močno narasla, tako da je bil promet med Družmirjem in Šoštanjem za več dni zaustavljen in je bilo mogoče priti v trg le s čolnom in na konju. Voda je napravila veliko škode, saj je v spodnjem delu trga tekla skozi okna hiš. Po poplavi naj bi na mestu, do kamor je segala voda, postavili kip Marije, ki naj bi varovala trg pred podobnimi ujmami.¹⁹ To mnenje je prevladovalo vse 20. stoletje. Postavitev kipa je povezana z drugim prav tako pomembnim dogodkom, ki ga navajamo v nadaljevanju. Ob birmi 14. junija 1892 je bil na mestu starega, zidanega in menda že poškodovanega križa postavljen nov kip Marije, stoječ na stebru in kvadratnem podstavku,²⁰ na katerem je bil napis »Zur Ehre Gottes gewidmet von Franz und Maria Woschnagg 1892.«²¹ Marijin kip

¹⁶ Hribernik, Mesto Šoštanj – zgodovinski opis, str. 176–177.

¹⁷ Südsteierische Post. Schönstein, l. 12, 2. julij 1892, št. 62, str. 2.

¹⁸ SI_ARS, Zbirka kart in zemljevidov, franciscejski kataster Šoštanj, 1825; Grabnar in Rajšp, Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787, Opisi, 5. zvezek, str. 45–46. Primerjava.

¹⁹ Hribernik, Mesto Šoštanj – zgodovinski opis, str. 201.

²⁰ Südsteierische Post. Schönstein, l. 12, 2. julij 1892, št. 62, str. 2. Marijin kip, postavljen na steber, je ob tej priložnosti doniral tovarnar Franz Woschnagg in žena Marija.

²¹ Domovina. Iz Šoštanja l. 2, 2. julij 1892, št. 34, str. 147. Iz finega marmorja izdelani okrasni steber z Materjo božjo, tako imenovani »Woschnaggov steber«, ki ga je tovarnar g. Woschnagg dal postaviti na svoje stroške. Avtor članka je zapisal, da je doniral dva tisočaka v čast Bogu in Materi božji, o čemer priča napis.

je izdelala delavnica graškega kamnoseka Franza Greina.²²

Franciscejski kataster

V drugi polovici 18. stoletja so deželo zaradi boljše uprave razdelili na okrožja – kresije,²³ ki so imela upravno in sodno funkcijo, znotraj pa so delovali tudi zemljiški uradi. V franciscejskem katastru so na karti vpisane tudi hišne številke.²⁴

V duhu razsvetljenstva in modernizacije habsburških dednih dežel je bil prvi poskus narejen s *terezijanskim katastrom*, ki pa je bil samo popis zemljišč in je določal davčno odmero zelo pavšalno, ne glede na njihov obseg, kvaliteto in donosnost. Zaradi neobjektivnosti terezijanskega katastra, ki je še vedno ločeval dominikalno in rustikalno zemljo, je Jožef II. s patentom ukazal uvedbo enotnega davčnega sistema.²⁵ Glavna pridobitev jožefinskega katastra, ki je bil izdelan v štirih letih, je bila vzpostavitev katastrskih občin kot temeljnih davčnih enot, zemljišča so bila izmerjena na terenu in natančneje razdeljena po namembnosti in donosu, ne glede na osebo, po načelu splošne in enake obdavčitve. Na čelu katastrske občine je bil župan (Richter, Oberrichter) in tudi odbori, ki so predstavljali prvi zametek avtonomne občinske uprave.²⁶

²² Poles, Rok: Internetno brskanje. V: List: revija za kulturna in druga vprašanja občine Šoštanj in širše – Kulturni listi, leto XXI, št. 18, september 2016, str. 14. Povzeto po Grazer Volksblatt, 16. julij 1893, priloga.

²³ Štajeska je bila deljena med Mariborsko in Celjsko kresijo.

²⁴ SI_ARS, Zbirka kart in zemljevidov, franciscejski kataster Šoštanj, 1825.

²⁵ Patent Jožefa II. 1785. Sledila je katastrska izmera celotne monarhije. Rezultat: jožefinski kataster.

²⁶ Korošec, Branko: Naš prostor v času in projekciji, Geodetski zavod SR Slovenije, Ljubljana 1979, str. 149. Mestne odbore je pod nadzorom kresijskega organa izvolil magistrat, ki pa so ga lahko sestavljali oni s potrebnimi kvalifikacijami.

Pomemben vir podatkov predstavljajo jožefinski vojaški zemljevidi,²⁷ ki kot prvi zemljevidi ozemlja na Slovenskem vendarle prinašajo le osnovne podatke. Splošna podoba Šoštanja prikazuje trg in okoliško povsem agrarno in gozdno pokrajino. Mostovi in ceste so opisani zaradi premikov vojaštva, ki bi jih lahko nastanili v trdne hiše, opisane kot hiše v trgu. Posebno težavo predstavljajo tudi nedosledno zapisana zemljepisna imena.²⁸

Franc I. je po modificiranem davčnem sistemu Leopolda II. želel skupen in stabilen katastrski sistem, kot je bil to pred tem že namen Jožefa II. Dela so začeli leta 1810. Franciscejski kataster je bil izdelan po temeljiti pripravi, zato je tudi najbolj dodelan in predstavlja izjemen rezultat takratnega avstrijskega zemljemerstva.²⁹ Mape so davčni dokument z natančno vrisanimi mejami katastrskih občin, stavbnih in zemljiških parcel in ne predstavljajo konfiguracije zemljišča, kljub temu pa so vrisane ceste, stavbe, cerkve in pokopališča itn. V barvnih mapah so z barvami kategorizirane stavbe, ceste, zemljišča itd. Po legendi zidano hišo predstavlja karmin rdeča barva, lesena je bila obarvana rumeno, stavbišča, na katerih so stale stavbe, so označene s črnimi številkami, zemljiške parcele pa z rdečimi številkami. Nadalje so bili travniki označeni z zeleno, vrtovi s temno zeleno, njive z rumeno, gozdne površine pa s temno sivo barvo. Geografska imena so zapisana v deželni jeziku (ledinska imena). Ohranjena so imena davčnih zavezancev, imena zemljišč, naselij, hribov, vod, pokrajine, cest, znamenj. Spremembe so kasneje vna-

²⁷ Po ukazu Marije Terezije 1763, vendar je poimenovan po Jožefu II., ki je od 1765 prevzel vodstvo nad vojsko. Zemljevide so risali vojaški kartografi.

²⁸ Grabnar, Rajšp: Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787, Karte, 5. zvezek, sekcija 163; Grabnar, Rajšp, Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787, Opisi, 5. zvezek, sekcija 163, str. 41–60.

²⁹ Kataster je urejen po deželah, kresijah in leta 1785 določenih katastrskih občinah. Sestavljen je iz dveh delov: opisni z zapisniki in sezname posestnikov, popisi dohodkov zemljiških parcel, opisom mej katastrske občine itn. Drugi del je grafični in vsebuje katastrske mape, kopije map, skice in mape s kasnejšimi popravki.

šali v rektifikacijske mape. Katastrske občine so bile osnova upravne občine, uveljavljene po letu 1848.

Franciscejski kataster je bil za Štajersko izdelan v letih med 1818–1828 in je začel veljati 1847.³⁰ Leta 1829 je bila ukinjena Dvorna komisija in oblast je prevzela Centralna direkcija za katastrsko izmero do leta 1848, ko je bil kataster pridružen oddelku za davke v okviru Ministrstva za finance in 1865 pod Generalno direkcijo za zemljiški kataster. V naslednjih letih so bile izvedene reambulacije, vendar, kot bomo videli v nadaljevanju, hišnih številk niso spreminjali.³¹

Seznama hišnih številk po prvem hišnem številčenju 1770/71,³² to je dodelitvi konskripcijskih številk, ni najti, zato se moramo zanašati na dosegljive podatke. Glede na franciscejski kataster iz leta 1825 in kasnejše posodobitve, zapisnike duš, Janischev *Leksikon Štajerske*,³³ Schmutzov *Leksikon Štajerske* in uradna štetja prebivalstva³⁴ v Habsbur-

³⁰ Patent Franca I., 23. decembra 1817.

³¹ Vilfan, Sergej: Pravna zgodovina Slovencev od naselitve do zloma stare Jugoslavije, Ljubljana 1961, str. 371–380; Golec: Zemljiški katastri 18. in 19. stoletja kot vir za stavbno, gradbeno in urbanistično zgodovino slovenskega ozemlja. V: Arhivi, 33, 2010, št. 2, str. 339–396, 366.

³² Golec: Zemljiški katastri 18. in 19. stoletja kot vir za stavbno, gradbeno in urbanistično zgodovino slovenskega ozemlja, str. 347.

³³ Janisch, Topographisch-statistisches Lexikon von Steiermark. Bd. 3, str. 848–851; Studen, Andrej: Moderni Avstrijski popisi prebivalstva 1857–1910. V: Šterbenc Svetina, Barbara (ur.), Kolenc, Petra (ur.), Godeša, Matija (ur.): Zgodovinski pogledi na zadnje državno ljudsko štetje v avstrijskem Primorju 1910. Ljubljana: Založba ZRC, 2012, str. 25–36, 29; Studen, Andrej: Uvedba modernih popisov prebivalstva. V: Cvirn, Janez (ur.): Slovenska kronika XIX. stoletja. Knj. 1: 1800–1860. Ljubljana: Nova revija, 2001, str. 443–444, 443.

³⁴ Orts-Repertorium des Herzogthumes Steiermark auf Grundlage der Volkszählung vom 31. 12. 1869 bearbeitet. Graz: k. k. statistischen Central-Commission, 1872, str. 128–131; Obširen imenik krajev na Štajerskem. Wien: c. kr. Statistična centralna komisija, 1883, str. 256–259; Janisch, Topographisch-statistisches Lexikon von Steiermark. Bd. 3, str. 848–851; Specijalni repertorij krajev na Štajerskem: na novo predelan po rezultatih popisa ljudstva dne 31. decembra 1890. Wien: c. kr. Centralna statistična komisija, 1893, str. 358–363; Gemeinden Ortschaften Derzeichnik, Obersteiermark III. Graz: 1900; Specijalni krajevni repertorij avstrijskih dežel, ▶

ški monarhiji, je mogoče rekonstruirati prvotno numeracijo hišnih številka za Šoštanj. Kataster je sestavljal grafični del in spisni del, ki je vseboval abecedni seznam lastnikov zemljišč, izkaz rabe zemljišč, opis meje, seznam stavbnih parcel in seznam zemljiških parcel. Za raziskavo sta zanimiva grafični del in pisni del (*Bauparcellen Protokoll der Gemeinde Schönstein, Bezirk Schönstein*), saj vsebujeta podatke o hišnih številkah.³⁵

Leta 1822 je bilo v trgu Šoštanj 78 hiš in 424 prebivalcev.³⁶ Po zapisniku duš je imela Graščina Thurn številko 1 (Dominium Schönstein), Arresthaus pa številko 2, ki so jima sledile ostale številke v katastrski občini.³⁷ Primerjava s franciscejskim katastrom 1825 kaže, da je bila večina zidanih stavb v Glavnem trgu (Hauptplatz 755/1), ki so ga, gledano od mosta iz spodnjega dela trga, na levi obkrožale hiše št. 43 (Johan Cehner), št. 22 (Anton Eder), št. 21 (Johann Schwarz), št. 20 (Franz Mörtl), št. 19 (Magistrat, stavbna št. 88), št. 18 (Anamarija Leeb), št. 17 (Johan Tausen), št. 16 (Anton Sholn), št. 15 (Wolf) in št. 14 (Franz Schwab) v zgornjem delu trga. Na desni strani trga so bile hiše številčene iz zgornjega dela trga vogalna hiša št. 62 (Benedikt Mesner), št. 61 (Franz Mesner), št. 60 (Franz Schmid), št. 59 (Franz Schmid), št. 58 (Johann Totter), št. 57 (Johann Valenzi), št. 55 (Franz Tlaker), št. 54 (Mihael Woschnak) in št. 108 (Gemeinde) v spodnjem delu trga pri lesenem mostu čez Pako.

Stavbne parcele so bile oštevilčene v črni barvi. Med stavbami v trgu izstopa št. 19 (trški magistrat), v karti obar-

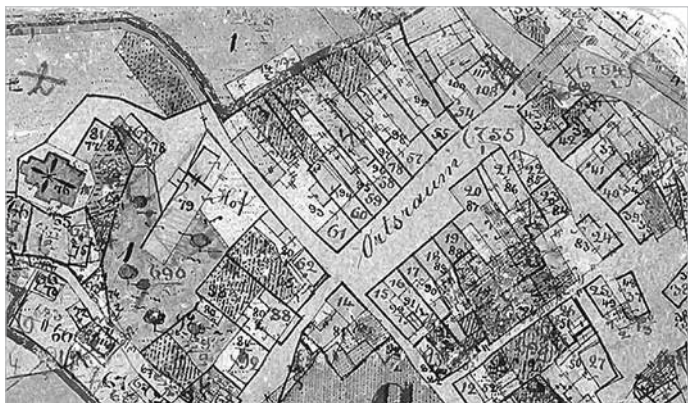
► izdelan na osnovi ljudskega štetja z dne 31. 12. 1910. IV. Štajersko. Dunaj: c. kr. Statistična centralna komisija, 1918, str. 141–143; Vorläufige Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1910 in den im Reichsrath vertretenen Königreichen und Ländern. Brünn: k. k. Statistischen Zentralkommission, 1911, str. 27; Glej tudi: Vogeltnik, Prebivalstvo LR Slovenije: Prebivalstvo po naseljih v razdobju 1869–1953.

³⁵ SI_AS 177/C/R/C411/g/E01 in E02; SI AS 177/C/F/C411/s/PT.

³⁶ Schmutz, Historisch Topografisches Lexikon von Steyermark, III. Theil, str. 250, 251, 510, 511.

³⁷ SI_ŠAM, Status Animarum 1846–1852, 1869–1878, 1889–1915, 1916–1924.

van z močnejšo karminsko rdečo barvo, s katero so označevali pomembnejše upravne oziroma javne stavbe. Zunaj jedra je bila z močnejšo karminsko rdečo barvo obarvana cerkev sv. Mohorja in Fortunata št. 7 (Kirche) in št. 81 (Pharre – vemo, da je bila na tem mestu kaplanija). Vse omenjene stavbe so bile zidane, pročelja hiš v trgu so bila poudarjena z močnejšo črto. Za omenjenimi trškimi hišami so bile zemljiške parcele, ki so bile označene s številko rdeče barve. Traviške površine so bile obarvane svetlo zeleno, vrtovi pa s temnejšo zeleno barvo. Na teh zemljiščih so večinoma stala lesena gospodarska poslopja, obarvana z rumeno barvo in niso bila številčena. Lesene hiše zunaj trškega jedra, ki pa so bile obarvane rumeno, so bile številčene po zaporedju.³⁸

Slika 1: Šoštanj 1875 z vpisanimi hišnimi številkami³⁹

Upravne spremembe po letu 1848

Z letom 1848 je prišlo do zemljiške odveze. Tudi za občino je nastopilo novo obdobje, saj je bil leto kasneje izdan nov občinski zakon, po katerem so bile občine podrejene dr-

³⁸ ARS_SI, franciscejski kataster 1825 za Šoštanj, C206A03.

³⁹ Geodetska uprava Velenje, kataster Šoštanj/ZKN_2880/0959_0006.djvu (1875).

žavi in ne več gosposki. Občina Šoštanj je bila ustanovljena iz katastrskih občin Gaberke, Lokovica, Ravne, Družmirje in Šoštanj. Spadala je pod okrajno glavarstvo Slovenj Gradec, sodni okraj Šoštanj. Definitivni občinski zakon je bil sprejet 2. maja 1864. S tem zakonom je dobila občina pooblastila in dolžnosti do nadrejene oblasti.⁴⁰

Nekaj let kasneje, 25. septembra leta 1880, je postala Občina Šoštanj samostojna kot Občina trg Šoštanj in ločena od Občine Šoštanj okolica, v katero so spadale katastrske občine Družmirje, Ravne in Lokovica. Leta 1911 je trg Šoštanj dobil mestne pravice. Enajstega oktobra leta 1937 je prišlo do združitve Občine Šoštanj mesto in Občine Šoštanj okolica v enotno Občino Šoštanj.⁴¹

Slika 2: Franciscejski kataster 1825⁴²

⁴⁰ Hribernik, Mesto Šoštanj – zgodovinski opis, str. 177.

⁴¹ Hribernik, Mesto Šoštanj – zgodovinski opis, str. 177 in 260–263; Krajevni leksikon Dravske banovine, str. 552–557. Leta 1937 je občina Šoštanj okolica štela 2.327 prebivalcev, 409 hiš, 310 posesti, 170 koč in 9 najemnikov. Občina Topolšica je imela leta 1937, 2.752 prebivalcev, 441 hiš, 254 posesti, 110 koč, 37 najemnikov. Vanjo so spadale Bele Vode, Zavodnje, Šentvid, Skorno, Florjan in Topolšica.

⁴² ARS_SI, franciscejski kataster 1825 za Šoštanj, C206A03.

Za Šoštanj so značilna tri območja, ki kažejo različno poselitveno strukturo. Prvo je območje starega trškega jedra, kjer so bili v preteklosti naseljeni premožni tržani. Drugo je območje naselij Gorice in Metleče z mešano strukturo domov uslužbencev in delavcev. Tretje območje pa je vzhodno od starega jedra, kjer so med obrtniškim in kmečkim prebivalstvom nastali tudi delavski domovi.

Na sliki 2 je dobro viden vodni kanal, po katerem je voda iz Pake tekla do Brišnikove žage (hišna št. 44) in nazaj. Čez območje, imenovano Prode, je bila speljana pot z mostom. Ob koncu 19. stoletja je Franc Rajšter nad zavojem vodnega kanala zgradil hotel Avstrija in spremne objekte, ki jih je imenoval Vila Prode. Ob kanalu je nastalo perišče, ledenica itn.⁴³

Upravne funkcije trga in kasneje mesta Šoštanj so vse do 20. stoletja večinoma ostale na levem bregu reke Pake (sedež Občine Šoštanj mesto). Desni breg Pake je bil v lasti tržanov iz trga, kjer so kljub obrtni dejavnosti obdelovali tudi zemljo. Vse bolj pa je služil stanovanjski funkciji, rekreaciji in šolam. Upravni objekti zunaj jedra so bili sodišče, zgrajeno konec 19. stoletja, železniška postaja in avtobusna postaja s cestno obvoznico. Po 2. svetovni vojni se je poselitvena struktura spremenila. Največ sprememb v socialni strukturi je doživelo staro mestno jedro,⁴⁴ iz katerega se je moralo izseliti predvsem meščanstvo. Tako je nekaj hiš ostalo v zasebni lasti, spet druge pa so pripadle občini oziroma podjetjem, ki so v hišah uredila stanovanja za svoje delavce.

Trg Šoštanj je dobil možnost razvoja od srede 19. stoletja, s tem pa se je povečalo število prebivalstva in število hiš. Tako je bilo leta 1869 v Šoštanju 108 hiš in 642 prebivalcev, leta 1910 pa je bilo že 1257 prebivalcev in 195 hiš.⁴⁵ Stari aritmetični način številčenja hiš po katastrskih občinah ni več ustrezal času, saj je postal nepregleden in ni dajal možnosti

⁴³ MV, Zalar, Spomini na preteklo dobo, 1. zv., str. 82–83.

⁴⁴ ZVKD, OE Celje, Strokovne podlage za razglasitev kulturnih spomenikov v občini Šoštanj, 2005.

⁴⁵ Vogeltnik, Dolfe: Prebivalstvo LR Slovenije: Prebivalstvo po naseljih v razdobju 1869–1953. 1. knjiga, Ljubljana: RSS, 1961, tipkopis.

za potrebno krajevno orientacijo.⁴⁶ Povečanje cestnega in železniškega prometa in širitev mesta sta zahtevala od oblasti ureditev, vendar ob pregledu katastrov 1875 in 1905 sprememb v tej smeri ni najti.⁴⁷ V desetletjih pred 1. svetovno vojno je namreč še vedno veljala odločba o zemljiški davčni reformi iz leta 1869, ki sprememb v tem ni prinesla. Kot je že bilo zapisano, tudi ob podelitvi mestnih pravic leta 1911 ni prišlo do poimenovanja ulic. Sledila je 1. svetovna vojna in vzpostavitev nove državne tvorbe, Kraljevine SHS. Ob koncu vojne so originalne mapne liste za mariborsko, celjsko in ptujsko okrožje ostale v Gradcu in niso bile vrnjene. Do sprejetja novega enotnega zakona o neposrednih davkih leta 1929⁴⁸ je ostal v veljavi kataster iz leta 1869. Nov kataster je bil vzpostavljen leta 1940.⁴⁹

Ustanovitev nove države je dala pobudo za spremembe in novo usmeritev pri uličnem imenovanju v mestih, kot je Ljubljana. Odpravljeni so bili nekateri dinastični nazivi in uveljavljeni tisti, ki so ustrezali novim političnim razmeram. Vendar so tudi pri tem uveljavljali nova splošna načela (1923), po katerih naj bi se uveljavljala le ljubljanska in slovenska zgodovina (znanstveniki, umetniki in drugi kulturni delavci), stara imena pa se naj ne bi spreminjala itn.⁵⁰

Poglejmo, kako je bilo v Šoštanju. Virov, ki vsebujejo podatke o številčenju hiš, po 1. svetovni vojni, ni najti prav veliko. Natančno izdelan franciscejski kataster je bil v modificirani obliki v uporabi še dolgo v 20. stoletje. Spremembe so dodajali kar v karto, »dopolnjevanje pa ni potekalo najbolj

⁴⁶ Valenčič, Vlado; Traven, Rezka: Ljubljanske ulice, Izdano ob 35. obletnici osvoboditve Ljubljane, Ljubljana 1980, str. 10.

⁴⁷ Geodetska uprava Velenje, kataster Šoštanj/ZKN_2880/0959_0006.djvu (1875) in ZKN_2880/0959_2880_0010.djvu (1905).

⁴⁸ Službene novine Kraljevine SHS, 14. 8. 1929, Zakon o zemljiškem katastru.

⁴⁹ Korošec: Naš prostor, str. 266.

⁵⁰ Valenčič, Traven: Ljubljanske ulice, str. 13.

usklajeno in enotno.«⁵¹

Primerjava sprememb v katastrih 1875,⁵² 1905⁵³ s seznamami prebivalstva 1925–1931⁵⁴ in seznamami zgradb po starih in novih številkah (1953)⁵⁵ dokazuje, da preštevilčenja hiš v Šoštanju ni bilo vse do leta 1930, ko je prišlo do poimenovanja ulic in trgov.⁵⁶ Novogradenj v trgu ni bilo in številčenje se ni spreminjalo, zgrajen je bil le nov železni most čez Pako. Med stavbami v trgu, ki jim sledimo skozi čas, je imela stavba Občine še vedno št. 19 (parcelna št. 88).

Prvo poimenovanje ulic in trgov leta 1930

Na začetku tridesetih let 20. stoletja, med veliko gospodarsko krizo, je prišlo sočasno ob izgradnji prvega javnega vodovoda do večje spremembe.⁵⁷ Mestna občina Šoštanj pod županom dr. Franom Mayerjem je 31. decembra 1930 izvedla poimenovanje 28 ulic in trgov (24 cest in poti ter 4 trgov), o čemer je poročal tudi šoštanjski kronist Franc Hribernik.⁵⁸ O poimenovanju ulic in trgov priča dokument *Seznam ulic v Šoštanju* v Zgodovinskem arhivu v Celju,⁵⁹

⁵¹ Golec: Zemljiški katastri 18. in 19. stoletja kot vir za stavbno, gradbeno in urbanistično zgodovino slovenskega ozemlja, 383.

⁵² Geodetska uprava Velenje, Geodetski načrti Šoštanj/0959/ ZKN_2880/0959_2880_0006.djvu.

⁵³ Geodetska uprava Velenje, Geodetski načrti Šoštanj/0959/ ZKN_2880/0959_2880_0010.djvu.

⁵⁴ ZAC SI, Občina Šoštanj, AŠ 3, mapa 1931, Seznam prebivalstva 1925–1931.

⁵⁵ ZAC SI, MLO Šoštanj, 01, 1953, Seznam zgradb po starih in novih hišnih številkah za naselje Bele vode, Družmirje, Preloge, Gaberke, Lokovica, Ravne, Skorno, Šoštanj, Topolšica, Zavodnja.

⁵⁶ Zasebna zbirka Szabo, Štefan: Šoštanj, ser. 104/4, 2. 12. 1931.

⁵⁷ Aplinc, Miran: Stanovati v Šoštanju. V: Šaleški razgledi, zv. 14., leto 2012, str. 12–13.

⁵⁸ Hribernik, Mesto Šoštanj – zgodovinski opis, str. 79. Leta 1931 je Šoštanj dobil tudi 26 napisnih tabel za ulice, ceste in trge.

⁵⁹ SI_ZAC, Občina Šoštanj, AŠ 3, m. 1930, Seznam ulic v Šoštanju. Prvič objavljeno v Aplinc: Stanovati v Šoštanju, str. 12–13.

vendar je slednji brez hišnih številok.⁶⁰ Podroben seznam je najti šele v dopisu Ljudskega odbora mestne občine Šoštanj o »preimenovanju in obeležbi ulic« iz leta 1953.⁶¹ V tabeli je naveden nov naziv in naziv, ki je veljal do takrat. Vendar je potrebno poudariti, da omenjeni seznam vsebuje »le« 23 ulic in 3 trge, skupaj 26. Pri tem je govora o Slomškovem trgu, ki naj bi imel eno hišno številko, Pobrežje⁶² pa je bilo območje na levi strani Pake, kjer je danes termoelektrarna.⁶³ Obe poimenovanji sta skozi čas izgubili pomen.

Poimenovanje ulic in trgov je morda danes Šoštanjčanom nekaj povsem samoumevnega, vendar predstavlja pomemben ukrep modernizacije za uspešno orientacijo v naselju, v katerem se je od prvotne numeracije stavbni fond precej povečal. Ob prebiranju seznama ulic in trgov se kar samo postavi vprašanje, kaj je bilo vodilo občinskih veljakov pri poimenovanjih.

Kot zanimivost navajamo načela, ki jih je postavil Odbor za ulična poimenovanja v Ljubljani leta 1876: »Vsaka ulica, trg in cesta, tudi če ima le eno hišo, mora imeti svoje ime. Imena se ne smejo ponavljati. Predvsem je treba ohraniti že razširjena in uporabljena imena. Nova imena naj bi dopustili pri ulicah in trgih, ki so brez nazivov, ali tedaj, ko že uporabljena imena niso lepa /.../, pa tudi takrat, kadar bi zaradi zgodovinsko pomembnih spominov na dogodke ali osebe želeli, da se njihova imena ovekovečijo v imenih ulic in trgov.«⁶⁴

Ni znano, ali so tudi v Šoštanju pri poimenovanju ulic in trgov ravnali po podobnih načelih, vsekakor pa so pri tem

⁶⁰ SI_ZAC, Občina Šoštanj, AŠ 0060/027/00010, m. 1930, Seznam ulic v Šoštanju, 28. oktober 1930.

⁶¹ SI_ZAC, OLO Šoštanj, AŠ 89, 417/1-53, št. 18/3-53, Preimenovanje in obeležba ulic; SI_ZAC, OLO Šoštanj, AŠ 88, sig. 417, Preimenovanje ulic.

⁶² MV, Zalar, Spomini na preteklo dobo, 1. zv., str. 82–83.

⁶³ SI_ARS, Zbirka kart in zemljevidov, franciscejski kataster Šoštanj, 1825; Hribernik, Mesto Šoštanj – zgodovinski opis, str. 164.

⁶⁴ Valenčič, Traven: Ljubljanske ulice, str. 10.

upoštevali krajevne geografske značilnosti, stara poimenovanja, pomembne zgodovinske osebnosti in osebnosti iz kulture, ki jih navajamo v nadaljevanju.

V Šoštanju je bil med trgi najpomembnejši **Glavni trg (Hauptplatz)** s kipom Marije, ki je imel kot trško jedro to poimenovanje iz 19. stoletja. V arhivskem gradivu je najti poimenovanje **Kralja Petra trg**,⁶⁵ v spominu Šoštanjčanov pa je bil trg v dvajsetih letih poimenovan tudi kot **Aleksandrov trg**.⁶⁶ Leta 1930 je bil trg glede na seznam poimenovan v **Glavni trg**,⁶⁷ vendar zasledimo v stari zemljiški knjigi podatke, ki dokazuje, da je bil leta 1934 trg poimenovan **Kralja Petra trg**.⁶⁸ V trgu je bilo 14 hišnih števil, ki so ga – gledano od mostu iz spodnjega dela – obkrožale hiše, levo z neparnimi in desno s parnimi številkami: št. 1 (prej 43), št. 2 (tovarna, prej številki 54 in 108), št. 3 (prej 21), št. 4 (prej 55), št. 5 (prej 20), št. 6 (prej 54), št. 7 (stavba Občine, prej št. 19), št. 8 (prej 58), št. 9 (prej 18), št. 10 (prej 59), št. 11 (prej 17), št. 12 (prej 60), št. 13 (prej 16) in št. 14 (prej 14).⁶⁹ V spodnjem delu trga je bil čez Pako že speljan nov železni most.

⁶⁵ Zemljiška knjiga: Zgodovinski izpisek iz stare knjige, vl. št. 226, k. o. Šoštanj.

⁶⁶ Ustni vir: Vlado, Koje, 2016.

⁶⁷ SI_ZAC, Občina Šoštanj, AŠ 3, m. 1930, Seznam ulic v Šoštanju.

⁶⁸ Zemljiška knjiga: Zgodovinski izpisek iz stare knjige, vl. št. 226 k. o. Šoštanj. 31. decembra 1930 je mestna občina Šoštanj po preimenacijskem načrtu uveljavila ulice in trge, hiša št. 19, mestna hiša, je poslej imela št. 7.

⁶⁹ ZAC_SI, MLO Šoštanj, 01, 1953, Seznam zgradb po hišnih številkah za naselje Bele vode, Družmirje, Preloge, Gaberke, Lokovica, Ravne, Skorno, Šoštanj, Topolšica, Zavodnja. V tem času je bilo v Družmirju 76 hišnih števil. Vas Gaberke je imela 60 hišnih števil, Ravne naselje 161 hišnih števil, Marovška graščina 1 hišno številko (Na vasi, Pristava, razvalina Forhtenek) in Lokovica 129 hišnih števil. št. 1 (prej 43), št. 2 (tovarna, prej številki 54 in 108), št. 3 (prej 21), št. 4 (prej 55), št. 5 (prej 20), št. 6 (prej 54), št. 7 (stavba Občine prej št. 19), št. 8 (prej 58), št. 9 (prej 18), št. 10 (prej 59), št. 11 (prej 17), št. 12 (prej 60), št. 13 (prej 16) in št. 14 (prej 14); Geodetska uprava Velenje, kataster Šoštanj/0959/ZKN_2880/0959_0006.djvu.

Zanimiv je tudi razvoj območja, ki je bilo leta 1930 poimenovano **Prešernov trg**, danes **Trg svobode**. Skozi 19. stoletje so bile, glede na franciscejski kataster, na tem območju parcele z gospodarskimi poslopi meščanskih hiš iz Glavnega trga št. 18, 19, 20 in 21.⁷⁰ Območje je bilo glede na stanje leta 1875 vsaj v spodnjem delu zamejeno s stavbo št. 24, ki pa je leta 1905 ni bilo več.⁷¹ S časom je izginila tudi pot na vzhodnem delu (glej sliko). S tem je bilo območje odprto, vendar zaraščeno z drevnino. Kasneje je prišlo do sprememb predvsem na zahodni strani kasnejšega trga proti Paki, kjer so bila dvorišča povsem odstranjena, zgrajeno je bilo tudi več hiš, medtem ko so bile drugod spremembe manjše. Ob poimenovanju ulic in trgov leta 1931 je imel **Prešernov trg** 13 hišnih števil. Trg je bil poimenovan po dr. Francetu Prešernu (1800–1849), največjem slovenskem pesniku, ki je bil poklicno pravnik. Bližnji **Vodnikov trg** je bil poimenovan po Valentinu Vodniku (1758–1819) in je imel 1931. leta ob poimenovanju ulic in trgov 7 hišnih števil.⁷²

V seznamu ulic in trgov je bil leta 1930 naveden tudi **Slomškov trg**, vendar njegov položaj ni z gotovostjo potrjen. Ena od možnosti je prostor pri Slomškovem domu (odprt 8. avgusta leta 1928) v bližini farne cerkve sv. Mihaela.⁷³ Po drugih informacijah pa naj bi bil Slomškov trg pri mestni cerkvi sv. Mohorja in Fortunata.⁷⁴

Nabor imen za poimenovanje ulic in poti je bil deloma povzet po lokalnih in geografskih značilnostih: Cerkevna pot, Grad, Grajska cesta, Na Goricah, Kolodvorska cesta, Metleče, Na Prodeh, Strma pot, Tovarniška pot in Tičnica.

⁷⁰ SI_ARS, Zbirka kart in zemljevidov, franciscejski kataster Šoštanj, 1825.

⁷¹ Geodetska uprava Velenje, Geodetski načrti Šoštanj/0959/ZKN_2880/0959_2880_0010.djvu.

⁷² SI_ZAC, Občina Šoštanj, AŠ 3, m. 1930, Seznam ulic v Šoštanju.

⁷³ SI_ZAC, Občina Šoštanj, AŠ 3, m. 1930, Seznam ulic v Šoštanju; SI_ZAC, Občina Šoštanj, AŠ 3, m. 1928–1940.

⁷⁴ Ustni vir: Jože Delopst, Šoštanj, 2017; Ustni vir: Marija Žugelj, Celje, 2017.

Grajska cesta (11 hišnih števil) je vodila iz gornjega dela Glavnega trga proti **Gradu** (ena hišna številka). **Cerkvena pot** je bila pot od križišča Grajske ceste do mestne cerkve sv. Mohorja in Fortunata (8 hišnih števil). **Na Goricah** je od konca 19. stoletja nastajalo naselje novih hiš (6 hišnih števil). **Kolodvorska cesta** je bila poimenovana po železniškem kolodvoru, ki je bil zgrajen 1891. V bližini kolodvora je Franc Rajšter zgradil hotel Avstrija, občina in Turistično–olepševalno društvo pa so zasadili drevored, postavili klopce in poti za sprehajalce.⁷⁵ Do poimenovanja leta 1930 so bile ob cesti zgrajene štiri hiše. Hotel Avstrija je bil po 2. svetovni vojni nacionaliziran in poimenovan v Kajuhov dom. **Metleče** je naselje v bližini Šoštanja, ki je imelo 1931. leta 13 hišnih števil. Na območju, kjer sta danes kulturni dom in zdravstveni dom, je nastala ulica **Na prodeh**, ki je imela tri hišne številke. **Strma pot** je imela 6 hišnih števil. **Tovarniška pot** na desnem bregu Pake nasproti tovarne je imela štiri hišne številke. Na **Tičnici** je bilo 10 hišnih števil.

Slika 3:

*Strma pot 2
(danes Šlandrova pot)⁷⁶*

Za poimenovanje nekaterih ulic so bila uporabljena tudi imena znanih Slovencev iz kulture. Te ulice so bile: **Aškerčeva cesta**, **Cankarjeva cesta**, **Prešernov trg**, **Slomškov trg** in **Vodnikov trg**. **Aškerčeva cesta** je bila poimenovana po pesniku Antonu Aškercu (1856–1912), ki je kot ka-

⁷⁵ MV, Zalar, Spomini na preteklo dobo, 1. zv., str. 112–113; Žmavc, Janez: Otok Walcheren: Mladost v mojem Šoštanju. Slovenj Gradec – Šoštanj: Cerdonis in Zavod za kulturo, 2005, str. 22.

⁷⁶ Zasebna zbirka Vlada Kojca, Šoštanj.

plan služboval v Škalah pri Velenju v letih od 1894 do 1898. Aškerčeva cesta je imela 28 hišnih števil. **Cankarjeva cesta** je bila poimenovana po Ivanu Cankarju (1876–1918) in je imela 15 hišnih števil. **Kocenova cesta** je dobila ime po profesorju prirodoslovnih ved in znanem zemljepiscu Blažu Kocenu (1821–1871), ki je bil kaplan v Šoštanju od 1847 do 1849. Kocenova cesta je imela 9 hišnih števil. **Levstikova cesta** je bila poimenovana po pesniku, pisatelju, dramatik, kritiku in jezikoslovcu Franu Levstiku (1831–1887). Levstikova cesta je imela 10 hišnih števil. **Medvedova cesta** je bila poimenovana po teologu, pedagogu in publicistu dr. Antonu Medvedu (1862–1925), ki je kratek čas služboval tudi v Šoštanju.⁷⁷ Medvedova cesta je imela 11 hišnih števil.

Med Šoštanjčani je živelo v preteklosti nekaj pomembnih osebnosti, zato so, da bi poudarili njihov pomen, po njih poimenovali tudi nekatere ulice in poti. **Mussijeva pot** je bila poimenovana po Petru Mussiju (1799–1875), ki je v Šoštanju učiteljeval od 1822 do 1872.⁷⁸ Mussijeva pot je imela 3 hišne številke. **Miha Vošnjaka cesta** je bila poimenovana po šoštanjskem rojaku, poslancu, politiku in gospodarstveniku Mihaelu Vošnjaku (1837–1920), ki je bil med drugim zaslužen za izgradnjo železniške povezave Celje–Velenje 1891.⁷⁹ Cesta je imela dve hišni številki. **Dr. Josipa Vošnjaka cesta** je bila poimenovana po šoštanjskem rojaku, zdravniku, publicistu, poslancu in politiku Josipu Vošnjaku (1834–1911).⁸⁰ Cesta je imela 17 hišnih števil.

⁷⁷ Med julijem 1889 in oktobrom 1890 je bil kaplan v župniji sv. Mihaela v Družmirju pri Šoštanju. 1892 je doktoriral v Rimu in na Dunaju. Od 1894 je na mariborski gimnaziji deloval kot profesor. 1924 je postal papežev tajni častni komornik.

⁷⁸ V polnih 50 letih je dobil visoka odlikovanja in zahvale. Kot zaveden Slovenec je sodeloval tudi s Slomškom in napisal nekaj šolskih knjig, deloval je kot sadjar, čebelar in uvajal hranilništvo.

⁷⁹ Aplinc, Miran: Vošnjaki industrialci iz Šoštanja. Šoštanj, Zavoda za kulturo, 2005.

⁸⁰ Vošnjak, Josip: Spomini. Ljubljana: Slovenska matica, 1982; Aplinc: Vošnjaki – industrialci iz Šoštanja.

Po slovenskih pokrajinah so poimenovali Koroško cesto in Primorsko cesto. Ti poimenovanji sta bili vezani na tradicionalni prometni povezavi, ki sta vodili iz trga. **Koroška cesta** je vodila od mostu čez Pako, čez železniško progo mimo takratne nižje gimnazije (osnovna šola Karla Destovnika – Kajuha) proti Lajšam, čez prelaz Sleme proti Koroški. Koroška cesta je imela 30 hišnih števil. **Primorska cesta**, ki je imela 6 hišnih števil, je vodila iz gornjega dela glavnega trga proti soteski Penk naprej v Savinjsko dolino. Pomembnejše stavbe na Primorski cesti so bile: št. 1 (vogalna hiša), št. 2 (Vila Franz Woschnagg, kasneje zdravstveni dom) in industrijski vhod v TUŠ.

Po tujih politikih so poimenovali **Massarykovo cesto**,⁸¹ ki je imela 11 hišnih števil. **Nova ulica** je izražala zgolj novo stanje in je imela 4 hišne številke. **Sokolska cesta** je vodila od Sokolskega doma do Koroške ceste in je imela 11 hišnih števil.

Med 2. svetovno vojno

Takoj po prevratu je nemški okupator spreminjal zunanjo podobo dežele. Odstranili so slovenske napise in jih nadomestili z nemškimi.⁸² V Velenju je župan Tischler pripravil seznam krajev z dvojezičnim poimenovanjem, vendar napisi niso bili nikoli nameščeni.⁸³ Jutro (1941) prinaša novico o poimenovanju občin. Okrajni vodja je »prekrstil« nekatere občine v celjskem okraju. Šoštanj je bil poimenovan v Schönstein in der Steiermark, Šmartno ob Paki je bilo poimenovano v Packenstein. V občini Schönstein in der Steier-

⁸¹ Tomaš Garrigue Masaryk (1850–1937) je bil prvi predsednik Češkoslovaške od 1918 do 1935.

⁸² Straka, Manfred; Sattner, Wilhelm: Ortsverzeichnis zur Gemeindegrenzkarte von Untersteiermark, Miesstal Übermurgebiet. Gradivo za interno uporabo je vsebovalo nemška imena krajev, ki so bila v uporabi v habsburški monarhiji.

⁸³ Ževart, Milan: Narodnoosvobodilni boj v Šaleški dolini, Ljubljana 1977, str. 95.

mark so naselja dobila naslednja imena: Šoštanj – Schönstein, Družmirje – Schmersdorf, Gaberke – Gaberk, Lokovica – Lokowitzen, Ravne – Raune. V takratni občini Topolšica je Topolšica dobila ime Topolschitz, Bele vode – Weisswasser, Št. Florjan – St. Florian, Skorno pri Šoštanju – Skorno Schönstein, Šentvid – St. Veit, Zavodnje – Savodne.⁸⁴ Omenjene navedbe potrjuje tudi karta poštnega območja Šoštanj iz leta 1943.⁸⁵

Odstranjeni so bili vsi slovenski napisi z izjemo slovenskih napisov na pokopališčih, cerkvah, znamenjih, opozorilni napisi (železnica in križišča). Četrtega julija 1943 so dobili kraji v občini Šoštanj nova imena: Lokowitzen – Bergwiesen, Raune – Forchtenegg, St. Veit – Kärntnerthörl (prelaz proti Črni), St. Florian bei Schönstein – Katzenstein, Savodne – Schauenberg (zaradi lepega razgleda), Skorno Schönstein – Schorling, Topolschitz – Warmbad Schönstein. Z novim poimenovanjem je želel okupator izbrisati sledi slovenstva v krajevnih imenih. Dve poimenovanji so iskali v gradovih, termalnem vrelcu, poimenovanje Lokovice v Bergwiesen pa je bilo glede na lego neprimerno.⁸⁶

Po okupaciji leta 1941 so bile odstranjene rdeče jugoslovanske hišne tablice, ki so bile nadomeščene v zeleni štajerski barvi. Po ohranjenih hišnih številkah številčenje ni bilo spremenjeno. Podatkov o okupatorjevem poimenovanju ulic ni najti, vemo pa, da je bila uporabljena nemška oblika pisanja krajevnih imen.⁸⁷ Vendar ne prav v vseh primerih. Prebivalstvo je v kolektivnem spominu ohranilo spomin na Adolf Hitler Platz (Glavni trg)⁸⁸ in Mussi Gasse,⁸⁹ kar dokazujejo ohranjene hišne številke. Po generalu Lanžu naj

⁸⁴ Jutro, Iz Spodnje Štajerske. 8. oktober 1941, XIX, leto XXI, št. 236, str. 5.

⁸⁵ MUS, Fond TUŠ, AŠ1, m. 4, sig. 1, Plan des Postenbereiches Schönstein.

⁸⁶ Ževart: Narodnoosvobodilni boj v Šaleški dolini, str. 95–96.

⁸⁷ Ževart: Narodnoosvobodilni boj v Šaleški dolini, str. 95.

⁸⁸ Ustni vir: Edi Vučina, Šoštanj, 10. 1. 2017; Ustni vir: Danilo Čebul: 10. 1. 2017.

⁸⁹ Zasebna zbirka Vlada Kojca, Šoštanj.

bi bil poimenovan glavni trg v Šoštanju.⁹⁰ Vodnikov trg v Šoštanju je bil poimenovan po viceadmiralu Wilhelmu von Tegetthoffu (1827–1871).⁹¹ Poimenovanje po Horstu Weeslu navajamo zaradi morebitnega evidentiranja v prihodnosti. Prešernov trg pa naj bi bil preimenovan v Helden Platz (trg herojev),⁹² Tičnica pa kot Mozartgasse,⁹³ Aškerčeva cesta je bila Kernstock Strasse,⁹⁴ pred vojno poimenovana Cerkvena pot je bila preimenovana v Kirchengasse.⁹⁵ Te navedbe bo potrebno v prihodnosti še potrditi.

Za primer poimenovanja hišnih ulic skozi čas je predstavljena hišna številka 71. Po prvem številčenju, opisanem v franciscejskem katastru, se je številka 71 obdržala vse do leta 1930, ko je bila poimenovana kot Mussijeva pot. Med okupacijo se je poimenovanje obdržalo v nemški obliki, po poimenovanju leta 1953 pa je hiša dobila novo hišno številko 1 na Gregorčičevi cesti.

Kot naslednji primer poimenovanja ulic skozi čas je predstavljena hišna številka 10. Po prvem številčenju, opisanem v franciscejskem katastru, se je številka 10 obdržala vse do 1930., ko je bila poimenovana kot Levstikova cesta 4. Med okupacijo je bila poimenovana kot Rosegger Gasse 4.⁹⁶ Leta 1953 pa je dobila hišno številko 2 na Levstikovi cesti.

⁹⁰ Ževart.: Narodnoosvobodilni boj v Šaleški dolini, str. 76.

⁹¹ Ustni vir: Danilo Čebul, Šoštanj, 2017. Čebulovo trditev potrjuje uradni dopis finančnega urada, ki ga hrani vir.

⁹² Ustni vir: Danilo Čebul, Šoštanj, 2016. Čebul trditev dokazuje s pismi svojega starega očeta, ki jih je pošiljal iz koncentracijskega taborišča Dachau na naslov njegove sestre pri Tržanu v Šoštanju.

⁹³ Ustni vir: Danilo Čebul, 2017.

⁹⁴ Ustni vir: Jožica Žnidar, Fanika Tot, 2016. Podatke hrani Danilo Čebul, Šoštanj.

⁹⁵ Ustni vir: Danilo Čebul, 2017.

⁹⁶ Peter Rosegger (1843–1918) je bil Avstrijski pisatelj in pesnik, nominiran za Nobelovo nagrado.

Slika 4: Hišne tablice skozi čas⁹⁷

*Slika 5:
Hišne tablice skozi čas⁹⁸*

Slika 6: Hišne tablice skozi čas, Glavni trg⁹⁹

⁹⁷ Zasebna zbirka Vlada Kojca, Šoštanj.

⁹⁸ Zasebna zbirka Boštjana Vrhovnika, Šoštanj.

⁹⁹ Zasebna zbirka Edija Vučine, Šoštanj.

Preimenovanje ulic in trgov leta 1953

Po spremembi državne strukture in družbenega sistema po 2. svetovni vojni je prišlo tudi do sprememb v poimenovanja ulic, ki so potekale v skladu z zakonom o imenih naselij in označevanju trgov, ulic in hiš iz leta 1948.¹⁰⁰ Zakon je med drugim določal, da se za imena ulic in trgov lahko uporabijo imena znamenitih oseb, dogodkov, datumov, zemljepisna, zgodovinska imena itn. »Ne smejo pa se uporabiti imena oseb in dogodkov, ki niso bili v skladu s trenutno družbeno in narodnostno stvarnostjo. Preimenovanje naj poteka tako, da ne bo okrnjena zgodovinska kontinuiteta, da pa mora v novih imenih ulic in trgov dobiti svoj odsev tudi NOB.«¹⁰¹

Leta 1953 v dopisu Ljudskega odbora mestne občine Šoštanj o »preimenovanju in obeležbi ulic« najdemo podroben seznam ulic in trgov.¹⁰² V dopisu je podrobno navedeno, da so uvedene spremembe v skladu z zakonom¹⁰³ in sklepom MLO Šoštanj z dne 1. junija 1948 in odlokom OLO Mozirje z dne 27. januarja 1948.¹⁰⁴ Z novimi imeni, ki so spominjala na NOB, revolucijo ter na za osvoboditev zaslužne osebe, so bili spremenjeni predvsem nazivi, ki niso več ustrezali novi družbeni stvarnosti. Nove napisne table so bile nameščene na vsakem vhodu v ulico, cesto, trg ali naselje. Nove hišne tablice so prejeli tudi hišni lastniki po novem zaporedju hišnih števil.¹⁰⁵ Stare tablice iz Kraljevine Jugoslavije so bile rdeče barve z belim napisom, imele pa so modro-belo obrobo. Nove tablice so ohranjale rdečo barvo z belim napisom in belo obrobo.

¹⁰⁰ Zakon iz 23. februarja 1948.

¹⁰¹ Valenčič, Traven: Ljubljanske ulice, str. 16.

¹⁰² ZAC_SI, OLO Šoštanj, fl, 1953.

¹⁰³ Zakon o ljudskih odborih, čl. 12 in 50; Uradni list LRS št. 10/48, Zakon o imenih naselij in označbi trgov, ulic in hiš; Uradni list LRS št. 24/136-52, Pravilnik o označevanju imen naselij, ulic in trgov ter označevanju hiš.

¹⁰⁴ ZAC_SI, OLO Šoštanj, fl, 1953.

¹⁰⁵ ZAC_SI, OLO Šoštanj, fl, 1953.

Glavni trg je po 2. svetovni vojni postal del splošnega ljudskega premoženja,¹⁰⁶ nato pa je bil leta 1953 poimenovan **Trg maršala Tita**, kasneje, v 80. letih, pa je bil poimenovan v **Trg bratov Mravljakov**, kar je ostalo nespremenjeno tudi po osamosvojitvi Slovenije 1991. Trg je bil poimenovan po bratih Mravljak iz Šoštanja.¹⁰⁷

Danes ima Trg bratov Mravljakov zaradi preštevilčenja 16 hišnih števil. Občinska stavba št. 9 (prej št. 7), ki ji sledimo skozi čas, je imela to vlogo vse do petdesetih let (1955), ko je bil sedež občine prestavljen v novo stavbo (hišna št. 12), ki je nastala v zgornjem delu Trga svobode. Stavba stare občinske stavbe (hišna št. 9) na Trgu bratov Mravljakov je bila leta 1985 po odloku o razglasitvi kulturnih in zgodovinskih spomenikov v občini Velenje razglašena za kulturni oziroma zgodovinski spomenik. Leta 1974 je Društvo upokojencev Šoštanj postalo imetnik pravice uporabe nekdanje občinske stavbe št. 9.¹⁰⁸ Marijin kip, postavljen sredi trga leta 1892, je zaznamoval njegovo podobo vse do leta 1952, ko je bil po 60 letih odstranjen. Po 38 letih (1990) je bil kip ponovno postavljen v trg, vendar z orientacijo proti severozahodu.¹⁰⁹

Na **Prešernovem trgu** je prišlo po 2. svetovni vojni do večjih sprememb, porušenih je bilo več manjših hiš (št. 15, 13, 12) in gospodarskih poslopij v zgornjem zahodnem delu, kjer je bila 1955 zgrajena nova stavba občine in razširjena Aškerčeva cesta.¹¹⁰ Leta 1953 je bil dotedanji Prešernov trg poimenovan v **Trg svobode**, v katerem je bilo 10 hišnih števil. Po preureditvi trga je bil vanj postavljen spomenik

¹⁰⁶ Zemljiška knjiga: Zgodovinski izpisek iz stare knjige, vl. št. 226 k. o. Šoštanj, Vložek 28. marec 1950.

¹⁰⁷ Dr. Dušan (1914–1943) in Božo Mravljak (1917–1942). Dušan je bil zdravnik, partizan in je padel 1943 v Pohorskem bataljonu. Brat Božo je bil predvojni član KPS, partizan in je bil ustreljen kot talec leta 1942.

¹⁰⁸ Zemljiška knjiga: Zgodovinski izpisek iz ročne knjige, vl. št. 526, k. o. Šoštanj.

¹⁰⁹ SI_ZAC, Občina Šoštanj, AŠ 2, m. 1925, Splošne zadeve.

¹¹⁰ Stavba občine je bila zgrajena 1955.

padlim borcem in žrtvam okupatorjevega nasilja iz Šoštanja in okolice med 2. svetovno vojno.¹¹¹ Spomenik je bil sprva izveden v belem marmorju, po preureditvi pa v črnem marmorju. Pomembnejše stavbe na trgu so: Dom sindikatov, stavba občine (1955),¹¹² stavba Konzumnega društva za Slovenijo,¹¹³ zgrajena 1925 (kasneje Kovinotehna), ki je bila porušena leta 2009. V spodnjem delu trga je bila leta 1969 zgrajena betonsko opečna stavba trgovine Merx na mestu prvega gasilskega doma Prostovoljnega gasilskega društva Šoštanj (prej Freiwillige Feuerwehr Schönstein, ustanovljeno 1879), ki je dobilo novo stavbo pri novem mostu proti TEŠ.

Vodnikov trg je bil leta 1953 poimenovan v **Prešernov trg**, ki je imel 10 hišnih številk, kar se je obdržalo vse do današnjega časa. V 80. letih je bilo porušenih več hiš, ki so jih nadomestile visoke stanovanjske stavbe – bloki, ki s svojo pojavo kazijo mestno jedro in omejujejo mestno veduto. Vodnikovo ime pa se je v Šoštanju vendarle ohranilo kot **Vodnikova cesta** (prej Mihaela Vošnjaka cesta) z eno hišno številko. Cesta povezuje Tekavčevo cesto in cesto Matije Gubca. Leta 2013 je imela Vodnikova cesta 3 hišne številke.

Pri poimenovanju ulic in trgov leta 1953 je bil deloma ohranjen nabor geografskih imen, kot so **Koroška cesta**, **Goriška cesta** (prej Medvedova), **Metleče**, **Primorska cesta**, **Korotanska cesta**, ki je bila kasneje poimenovana v **Tekavčevo cesto**, in **Tovarniška cesta** ter **Nova cesta**, ki sta obdržali svoje poimenovanje vse do danes. Za poimenovanje so bila uporabljena tudi imena znanih Slovencev v kulturi. Taki primeri so **Aškerčeva cesta**, **Cankarjeva cesta**, **Levstikova cesta**, ki so obdržale poimenovanje. Novo poimenovanje pa so predstavljale **Gregorčičeva cesta**, **Prešernov trg**, **Vodni-**

¹¹¹ Osrednji spomenik, na katerem so imena 249 padlih borcev in žrtev okupatorjevega nasilja iz Šoštanja, Družmirja, Gaberk, Raven, Topolšice, Belih Vod, Florjana in Lokovice. Spomenik je projektiral ing. Zdenko Didek, izdelal pa akademski kipar Božo Pengov.

¹¹² Kljajič, Damijan: Velenje po letu 1945. V: Velenje: Razprave o zgodovini mesta in okolice, Velenje 1999, str. 365.

¹¹³ SI_ZAC, Občina Šoštanj, AŠ 2, m. 1925, Splošne zadeve.

kova cesta. Gregorčičeva cesta (prej Mussijeva pot) je bila poimenovana po duhovniku in pesniku Simonu Gregorčiču (1844–1906). Danes ima ulica dve hišni številki.

Po pripadnikih partizanskega gibanja, ki niso bili iz Šoštanja, so bile poimenovane Heroja Rozmana naselje, Ulica Lole Ribarja, Heroja Gašperja cesta, Heroja Tomšiča naselje, Šlandrova pot in Heroja Šercerja naselje. **Heroja Rozmana naselje** (prej Gorice) je bilo poimenovano po španskem borcu, partizanu, generalu in narodnem heroju Francu Rozmanu – Stanetu (1912–1944). Cesta vodi od križišča pri Plamenici proti Goricam mimo Ježovnika. **Ulica Lole Ribarja** (prej Kolodvorska cesta) je bila poimenovana po politiku, komunistu in narodnem heroju Ivu Loli Ribarju (1916–1943). Ulica je segala od križišča pri Kajuhovem domu do reke Pake, na kateri je bil na začetku 50. let zgrajen most, zato je bila ulica podaljšana vse do Termoelektrarne Šoštanj. Ulica ima danes 11 hišnih števil. **Heroja Gašperja cesta** (prej Masarykova) vodi od križišča Koroške ceste do Metleč proti Topolšici in ima 17 hišnih števil. **Heroja Tomšiča naselje** (prej Prode), ki je imelo leta 1953 tri hišne številke, je bilo poimenovano po Tonetu Tomšiču – Gašparju (1910–1942). Danes tega poimenovanja v Šoštanju ne najdemo več. Ob izgradnji kulturnega doma (1974) z glasbeno šolo in zdravstvenega doma z lekarno leta 1960 je na tem območju nastal nov **Lampretov trg**, ki ima danes 4 hišne številke. Trg je dobil ime po šoštanjskem rojaku, duhovniku Jožetu Lampretu (1903–1969). Del tega območja, nekdanje imenovano Sejmišče, je bil tudi znani šoštanjski bazen (cesta Lole Ribarja), zgrajen leta 1964. Zaradi dotrajanosti in novih gospodarskih namenov ga je leta 2009 nadomestil nakupovalni center. Šlandrova pot (prej Strma pot) je bila poimenovana po Slavku Šlandru – Alešu (1909–1941), predvojnem članu KPJ, ki so ga leta 1941 kot talca ustrelili v Mariboru. Danes ima Šlandrova pot 8 hišnih števil. **Heroja Šercerja naselje** (prej Tičnica) je bilo poimenovano po Ljubu Šercerju (1915–1941). Poimenovanje je bilo spremenjeno in danes ima **Cesta Ljuba Šercerja** 9 hišnih števil.

Cerkvena pot je bila poimenovana v **Partizansko pot** in Grajska cesta v **Cesto talcev**. Ob Cesti talcev stoji spomenik talcem, ki so bili ustreljeni po napadu na Šoštanj 10. oktobra 1941. Cesta vodi od gornjega dela Trga bratov Mravljakov proti Lokovici, mimo Graščine do Križnika. Cesta talcev ima danes 25 hišnih števil. **Kajuhova cesta** (prej dr. Josipa Vošnjaka cesta) je bila poimenovana po šoštanjskem rojaku, pesniku in partizanu Karlu Destovniku – Kajuhu (1922–1944). Kajuhova cesta ima danes 29 hišnih števil. **Matija Gubca cesta** (prej Kocenova cesta) je bila poimenovana po voditelju kmečkih uporov Matiji Gubcu. Cesta vodi od Plamenice (bivša Strojnikova žaga) do Koroške ceste. Kasneje preimenovana v Cesto Matije Gubca ima danes 14 hišnih števil.

Po slovenskih pokrajinah so bile leta 1953 poimenovane tri ceste. **Koroška cesta** je speljana proti severu čez prelaz Šentvid v Črno na Koroškem. Koroška cesta ima danes 56 hišnih števil. **Primorska cesta**, ki pelje proti zahodu skozi sotesko Penk v Savinjsko dolino, ima danes 23 hišnih števil. Obe cesti sta obdržali staro poimenovanje. **Korotanska cesta** (prej Sokolska cesta) je bila poimenovana po Korotanu. Nekaj let kasneje je prišlo do novega poimenovanja v **Tekavčevo cesto**. Poimenovana je bila po družini Tekavc: Jože, Jožefa, Marica, Jože – Pumi, ki so padli kot partizanski borci leta 1942 in 1943. Družina Tekavc je živela na Tekavčevi cesti, ki ima danes 17 hišnih števil.

Danes je poimenovanje ulic in trgov z nekaj manjšimi spremembami praktično enako kot leta 1953. Spremembe so opazne kot jezikovno drugačen zapis: Ulica Lole Ribarja v Cesta Lole Ribarja, Matije Gubca cesta v Cesta Matije Gubca, Heroja Gašperja cesta v Cesta heroja Gašperja. Dve naselji sta bili spremenjeni v cesti: Heroja Rozmana naselje v Cesta heroja Rozmana, Heroja Šercerja naselje v Cesta heroja Šercerja. Povsem je bilo spremenjeno poimenovanje Trg maršala Tita v Trg bratov Mravljakov, Heroja Tomšiča naselje v Trg Jožeta Lampreta, Korotanska pa je bila spremenjena v Tekavčevo cesto. Obrežje je bilo nekdanje območje, kjer je

danes Termoelektrarna Šoštanj, ki pa je po izgradnji mostu čez Pako dobila na podaljšani ulici Lole Ribarja hišno št. 18 (nekaj hiš je bilo do danes odstranjenih). Z Goric je bilo od srede 80. let prejšnjega stoletja (1975) zaradi intenzivnega delovanja (tedaj) Rudnika lignita Velenje odstranjeno večje število hiš, farna cerkev sv. Mihaela, župnišče, kaplanija in kulturni dom (prej Slomškov dom). Nova ulica danes nima več hišnih števil. Zmanjšalo se je tudi število hiš na Cankarjevi cesti.

	Poimenovanje leta 1930		Poimenovanje leta 1953	Poimenovanje 2013	
	Ulica/trg	Št. hiš	Ulica / trg	Ulica / trg	Št. hiš
1	Aškerčeva cesta	28	Aškerčeva cesta	Aškerčeva cesta	32
2	Cankarjeva cesta	15	Cankarjeva cesta	Cankarjeva cesta	25
3	Cerkvena pot	8	Partizanska pot	Partizanska pot	16
4	Grajska cesta	11	Cesta talcev	Cesta talcev	25
5	Na Goricah	6	Heroja Rozmana naselje	Cesta heroja Rozmana	6
6	Grad	1	-	-	-
7	Kolodvorska cesta	4	Ulica Lole Ribarja	Cesta Lole Ribarja	11
8	Koroška cesta	30	Koroška cesta	Koroška cesta	56
9	Kocenova cesta	9	Matije Gubca cesta	Cesta Matije Gubca	14
10	Kralja Petra trg / Glavni trg	14	Trg maršala Tita	Trg bratov Mravljakov	16
11	Levstikova cesta	10	Levstikova cesta	Levstikova cesta	18
12	Massarykova cesta	11	Heroja Gašperja cesta	Cesta heroja Gašperja	17
13	Medvedova cesta	11	Goriška cesta	Goriška cesta	9
14	Musijeva pot	3	Gregorčičeva cesta	Gregorčičeva cesta	2
15	Metleče naselje	13	Metleče	Metleče	79*
16	Nova ulica	4	Nova ulica	-	-

17	Na Prodeh	3	Heroja Tomšiča naselje	Trg Jožeta Lampreta	4
18	Primorska cesta	6	Primorska cesta	Primorska cesta	23
19	Prešernov trg	13	Trg svobode	Trg svobode	10
20	Sokolska cesta	11	Korotanska / Tekavčeva	Tekavčeva cesta	17
21	Strma pot, naselje	6	Šlandrova pot	Šlandrova pot	8
22	Vodnikov trg / ul.	7	Prešernov trg	Prešernov trg	10
23	Miha Vošnjaka cesta	2	Vodnikova cesta	Vodnikova cesta	3
24	dr. Josipa Vošnjaka cesta	17	Kajuhova cesta	Kajuhova cesta	29
25	Tovarniška pot	4	Tovarniška pot	Tovarniška pot	14
26	Tičnica	10	Heroja Šercerja naselje	Cesta heroja Šercerja	9
27	Slomškov trg	1	-	-	-
28	Obrežje	-	-	-	-
	SKUPAJ	258			453

Tabela: Ulice in število hiš v Šoštanju v letih 1931, 1953 in 2013¹¹⁴

Sklepno razmišljanje

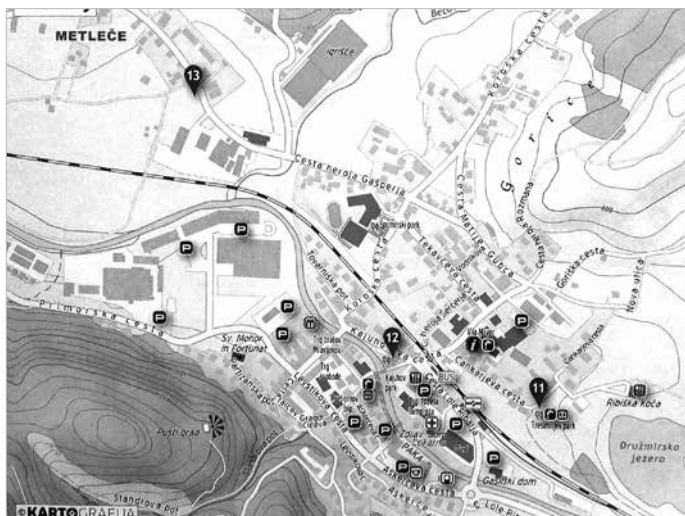
Značaj mesta zaznavamo tudi po njegovih ulicah in trgih, parkih in poteh, vodnih in zelenih površinah. Življenjski vsakdan Šoštanjčanov je bil skozi čas moderniziran tudi z morda manj opaznimi, pa vendarle potrebnimi hišnimi številkami. Z industrializacijo se je močno povečalo število hiš, povečalo se je tudi število prebivalstva. Od prvega številskega hišnega, ki se je obdržalo vse do začetka tridesetih let 20. stoletja, je mesto dobilo ulice in trge, poti in v kasnejši dobi

¹¹⁴ SI_ZAC, Občina Šoštanj, AŠ 3, m. 1930, Seznam ulic v Šoštanju; SI_ZAC, OLO Šoštanj, AŠ 89, sign. 417, Preimenovanje ulic v Šoštanju 1953; SI_ZAC, Občina Šoštanj, Poimenovanje ulic 2013. V višjem skupnem številu hiš so upoštevane tudi nekatere hiše zunaj mesta.

* Podatek je iz 2016, vir: Občina Šoštanj, urad za okolje in prostor.

tudi manjši park. Modernizacija je bila zaustavljena že med 2. svetovno vojno, po vojni pa v intenzivnem industrijskem razvoju vzhodnega dela Šaleške doline.

Ob prvem poimenovanju ulic in trgov so bila uporabljena stara poimenovanja, osebnosti iz zgodovine in slovenske kulture itn. Med 2. svetovno vojno je nemški okupator v skladu z raznarodovalnimi nameni močno posegel na to območje. Preimenovana ali ponemčena so bila vsa imena ulic in trgov. Kasnejša povojna poimenovanja so sledila novi družbeni stvarnosti, uporabljena so bila imena iz NOB. Če primerjamo sezname ulic in števila hišnih števil skozi čas, ugotovimo, da se od prvega poimenovanja leta 1930 število ulic ni povečalo, po drugi strani pa se je število hišnih števil na nekaterih območjih mesta po 2. svetovni vojni močno zmanjšalo. V zadnjem času se število novih hiš povečuje na nekaterih nepozidanih mestnih površinah, vendar je to manj opazno ob povečanju okoliških naselij. Ta pojav priča o zastoju širitve mesta v primerjavi z drugimi okolji, za kar je bilo v preteklosti več razlogov: pospešena industrializacija, izkoriščanje premoga in širitev območja ugreznine, spremembe državnih struktur in hkratno poimenovanje ulic in trgov, selitev sedeža občine itn. Vse to pa je imelo za posledico migracije: to je bil sprva proces dnevnih migracij do delovnega mesta, kasneje pa je prišlo do končne izselitve. Vendar je izseljevanje realno zajemalo veliko večje območje od obravnavanega v pričujoči razpravi. Gre za velik del Šoštanja, naselja Družmirje, Preloge, del Gaberk, ki so v občini Šoštanj doživela izjemno degradacijo okolja in končno izselitev prebivalstva. Obravnava tega širšega območja prav gotovo presega okvir te razprave in predstavlja izziv za prihodnost. Kljub negativnim trendom in stagnaciji pa v zadnjih desetletjih Šoštanj počasi vendarle dobiva podobo mesta, ki pa ga danes ne zaznamuje več usnjarstvo, ampak energetika in drugi gospodarski dejavniki Šaleške doline. Od osamosvojitve leta 1991 in vnovične ustanovitve Občine Šoštanj 1995 je zaradi nove družbene stvarnosti prišlo do novih pobud za poimenovanje ulic in trgov v Šoštanju, vendar pa iz različnih razlogov niso bile uresničene.

Slika 7: Šaleška dolina z okolico 2016¹¹⁶

¹¹⁶ Šaleška dolina z okolico, karta, Mestna občina Velenje in Občina Šoštanj za Turistično-informacijski center Velenje, 2016. www.kartografija.si

Gustav Šilih, profesor po 2. svetovni vojni (arhiv Muzeja Velenje)

Mateja Medved

Mateja Medved je študij zgodovine kot samostojno smer zaključila leta 1998 na Filozofski fakulteti v Ljubljani. Diplomirala je pod mentorstvom dr. Boža Repeta. Po študiju je bila nekaj časa zaposlena v Pokrajinskem muzeju Celje in v celjskem Zgodovinskem arhivu. Od leta 2002 je kot muzejska svetovalka zaposlena v Muzeju Velenje.

PEDAGOŠKI VELIKAN GUSTAV ŠILIH. OB STOLETNICI ČUDEŽA PRI KOBARIDU

Izvleček

Šaleški rojak Gustav Šilih je bil pred 2. svetovno vojno in po njej ena najvidnejših pedagoških osebnosti na slovenskem in tedanjem jugoslovanskem ozemlju. Širši nestrokovni javnosti, zlasti domači šaleški, pa je bolj znan kot avtor dveh del za mladino, dolinske bajke Nekoč je bilo jezero in mladinskega romana Beli dvor. Leta 2014, ko smo obeležili stoletnico začetka 1. svetovne vojne (potem ko smo leta 2013 zaznamovali tudi 120. obletnico njegovega rojstva), pa je v lokalnem okolju Šaleške doline in v zavesti domačinov ponovno zazivel že znana zgodba o njegovem vojskovanju v 1. svetovni vojni ter »znanstvu« s kasnejšim nemškim feldmaršalom Erwinom Rommlom, znanim po vodenju odmevnih vojaških operacij v severni Afriki med 2. svetovno vojno.

Uvod

Gustav Šilih se je rodil 31. julija 1893 kot sin oskrbnika na Velenjskem gradu Lorenza Šiliha in njegove žene Apolonije, rojene Silovšek. Kot pedagog in psiholog se je s strokovnimi spisi in predavanji uveljavil v didaktiki, mladinski psihologiji, izobraževanju učiteljev ter družinski vzgoji in je v slovensko pedagogiko prenašal napredne evropske pedagoške ideje. Z marljivim študijem pedagoških in sorodnih znanosti je dozorel v vsestranskega pedagoškega misleca, kritika in oblikovalca pouka, mnoge njegove ideje so trajno vtkane v slovensko pedagoško zakladnico. Čeprav je večino svojih življenjskih energij sprostil kot pedagog, pa je širši slovenski nestrokovni, zlasti pa domači šaleški javnosti bolj poznan kot pisatelj. Njegovi najbolj odmevni deli sta mladinska povest Nekoč je bilo jezero in mladinski roman Beli dvor. Dogajanje je v obeh primerih postavil na tla rodne Šaleške doline, čeprav je večji del svojega življenja preživel v Mariboru.

V Muzeju Velenje smo ob njegovi 120. obletnici rojstva pripravili priložnostno spominsko razstavo, zavedajoč se besed dr. Franca Strmčnika, da *»tako samobitno, večplastno in izoblikovano, z mnogimi zmožnostmi obdarjeno osebnost, je nemogoče izravnati z njeno resnično podobo; kos bi ji bila le izjemna umetniška moč, denimo pisateljeve besede, slikarjeve palette ali kiparjevega dleta.«*¹ Rdeča nit razstave je bilo zato gradivo, ki ga hrani muzej. V pretežni meri arhivsko in fotografsko gradivo je muzeju v hranjenje leta 1992 prepustil njegov pokojni sin Nikolaj Šilih. Manjši del gradiva so nam za ta namen posodili tudi njegovi sorodniki ter osnovni šoli Gustava Šiliha Velenje in Maribor.

In ravno razstava je dala priložnost, da smo obiskovalcem v duhu prihajajoče stote obletnice 1. svetovne vojne predstavili tudi to obdobje njegovega življenja, ko se je kot vojak boril v vojni in nato kot Maistrov borec sodeloval v

¹ France Strmčnik, Pedagoška ustvarjalnost Gustava Šiliha, v: Stoletnica rojstva Gustava Šiliha (1893–1961–1993). Jubilejni zbornik, Maribor: Društvo pedagoških delavcev, Pedagoška fakulteta, 1993, str. 9.

bojih za severno mejo. Ne nazadnje so ta dejstva bolj ali manj vplivala tudi na njegovo nadaljnje ustvarjanje.

Družina Šilih

Gustav Šilih se je rodil kot tretji od sedmih otrok² oskrbnika Velenjskega gradu Lorenza (tudi Lovra) Šiliha in njegove žene Apolonije Silovšek. Prav zaradi datuma, ker se je pričenal mesec avgust,³ naj bi ob krstu dobil ime Avgust(in), vendar ga je kasneje sam okrajšal v Gustav.⁴

Njegov oče Lorenz Šilih se je rodil 6. avgusta 1859 v kraju Prelska v občini Št. Janž na Vinski gori, prej Sveti Janž na peči.⁵ Kraj je sodil pod šentjanško faro oziroma župnijo. Šilihov stari oče Anton Šilih je imel tu svojo kmetijo, bil je »celozemnik«.⁶ Z Apolonijo Silovšek, hčerjo kmeta Blaža Silovška in njegove žene Margarete, rojene Spital, se je poročil 30. januarja 1890 v Velenju. Tedaj je 30-letni župnijski hlapec že 16 let bival v fari, njegova leto dni starejša nevesta (rojena 6. februarja 1858 v kraju Podgorje⁷), župnijska dekla, pa 14. Že slaba dva meseca kasneje se je rodil Šilihov naj-

² V literaturi je mogoče najti podatek, da je bilo v družini šest otrok, kajti deklica, ki se je rodila 22. marca 1898, je bila mrtvorojena. Glej družinsko drevo rodbine Šilih, julij 2007. Hrani Metka Grabner, Kavče pri Velenju.

³ Rojen je bil 31. julija, krščen pa 4. avgusta 1893. Botra sta bila lastnik Velenjskega gradu, kamerer in nadporočnik v rezervi Karl pl. Adamovich de Csepin in njegova žena Gisela, rojena baronica Ritter de Zahony. NŠAM, Velenje – sv. Martin, krstna knjiga 1865–1894, str. 180.

⁴ Nikolaj Šilih, Oris življenja in dela Gustava Šiliha, slovenskega pedagoškega teoretika in praktika ter mladinskega pisca: diplomska naloga, Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za pedagogiko, 1993 (dalje N. Šilih, diplomska naloga), str. 9.

⁵ Danes Vinska Gora. Krajevna skupnost (KS) Vinska Gora spada v mestno občino Velenje.

⁶ Celozemnik oz. celogruntar je izraz za lastnika celega grunta, nekdanj večjega kmečkega posestva, ki je obsegalo približno 15–20 ha. Glej Pleteršnikov slovar in SSKJ.

⁷ Naselje Podgorje leži zahodno od Starega Velenje, nekdanjega trga Velenje. Kraj je spadal pod škalsko župnijo, medtem ko je trg Velenje leta 1858 prišel pod župnijo Šmartno pri Šaleku.

starejši brat Josef, dobro leto kasneje, leta 1891, pa njegov drugi brat Vinzenz. Ta je umrl kot otrok leta 1903. Takrat je družina že prebivala na novem naslovu, oče pa je bil zaposlen kot hlapec na Velenjskem gradu. Botra njunega drugega sina sta bila, kot tudi pri Gustavovem krstu, tedanja lastnika gradu Karl (II.) pl. Adamovich de Csepin in njegova žena Gisela, rojena baronica Ritter de Zahony.⁸

Družina je skupaj z družinami drugih grajskih poslov živela v trgu Velenje. Hiša, ob kateri so bili tudi grajski hlevi,⁹ je bila del posesti Velenjskega gradu. Stavbi sta stali na skrajnem vzhodnem delu trga Velenje, deloma že zunaj njega, med cestama, ki sta iz Velenja vodili v smeri proti Šaleku oziroma Celju. Kasneje se je družina preselila v Podkraj, kjer še danes stoji dom Šilihovih sorodnikov. Ohranjena je kupna pogodba, datirana z dne 7. oktobra 1893, s katero sta zakonca Šilih od posestnice Antonije Bevc iz Družmirja v Podkraju odkupila vinograd s pripadajočim poslopjem (*»vin ondi se nahajajočo gospodarsko opravo, razen enega soda za ceno 550 goldinarjev avstrijske vrednosti«*). Kasneje sta, vsaj po pripovedovanju sorodnikov ter kakor pričajo ohranjene pogodbe, zakonca še dokupila posesti, kar kaže, da je bila družina relativno dobro situirana. To je bil verjetno poleg nadarjenosti mladega Gustava temelj, ki mu je omogočil nadaljnje izobraževanje in študij.¹⁰ Med drugim sta zakonca Šilih, dolgoletni grajski oskrbnik in njegova žena, ki je skr-

⁸ NŠAM, Vinska Gora, krstna knjiga 1827–1868, Velenje – sv. Martin, krstna knjiga 1838–1860, Velenje – sv. Martin, krstna knjiga 1865–1894, NŠAM, Velenje, poročna knjiga 1850–1904, str. 77.

⁹ Stavbi, obe veliki 70 kvadratnih sežnjev, sta stali nasproti gospodarskega poslopja, na mestu katerega je zrastle stavba, danes poznana kot vila Bianca in ki je bila sredi prve polovice 19. stoletja v lasti zdravnika Josepha Hartingerja. Okoli leta 1823 se v Velenju omenja tudi zdravilec (Wundarzt) Johann Nep. Hartinger.

¹⁰ Po Šilihovem pripovedovanju je bilo šolanje najprej namenjeno prvima dvema sinovoma, a ker je brat Vinzenz umrl, je prišla vrsta nanj. Sam pa je bil že od nekdaj zaljubljen v knjige, po njegovem mnenju verjetno zato, ker je bil kot oskrbnikov sin pogosto na gradu, lastniki pa so mu včasih dovolili dostop do knjižnice. Glej N. Šilih, diplomatska naloga, str. 9.

bela za grajske hlapce in dekle, od svojih nekdanjih delodajalcev Gisele in Karla, tedaj komornika v Salzburgu in (še vedno) posestnika v Velenju, z darilno pogodbo prejela tudi del njunih nepremičnin v Kavčah: gozd, vinograd, travnik in vrt. Ali gre za zahvalo za dolgoletno služenje ali morda za poravnavo dolgov svojih delodajalcev, ki sta bila zaradi slabega finančnega položaja že leta 1913 prisiljena prodati grad Velenje ženi Karlovega mlajšega brata Tereziji Westphalen-Fürstenberg, iz pogodbe ni mogoče razbrati.

Študij in prva službena leta

Gustav Šilih se je po začetnem izobraževanju v domačem kraju¹¹ leta 1907 vpisal na učiteljske v Ljubljani ter leta 1912 maturiral. Učiteljske je obiskoval skupaj s še enim znanim šaleškim pedagogom, kasnejšim velenjskim osnovnošolskim učiteljem Franom Mlinškom.¹²

Svoje prvo službeno mesto je še kot suplent, profesor pripravnik, dobil na tedaj štirirazredni ljudski šoli v Petrovčah. Tu je kot učitelj tretjega razreda, v četrtem pa je poučeval risanje in telovadbo, nadomeščal znanega skladatelja in zborovodja Cirila Preglja. Pregelj se je naslednje šolsko leto vrnil na svoje delovno mesto,¹³ Gustav Šilih pa je dobil zaposlitev na šoli v Preboldu. Njegova prva službena leta v Savinjski dolini je prekinila 1. svetovna vojna, po vojni pa je poučevanje nadaljeval najprej na mariborski realki, v obdobju 1919–1927 je bil profesor na trgovski srednji šoli v Mariboru oz. v šolskem letu 1927–1928 v Celju, od leta 1928 pa vse do pričetka 2. svetovne vojne pa je poučeval na moškem učiteljsku v Mariboru. Leta 1928, potem ko je v Zagrebu

¹¹ Po petih razredih osnovne šole je nato obiskoval še zasebno nižjo gimnazijo. Slovenski biografski leksikon, 11. zvezek, Ljubljana: SAZU, 1971 (dalje SBL 11), str. 617–618.

¹² Jože Hudales, Ivo Stropnik, Mlinškovo berilo: (i)zbrani etnološki in slovstveni zapiski. Šaleški razgledi 7, Velenje: Kulturni center Ivan Napotnik (KCIN), 1991, str. 9.

¹³ Kronika OŠ Petrovče.

diplomiral iz pedagogike, psihologije in nemškega jezika s književnostjo, se je vrnil službovat v Maribor, ki ga je za eno leto zapustil. Zaposlil se je na učiteljišču, kjer je poučeval pedagogiko, slovenščino in nemščino, nekaj časa pa tudi srbohrvaščino.¹⁴ Svoje delo na učiteljišču je nadaljeval tudi po vojni, najprej kot ravnatelj, nato pa do upokojitve leta 1950 kot profesor psihološko-pedagoških predmetov.¹⁵

Avgusta 1928 se je v Mariboru poročil. Njegova žena je postala Olga Jančič, hči znanega mariborskega trgovca Karla Jančiča. Poročila sta se 12. avgusta 1928 v mariborski frančiškanski cerkvi. Olga je bila pred tem njegova učenka na trgovski akademiji. V zakonu so se jima rodili trije otroci, leta 1929 sin Marko, leta 1931 hčerka Alenka ter deset let kasneje, leta 1941, sin Nikolaj.¹⁶

Družina je živela na Cankarjevi ulici v Mariboru. Pročelje hiše, v kateri je Gustav Šilih živel od leta 1936 pa vse do svoje smrti,¹⁷ krasi bronasto reliefno obeležje avtorja Gabrijela Kolbiča iz leta 1971. Akademski kipar Kolbič je bil Šilihov stanovski kolega in osebni prijatelj in je tudi avtor Šilihovega doprsnega kipa, ki stoji pred osnovno šolo Gustava Šiliha Velenje.¹⁸ Od leta 2000 njegov doprsni kip krasi še avlo osnovne šole Gustava Šiliha Maribor, njegovo ime pa nosi tudi osnovna šola v Laporju pri Slovenski Bistrici.

¹⁴ SBL 11, str. 617–618.

¹⁵ N. Šilih, diplomska naloga, str. 12–13.

¹⁶ N. Šilih, diplomska naloga, str. 11. Glej tudi NŠAM, Velenje – sv. Martin, krstna knjiga 1865–1894, str. 180.

¹⁷ N. Šilih, diplomska naloga, str. 26. V krstni knjigi (NŠAM, Velenje – sv. Martin, krstna knjiga 1865–1894, str. 180) je mogoče kot kraj smrti najti podatek, da je Gustav Šilih umrl 24. 11. 1961 v Mariboru, na naslovu Tržaška cesta 13.

¹⁸ Spomenik v parku pred šolo so odkrili 5. oktobra 1978 ob 15-letnici šole.

Šilihovo strokovno delovanje

Vseskozi se je strokovno izobraževal. Že v letih 1923–1924 je svoje znanje nadgrajeval s predavanji o otroški in mladinski psihologiji pri Karlu in Charlotti Buhler na Dunaju, leta 1926 je obiskoval enomesečni tečaj na institutu J. J. Rousseauja v Ženevi pri psihologu Edouardu Claparedu in leta 1928 diplomiral na Višji pedagoški šoli v Zagrebu iz pedagogike, psihologije in nemškega jezika s književnostjo. Profesorski izpit je opravil leta 1932.¹⁹ Po študiju doma in v tujini se je popolnoma posvetil pedagoški teoriji in praksi. Že leta 1921 je v Mariboru ustanovil didaktično-metodični krožek, ki se je kasneje razvil v doma in tujini priznano Pedagoško centralo. Skupaj z dr. Franjem Žgečem, pionirjem pedagoške sociologije na Slovenskem, sta pripravila idejne smernice in praktični program delovanja, centrala je bila pobudnica in izvajalka pedagoških ekskurzij v zamejstvo, pedagoških tednov za starše, predavanj za učitelje ..., njeni člani pa so dolga leta dajali ton vsebini Popotnika,²⁰ v katerem je leta 1925 izšel po Šilihovem mnenju tudi njegov prvi resni članek.²¹ Tik pred vojno (1937–1939) je po njegovi zaslugi pri Pedagoški centrali začel izhajati Roditeljski list, »poljudno vzgojeslovno glasilo za slovenske starše«, ki ga je nekaj časa tudi sam urejal, ves čas pa je v njem objavljал svoje prispevke o vzgoji v družini. V letih 1925–1931 je urejal tudi Pedagoški zbornik Slovenske šolske matice, založbe in pedagoškega društva učiteljev in srednješolskih profesorjev iz Ljubljane, ter v njem redno objavljал.²²

¹⁹ SBL 11, str. 617–618.

²⁰ N. Šilih, diplomsko delo, str. 18.

²¹ Šestdesetletnica življenja in štiridesetletnica pedagoškega udejstvovanja profesorja Gustava Šiliha. Kulturni obzornik, v: Večer, 30. julija 1953 (dalje 60-letnica življenja in 40-letnica pedagoškega udejstvovanja). Izrezek. MV, Zbirka Gustava Šiliha – osebni arhiv: MV; GŠ – 6/ 2011, AŠ 1. članek je nastal po njegovi vrnitvi z Dunaja, v njem pa je razpravljал o gonilnih silah in smereh šolskega reformnega gibanja. Na nekaj njegovih člankov drugače naletimo že pred tem letom.

²² SBL 11, str. 617–618. Glej tudi: N. Šilih, diplomsko delo, str. 17, 19.

Od leta 1922 dalje je tako napisal več kot 60 obsežnejših in okoli 300 krajših razprav, člankov, ocen in poročil, že v tridesetih letih preteklega stoletja sta izšli tudi dve njegovi samostojni deli. Leta 1936 je v sodelovanju z D. M. Prico napisal delo v srbohrvaškem jeziku *Reforma učiteljskog obrazovanja u Jugoslaviji* ter leta 1939 *Učne oblike*, v katerih je temeljito nakazal potrebo po poglobitvi učiteljeve izobrazbe. Zavzemal se je za ustanovitev pedagoške akademije. Pred drugo svetovno vojno je bil tudi dopisni član Hrvaškega pedagoško-književnega zbora, najstarejšega hrvaškega pedagoškega društva, ustanovljenega že leta 1871.

Tudi po vojni je nadaljeval svoje delo. Po upokojitvi je od leta 1952 ostal aktiven ter v Mariboru ustanovil in vodil Vzgojno posvetovalnico, kot tako prvo v tedanji Jugoslaviji, ki je nudila strokovno pedagoško, psihološko, socialno in medicinsko pomoč staršem, ki so imeli težave pri vzgoji svojih otrok. S tem si je pridobil posebno mesto v socialno-družinski vzgoji. Za pomoč staršem je napisal tri knjižice: *Vzgoja otrok v naši družini*, *Vzgojna sredstva* in v izdaji Prešernove družbe *Vzgoja naših otrok*, ki je izšla v 80.000 izvodih. Prvi dve sta bili kmalu po izidu prevedeni v hrvaški jezik. Ob družinski in šolski vzgoji je posvečal posebno pozornost še spolni vzgoji, štejemo pa ga tudi za ustanovitelja šole za starše v Mariboru in okraju.

Bil je tudi med pobudniki in ustanovitelji Pedagoškega društva, ki mu je kasneje več let predsedoval, dodeljena mu je bila funkcija podpredsednika Zveze pedagoških društev Slovenije ter funkciji predsednika in podpredsednika Zveze prijateljev mladine Slovenije. Opravljal je še več strokovnih in družbenih funkcij tako v ožjem mariborskem kot tudi v širšem slovenskem in tedanjem jugoslovanskem prostoru, zlasti na področju vzgoje in izobraževanja ter tudi družinske vzgoje, za kar je prejel Žagarjevo nagrado, že leta 1951 pa mu je bil dodeljen red dela tretje stopnje. Po njem so poimenovane tudi tri šole, v nekaj občinah (Mariboru, Velenju in Gornji Radgoni) pa se prosvetnim delavcem podeljujejo Šilihove

nagrade in priznanja.²³

Šilih pa ni bil le avtor številnih člankov za različne pedagoške revije (Sodobna pedagogika, Mladi svet, Nova obzorja, Otrok in družina ...), že v času med obema vojnama, pa tudi po njej je izdal nekaj samostojnih del s področja pedagogike: Metodika slovenskega jezikovnega pouka, Učna načela naše šole ter Očrt splošne didaktike v dveh variantah. Obširni izvod z nad 300 stranmi je izšel nekaj tednov po njegovi smrti, skrajšan izvod pa leta 1966. Slednji je bil preveden tudi v srbohrvaški jezik in je leta 1970 doživel ponatis. Didaktika je njegovo življenjsko delo, v katerem je zaobsegel vsa teoretična in praktična spoznanja in je najboljše slovensko didaktično delo.²⁴

Tipkopisa²⁵ njegovega življenjskega dela Očrt splošne didaktike hranimo v Muzeju Velenje. Med listi enega od tipkopisov sta bila vložena posušen rožmarin in nagelj, simbola slovenstva. V muzeju hranimo tudi oceno dela s popravki, ki jo je na desetih straneh podal pedagog dr. Stanko Gogala: *»Ta didaktika je zelo popolno, podrobno in sistematično delo, ki sloni po eni strani na široki razgledanosti avtorja po pedagoški literaturi, do katere pa zavzema kritično stališče, po drugi strani pa na ozki povezanosti s pedagoško prakso, v kateri je Šilih delal, mnogo razmišljal ter izbral iz nje to, kar se je izkazalo kot uspešno ...«*.

Pisatelj in pesnik

Gustav Šilih je med literarnimi zgodovinarji manj znan, kot je znan med pedagogi, in tudi njegova strokovna bibliografija je precej obsežnejša od literarne. A leposlovje

²³ N. Šilih, diplomsko delo, str. 26. Tu N. Šilih piše, da naj bi v Mozirju uvedli tudi Šilihovo bralno značko, vendar mi kaj več o tem niso znali povedati niti v Osrednji knjižnici Mozirje niti v Osnovni šoli Mozirje. Pogovor z namestnikom direktorice g. Romanom Mežnarjem leta 2015.

²⁴ SBL 11, str. 617–618. Glej tudi N. Šilih, diplomsko delo, str. 95–109.

²⁵ Pisalni stroj Gustava Šiliha hrani OŠ Gustava Šiliha Maribor.

je Šiliha pritegnilo pred pedagogiko. Že v dijaških letih se je poskušal v poeziji in krajši prozi. Prve pesmi je objavljial pod psevdonimom Gustav Graščan,²⁶ nanje naletimo v literarno reklamni reviji Domači prijatelj, ki je izhajala v Pragi,²⁷ v Zvončku ter vzgojnem listu Domače ognjišče že od leta 1912. Pesmi so doživljajska in razpoloženska lirika in kažejo Šilihov pretanjeni čut za opazovanje naravnih, življenjskih in duševnih lepot²⁸ in tako kot v proznih delih se tudi v pesmih poklanja domačemu kraju, kar daje mdr. slutiti pesem z naslovom Večerna, s podnaslovom Velenjski gmajni. Intimno je naravnana pesem s preprostim naslovom Pesem, posvečena prijatelju Franu. Morda je imel v mislih velenjskega rojaka Mlinška, s katerim sta v ljubljanskih študijskih letih bila nekaj časa »skupna streha in ponočnjaška luč«, kakor je zapisal velenjski rojak in pesnik Ivo Stropnik.²⁹ O tej pesmi je kritiko zapisala Zofka Kvedrova, ki hvali njegov talent, vendar ga obenem opozarja na prezahtevno kompozicijo za začetnika.³⁰ Od proznih del pa je poleg dolinske bajke Nekoč je bilo jезero (1921), mladinskega romana Beli dvor (1938) in drame Kaverna, ki so jo v Mariborskem gledališču igrali leta 1932, objavil zelo malo: odlomek iz Belega dvora v reviji Razori in dve kratki besedili, Vodnjak v Domačem prijatelju (1913) in »filmsko dogodivščino« Ljubezen nesrečnega tolovaja v Mariborskem klopotcu leta 1927.³¹ V načrtu je imel še vsaj dve obsežnejši mladinski deli, socialno pravljico ter mladinski

²⁶ Ivo Stropnik, Gustav Šilih – obujena pedagoška in slovstvena podoba. Spominski zapis ob 30. obletnici smrti, v: Naš čas, letnik 27, šte. 45, 21. 11. 1991 (dalje I. Stropnik, Gustav Šilih), str. 9.

²⁷ Urednikovala jo je Zofka Kvedrova, izdajal pa lastnik tovarne žitne kave in drugih prehrabnih izdelkov František Vydra. Časopisa ni bilo mogoče kupiti niti se nanj naročiti, brezplačno so ga dobili samo naročniki Vydrove žitne kave.

²⁸ N. Šilih, diplomsko delo, str. 67.

²⁹ I. Stropnik, Gustav Šilih, v: Naš čas, letnik 27, šte. 45, 21. 11. 1991, str. 9.

³⁰ Listnica uredništva, v: Domači prijatelj, letnik X, 1. september 1913, str. 42.

³¹ Miran Hladnik, Šilihov mladinski roman Beli dvor, v: Gustav Šilih, Beli dvor, Ljubljana: Karantanija, Velenje: KCIN, Založništvo Pozoj, 1997, str. 446.

roman iz življenja rudarske družine Grbavi plemič,³² ki pa ju ni uspel uresničiti. Žal se zapiski niso ohranili. Ohranilo pa se je delo z naslovom Zgodba o neposlušnem angelu in vrlem letalcu. Povest je mladinska, zanimivo pa je, da je uporabil psevdonim Ramelin, ki je sestavljena iz nazaj branih črk imen njegovih otrok (**M**arko, (**A**)lenka, **N**ikolaj).³³ Tipkopis neobjavljenega dela hranimo v Muzeju Velenje. Tipkopis zgodbe ima vnesene popravke, na prvi strani pa najdemo navodila za književno ustvarjanje. Zgodba je speta v tri snopiče in ima skupaj s pravili, naslovnico in kazalom 129 strani. Vložena je v mapo, ki nosi na sprednji strani napis rokopisi ter pod rimskimi številkami navedene tri naslove: Bršljan in rožmarin, Junak iz zahodne Indije ter Nemogoča povest, vendar se med platnicami nahajajo trije snopiči z zgodbo o angelu in letalcu.

Mladinski deli Nekoč je bilo jezero in Beli dvor ter drama Kaverna

Čeprav je literarno Gustav Šilih največ priznanj požel z romanom *Beli dvor*, je danes, vsaj v Šaleški dolini, dobro poznana tudi njegova »dolinska bajka« *Nekoč je bilo jezero*. Dogajanje v delu, ki je v založbi Učiteljske tiskarne v Ljubljani izšlo leta 1921, je Šilih postavil na tla fiktivne Šaleške doline z jezerom. Pri pisanju se je Šilih zgledoval po starejših leposlovnih virih, predvsem je našel navdih v romanu Frana Saleškega *Finžgarja Pod svobodnim soncem*.³⁴ Z delom je

³² 60-letnica življenja in 40-letnica pedagoškega udejstvovanja. Glej tudi N. Šilih, diplomsko delo, str. 28, ter I. Stropnik, Gustav Šilih, v: *Naš čas*, letnik 27, šte. 46, 28. 11. 1991, str. 4. Ivo Stropnik na osnovi informacij T. Horvat (FF/ 1990) v članku poroča, da se je med Šilihovim gradivom ohranilo »nekaj proznih nastavkov, ki jih ni uspel končati v pravljico ali novo povest«, in da je tako v desetih izdelanih poglavjih ostala nedokončana tudi mladinska povest o velenjskih rudarjih Grbavi plemič.

³³ N. Šilih, diplomsko delo, str. 28.

³⁴ Ivo stropnik, O Šilihu in jezikovni posodobitvi povesti *Nekoč je bilo jezero*, v: Gustav Šilih, *Nekoč je bilo jezero*, Velenje: Pozoj, 1999, str. 258.

želel ustvariti mladinski roman z vzgojno noto, protiutež tedaj na našem tržišču lahko dostopni nemški »sund« literaturi, o problematiki katere je pisal v Domačem ognjišču že leta 1914. Članek na to temo z naslovom Mladinska književnost je prvi objavljen in katalogiziran Šilihov prispevek. Sam Šilih je kasneje svoj prvenec, ki ga po letih ni več tako cenil, označil kot tipično delo pisatelja začetnika. Menil je, da bi ga moral napisati mnogo bolj dinamično, strinjal se je s kritiko Frana Erjavca, ki mu je očital, da se je lotil preobširnega koncepta, ki ga ni uspel obvladati.³⁵ Delo je kasneje dramatizirala Antonija Curk, maja oziroma v prvi polovici leta 1958 pa ga je predvajal Radio Trst.³⁶ V ponatisu je delo izšlo v počastitev 40-letnice mesta Velenje leta 1999 pri založništvu Pozoj v zbirki Znane besede. Jezikovno ga je posodobil Ivo Stropnik.

Delno avtobiografski mladinski roman *Beli dvor* pa je izšel v Mariboru leta 1938. Zgodba se tako kot v povesti *Nekoč je bilo jezero* dogaja v Zalesju, torej Velenju, kjer *Beli dvor*³⁷ stoji še danes. Tudi družina grofa d'Harnoncourta³⁸ je vzeta iz zgodovine Šaleške doline, saj so bili le-ti lastniki Velenjskega gradu pred rodbino Adamovich de Csepin, v službi katerih je bil njegov oče Lovro. Njemu in materi je Šilih roman tudi posvetil – glavnemu junaku je dal očetovo, njegovi sestri pa materino ime. Avtobiografsko naj bi bil v romanu obarvan predvsem tisti del, ki se dogaja v vojni, ki se ji tudi sam ni uspel izogniti. Obenem je v romanu zlasti

³⁵ N. Šilih, diplomsko delo, str. 50.

³⁶ Prav tam, str. 140. Posnetka nam ni uspelo najti, ohranjen pa je tekst radijske igre. Hrani ga Narodna in študijska knjižnica v Trstu, za pomoč pri iskanju pa iskrena hvala Martini Humar. Dramatizirana zgodba je bila uvrščena v spored kot oddaja za najmlajše ter je imela sedem delov: Velesovo slavlje, Zakaj smo nezadružani, Kresna noč, Jezerski zmaj, Kako naj ti pomorem Zalesje?, Jezero odteka in kot zadnje Poslednji boj z zmajem.

³⁷ Šilih je dogajanje prenesel na graščino Gorico, ki stoji v istoimenskem naselju v Velenju, na kar opozarja tudi že naslovnica knjige. Ilustracije je po avtorjevi zamisli prispeval Radovan Klopčič.

³⁸ V romanu se pojavlja zapis d'Harancourt.

poudarjena vloga dobrega učitelja, ki lahko ogromno stori za kulturni in gospodarski napredek preprostega človeka, pokazal pa je tudi na politiko ponemčevanja slovenskih krajev, kar je povzročilo to, da naj bi bil med vojno stalno pod budnim očesom nemških oblastnikov. Z romanom *Beli dvor* je Šilih dosegel največji literarni uspeh, ob izidu so nekateri kritiki skoraj 400 strani dolgo delo označevali celo kot prvo veliko mladinsko delo pri nas. Pred ponatisom iz leta 1997 založb Karantanije iz Ljubljane ter založništva Pozoj in Kulturnega centra Ivana Napotnika iz Velenja, ki ga je jezikovno posodobil Ivo Stropnik, spremno besedo pa zapisal Miran Hladnik, je zaradi svoje »meščanskosti« izšel le za naše izseljence.³⁹

Pod vtisom doživetij 1. svetovne vojne je nastalo tudi delo *Kaverna*. Tridejanka, vojno-povojna psihološka drama, je v sezoni 1931–1932 v Slovenskem narodnem gledališču v Mariboru doživela štiri uprizoritve, vendar se ni obdržala na odru. Premierna predstava je bila 23. aprila 1932 ob 20. uri, na kar sta sledili dve predstavi 2. in 7. aprila ter zadnja 9. aprila. Režija je bila v rokah Jožeta Koviča, vloge pa so odigrali znani slovenski gledališki in filmski igralci Milena Zakrajšek, Ema Starc, Hinko Tomašič, Edo Grom ter kasnejši dobitniki Boršnikovega prstana Maks Furijan, Vladimir Skrbinšek in Elvira Kralj. Pevski vložek v prvem dejanju je uglasbil znani skladatelj Slavko Osterc.

V Mariborskem večerniku *Jutra* je bil na dan krstne uprizoritve objavljen razgovor z avtorjem, iz katerega je mogoče razbrati močno avtorjevo protivojno prepričanje, dan po krstni uprizoritvi pa je Mariborski večernik *Jutra* prinesel še oceno krstne uprizoritve. Kritič Vladimir Kralj je bil mnenja, da je igra »dosegla relativno prav dober uspeh, kar je pokazalo tudi občinstvo, ki je gledališče skoraj popolnoma napolnilo«, vendar je obenem podal oceno, da je dogajanje preveč odrsko in neživljenjsko, kar naj bi terjalo posamezne

³⁹ Knjiga je bila objavljena kot podlistek časnika *Enakopravnost* (Cleveland Ohio) leta 1951 in 1952. Za informacijo hvala Nataši Jordan iz centra za informacijske storitve Narodne in univerzitetne knjižnice Ljubljana.

popravke tako avtorja kot tudi režiserja in igralcev. Kritiko je ublažil s pripombo, da pa vendarle kljub nekaterim šibkim in slabim stranem, ki jih ima uprizoritev, slednje v celotnem konceptu ne motijo toliko, da bi ji jemale vrednost.⁴⁰

Tipkopis igre hrani Slovenski gledališki muzej.

Že 5. januarja 1924 pa je na odru Drame SNG Maribor potekala premiera dela Walterja Hasencleverja z naslovom *Onstran življenja* (Jenseits) v režiji J. Bratine, ki jo je prevedel Gustav Šilih.⁴¹

Gustav Šilih kot vojak v 1. svetovni vojni in kot Maistrov borec⁴²

28. julija 1914 se je pričela 1. svetovna vojna. Gustav Šilih, ki je le dva dneva kasneje dopolnil 21 let, je bil že 22. aprila 1914 na naborni komisiji v Celju za dobo 12 let potrjen ter dodeljen k cesarsko-kraljevemu deželnoobrambovskemu pehotnemu polku številka 3 s sedežem v Gradcu (k. k. Lir. Graz Nr. 3).

Temelj vojaške ureditve avstro-ogrske vojske je bil postavljen s t. i. brambno postavo z dne 5. septembra 1868. Služenje vojske je bilo skrajšano na tri leta, uvedeni sta bili osemletno služenje v rezervi in dveletno v deželni brambi. Ukinili so skoraj vse dotedanje izjeme, ena redkih preostalih olajšav je veljala za absolvente srednjih šol, ki so lahko izbrali enoletno služenje kot enoletni prostovoljci. Po odsluženem

⁴⁰ Glej Mariborski večernik Jutra: 22. 3. 1932, 23. 3. 1932, 24. 3. 1932, 26. 3. 1932, 30. 3. 1932, 5. 4. 1932, 7. 4. 1932 in 8. 4. 1932. Hrani Narodna univerzitetna knjižnica Maribor (UKM).

⁴¹ Repertoar slovenskih gledališč 1867–1967. Popis premier in prireditev, Ljubljana: slovenski gledališki muzej, 1967, str. 388.

⁴² Za vir so služile kopije dokumentov na ime August / Gustav Šilih iz dunajskega vojaškega arhiva.

Slike 1, 2, 3: Gustav Šilih sam in skupaj s starejšim bratom Jožetom (Pepijem) kot avstro-ogrška vojaka (1, 2). Med velenjskimi naborniki je bil tudi mlajši Šilihov brat Karel (3). Hrani Muzej Velenje.

enoletnem roku so lahko opravili izpit za častnika in dobili rezervni častniški čin.⁴³

To je očitno nameraval izkoristiti tudi Šilih, ki bi služenje vojaškega roka moral nastopiti 1. oktobra istega leta v okviru 4. nadomestne stotnije (4. Ersatzkompanie), vendar se je javil kot enoletni prostovoljec, vojaški rok pa bi tedaj nastopil 1. oktobra 1915. A zaradi splošne mobilizacije je bil 25. avgusta z žepnino 6 kron prestavljen k aktivni službi in 18. septembra dodeljen k 26. domobranskemu pehotnemu polku (k. k. Landwehrinfanterieregiment Nr. 26), od leta 1917 imenovanemu tudi 26. strelski polk (k. k. Schützenregiment Nr. 26). Vojake te pretežno slovenske enote, v kateri so se večinoma bojevali vojaki iz slovenskega dela Štajerske, je pot že avgusta leta 1914 vodila na bojišča Galicije, jeseni leta 1915 pa so bili premeščeni na italijansko bojišče ob Sočo, kjer se je polk izkazal v bojih pri Doberdodu.⁴⁴

Vendar je Gustav Šilih, najverjetneje zaradi odličnih spričeval in izobrazbe, najprej obiskoval šolo za rezervne častnike ter v tem času dokaj hitro napredoval: od (titularnega) narednika oz. feldveblja do kadeta in zástavnika v letu 1915. Leta 1915, maja ga srečamo na soškem bojišču, kjer je sredi septembra (26. septembra 1915) zbolel za virusno hemoragično mrzlico (Haemerhoiden Gelbsucht) oz. zlatenico in bil iz poljske bolnišnice v okolici kraja Korite pri Tolminu poslan v cesarsko-kraljevo rezervno bolnišnico v Celju. V celjsko bolnišnico je bil sprejet 1. oktobra, od tod pa ga je konec meseca (25. oktobra 1915) pot vodila v zdravilišče

⁴³ Anja Postrak, mag. Barbara Kalan, Njim, ki junaki so najbolji, svetinje zlate daje v dar! Gorenjci in odlikovanja v prvi svetovni vojni, Kranj: Gorenjski muzej, 2015, str. 5. Nekateri viri pa navajajo, da so oblasti leta 1912 reden rok služenja skrajšale na dve leti, kar se ujema s predvideno vojaško obveznostjo za Gustava Šiliha. Podatek navaja Martin Prašnički v: Vojni luzerji 1914–1918. Usoda slovenskih mož in fantov, Zgornja Polskava, 2014 (elektronski vir), str. 18.

⁴⁴ Tomaž Budkovič, 26. domobranski pehotni polk / 26. strelski polk, v: Slovenci + prva svetovna vojna 1914–1918, Ljubljana: Muzej novejšje zgodovine Slovenije, 2010 (dalje: Budkovič, 26. strelski polk), str. 35.

za častnike v Rogaško Slatino. Na bojišče ob Soči se je Šilih vrnil novembra leta 1915 in na terenu ostal vse do konca avgusta naslednjega leta, ko so mu odobrili dopust. V tem času, spomladi 1916, je skupaj s svojim 26. polkom odšel na južno Tirolsko, kjer je polk sodeloval v ofenzivi proti Italiji. Na Tirolskem je polk ostal do oktobra 1917, ko je odšel na Bovško, kjer se je avstro-ogrsko vojska skupaj z nemškimi enotami pripravljala na 12. soško bitko, danes poznano tudi z imenom čudež pri Kobaridu. Mariborski 26. strelski vod pod poveljstvom Floriana pl. Pasettija se je tako znašel v sestavi 22. strelske divizije, ki je bila določena za napad po dolini.⁴⁵

Prvo odlikovanje, bronasto vojaško medaljo za zasluge z vojaškim zaslužnim križcem,⁴⁶ zaradi zapisa na zadnji strani označeno tudi kot Signum Laudis (latinsko »znak pohvale«), je Gustav Šilih, od 1. januarja 1916 poročnik v rezervi, prejel maja 1916. Kot je mogoče prebrati v dokumentaciji, je odlikovanje prejel zaradi svojega poguma in požrtvovalnosti ter uspehov v boju proti sovražniku, zlasti pa zaradi uspešno vodene operacije v začetku leta 1916. Kot poveljnik voda in namestnik poveljnika 8. stotnije (8. Feldkompanie) je Gustav Šilih že vse od začetka italijanskega prodora v smeri proti jugozahodu fronte s svojo preudarnostjo, delovno vnemo in požrtvovalnostjo spodbujal svoje moštvo tudi v najtežjih trenutkih in pod najtežjimi pogoji. 6. januarja 1916 jim je pod njegovim vodstvom uspelo razstreliti sovražnikove položaje na pobočjih Griže (Monte Sei Busi). V »skrajno drzno zasnovani akciji«, ki so jo izvedli zelo preudarno in uspešno, je bil sovražnikov položaj uničen, sovražniku pa so bile prizadejane občutne izgube.

⁴⁵ Miha Šimac, Pankrac Cilenšek (1892–1981), med prvimi prejemniki zlate medalje za hrabrost za častnike (dalje: Šimac, Pankrac Cilenšek), v: Arhivi, Letnik 37 (2014), št. 1, str. 146.

⁴⁶ Die Bronzene Militär Verdienstmedaille am Bande des Militärverdienstkreuzes.

Bronasta vojaška medalja za zasluge, poznana tudi z imenom Signum Laudis (vir: splet)

In ko je decembra leta 1916 cesar Karel I. kot označbo redov in odlikovanj za pogumno vedenje pred sovražnikom ali uspešno vodenje ustanovil dekoracijo z mečem, jo je naknadno prejel tudi Gustav Šilih.

Konec septembra 1916, po štiritedenskem dopustu, je bil Gustav Šilih zopet na bojišču in leta 1917 ponovno predlagan za podelitev odlikovanja. Tokrat je prejel srebrno medaljo za hrabrost druge stopnje,⁴⁷ ki mu je bila podeljena 19. septembra istega leta. Kot razlog za prejem odlikovanja je navedeno, da je poročnik Šilih (tedaj še s činom praporščaka) na lastno pobudo z delom svojega moštva rešil skoraj popolnoma uničen oddelek 8. stotnije. S svojo skupino mož mu je uspelo priskočiti na pomoč sosednji skupini, ki je zasedala položaje na njihovem levem boku. Slednja je ob srditih italijanskih napadih, ki so se 26. novembra 1915 odvijali na griču Griža, doživela popoln polom ter imela velike izgube. Prizadet je bil zlasti 3. vod, v katerem je bilo sedem mrtvih, poveljnik in petnajst mož pa je bilo ranjenih. Za obrambo je bila sposobna le še peščica posameznikov, s Šilihovim posredovanjem pa je bil prodor italijanske patrulje zaustavljen. Decembra 1915 pa mu je s patruljo uspelo razstreliti italijanski položaj (s stalno italijansko stražo), ki je s svojo pozicijo

⁴⁷ Die Silberne Tapferkeitsmedaille 2. Klasse (Symbol: O2), označena tudi kot mala srebrna medalja za hrabrost.

predstavljal veliko nevarnost in težavo za avstrijske vojske. Italijani položaja niso več zasedli.

*Srebrna medalja
za hrabrost druge
stopnje (vir: splet)*

Zahtevek za nagrado, v katerem je poudarjeno, da je bil Šilih vseskozi pogumen častnik, ki se je zavedal svojih dolžnosti, je v času polkovnega premika z Doberdoba na Južno Tirolsko zastal. Za njegovo uresničitev se je septembra 1917 zavzel tudi podpolkovnik Florian pl. Pasetti-Friedenburg.

Temu odlikovanju je nato zaradi uspešnega preboja pri Bovcu oktobra 1917 sledilo v začetku leta 1918 odlikovanje vojaški križ za zasluge tretje stopnje z vojaško dekoracijo.⁴⁸ Kot poveljnik je Gustav Šilih v preboju pri Bovcu 24. oktobra 1917 zelo preudarno vodil svojo stotnijo mitraljezcev. S pravilnim ravnanjem, zlasti pri položaju »Za Verschgan«, je odkril sovražnikovo »gneздо« in pri tem sam oplnil eno, s svojo četo pa dve sovražni skupini. Poleg tega jim je uspelo zajeti dvajset mož. Pri nadaljnjem napredovanju v smeri kraja Žaga pa so oplnili še sovražnikovo poljsko bolnišnico ter pri tem zajeli večje število nasprotnikov (petdeset mož).

Nasploh se je med prebojem in zavzetjem Bovške kotline 26. strelski polk zelo izkazal, saj je zajel 2.200 ujetnikov, zaplenil 80 topov različnih kalibrov, 29 strojnih pušk

⁴⁸ Das Militärverdienstkreuz 3. Klasse mit der Kriegsdekoration und den Schwertern.

in ogromno ostalega vojaškega materiala. S svojim bojem je pomembno prispeval pri uspešnem preboju pri Kobaridu in najbrž je bil ta dan eden od najsijajnejših trenutkov v njegovi dokaj mladi polkovni zgodovini.⁴⁹

*Vojaški križ za zasluge
(vir: splet)*

Po italijanskem porazu v tej 12. soški bitki (t. i. čudežu pri Kobaridu) in njihovem umiku proti zahodu se je fronta ustalila na reki Piavi in 9. novembra 1917 se je Gustav Šilih s svojo stotnijo mitraljezcev znašel v spopadih v okolici kraja Longarone. V skladu z ukazi je kljub močnemu topniškemu ognju prestopil reko Piavo in priskočil na pomoč oddelku württemberskega gorskega bataljona pod vodstvom nadporočnika Erwina Rommla, kasneje znanega nemškega feldmaršala z vzdevkom Puščavska lisica. Pod njegovim vodstvom je skupini mitraljezcev uspelo odbiti ponavljajoče se italijansko prodiranje iz smeri kraja Longarone, in ko so si Italijani v noči na 10. november poskušali utreti izhod proti jugu, je tudi s tem, da se je sam postavil na čelo skupine ter z lastnim zgledom (vztrajati v težkem položaju) dosegel velik uspeh in sovražniku prizadejal velike izgube. Nenaden množičen prodor Italijanov, ki je naletel na württemberski gorski bataljon, je Gustav Šilih s svojo skupino poskušal zadržati z vojaškim posegom, v katerem je moštvo neumorno spodbujal k boju, ki se ga je tudi sam udeležil. Pri tem je bil ranjen in celo zajet, a nato uspešno rešen. Zaradi rane se Gustav Šilih ni več vrnil na bojišče.

1. maja 1918 je bil povzdignjen v nadporočnika. Bil je predlagan tudi kot kandidat za zlato medaljo za hrabrost za

⁴⁹ Miha Šimac, Pankrac Cilenšek, str. 147.

častnike,⁵⁰ vendar mu je bil 21. februarja 1918 podeljen red železne krone tretjega reda z vojaško dekoracijo in mečem.⁵¹ V začetku leta 1918 pa mu je bil podeljen tudi pruski železni križ 2. stopnje, obenem pa je bil upravičen do nošenja t. i. Karlovega četnega križa (die Karel-Truppenkreuz) ter medalje za ranjence z eno (osrednjo) črto oz. progo. Medtem ko zadnji dve odlikovanji sodita v kategorijo najnižjih odlikovanj, dobili so jih vsi, ki so izpolnili določene kriterije in nista vključevali posebnih zaslug, to ne velja za druge vojaške medalje oz. vojaški red železne krone.

*Red železne krone tretjega reda
(vir: splet)*

Leta 1918, po zlomu Avstro-Ogrske, se je Gustav Šilih pridružil Maistrovim borcem pri osvobajanju Maribora in slovenske severne meje. Že 1. novembra 1918 je namreč v Mariboru iz 26. strelskega polka nastal slovenski Mariborski polk pod poveljstvom generala Maistra, njegovi vojaki in oficirji pa so osvobodili in zavarovali severno slovensko mejo vse do Radgone.⁵² Slabo leto in pol kasneje je bil nadporočnik Gustav Šilih ob splošni demobilizaciji marca 1920 odpuščen iz vojaške službe.

⁵⁰ Die Goldene Tapferkeitsmedaille für Officiere.

⁵¹ Der Orden der Eisernen Krone 3. Klasse mit der Kriegsdekoration und den Schwertern.

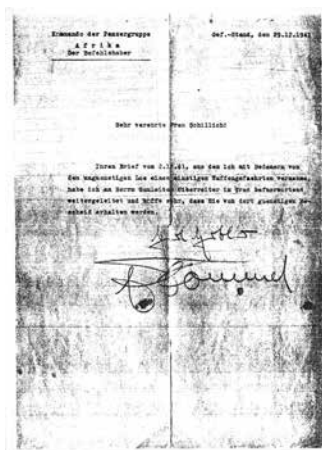
⁵² Vojnogodovinski zbornik št. 41, Logatec: Vojaški muzej, 2010, str. 20.

*Slika 4:
Črnilnik Gustava
Šiliha, narejen
iz nabojev. Po
pripovedovanju
ga je na fronti na-
redil Gustav Šilih
sam. Hrani Metka
Grabner.*

Po izbruhu 2. svetovne vojne je bil Gustav Šilih kot rezervni oficir ponovno vpoklican, tokrat v jugoslovansko armado. Bil je zajet in nekaj mesecev je preživel v ujetništvu v Nemčiji. Ob tej priložnosti se je njegova žena s pismom obrnila na feldmaršala Erwina Rommla s prošnjo, naj pomaga nekdanjemu rešitelju iz prve vojne. V pismu družini se je Erwin Rommel, poznan tudi kot Puščavska lisica, še spominjal svojega »Kriegskammerada« in tudi obljubil, da bo storil, kar je v njegovi moči. Tri tedne zatem, dva dni pred rojstvom tretjega sina, se je decembra 1941 Gustav Šilih vrnil iz ujetništva.⁵³

⁵³ Zanimivo je, da se je podobna zgodba ohranila tudi pri družini Šilihovega mladostnega prijatelja in sošolca Frana Mlinška. Družinska tradicija pravi, da se je Mlinšek spoprijateljil s kasnejšim feldmaršalom Erwinom Rommlom, ki mu je v neki bitki rešil življenje. V času 2. svetovne vojne naj bi prav njegova intervencija rešila Mlinška in njegovo družino pred preganostjo v Srbijo, ki je doletelo vse druge učitelje. Vendar pa nam je Mlinškovo bojevanje v 1. vojni v podrobnostih premalo poznano, da bi vedeli, v kolikšni meri sta se, če sploh, Šilihovi in Mlinškovi poti srečali tudi na bojišču. Sicer je tudi Mlinška pot po mobilizaciji januarja 1916 v kraju Krumpendorf pri Celovcu mdr. enako kot Šiliha vodila v Soško dolino, bojeval se je v Bovški kotlini in na Koroškem ter južnem Tirolskem, vendar v opisu njegovega bojevanja ni mogoče zaslediti, da bi se udeležil spopadov pri kraju Longarone, kjer so se odvili dogodki, v katere sta bila vpletena Rommel in Šilih. Glej Mlinškovo berilo, str. 9–10.

Slika 5:

Kopija pisma Erwina Rommla družini Šilih. Hrani Muzej Velenje.

»Spoštovana gospa Šilih! Vaše pismo z dne 2. decembra 1941, iz katerega sem z obžalovanjem izvedel o žalostni usodi nekdanjega soborca, sem posredoval gospodu gauleiterju Uiberreit(h)erju v Gradec in zelo upam, da boste od tam prejeli ugoden odgovor.«

Kmalu po vrnitvi iz ujetništva je dobil namig, da bo zanj bolje, če se zaradi svojega prepričanega slovenstva in protinemčurskega romana *Beli dvor* umakne iz Maribora. Ker mu ni bilo dovoljeno, da bi se izselil v Ljubljano, si je našel delo v knjigarni Keinreich v Gradcu in se ob vikendih vračal domov.

Po končani vojni je nadaljeval pedagoško delo.

Povzetek

Pedagog Gustav Šilih sodi med najvidnejša imena slovenske pedagogike, šaleški javnosti pa je poznan predvsem kot avtor dveh del za mladino, povesti *Nekoč je bilo jezero* in romana *Beli dvor*. Dogajanje obeh zgodb je namreč postavil na tla (sicer fiktivne) Šaleške doline, od koder je prihajal. Posvetil se je pedagoško-andragoški teoriji in praksi, že od

mladosti naprej pa se je posvečal tudi literarnemu delu. Kot mladenič je pisal pesmi, pod katerimi se je podpisoval s psevdonimom Gustav Graščan. Nanje naletimo v časopisju že leta 1912. Njegov literarni opus ni obsežen, mdr. se je izgubilo tudi njegovo delo – mladinski roman Grbavi plemič (ki je bil verjetno šele v osnutku). V njem je želel prikazati življenje šaleškega rudarja / premogarja in je tako s tematiko zopet posegel na tla domače doline. V tipkopisu pa se je ohranilo delo Zgodba o neposlušnem angelu in vrlem letalcu, podpisano s psevdonimom Avgusta Ramelina, in ga poleg ostalega arhivskega in fotografskega gradiva hranimo v Zbirki Gustav Šilih v Muzeju Velenje. Tu je najti tudi kopijo pisma, ki potrjuje družinsko zgodbo, kako je Gustav Šilih skupaj s svojimi sobojevniki v 12. soški ofenzivi (dogodki iz časa njegovega bojevanja v 1. svetovni vojni so svoj odmev doživeli v drami Kaverna, ki so jo igrali tudi na odru SNG Maribor) priskočil na pomoč würrtenberškemu gorniškemu bataljonu, ki mu je od januarja 1917 poveljeval Erwin Rommel. Slednji je postal poznan v 2. svetovni vojni kot eden glavnih akterjev bitke pri El Alameinu v severni Afriki leta 1942. In nanj se je obrnila Šilihova žena, ko je bil ob začetku 2. svetovne vojne Gustav Šilih zajet kot jugoslovanski vojak. Družina je od njega prejela odgovor, da bo poskušal posredovati za svojega vojnega »kamerata«, in dejansko je bil kmalu potem Šilih izpuščen. Konec vojne (tedaj bil star že 48 let) je dočakal kot knjigarnar v Gradcu, od koder je pogosto obiskoval svojo družino v Mariboru. Po vojni je nadaljeval svoje pedagoško delo.

Literatura:

- Tomaž Budkovič, 26. domobranski pehotni polk / 26. strelski polk, v: Slovenci + prva svetovna vojna 1914–1918, Ljubljana: Muzej novejšje zgodovine Slovenije, 2010.
- Miran Hladnik, Šilihov mladinski roman Beli dvor, v: Gustav Šilih, Beli dvor, Ljubljana: Karantanija, Velenje: KCIN, Založništvo Pozoj, 1997.

- Jože Hudales, Ivo Stropnik, Mlinškovo berilo: (i)zbrani etnološki in slovstveni zapiski. Šaleški razgledi 7, Velenje: Kulturni center Ivan Napotnik (KCIN), 1991.
- Anja Poštrak, mag. Barbara Kalan, Njim, ki junaki so najbolji, svetinje zlate daje v dar! Gorenjci in odlikovanja v prvi svetovni vojni, Kranj: Gorenjski muzej, 2015.
- Martin Prašnički, Vojni luzerji 1914–1918. Usoda slovenskih mož in fantov, Zgornja Polskava, 2014 (elektronski vir).
- Repertoar slovenskih gledališč 1867–1967. Popis premier in prireditev, Ljubljana: slovenski gledališki muzej, 1967.
- Slovenski biografski leksikon, 11. zvezek, Ljubljana: SAZU, 1971.
- Ivo Stropnik, Gustav Šilih – obujena pedagoška in slovstvena podoba. Spominski zapis ob 30. obletnici smrti, v: Naš čas, letnik 27, šte. 45, 21. 11. 1991.
- Ivo Stropnik, O Šilihu in jezikovni posodobitvi povesti Nekoč je bilo jezero, v: Gustav Šilih, Nekoč je bilo jezero, Velenje: Pozoj, 1999.
- France Strmčnik, Pedagoška ustvarjalnost Gustava Šiliha, v: Stoletnica rojstva Gustava Šiliha (1893–1961–1993). Jubilejni zbornik, Maribor: Društvo pedagoških delavcev, Pedagoška fakulteta, 1993.
- Nikolaj Šilih, Oris življenja in dela Gustava Šiliha, slovenskega pedagoškega teoretika in praktika ter mladinskega pisca: diplomska naloga, Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za pedagogiko, 1993.
- Šestdesetletnica življenja in štiridesetletnica pedagoškega udejstvovanja profesorja Gustava Šiliha. Kulturni obzornik, v: Večer, 30. julija 1953.
- Miha Šimac, Pankrac Cilenšek (1892–1981), med prvimi prejemniki zlate medalje za hrabrost za častnike, v: Arhivi, letnik 37 (2014), št. 1.
- Vojnozgodovinski zbornik št. 41, Logatec: Vojni muzej, 2010.

Viri:

Časopisa:

- Listnica uredništva, v: Domači prijatelj, letnik X, 1. september 1913.
- Mariborski večernik Jutra: 22. 3. 1932, 23. 3. 1932, 24. 3. 1932, 26. 3. 1932, 30. 3. 1932, 5. 4. 1932, 7. 4. 1932 in 8. 4. 1932.

Nadškofijski arhiv Maribor (NŠAM):

- Velenje – sv. Martin, krstna knjiga 1838–1860 in krstna knjiga 1865–1894.
- Velenje, poročna knjiga 1850–1904.
- Vinska Gora, krstna knjiga 1827–1868.

Kronika OŠ Petrovče ter kopije dokumentov na ime August / Gustav Šilih iz dunajskega vojaškega arhiva.

Lado Planko

Osnovno šolo je končal v Velenju, gimnazijo v Celju, študija angleščine in francoščine na FF v Ljubljani ni dokončal. Ob delu je študiral kitaro na Visoki šoli za glasbo v Gradcu. Poučeval je v Sloveniji in Avstriji, nastopal z ansamblom za staro glasbo in z bigbandom. V letih 1995 do 2012 je bil vodja velenjske knjižnice. Je organizator kulturnih dejavnosti v različnih kontekstih. Objavljal je v Mladih potih, Tribuni, Problemih, Poetikonu, Lirikonu, Šaleških razgledih. Zadnja leta v glavnem prevaja.

FIŠERJEVA GROBNICA S KAPELO

Povzetek

Območje Velenja ni prav bogato z arhitekturo starejšega datuma, če seveda odštejemo ohranjene in manj ohranjene gradove. Neogotska grobnica in kapela družine Fišer je bila zgrajena leta 1927 in predstavlja eno od izjem. Članek skuša iz ne prav bogatih virov razkriti zgodbo kapele, s katere nastankom sta predvsem povezana brata Branislav in Vladimir Fišer ter njuna starša Ivan Fišer in Ana Skaza, katere smrt je bila povod zanjo. Posebno vlogo je Vladimir v tej zvezi namenil svoji nekdanji ženi Danici Pirc, pozneje poročeni Chelton.

Namesto uvoda

V arhitekturnem pogledu kaže Velenje najprej dvojno, lahko bi rekli celo nasprotujočo si podobo – na prvi pogled je mesto izrazito modernistično, kot je zraslo po 2. svetovni vojni, na

drugi strani pa kaže razločno podobo srednjeveške sekularne arhitekture, saj je v mestu in neposredni okolici visoko število deloma ohranjenih, deloma že porušenih gradov. Tretji pol predstavlja – tudi zaradi urbanističnih posegov po 2. svetovni vojni – skromna trška arhitektura. In čeprav je bil čas socializma s svojim navdušenjem za novo vse prej kot naklonjen starejšim, v nekem drugem času nastalim, še posebej sakralnim zgradbam, osnovnega razloga za to skromnost ne gre iskati samo v morebitni nenaklonjenosti socializma, pač pa v tem, da Velenje do začetka petdesetih let 20. stoletja preprosto ni premoglo gospodarske moči, ki bi zmogla kak zahtevnejši arhitekturni dosežek. Upravno in gospodarsko središče doline je bilo vse do šestdesetih let mesto Šoštanj.

Toliko bolj je potem zanimivih tistih nekaj redkosti, ki so nastale in ostale kljub nerazvitosti okolja. Mednje gotovo sodi neogotska grobna kapela družine Fišer – čeprav v njej počivajo posmrtni ostanki matere in obeh sinov, jo bom zaradi enostavnosti v nadaljevanju imenoval kar kapela; s tem nazivom je tudi splošno znana. Ob nastanku je uživala v prostranosti tedaj še nepozidane doline, medtem ko je od leta 1960 dalje skrita, lahko bi rekli stlačena med stolpnice na Tomšičevi cesti na jugu in med Centrom za vzgojo in usposabljanje, nekdanjo „posebno šolo“, na severni strani. Tako jo je moč opaziti šele, ko si takorekoč tik pred njo.

Kapela, ki se je nenadoma in mimo svoje – pravzaprav svojih graditeljev – volje znašla sredi na novo nastale soseske, v njej domnevno ni imela lahkega življenja, je pa preživela. Ideje o njenem rušenju so se pojavile večkrat; po eni od informacij naj bi jo pred rušenjem rešilo visoko zavarovanje, ki da sta ga lastnika sklenila v Švici, vendar zanjo nisem našel potrditve. Po drugi naj bi brata Fišer imela dobrega znanca med visokimi povojnimi politiki, ki naj bi ga med vojno skrivala pred okupatorjevimi oblastmi, tako da sta se lahko v nuji obrnila nanj, a tudi za to zgodbo nisem našel dokazov. A.T. se spominja, da so mu konec šestdesetih prišle na uho govorice, da bodo kapelo podrli, pa je na to opozoril takratnega politika Avgusta Jeriho, da je posredoval proti rušenju.

R. H. se v približno istem času prav tako spominja ideološko pogojenih razmišljanj o rušenju, a se ne spomni več okoliščin; domneva pa, da bi znalo na odločitev vplivati nepričakovano dobro razumevanje med tedanjim županom Nestlom Žgankom in duhovnikom cerkve sv. Martina Marjanom Kukom; Žgank naj bi ga nagovarjal kar s „tovariš Kuk“.

Potem ko so se začele kazati razpoke na fasadi, propadanje strehe itd., so 31. julija 2007 službe Mestne občine Velenje na pobudo Stanovanjskega podjetja pisno pozvale lastnico, naj poskrbi za obnovo kapele, a je poziv iz razlogov, ki bodo jasni pozneje, ostal brez odgovora; tudi pred tem pozivom naj bi se omenjala možnost rušenja. Občinski svetnik Franc Sever je 2010¹ ponovno spraševal po lastniku, ki bi moral poskrbeti za kapelo.

Dokler sta živela Vladimir Fišer in njegova žena Danica, pozneje vnovič poročena Chelton, ki je po zemljiški knjigi še danes lastnica, je kapela imela skrbnika: za čiščenje, cvetje, košnjo neposredne okolice ipd. je nekako do osemdesetih let prejšnjega stoletja skrbela Minka Čekon,² potem pa do 1999, ko je Danica Chelton umrla, Stanislav Stiplovšek.

Ko sem se podpisani sredi leta 2012 priselil v kapeli najbližjo stolpnico, mi je padlo v oči njeno stanje – za najnujnejšo košnjo je sicer skrbel hišnik bloka, vendar se je zgradbi že razločno poznal zob časa: s fasade je na več mestih odpadla zgornja, zaščitna plast, žlebovi so puščali, najslabše pa je bilo stanje strehe, ki je očitno puščala že dalj časa, tako da je omet začlenjal odpadati tudi v notranjosti. Na moje prigovarjanje se je Mestna občina Velenje odločila poseči v objekt, čeprav je ta po črki zakona še vedno v zasebni lasti. Pravno pokritje za ta korak so našli v občinskem odloku o spomeniškem varstvu iz l. 1983, s katerim je bila kapela zavarovana kot lokalni arhitekturni spomenik. Med iskanjem podatkov o tedaj še neznanih lastnikih, ki bi bili v prvi vrsti dolžni poskr-

¹ Glasilo sveta Mestne občine Velenje št. 02-3 z dne 10. decembra 2010, str. 22.

² Minka je po A. Ž. znanki kar na cesti razkrila, da „ne bo uganila, koga nese v cekru – Ladija“; mislila je seveda žaro z njegovim pepelom.

beti za obnovo objekta, mi je uspelo izbrskati nekaj podatkov o nastanku kapele in o lastnikih, ki jih predstavljam v nadaljevanju. Nekaj nejasnosti in nedorečenosti bo bržkone ostalo nejasnih in nedorečenih za zmeraj.

Nastanek kapele

Povod za nastanek kapele je bila smrt Ane Fišer,³ rojene Skaza, v drugo poročene Prosenc. Njena sinova Branislav in Vladimir Fišer sta se 30. marca 1927 obrnila na župnijski urad Sv. Martina „v Šaleku pri Velenju“ s prošnjo, da jima odstopi parcelo, na kateri bosta postavila grobnico - kapelo za svojo mater, ki je umrla 1. septembra 1926 ob 1.30 v Gradcu, Koerblergasse 42.⁴ V matično knjigo v Velenju je bila njena smrt vpisana šele 15. oktobra 1927; isti datum je tudi na nagrobni plošči naveden kot dan, ko je bila prepeljana v Velenje, kar posredno potrjuje še župnijska kronika⁵ („jese- ni 1927“). S prenosom so domnevno počakali, da bo kapela dograjena, in ob tem opravili tudi vpis v matično knjigo (sliki 1, 2).

Župnik je prošnjo skupaj s svojim priporočilom in načrti na štirih straneh posredoval škofijskemu ordinariatu v Mariboru.⁶ Priporočilo je utemeljil s tem, da gre, prvič, za „izpolnjevanje 4. božje zapovedi“, drugič, je šlo za prispevek 10.000 dinarjev za sanacijo Marijine cerkve v današnjem

³ Po družinskem izročilu je priimek začela pisati s ‚š‘ namesto s ‚sch‘ Vera Fišer, por. Pristovšek, sestrična Aninih sinov, in sicer po vrnitvi iz pregnanstva v Srbiji, kamor so njo in njene deportirali Nemci 1941, vendar je že Branislav 1882 v rojstno knjigo vpisan kot ‚Fišer‘, Vladimir pa dve leti pozneje spet kot ‚Fischer‘. Družina tudi sicer ni skrivala svojega slovenskega značaja, preimenovanje v ‚Fischer‘ naj bi se zgodilo nekje v 18. stoletju v neznanih okoliščinah.

⁴ Na tem naslovu je še danes sanatorij.

⁵ Kronika župnijskega urada sv. Martina pri Šaleku od 1924 dalje, str. 14; v nadaljevanju *Kronika Šm.* Njeno kopijo hrani Muzej Velenje.

⁶ Korespondenco je v Nadškofijskem arhivu v Mariboru našel dr. Milan Ževart, kopijo pa hrani Muzej Velenje.

*Slika 1:
Pogled z juga,
kapela pod
cerkvijo okoli
1952*

*Slika 2:
Pogled s severa
okoli 1930*

Starem Velenju,⁷ katere obnova je bila nujna, ter, tretjič, za to, da bi se kapela „rabila pri procesiji na praznik presv. Re-

⁷ Celotna obnova z zvonovi vred je stala 155.043 dinarjev, od tega zidarska dela, ki jih je opravil Martin Kumer iz Šoštanja, 69.197,68 dinarjev. K zbranemu denarju sta prispevala brata Fišer in Franc Šaloven, župnik v Ameriki in velenjski rojak, po 10.000 dinarjev.

šnjega telesa“.⁸

Odgovor ordinariata je prišel 8. aprila 1927, in sicer je „dovolil ... prošnjikoma ... na temelju kanona 1208 § 3 postavitev grobnice - kapele na travniku parc. št. 359/2 davčne občine Velenje za rodbino Fischer.“ Parcelo so potem preštevilčili v 136*, pri čemer je zvezdica pomenila stavbno zemljišče.⁹ 250 m² velika parcela je ležala na sami meji katastrskih občin Velenje in Šalek (na eni karti je vrisana v k. o. Velenje, drugič v k. o. Šalek), na ovinku nekako na pol poti med cerkvijo sv. Martina in trgom Velenje.

Kapelo je zgradilo znano gradbeno podjetje Tönnies¹⁰ iz Ljubljane, končalo jo je jeseni 1927.¹¹ V zemljiško knjigo je bila iz neznanih razlogov vpisana šele 25. julija 1933. 7. februarja 1928, ko je kapela že stala, je Kreditni zavod za trgovino in industrijo v Ljubljani ordinariatu sporočil, da sta brata Fišer pri njih naložila 1.000 CHF s 6-odstotnimi obrestmi, ki bodo na voljo župnijskemu uradu za vzdrževanje kapele in opravljanje obredov v njej, 17. februarja pa je ordinariat to sporočil župnijskemu uradu.

Zanimivo je, da je na istem mestu, kjer zdaj stoji Fišerjeva kapela, stala pred tem manjša kapela (po navedbi M. S. G. kapela trgovske družine Valenčak), ki so jo pred gradnjo nove, Fišerjeve, predstavili za kakšnih 200 metrov proti jugozahodu. Na razglednici iz prve polovice dvajsetih let je še vidna.

⁸ V dosegljivih dokumentih o njeni tovrstni uporabi ni poročil.

⁹ S spremembo katastra leta 1965 je parcela dobila novo parcelno oznako, št. 1915 v katastrski občini Velenje; mejo med katastrskima občinama Šalek in Velenje so takrat premaknili slab kilometer proti vzhodu.

¹⁰ Podjetje je v drugi polovici 19. stoletja ob gradnji železnice Dunaj–Trst ustanovil Šved Gustav Tönnies, na povabilo takratnega župana Hradeckega pa je ostal v Ljubljani. V Velenju je podjetje zgradilo tudi Valenčakovo in Skazovo kapelo, sicer pa se je zapisalo v zgodovino z gradnjo več Fabianijevih stavb, večine skladišč v tržaškem pristanišču, Kozlerjeve pivovarne (današnjega Uniona), nekdanjega Šumija, pa Deželnega gledališča (poznejše Opere) v Ljubljani 1892 in cerkve na Bledu 1900. Prim. Stojan Jakopič: Gustav Tönnies in sinovi, graditelji Ljubljane. v Ljubljana: glasilo Mestne občine Ljubljana, letnik XX št. 5, oktober 2015, str. 7.

¹¹ Kronika Šm, str. 14.

Slika 3: (Valenčakova) kapela pred 1927

Rok Poles s soavtoricama je tik pred tem, ko je kapela ostala brez skrbnika, takole opisal njeno arhitekturo:¹² „Ima pravokotno ‚ladjo‘ ter nekoliko ožji tristrano sklenjen ‚prezbiterij‘. Vogale podpirajo stopnjevani oporniki iz reznega neometanega gnajsa, krogovičevja in okvirji so iz peščenca, stopnice iz podpeškega marmorja, podzidek je betonski, stene pa opečne. V podolžnicah ladje ter v stranicah prezbiterija so okna s krogovičevjem. Dva para vitkih stebričev z brstnimi kapiteli nosita šilastoločne arhivolte vratnega portala. Pravokotna vrata so zaprta s kovanimi železnimi križi, v šilastoločnem čelu je krogovičasto okno. Vhodna fasada ima trikotno čelo s slepo rozeto in križno rožo na vrhu. Streha je krita z eternitom, na slemenu jezdi šesterostrani stolpič z linicami, trikotnimi čeli ter visoko bakreno piramido, po kateri plezajo drobni grčavi listi. Zaključí ga jabolko s križem. Okoli kapele je železna ograja. Tlak je beli marmor.¹³ V ostenje slavaloka sta vzdana nagrobnika, v sklepu stoji preprosta oltarna miza. Okna zasteklujejo historistični vitraži.“

¹² Rok Poles et. al.: Sakralna dediščina Šaleške doline, Velenje 1998, str. 182.

¹³ Očitno gre za pomoto – tlak je kombinacija svetlo in temno sivga šesterokotnega kamna.

*Slika 4:
Kapela pred
obnovo 2014*

Opis je mogoče dopolniti še z nekaj podrobnostmi. Podolžna os kapele leži v smeri vzhod-zahod, vhod vanjo je z zahodne strani. Na prekladi nad vhodom je napis „Če bi solza Te zbudila, ne bi krila Te gomila“. Na nagrobnikih so datumi smrti

in upepelitve matere Ane ter sinov Branislava in Vladimira, ne pa tudi datumi rojstev. Sodeč po zunanji konzoli, ki je danes brez dovoda, in instalaciji v notranjosti je prvotno obstajal električni priključek za razsvetljavo. Streha je po obnovi maja 2014 krita z bobrovcem, zamenjali so tudi bakrene obrobe. Bakrena streha stolpiča, namenjenega zvonu (o katerem pa ni podatkov in verjetno nikdar ni bil nabavljen), je bila po skoraj 90 letih v tako dobrem stanju, da je ni bilo potrebno menjati. Križ na vrhu stolpiča je nekoč služil tudi kot konstrukcijska opora za strelovod, ki je medtem postal odveč glede na bližino nekajkrat višjih stanovanjskih stavb, ki so standardno opremljene s strelovodi (sliki 5, 6).

Vitraži v prezbiteriju so figuralni – Pietà v srednjem, vzhodnem oknu, sv. Ana v jugovzhodnem in sv. Vendelin, zavetnik proti boleznim, ki na dlani drži cerkev z dvema zvonikoma (Gore Oljke?), v severovzhodnem oknu. Vitraži ostalih oken so izvedeni v maniri ekspresionistične ornamentike. Izdelalo jih je podjetje Zettler v Münchnu.

Slika 5: Okrasni vitraž

Slika 6: Prezbiterij s tremi figuralnimi vitraži

Nenadna in neposredna bližina stolpnice (manj kot 10 metrov) je bila okoli leta 1960, ko so rasle najbližje stavbe, razlog za postavitve ograje iz krivljenega jekla, skladne z arhitekturo kapele, kot podaljška zahodnega pročelja, in preproste mrežne ograje na ostalih treh straneh. Postavili so jo Rudi Hudovernik, takrat še študent, Ignac Šalej, Ludvik Zagradišnik in Ivan Ojsteršek.

Oče in mati

Fišerji so bili ugledna in dobro stoječa slovenska družina. Oče Ivan Fišer (24. junija 1856 – 15. aprila 1893, pokopan dva dni pozneje) je bil notar. Rojen je bil v Gornjem Gradu v hiši s številko 35 očetu Francu Fischerju, p. d. Matiji, in materi Frančiški Keber. Njegova sinova, ki sta dala postaviti grobnico in kapelo v Velenju, sta bila rojena v Ljutomeru: Branislav 28. oktobra 1882 in Vladimir 13. decembra 1884. Njun boter po materini strani je bil obakrat materin oče Gašper. Družina tedaj še notarskega kandidata je v tistih letih živela na naslovih Ljutomer 61 oz. 73. Ivan Fišer naj bi

bil strog oče (vztrajal je mdr. pri tem, da sta sinova po cesti hodila pred staršema v točno določeni razdalji).¹⁴ Nekaj let pozneje omenja časopis Slovenski gospodar Ivana Fišerja, notarja iz Mokronoga, kamor se je očitno preselil, med podporniki Dijaške kuhinje v Celju.¹⁵ Še štiri leta pozneje poroča isti vir o notarjevi selitvi v Gornji Grad. Celjska Domovina ga 19. novembra 1892 na str. 284 omenja kot gosta na tomboli v Žalcu, naslednjo pomlad, 20. aprila 1893, pa Slovenski gospodar sporoči njegovo smrt in novičko dopolni s podatkom, da je bil pokojnik „vrl rodoljub“. M. G. S. se spominja, da sta sinova vsako leto za dan mrtvih obiskala očetov grob, žal pa danes na nagrobniku ni več njegovega imena.

Ivanov bolj znani brat(ranec)¹⁶ Franc Fišer (24. 3. 1847 – 23. 8. 1901)¹⁷ je bil kamniški „hotelir in meščan“ (napis na nagrobniku) ter župan, ki se je zapisal v zgodovino mesta s prvim kamniškim vodovodom; priložnost, ko je bilo treba vodovod začasno zapreti, so Kamničani preimenovali kar v „Fišerju se je voda zaprla“. Veljal je za trdnega Slovenca, tako da je celo deželni glavar Winkler z njim komuniciral v slovenščini. Eden od znakov opredelitve za slovenstvo je

¹⁴ Za družinske detajle se zahvaljujem Slavku Krivcu in Mariji Gorenc Skaza.

¹⁵ Iz Celja: Slovenski gospodar št. 14, 7. aprila 1887, stran 108.

¹⁶ Vladimir v oporoki navaja, da je Erich njegov nečak oz. sin njegove sestrčne. Če sta bila Vladimir Fišer in Marija Fišer, poročena Maurer, sestriča oz. bratranca, bi morala biti oba očeta, torej Franc Fišer, kamniški župan, in Ivan Fišer, nazadnje notar v Gornjem Gradu, brata. Podatki iz rojstnih knjig pa Vladimirjeve navedbe relativirajo: notar Ivan, sin Franca p. d. Matije, in oče Branislava in Vladimirja, ter župan Franc, sin Helene Fišer, sta bratranca.

¹⁷ Datuma oz. meseca Francovega rojstva na nagrobniku in v matični knjigi se ne ujemata, po knjigi je bil Franciscus Fischer rojen 24. 3. 1847, po nagrobniku pa 24. 4. istega leta materi Heleni Fischer (1. 5. 1818 – 19. 1. 1892); okence za očetovo ime je ostalo prazno, kar kaže, da je bil rojen zunaj zakona. V isti knjigi sem sicer našel tudi Ivana („Johanna“) Fischerja z rojstnim datumom 19. 7. 1862, očetovim imenom Ivan („Johann“) Fischer in materinim imenom Rosalind Iglizh. Lahko da sta Rosalind Iglizh in ta Ivan Fischer st. sorodnika „naših“ Fišerjev, iz gornjegrajskih podatkov pa je jasno, da nista starša „našega“ Ivana. Nadaljno raziskovanje morebitnih družinskih povezav bi preseglo okvir tega zapisa.

bilo tudi predsedovanje njegove žene Marije kamniški Ciril-
-Metodovi družbi, ki je v ranjki Avstriji „nemški“ Avstrijci in
z njimi oblast niso prav lepo gledali.

Blagorodni gospod župan!

Potom c. kr. tretjega kornega
poveljstva v Gradcu sem povabljen,
Vam in kamniški požarni bramb-
zaradi uspešnega sodelovanja pri
gašenju, ko je bila 11. maja t. l. c. kr.
smodniška tovarna zaradi požara v
veliki nevarnosti, v imenu c. kr. voj-
nega ministerstva zahvalo izreči.
Smatram pa za svojo dolžnost,
tudi v imeni deželne vlade se
Vam in vsem udom požarne bram-
be za neustrašno in krepko delovanje
pri ti priliki lepo zahvaliti.

V Ljubljani 5. julija 1887.

C. k. deželni predsednik:

Winkler

Naj pr.

blagorodni gospod župan
Franc Fischer

v

C. Kamniku.

Slika 7: Pismo deželnega glavarja Kranjske Winklerja Francu
Fišerju l. 1887

Franc Fišer je po smrti zapustil potomkam 6 hiš v tedanjem Grabnu (na današnji Medvedovi), z naročilom, naj jih – razen tiste na Tunjiški 1 – prodajo, denar naložijo in živijo od obresti. Načrt se je uresničil, a samo delno – obe mlajši sestri sta izgubili svoj delež v 1. svetovni vojni. Par je namreč zapustil štiri hčerke (šest otrok je umrlo), vse so bile učiteljice. Najstarejša Marija se je poročila z ljubljanskim Nemcem, mestnim svetnikom Henrikom Maurerjem, in mu rodila tri sinove; v razburkanih časih po koncu 1. svetovne vojne je z otroki pristala v Gradcu. Vera, slikarka in učiteljica, se je poročila s celjskim mestnim inženirjem in kasnejšim častnim občanom Blažem Pristovškom. Najmlajša hči Josipina, poročena Krivec, je pred nastopom državne službe kot zasebna učiteljica poučevala otroke družine Souvan, tedanjih lastnikov Volčjega potoka.

Mati Ana Skaza (23. maja 1861 – 1. septembra 1926) se je rodila v številni in premožni velenjski družini kot drugi otrok – imela je 8 bratov in sestra.¹⁸ Oče Gašper Skaza je bil rojen 3. 1. 1838, umrl pa 4. 10. 1899. Mati Ana Vrbnik – zapisano tudi Virbnik – je bila rojena 15. 2. 1838, umrla je 10. 12. 1890; priimek Vrbnik je v istem času tudi priimek sodnega sluge v Novi Cerkvi. Gašperja, Ano st. ter njuna otroka Franca¹⁹ (1. 10. 1859 – 16. 5. 1941), poznejšega učitelja in občinskega tajnika, ter Ano, pozneje poročeno Fišer, je najti v popisu prebivalcev škalske župnije za obdobje 1855–1864 (slika 8).

V Gornjem mlinu (njegov lastnik je bil Karel Glušič, stal pa je približno tam, kjer je danes zahodni rob tovarne Gorenje) na naslovu Pesje 14, so Skazovi živeli vsaj med letoma 1859 in 1864, iz česar je mogoče sklepati, da sta se Franc in Ana rodila tam, verjetno pa je bil to tudi rojstni naslov sina Josipa, p. d. Špenka (12. 1. 1866 – 6. 1. 1947), poznejšega velenjskega župana. Medtem že številno družino Gašperja in

¹⁸ Za podatke o družini Skaza se zahvaljujem Andreju Grebenšku.

¹⁹ Franc Skaza je bil v šolskem letu 1918/19 razrednik 4. razreda. Prim. mag. Aleksandra Gačič: Šolstvo v Šaleški dolini v času med obema vojnama; <http://www.knjiznica-velenje.si/4022> dne 13. 12. 2015.

Slika 8:

*Ana Fišer,
roj. Skaza,
por. Prosenc,
portret je v kapeli
od Anine smrti.*

Ane Skaza najdemo med 1867 in 1878 v popisu prebivalcev trga Velenje. Na hišni številki 26 so v letih med 1867 in 1872 poleg omenjenih živeli še:

- Marija (8. 10. 1869 –?),
- Frančiška Ivana (1. 4. 1872 –?),
- Anton (4. 12. 1873 –?), poznejši zdravnik v Velikovcu (za njegovo prakso naj bi bila zgrajena hiša na današnjem naslovu Stari trg 27),
- Karolina (7. 10. 1876 –?) in
- Ivan (1. 1. 1879 – 3. 1. 1879).

Med javnimi dejanji Skazovih sta se ohranili dve izjavi v podporo majniški deklaraciji januarja 1918; prvo je podpisalo 408 žensk, med njimi pet Skazovih, drugo pa župani šoštanjkega sodnega okraja, med njimi velenjski župan Josip Skaza.²⁰ Ta je oktobra istega leta predlagal tudi preimenovalje gasilskega društva v – slovensko – Požarno brambo Velenje, kar je povzročilo izstop občutnega števila gasilcev.

²⁰ Nav. po Milan Ževart: Oris zgodovine Velenja in njegovega območja od začetka 1. do konca 2. svetovne vojne v Evropi, v zborniku: Velenje: razprave o zgodovini mesta in okolice. Velenje 1999, str. 305 in dalje.

Ovdovela Ana je verjetno imela nekaj težav s krote-njem fantov, a jima je vsaj za nekaj časa morala nadomestiti tudi očeta. Domnevati smemo, da je prezgodnja očetova smrt okrepila navezanost sinov na mater, iz katere je pozneje zrasla misel na kapelo. Ani potem očitno ni ostalo drugega, kot da je z otrokoma zapustila Gornji Grad in odšla v Ljubljano; v tistem času je tudi pogostejše prihajala v Velenje. Kmalu se je vnovič poročila in privzela priimek Prosenc.²¹ Ana je preživela tudi drugega moža, o čemer priča status ob njeni smrti – iz vpisa v matično knjigo je razvidno, da je bila Ana ob svoji smrti „zak. žena pok. ravnatelja“, da je torej tudi njen drugi mož umrl pred njo.

Vladimir in Branislav

Starejši sin Branislav je obiskoval gimnazijo, vendar ga najdemo v šolskem letu 1893/94 tudi v prvem letniku Jerajevega klavirskega razreda ljubljanske Glasbene matice.²² Mlajši sin Vladimir je obiskoval realno gimnazijo. Ani je uspelo sinovoma omogočiti študij – Branislav je postal pravnik in visok deželni uradnik (namestnik deželnega glavarja), a se je zgodaj upokojil. Vladimir je študiral zavarovalništvo v Gradcu. Potem ko je sam stopil do direktorja zavarovalnice v Gradec, je očima ob upokojitvi zamenjal na mestu ravnatelja zavarovalnice Feniks. Ker bi bil očim na tem mestu raje videl zeta, moža svoje hčere iz prvega zakona, Vladimirjeva poteza najbrž ni pripomogla k boljši družinski atmosferi. Po 1. svetovni vojni je Vladimir postal ravnatelj zavarovalnice Jugoslavija v Ljubljani.

Brata sta zapisana v spominu marsikaterega velenjskega sodobnika. Že kot otroka sta rada hodila v materin rodni

²¹ Adresar – 1. splošna naslovna knjiga za Kranjsko, Ljubljana 1912, dosegljiv na URN:NBN:SI:DOC-EEQRBZF6 z <http://www.dlib.si>, ali na <http://www.sistory.si/raw2xml.php?ID=935> dne 5. 2. 2016, navaja na strani 449: „Josip Prosenc, zavarovalni reprezentant, Sodna (danes Tavčarjeva, op. L.P.) ulica 1, Ljubljana.“ Tudi Prosenc je, kot bomo videli, že imel otroka iz prvega zakona.

²² (Anton Štritof): Izvestje ‚Glasbene matice‘ v Ljubljani, Ljubljana 1894, str. 32.

kraj. V Velenju sta imela precej sorodstva, ustvarila pa sta si tudi številna znanstva, kamor sta hodila na obiske: k Hudo-verniku, Grebenšku, bratrancu Mirku Skazu ...

Branislav je bil zamišljene, celo zasanjane narave, kar je večkrat botrovalo nepričakovanim dogodkom: tako je nekega dne odšel z dežnikom, obešenim čez roko, in se vrnil samo z ročajem – spodnji del dežnika mu je med potjo odpa-del, pa tega še opazil ni. Nekoč – fanta sta bila še otroka – je v vsem trgu zavladovalo razburjenje, ker je Branislav preprosto izginil. Oddahnili so si šele, ko so ga našli na podstrešju, za-topljenega v branje – preprosto ni bil pozoren na razburjenje zunaj hiše.

*Slika 9:
Vladimir Fišer
okoli 1900*

Pričevalci se ga spominjajo tudi kot šahista in knjižnega molja – vedno ga je bilo mogoče vi-deti s knjigo v roki. Že v zrelih letih je Vladimir ob srečanju s pa-trom Romanom Tomincem, fran-čiškanom in umetnostnim zgodovinarjem, na Tominčevo vprašanje, kako gre bratu, odgo-

voril: »Moj brat živi pravo svetniško življenje.« Na podvprašanje, kako to misli, je svetniško življenje opisal s »Hodi na sprehode v Tivoli in skrbi za svoje zdravje.«

Vladimir je bil bratovo živo nasprotje, zgovoren, ekstrovertirane, praktične narave in je za starejšega brata skrbel tudi še v odrasli dobi. Branislav se je skrbništvu seveda raje izognil – na obiskih, ko je Vladimir za trenutek stopil po hiši ali po vrtu, si je lahko npr. privoščil narezane dobrote, ki mu jih je brat v skrbi za zdravje – in za bonton – sicer prepovedoval. Bil je zelo natančen glede svojega zdravja in ponosen na to, da celih 35 let ni bil bolan oz. prehlajen. Bolezni se je branil na več načinov: za prijemanje kljuk na vratih je nosil s sabo toaletni papir ali robec, ki ga je po uporabi odvrغل. Preden je prišel na obisk, je vedno preveril, ali so v hiši vsi zdravi. Ko je obisk končal, je stopil v predsobo, vhodna vrata pa so mu morali odpreti na stežaj, da se je njegov organizem privadil na hladnejši zunanji zrak, preden je res odšel iz hiše. Takoj ko je kazalo, da bi se vreme znalo poslabšati, sta si brata nadela galoše in vzela s seboj dežnike, kar ju je v ljudskih očeh seveda naredilo za čudaka ali vsaj za posebneža.

Vladimir se, dokler je bil samski (kar je trajalo do njegovega 44. leta), ni ravno branil žensk. Med njegovimi ženskimi zgodbami – veljal je za dobrega pripovedovalca – je O. G. ostala v spominu zgodba z dunajskega oficirskega plesa; Vladimir je, kot je to bila navada v Avstro-Ogrski, kot visokošolsko izobražen moški dobil tudi oficirski čin, h kateremu je sodil posilni, „purš“, kot so jim rekli. Na oficirskem plesu mu je padla v oči žena enega od oficirskih kolegov, a za kaj več na plesu samem ni bilo priložnosti. Naslednje jutro je, da ne bi po nepotrebnem izgubljal časa, k oboževanki poslal svojega purša s šopkom in prijaznim sporočilom, ni pa pomislil na to, da bo mogoče doma še kdo drug. Purš je prinesel šopek, pozvonil in ga – ne da bi si pri tem kaj mislil – predal kar osuplemu soprogu. Vladimir se je po mnogih letih še zelo podrobno spominjal, kaj in kako mu je zadevni oficirski kolega odpisal na – preveč – prijazno pošto njegovi ženi.

O družinah sta brata začela razmišljati očitno šele po materini smrti, kar kaže na dominantno vlogo matere; oba sta se namreč poročila relativno pozno. Vladimir se je, kot poroča Jutro,²³ poročil 12. julija 1928 v cerkvi sv. Frančiška v Šiški. Njegova izbranka je bila Danica Pirc (13. 3. 1907 – 11. 3. 1999), ob Miji in Martini ena od hčera Cirila Pirca (1888– 1973),²⁴ višjega geometra in do 1927 predavatelja višje geodezije na Ljubljanski tehniški visoki šoli,²⁵ predhodnici današnje fakultete za arhitekturo, gradbeništvo in geodezijo.

Branislav se je poročil 1. avgusta 1929 z Jerico Strauss v frančiškanski cerkvi v Ljubljani. V zakonu je dobil hčer Anico, o kateri je bilo mogoče izvedeti samo, da se je poročila v Italijo.

Brata sta imela stalno zakupljeno sobo v velenjski kolodvorski restavraciji, takrat v lasti gostilničarja Edvarda Raka, in sta prenočevala tam, prav tako Vladimirjeva žena Danica. Vladimir si je izgovoril, da mu v sobi zmeraj pripravijo tudi vrv: bil je prepričan, da bi se mu v primeru požara uspelo rešiti iz sobe v drugem nadstropju po vrvi.

V zrelih letih sta med drugim vzdrževala stalne stike s teologom in politikom dr. Josipom Hohnjecem (1873–1964), svojčas predsednikom katoliške Prosvetne zveze, ki je imel mdr. veliko zaslug za gradnjo prosvetnega doma v Šmartnem leta 1909 (sliki 10, 11).

Vladimir je kljub stanovanju v Ljubljani v tridesetih letih domnevno sodeloval pri gradnji hiše svoje sestrične (točneje: sestrične v drugem kolenu), slikarke in učiteljice

²³ Jutro, domače vesti, 15. 7. 1928, str. 162.

²⁴ Letnici sta s portala MyHeritage v februarju 2016.

²⁵ Geodetski vestnik 45/2001, str. 144, nepodpisan članek 190-letnica začetka visokošolskega študija geodezije v Ljubljani, v katerem se omenja Hon. nast. ing. Ciril Pirc, višji stavbni komisar: Višja geodezija: (3), A 14, to., sr., če. 8–9. (Vir: CATALOGUS LECTIONUM UNIVERSITATIS LABACENSIS SEMESTRE HIBERNUM 1923./24, Seznam predavanj na univerzi Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev v Ljubljani za zimski semester 1923 / 24.).

*Slika 10:
Branislav Fišer
1959*

*Slika 11:
Vladimir Fišer
1939*

Vere Pristovšek, poročene s celjskim mestnim inženirjem Blažem Pristovškom; v njej si je dal pripraviti sobo s prostornim balkonom. Tam je pozneje živel vse do odhoda v dom za upokojence v Celju.

Vladimir in Danica

Po ustnem izročilu, ki ga danes seveda ni več mogoče preveriti, naj bi Danica, sposobna (med drugim je govorila več jezikov) in odločna, med sprehodom po tivolskem Jakopičevem sprehajališču svoji sošolki - maturantki (to bi dogodek postavilo v leto 1926) pokazala Vladimirja, češ da se bo poročila z njim. Sošolka je reagirala z nejevero: naj vendar samo pomisli, koliko je starejši od nje. Pa je do poroke vse-kakor prišlo – ne glede to, ali je zgodba o sošolki resnična, in ne glede na 23 let razlike med partnerjema. V letih, ki so sledila, je par večkrat prihajal v Velenje, prav tako se pričevalci spominjajo bratov med obiski kapele. O. G. se spominja, da je bila Danica „velika gospa“ in da je lastnica kolodvorske restavracije, kjer sta Danica in Vladimir prenočevala, nekega jutra prišla prosit na železniško postajo, da „danes ne bi ,feršibali‘, ker gospa še spijo.“ Otrok na njegovo željo nista imela; ali je šlo res za željo, in to za njegovo željo, nam ne bo več uspelo pojasniti.

Življenje jima je postavila na glavo italijanska okupacija Ljubljane. Vladimirja so Italijani po okupaciji razrešili z direktorskega položaja in upokojili, Danica pa je odšla na študij arhitekture v Perugia. Razloga za odhod ne vemo, možni razlagi pa sta vsaj dve, da Danici ni bilo do življenja v okupirani Ljubljani ali pa je v zakonu že škripalo. V tistem trenutku najbrž nikomur od njiju ni bilo jasno, kako zelo se bo odmaknilo njuno naslednje srečanje.

Pozimi in spomladi 1944 so zavezniki prodirali po italijanskem škornju navzgor, pri čemer jim je največ preglavic delala nemška obramba pri enem najstarejših evropskih samostanov, Monte Cassinu. Monte Cassino je po večmesečnih bojih padel 18. maja 1944, svoja življenja pa je tam pustilo 55.000 zavezniških vojakov, med njimi polovica pripadnikov poljske Armije kraiove. Mesec dni kasneje so zavezniki osvobodili Perugia. Ni si težko predstavljati, kakšen vtis je na vojaka, ki je ravno odnesel celo kožo iz množične klavnice pri Monte Cassinu, morala narediti ženska v najlepših letih,

pa še brez spremstva ... Iz poznejšega razvoja dogodkov je namreč mogoče sklepati, da je Danica v tem času spoznala svojega drugega moža, Poljaka Maca Cheltona, in se odločila za ločitev. Vladimir ji ni delal težav, tako da sta kljub ločitvi ostala v dobrih odnosih.

Danica

O prvih letih po koncu vojne mi ni uspelo najti podatkov, lahko samo domnevam, da sta bodoča zakonca iskala pot iz porušene Evrope, ki vsaj za Danico kot razseljeno osebo najbrž ni bila prav enostavna. Danica Pirc se spet pojavi leta 1951, tokrat v javno dostopnih virih na drugem koncu sveta. Prav na svoj rojstni dan, 13. marca 1951, se po desetdnevni plovbi iz Bremerhavna z ladje „General C. H. Muir“ izkrca v New Yorku. Za cilj potovanja navede naslov Lakeshore Drive 710 v Chicagu, domnevno naslov znancev ali sorodnikov. Svoj status opiše z „brez državljanstva“ (kot razseljena oseba je potovala z začasnim potnim dokumentom s št. I-994597), „ločena“ in svojo starost s 37 leti.²⁶ 26. junija istega leta vloži prošnjo za ameriško državljanstvo in ga dobi 16. januarja 1952. Slabe dve leti pozneje jo je najti v Seattlu v zvezni državi Washington, kjer z drugim možem, Macom Cheltonom (17. 4. 1901 – 27. 9. 1982), pri mestni razsvetljavi zaposlenim elektroinženirjem, preživi preostala leta življenja. Interes za notranjo opremo ji pride prav v njenem podjetju Lights and Shades, Luči in senčila.

Maca je Danica preživela za 18, Vladimirja pa skoraj na dan natančno za 23 let, kolikor je bila mlajša od njega. Umrla je 11. marca 1999, dva dni pred svojim 92. rojstnim dnem.

Vladimir je umrl prav na Daničin rojstni dan, 13. marca 1976. Na zapuščinski razpravi 14. maja istega leta se je

²⁶ O tem, zakaj je utajila sedem let, lahko samo ugibamo – je šlo za strah pred tem, da bi jo zaradi starosti zavrnili, za nečimrnost, kaj tretjega ...? Vsekakor so ji verjeli, iz česar je mogoče sklepati, da je utajena leta znala skriti.

pokazalo, da je svoje premoženje zapustil deloma sestrični Veri Pristovšek, deloma nečaku oz. sinu druge sestrične Mici (Marije) Erichu Maurerju, stanujočemu v Gradcu, Griesgasse 10 – temu je namenil med drugim tudi oljni portret matere Ane.²⁷ V oporoki, ki jo je napisal 24. oktobra 1968, domnevno pred odhodom v upokojenski dom, posebej našteva predmete (nekaj malega pohištva, slike, dve stoječi uri itd.), ki jih je njegova nekdanja žena Danica kupila „iz svojih sredstev in so zato njena izključna last.“ Opremo svoje nekdanje žene, ki si je medtem ustvarila nov dom z drugim tisoče kilometrov proč, je po več kot 27 letih abstraktne skrbi zanjo – pri 84 letih gotovo že v slutnji in spoznanju bližajoče se smrti – dokončno namenil tisti, ki mu jo je usoda tako nepričakovano odtegnila. Kot se spominja O. G., naj bi opremo sam zapakiral in poslal. Danici je »antična oprava v Laditovi sobi« ostala v lepem spominu, medtem ko v njenem stanovanju »z nizkimi stropovi ni prišla do efekta«, kot pravi v pismu sorodnici Majdi, Verini hčeri, z dne 16. februarja 1982.

Za našo zgodbo je pomembno, da je Vladimir Danici z oporoko zapustil tudi družinsko grobno kapelo v Velenju, v kateri so takrat že počivali materini in bratovi posmrtni ostanke; osem let pozneje se jima je pridružil še on sam. Hkrati ji je za pokritje stroškov, ki jih bo imela z vzdrževanjem kapele, namenil hranilno knjižico z nekaj več kot 38.000 dinarji.²⁸ Z vknjižbo lastninske pravice v zemljiški knjigi na njeno ime je bila 25. avgusta 1977 Vladimirjeva poslednja volja ureničena.

O morebitnem obisku Danice v Velenju v času po 2. svetovni vojni nisem našel sledi, čeprav ga ni mogoče izključiti. Vendar to ne pomeni, da se s prvim možem nista več srečala: O. G. se spominja Vladimirjevega pripovedovanja, da se je – domnevno v šestdesetih letih – z Danico dobil

²⁷ Erich in njegov brat dvojček Gerd Maurer (umrl 1998) sta po dosegljivih podatkih umrla brez potomstva. Do njunega brata, ki naj bi živel na Koroškem, v Celovcu, mi ni uspelo priti. Morebitno iskanje Aninega portreta je s tem vsaj za zdaj praktično nemogoče.

²⁸ Vsota je predstavljala približno polletni učiteljski zaslužek.

v Slika 12:

*Kapela med
obnovo v maju
2014*

v zdravilišču Dobrna, le o časovni umestitvi dogodka je pričevalka negotova. Septembra 1978 je Danica v želji, da bi prebila več časa skupaj s sestrama, kupila stanovanje v Ljubljani, a ji je te načrte v veliki meri prekrizala nepričakovana smrt najmlajše in najljubše sestre Martine.

V omenjenem pismu Danica pove tudi, da so l. 1981 podrli drevesa, ki so »grozila pasti na kapelo«, popravili zvonček ter kapelo zunaj in znotraj prebarvali. Oskrbnik naj bi bil dober, ampak drag – ker je živela tam (v ZDA) in so mislili, da je mnogo podedovala, so ji delo zaračunavali primerno drago. V pismu obljublja, da bo do svoje smrti skrbela za kapelo, potem pa bo »trust fund za kdorkoli bode prevzel oskrbo tega krasnega sceničnega okrasja Velenja.«

Danica je držala besedo in skrbela za kapelo vse do svoje smrti, kaže pa, da se je zalomilo z ustanovitvijo sklada; žal mi ni uspelo vzpostaviti stika z domnevno dedinjo, Daničino nečakinjo iz Novega Sada, ki bi edina lahko pojasnila, kaj se je zgodilo.

Zahvala

Zahvaljujem se pričevalcem – brez njih tega zapisa ne bi bilo: pri Jožetu Hudalesu st. sem dobil prve informacije, nato pa so mi pomagali (po abecednem redu) Marija Gorenc Skaza, Olga Grebenšek, Andrej Grebenšek, Rudi Hudovernik, Senka Karlovčec, Slavko Krivec, Anka Maček, Vlasta Pristovšek, Avgust Tanšek in Aleksandra Žuber.

Prav tako so mi pomagali pri iskanju informacij: Mateja Medved in Milena Slatinjek, obe Muzej Velenje, Martina Šrot in Brigita Vodeb, Geodetski urad Velenje, Srečko Pavličič iz Knjižnice Ljutomer, Tatjana Malec, Koper, ter uradnice na okrajnih sodiščih v Velenju in Celju ter v Zgodovinskem arhivu Celje.

Uporabljene fotografije so iz zbirk Mira Brešarja, Tine Felicijan, Andreja Grebenška, Vlaste Pristovšek, Slavka Krivca (Winklerjevo pismo), Milana Mariča in Muzeja Velenje.

Velenje, februarja 2017

*Slika 13:
Kapela po
obnovi 2014*

Foto: Avtor ni znan, arhiv Muzeja novejšje zgodovine Slovenije

Vlado Vrbič

Rojen je leta 1955, gimnazijo je obiskoval v Velenju, študij sociologije na FSPN. Poklicno več kot dve desetletji dela v kulturi, najprej kot direktor Kulturnega centra Ivana Napotnika Velenje, zdaj kot direktor Knjižnice Velenje. Deluje kot publicist (kolumne v Našem času, najobsežnejša Zaleščanski portreti, tudi kot knjiga), je soavtor knjig, prevajalec in urednik.

KDAJ SE JE V RESNICI RODIL PESNIK KAJUH¹

Uvod

Ob devetdesetletnici rojstva Karla Destovnika Kajuha me je nekdo vprašal, kdaj se je v resnici rodil – 19. ali 21. decembra 1922. Na hitro sem v knjigi Kajuh² pogledal kopijo izpiska iz Rojstne in krstne knjige, ki smo jo objavili precej pomanjšano, in ugotovil, da je bil na njem 21. december zapisan kot datum krsta, in tako na datum rojstva sploh nisem bil pozoren. Moj odgovor je bil 19. december. Šele nekaj kasneje, ko sem imel v rokah izvirni izpisek iz Rojstne in krstne knjige iz leta 1933, sem opazil, da je kot datum rojstva v resnici napisan 13. december 1922. To me je spodbudilo, da sem se začel s preverjanjem datuma rojstva ukvarjati malo bolj pozorno. Iz dokumentov iz Kajuhove za-

¹ Članek je najprej izšel v reviji Borec, Letn. 67, št. 718/720 (2015), str. 207–224.

² Cesar, Hafner, Stropnik, Vrbič, Kajuh, pesnik vseh letnih časov, Kulturni center Ivan Napotnik Velenje, Velenje 1994.

Stran 56

Rojstna in

Tekoče število	Leto, mesec in dan rojstva	Dan krsta	Rojstni kraj	Hišna štev.	Ime krščencev	Vera				Spol
						katoliška	protest.	evanj.	znanst.	
3 169	1922 13. decembra	19. 12.	Šoštanj	145	Karol	1	-	1	-	2/1
4 170	1922 14. decembra	21. 12.	Šoštanj	146	Fr.					

Če imate kakšno dodatno informacijo, prosimo, da jo sporočite na: 040 400 1111

14. 8. 1928

Slika 1 a

puščine, javno dostopnih dokumentov v muzejih in arhivih, dokumentov na velenjski upravni enoti in v Župniji Šoštanj in še nekaterih drugih virov se je končno dalo zanesljivo razbrati datum Kajuhovega rojstva, in sicer 13. december 1922. Doslej se je praktično v vseh literarnozgodovinskih virih in povojnih (2. svet. vojna) objavah v časopisju ter revijah za rojstni datum pojavljal 19. december.

Gre za razliko komaj šestih dni, ki po dosedanjih ugotovitvah v ničemer ni usodno vplivala na noben potek dogodkov. Malo preseneča dejstvo, da kljub večjemu številu uradnih dokumentov pred vojno nikomur od proučevalcev Kajuhovega življenja in dela ni padlo v oči razhajanje v datumu rojstva. Še celo potem ne, ko je bila v Šoštanju sredi šestdesetih let odprta Kajuhova spominska soba s številnimi dokumenti, med katerimi je bil tudi originalni izpisek iz Rojstne in krstne knjige.

Morda bi lahko pustili ugotavljanje pravega rojstnega dne našega velikega pesnika v nemar, saj v ničemer ne spreminja njegovega življenjepisa, vloge in pomena kot pesnika in domoljuba, a vendar – če že imamo možnost, to počnemo zaradi zgodovinske resnice.

Slika 2 a

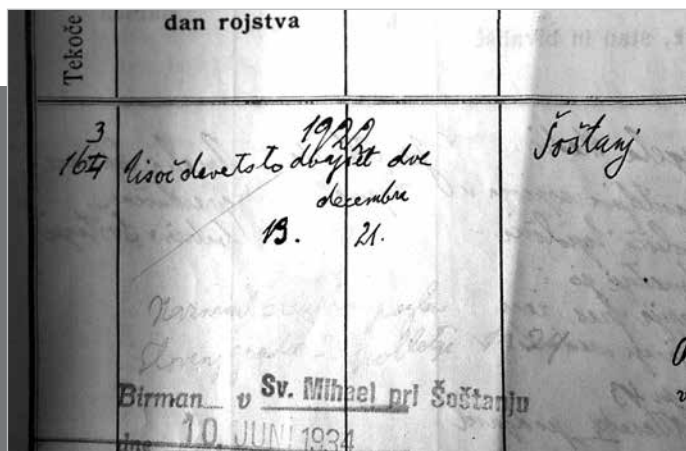
Vpis v Rojstni in krstni knjigi

Knjigo hrani Upravna enota Velenje in v njej se Kajuh pojavlja na strani 56 in na dveh mestih v indeksu.

1. Osnovni vpis

Iz tega vpisa (stran 56, zaporedna številka 163), (sliki 1 a, 1 b), je razvidno, da se je Kajuh rodil kot nezakonski otrok Marije Vasle. Kasnejši dodatni vpisi pod to zaporedno številko pričajo o tem, da sta se Marija Vasle in Jože Destovnik poročila 14. 8. 1923, Destovnik pa je Kajuha uradno posvojil 17. novembra leta 1924 – torej šele po rojstvu drugega otroka, Jožefa Franca (18. oktober 1924).

Kot otrokovo ime je zapisano Karol, zapis datuma rojstva pa je v bistvu jedro vseh pomot, napak, površnosti!? Na prvi pogled bi verjetno vsakdo za rojstni datum prepoznal 19. december (slika 2), vendar bi že površni opazovalec opazil, da je s številom 19 nekaj narobe. Najmanj to, da je bila popravljana. Že pogled na sosednje vpise v Rojstni in matični knjigi pa tudi manj večjemu opazovalcu potrjuje, da zapis števila 19 – rojstnega dne, ni povsem običajen, namreč:

Slika 2

- domnevna številka 9 je močno poudarjena oz. očitno popravljana;

- številka 9 pri nobenem vpisu istega vpisovalca v Rojstno in krstno knjigo v spodnjem delu nikoli ni podobna številki 3, pri kateri je spodnji del vedno zaokrožen – pri številki 9 pa je raven ali le delno zaokrožen in podaljšan pod prvo številko (slike 3 in 4);

- vpisovalec (župnik Jože Atteneder³) v številu 19 (izjema so vpisi letnic, npr. 1923) nikoli (!) ni povezal enice in devetice, v številu 13 pa je enico in trojko povezal vedno! (slike 5, 6, 7);

- vpis Kajuhovega rojstva je pod zaporedno številko 163, takoj za njim pa vpis 164, pri katerem se (pri drugi osebi) prav tako pojavlja rojstni datum 19. december, a je zapisano število bistveno drugačno od Kajuhovega (!) (slika 8).

Navedeno torej daje slutiti, da je bil prvotni zapis datuma rojstva 13 in potem popravljen na 19.

³ V Rojstni in krstni knjigi se kot vpisovalec do l. 1927 pojavlja župnik Atteneder, potem pa Pavel Gril.

Doruk Jof	15	jan.	24	Dobrick Jof
Dobrick dotta	25	feb	25	Doruk
Dormel Franc	3	april	30	Dobrick Lj
Dimec Rato	23	april	32	Dobrick d
Dm Franc	23	juli	43	Dobrick
Dormel d	8	nov.	52	Dobrick Franc
Dobrick Maja	4	dec	57	Dimec Tr.
Dobrick Jovan	26	dec.	57	Dm Franc
Dobrick Karl og Vask	43	dec	56	Dobrick H
1923				Dobrick Lm
Dm Franc	3	jan.	59	Dobrick
Dobrick Vebor	9	march	65	Doruk
Dobrick Kilda	8	juni	76	Dobrick

Slika 3

4 165	december	19. 27	21.	gabe
----------	----------	--------	-----	------

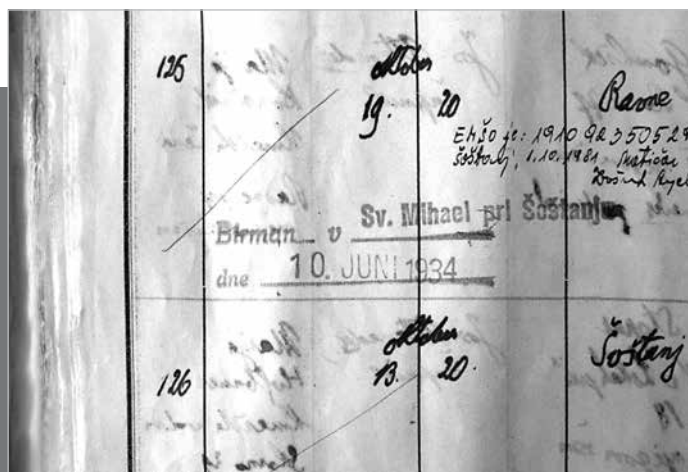
Slika 4

[illegible]

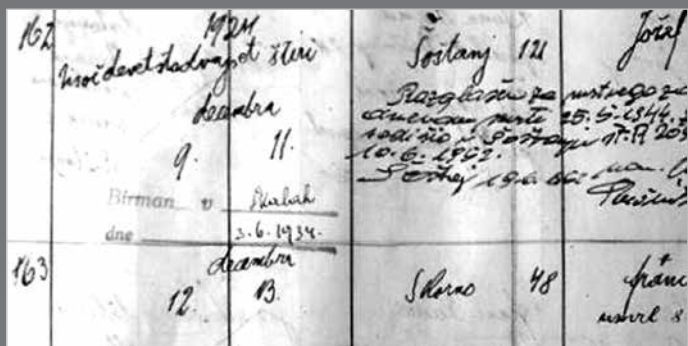
Slika 5

To potrjuje tudi naročeno strokovno mnenje,⁴ ki navaja, da je bil prvotni vpis popravljen oz. poudarjan. Po strokovnem

⁴ Nena Trampuš, Izjava in mnenje, 14. 2. 2014.

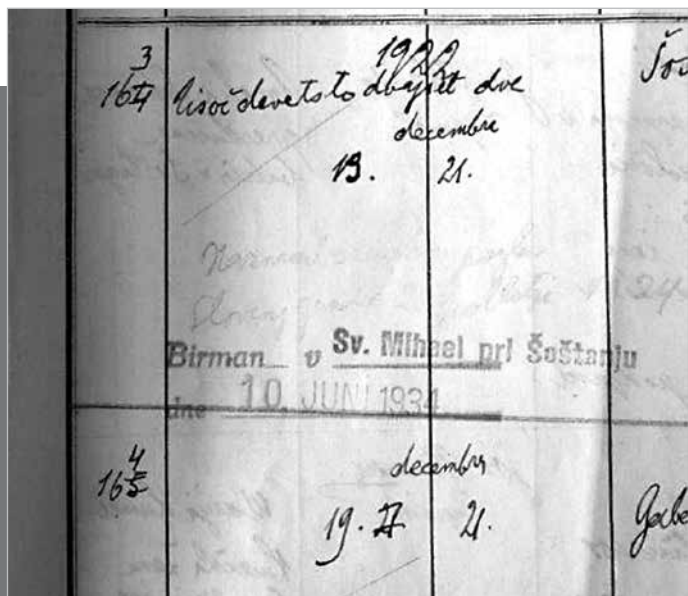

Slika 6

Slika 7

mnenju je popravek oz. poudarek napravil isti avtor v podobnem času, a z drugim črnilom. Kaj je to „podoben čas“, bi lahko ugotovili le s kemično analizo, s čimer pa bi poškodovali dokument in se za to strokovnjakinja ni odločila. Če pa upoštevamo, da se je župnik Atteneder (vpisovalec) upokojil 31. 12. 1926, potem naj bi popravek / poudarek nastal do tega

Slika 8

datuma.⁵

Vzrok za popravek je verjetno zalivanje črnila pri prvem vpisu (pri zgornjem delu številke 3) in je zato vpisovalec želel zapis napraviti čitljivejši. Ker strokovnjakinja ugotavlja, da gre za različni črnili, lahko ugibamo, da je bilo "drugo" črnilo v tistem času dovolj drugačno, da se je ob številki 1 po popravku razločila številka 3, da pa sta se z leti črnili toliko spremenili, da se ju na prvi pogled ne da več ločiti – zato so bile možne kasnejše zamenjave trojke z devetico.

2. Indeks

Da je bil kot prvotni datum rojstva zapisan 13. december, nakazujeta vpisa v indeks ob koncu omenjene Rojstne in

⁵ Jožef Atteneder je bil župnik v Šoštanju od 1. 5. 1913 do 31. 12. 1926, umrl je v Šoštanju 2. 11. 1929; vir: Jože Pribožič, dekan Župnije Šoštanj.

matične knjige. V indeksu, ki je razdeljen po letnicah rojstva in potem še po abecedi, je Kajuh vpisan pod črko V (slika 9):

- *Vasle Karol 13. dec. 56* (stran v knjigi, op. p.)

Temu zapisu je dodano kasneje (po Destovnikovi posvojitvi): *povzel Destovnik*

In pod črko D (slika 10):

- *Destovnik Karl roj Vasle 13. dec. 56* (stran v knjigi, op. p.)

Po vsej logiki je zapis pod črko *V* – Vasle, prvi – če ni nastal takoj po rojstvu (krstu), je nastal vsekakor, preden je Destovnik Karla posvojil (17. 11. 1924), sicer v indeksu verjetno ne bi bila potrebna dva vpisa. Vpisovalec v indeksu je po pisavi sodeč isti kot na 56. strani knjige, datum rojstva pa tudi oba-krat (z značilnim številom) nedvoumno zapisan kot 13.

Drugi vpis (Destovnik) prinaša tudi spremembo v imenu – namesto Karol je zapisano Karl.

Verbruid Marija	28	april	54	Tolk Mlaa
Wallerse Lora	15	avg.	57	Tolovšek O.
Vasle Ferdinand	3	dec.	55	Vršnjec Hato
Vasle Karl posv. Destovnik	13	dec.	56	Peternik Hato
Verbruid Alojz posv. aj Marija	22	jun.	40	Verhovnik :

Slika 9

Drobnic Marija	4	dec.	57	Dimec Tr.
Toblich Lora	26	dec.	57	Stew Franc
Destovnik Karl roj Vasle	13	dec.	56	Dobnik H.

Slika 10

Knjiga duš (status annimarum) šoštanjske župnije

V hiši Kajuhove stare matere Marije Vasle na naslovu Šoštanj 145, »po domače Hotel (Avstrija) Jugoslavija« (slika 11), so poleg stare matere, njenega drugega moža in petih otrok vpisani tudi:

- mož Marije: Jožef Destovnik 15. 8. 896,
- Illeg. Mariae: Karol leg. Destovnik 13. 12. 1922,
- Jožef Destovnik 28. 10. 1924.

Kraj — Ortschaft	Občina — Gemeinde	Okraj — Bezirk
<i>Šoštanj</i>		
Bisk. št. — H.Nr.	Po domače — Vulgarname	Red — Classe
<i>145</i>	<i>Hotel (Rusija) Jugoslavija</i>	<i>Vasle Marije</i>

Ime in značaj gospodarjev in domačih Name und Charakter des Familienvaters und der Angehörigen	Dan, mesec in leto rojstva Tag, Monat und Jahr der Geburt	Znanje krščanskega nauka Religiöse Kenntnisse												Opomba Anmerkung				
		10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21					
<i>Vasle Marije vdova iz Prekopa</i>	<i>28.12.873 letno</i>																<i>+ umrlo 1/8 1939</i>	<i>10.11.1919</i>
<i>Attene's II. Schullehrer</i>	<i>mit 26</i>																	
<i>Marije mati Bedonit</i>	<i>4.4.901 Bad</i>																	<i>14.8.928</i>
<i>Bedonitova Marija</i>	<i>15.9.903 Lach</i>																	<i>13.1.924</i>
<i>Bedonit</i>	<i>27.9.905</i>																	
<i>Lucij</i>	<i>4.12.906 Mar</i>																	
<i>Legulova</i>	<i>24.11.908</i>																	
<i>mit Marije Jozef Bedonit</i>	<i>15.8.906</i>																	
<i>Marije Marije Karol leg. Bedonit</i>	<i>13.12.922</i>																	
<i>Jozef Bedonit</i>	<i>28.10.924</i>																	

Slika 11

Ta zapis v delu, ki se tiče Kajuha, nikakor ni mogel nastati pred 17. 11. 1924, ker je šele takrat uradno prevzel Destovnikov priimek. Torej za istega vpisovalca (župnika Attenederja, kar je razvidno iz pisave) kot v Rojstni in krstni knjigi datum rojstva takrat sploh ni bil sporen – 13. december. Vpisovalec se je pri vpisu verjetno opiral na Rojstno in

krstno knjigo, kar bržas pomeni, da a) je bil vpis rojstva takrat še »nepopravljen«, ali pa b) je bil »popravljen tako«, da se je brez težav razbralo število 13.

Iz tega zapisa je razvidno tudi, da je bil rojen kot nezakonski otrok in kasneje posvojen (Illeg. Mariae: Karol leg. Destovnik – v prevodu: Nezakonski Marije: Karol pozakonjen Destovnik).

Matični list šestrazredne osnovne šole v Šoštanju

Iz Matičnega lista šoštanjske osnovne šole⁶ (slika 12) je razvidno:

- Destovnik Karol je v osnovno šolo vstopil 1. septembra 1928,
- za predčasni vstop je moral predložiti Odločbo 13/9. 28, ki so jo izdale oblasti,
- kot rojstni datum je naveden 13. december 1922.

Šest razredna osnovna šola v (na) Šoštanju

Veliki župan, mariborske oblasti Začetno šolsko leto: 1928/29

Šolski srez: Šlovjigradec Matično št.: _____

Matični list.

Destovnik Karol

R o j s t n i						Pristojnost
dan, mesec, leto	kraj	občina	župnija	srez	oblast	
13. dec. 1922	Šoštanjsko		Imečel pri Šoštanju	Šlovjigradec	mariborska oblast	Šoštanjsko

Narodnost sla. Veroizpovedanje rim. kat. Leto cepljenja koz 1923

Slika 12

⁶ Izvirnik hrani Osnovna šola Karla Destovnika Kajuha Šoštanj.

Kajuhovi starši so morali ob sinovem vpisu predložiti najmanj omenjeno odločbo, ki je zanesljivo vsebovala rojstni datum (saj je šlo za predčasni vpis), po vsej verjetnosti pa tudi izpis iz Rojstne in krstne knjige (ta danes verjetno ni ohranjen in bi ga izdal takratni župnik Pavel Gril). Očitno sta oba dokumenta navajala za datum rojstva 13. december 1922. Če bi šlo za kakršnokoli napako v zvezi z rojstnim datumom, bi starši v vseh petih letih šolanja v osnovni šoli (npr. napačen datum v spričevalu ...) to verjetno opazili in se odzvali.

Rojstni in krstni list (izpisek) z dne 12. junija 1933

Rojstni in krstni list⁷ (izpisek) je podpisal župnik Pavel Gril, ki je službovanje v Šoštanju nastopil 1. 8. 1922.⁸ Starši so izpisek ... zelo verjetno potrebovali za sinov vpis na celjsko gimnazijo (slika 13). V izpisku ... je naveden zvezek rojstne in krstne knjige (IX), stran, na kateri je Kajuh vpisan (56), in zaporedna številka vpisa (163). V izpisku ... je natančno zapisano, da se je Karol rodil 13. decembra 1922. Datum je izpisan s številko in še posebej z besedo. Datum je bil takrat v Rojstni in krstni knjigi očitno še razločno berljiv, kar lahko pomeni dvoje:

- ali še ni bil popravljen ali pa (sklep na podlagi grafološke analize)

- je bila razlika med različnima črniloma še dovolj velika (danes, po triindevetdesetih letih s prostim očesom ni več zaznavna), da je bil datum dovolj razločno berljiv.

Teoretično je možna tudi razlaga, da si je župnik Gril pri morebitni dilemi ob pripravi Rojstnega in krstnega lista pomagal z indeksom Rojstne in matične knjige ali pa s *knjigo duš*, v kateri je kot rojstni datum zapisan 13. december.

⁷ Izvirnik je v Kajuhovi zapuščini, ki je v lasti družine Mešič in v hrambi Knjižnice Velenje.

⁸ Pavel Gril je bil kaplan v Šoštanju od 1. 8. 1922, župnik je bil od 1. 1. 1927 do 1. 11. 1957, umrl je 30. 11. 1963 v Šoštanju; vir: Jože Pribožič, dekan Župnije Šoštanj.

Kraljevina Jugoslavija. Škofija lavantinska

Štev. 244

Rojstni in krstni list.

Izpisek iz rojstne in krstne knjige župnije

Zvezek XT, stran 56, štev. 163

Leto, mesec, dan 13. 12. 1922	rojstva krsta	21. december 1922
Kraj rojstva (ulica, hišna štev.); občina		Goštanj 145
Ime otrokovo		Karol
Zakonski(a), nezakonski(a), sin, hči		prozalkovjen

Slika 13

Čeprav so bili v prvi polovici 20. stoletja v Sloveniji za prebivalce rojstni dnevi manj pomembni od godov, bi starša verjetno morebitno napako pri zapisu rojstnega datuma v izpisku odkrila.

Gimnazijski dokumenti

Iz Kajuhovega gimnazijskega obdobja je ohranjenih kar nekaj dokumentov, med drugim

- vpisna knjiga celjske gimnazije⁹ (slika 14),
- vpisna knjiga na mariborski gimnaziji¹⁰ (slika 15),
- Izpričevalo o nižjem tečajnem izpitu iz leta 1937¹¹ (sl. 16),
- šolska spričevala za leta 1934, 1936 in 1939¹² (slike 17, 18, 19).

⁹ Izvirnik hrani Arhiv RS v Celju.

¹⁰ Izvirnik hrani Arhiv RS v Mariboru.

¹¹ Izvirnik hrani Muzej narodne osvoboditve Maribor.

¹² Vsa so v Kajuhovi zapuščini v lasti družine Mešič in hrambi Knjižnice Velenje.

№ 9	УЧЕНИК — УЧЕНИК	СТАРШИ — ПОДОПИС	ПРОВЕРКА	ПОДПИСАНИЕ — ДОСТАВКА
Имя и фамилия: <i>Дестовник Карл</i>	Имя и фамилия: <i>Дестовник Карл</i>	Имя и фамилия: <i>Дестовник Карл</i>	Имя и фамилия: <i>Дестовник Карл</i>	Имя и фамилия: <i>Дестовник Карл</i>
Дата рождения: <i>13. декабря 1922</i>	Дата рождения: <i>13. декабря 1922</i>	Дата рождения: <i>13. декабря 1922</i>	Дата рождения: <i>13. декабря 1922</i>	Дата рождения: <i>13. декабря 1922</i>
Место рождения: <i>Состань, м.р. Хмельницкая</i>	Место рождения: <i>Состань, м.р. Хмельницкая</i>	Место рождения: <i>Состань, м.р. Хмельницкая</i>	Место рождения: <i>Состань, м.р. Хмельницкая</i>	Место рождения: <i>Состань, м.р. Хмельницкая</i>
Подпись: <i>Дестовник Карл</i>	Подпись: <i>Дестовник Карл</i>	Подпись: <i>Дестовник Карл</i>	Подпись: <i>Дестовник Карл</i>	Подпись: <i>Дестовник Карл</i>

Slika 14

№ 48	УЧЕНИК — УЧЕНИК	СТАРШИ — ПОДОПИС	ПРОВЕРКА	ПОДПИСАНИЕ — ДОСТАВКА
Имя и фамилия: <i>Дестовник Карл</i>	Имя и фамилия: <i>Дестовник Карл</i>	Имя и фамилия: <i>Дестовник Карл</i>	Имя и фамилия: <i>Дестовник Карл</i>	Имя и фамилия: <i>Дестовник Карл</i>
Дата рождения: <i>13. декабря 1922</i>	Дата рождения: <i>13. декабря 1922</i>	Дата рождения: <i>13. декабря 1922</i>	Дата рождения: <i>13. декабря 1922</i>	Дата рождения: <i>13. декабря 1922</i>
Место рождения: <i>Состань, м.р. Хмельницкая</i>	Место рождения: <i>Состань, м.р. Хмельницкая</i>	Место рождения: <i>Состань, м.р. Хмельницкая</i>	Место рождения: <i>Состань, м.р. Хмельницкая</i>	Место рождения: <i>Состань, м.р. Хмельницкая</i>
Подпись: <i>Дестовник Карл</i>	Подпись: <i>Дестовник Карл</i>	Подпись: <i>Дестовник Карл</i>	Подпись: <i>Дестовник Карл</i>	Подпись: <i>Дестовник Карл</i>

Slika 15

V vseh teh dokumentih je za rojstni datum nedvoumno naveden 13. december 1922. Zelo malo verjetno je, da niti Kajuh niti njegovi starši ne bi opazili morebitne napake v rojstnem datumu v vseh teh dokumentih in nanjo opozorili. Zaenkrat pa ni bil nikjer doslej najden kakršen koli dokument, vloga, ki bi jo napisali starši ali sam Kajuh in v katerih bi sam/i navajal/i rojstni datum.

Nemški policijski zapisnik z dne 14. 5. 1941

Kajuha so Nemci 28. aprila 1941 zaprli v gestapovski zapore v Šmartnem pri Slovenj Gradcu. Iz tistega časa obstaja policijski zapis¹³ (datiran s 14. 5. 1941) s seznamom zapornikov, določenih za ustrelitev, in seznamom zapornikov, določenih za izpustitev (slika 20). Na slednjem je tudi »Destovnik Karl, geb. 19. 12. 1922 in Schönstein«.

¹³ Seznam zapornikov zbirnega taborišča Šmartno pri Slovenj Gradcu, 1941, izvirnik hrani AS, SI AS 1621, Nemško orožništvo na zasedenem ozemlju Spodnje Štajerske, fascikel 28 (RSNZ), mapa 101 Žandarmerijsko okrožje, oddelek in postaja Slovenj Gradec.

KRALJEVINA JUGOSLAVIJA — КРАЉЕВИНА ЈУГОСЛАВИЈА

DRŽAVNA ДРЖАВНА *reálna* GIMNAZIJA V ГИМНАЗИЈА У *Čelju*

ŠTEV. БРОЈ *6*

IZPRIČEVALO
O NIŽJEM TEČAJNEM IZPITU
СВЕДОЧАНСТВО
О НИЖЕМ ТЕЧАЈНОМ ИСПИТУ

Đestovnik Harel

sin-pot син-пот *Josipa, lastnika kinematografa*

rojen 13. decembra 1922. y *Čestovnik* srez *Čestovnik*
rođen y *Čestovnik* srez *Čestovnik*

banovina *dravška* vere *rim. kat.* je dovršil — v šolskem
бановина *dravška* вере *рим. кат.* савршио је школке

leta 1936./37. četrti razred *reálna* gimnazije v *Čelju*
год. 1936./37. четврти разред *гимназије* у *Čelju*

in opravljal — je prvi put niži tečajni ispit v času od 11. juna
и поклања је први пут нижи текајни испит у времену од 11. јуна

do 18. juna 1937. leta na tej šoli in pokazao — naslednji uspeh:
до 18. јуна 1937. лета на тој школи и показао наредни успех:

30-300-111-35-*

Slika 16

KRALJEVINA JUŽOSLAVIJA
KRALJEVINA JUŽOSLAVIJA

Državna gimnazija
Državna gimnazija

Vp. št. 3
Up. št.

LETNO IZPRIČEVALO — GODIŠNJE SVEDOČANSTVO

Destovnik Karel, sin-hči Tonja, rojen rojen
13. dec. 1922. leta v Sostanj, banovina
vere, god. u. 1935/36. na tej šoli v šol. letu 1935/36.
krat put razred 1 in pokaza naslednji uspeh:
put razred 1 in pokaza naslednji uspeh:
Veronuk — Veronuka
Slovenski jezik — Slovenski jezik

KRALJEVINA JUŽOSLAVIJA
KRALJEVINA JUŽOSLAVIJA

Državna gimnazija
Državna gimnazija

Vp. št. 5
Up. št.

LETNO IZPRIČEVALO — GODIŠNJE SVEDOČANSTVO

Destovnik Karel, sin-hči Tonja, rojen rojen
13. dec. 1922. leta v Sostanj, banovina
vere, god. u. 1935/36. na tej šoli v šol. letu 1935/36.
krat put razred 1 in pokaza naslednji uspeh:
put razred 1 in pokaza naslednji uspeh:
Veronuk — Veronuka
Slovenski jezik — Slovenski jezik
Srbko-hrvatski jezik — Srbko-hrvatski jezik
Francoski jezik — Francoski jezik
Nemški jezik — Nemški jezik
Latinski jezik — Latinski jezik
Zemljepis — Zemljepis

KRALJEVINA JUŽOSLAVIJA
KRALJEVINA JUŽOSLAVIJA

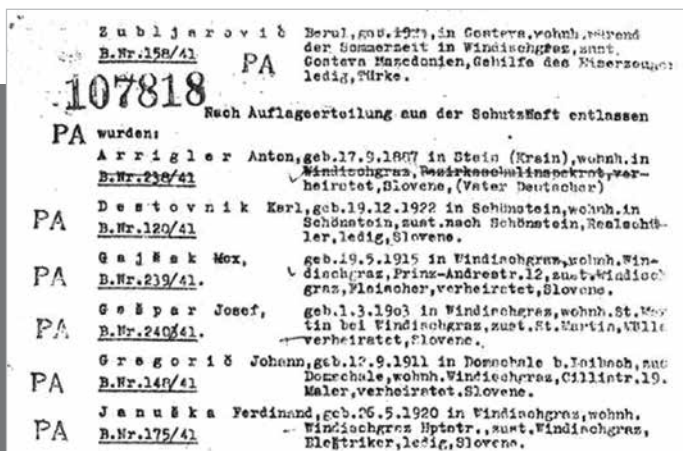
Državna gimnazija
Državna gimnazija

Vp. št. 11
Up. št.

LETNO IZPRIČEVALO — GODIŠNJE SVEDOČANSTVO

Destovnik Karel, sin-hči Tonja, rojen rojen
13. dec. 1922. leta v Sostanj, banovina
vere, god. u. 1935/36. na tej šoli v šol. letu 1935/36.
krat put razred 1 in pokaza naslednji uspeh:
put razred 1 in pokaza naslednji uspeh:
Veronuk — Veronuka
Slovenski jezik — Slovenski jezik
Srbko-hrvatski jezik — Srbko-hrvatski jezik
Francoski jezik — Francoski jezik
Nemški jezik — Nemški jezik
Latinski jezik — Latinski jezik
Zemljepis — Zemljepis
Fizika — Fizika

Slike 17, 18, 19

Slika 20

To je prvi in edini (!) doslej znani zapis (če ne štejemo »spornega« vpisa v Rojstni in matični knjigi) 19. decembra kot Kajuhovega rojstnega datuma pred njegovo smrtjo oziroma pred letom 1945.

Kako je nemška policija prišla do tega datuma?

O Kajuhu je imel gestapo že pred aretacijo nedvomno vse podatke; lahko so jih dobili že ob prihodu od šoštanjskih nemškutarjev, ali so jih zasegli prejšnji oblasti, ali so morda pogledali v Rojstno in matično knjigo. Kdorkoli že (Nemci ali zanje nekdo drug) je iskal podatke o Kajuhovem rojstvu, jih je iskal v Rojstni in krstni knjigi, ker nikjer drugje ni mogel najti datuma 19. december.

Če se naslonimo na strokovno mnenje o popravku / poudarku datuma, je možno, da sta se različni črnili izenačili in je zapis datuma v Rojstni in matični knjigi takrat že privzel današnjo podobo in je hiter pogled uradnika vsekakor dal število 19 kot rojstni datum. Kljub prislovični nemški natančnosti pa se morebitni dotični uradnik očitno ni potrudil pogledati še kam (indeks omenjene knjige, status animarum

šoštanjske župnije ...). Seveda obstaja teoretična možnost, da je podatek o rojstvu dal gestapu sam Kajuh, ki pa sicer, glede na številne istovetne dokumente, kar se tiče rojstva očitno nikoli ni zanikal 13. decembra kot rojstnega dneva. Kot rečeno, je veliko verjetneje, da je Kajuh prišel v Šmartno pri Slovenj Gradcu z zajetnim spremnim gradivom in rojstnim datumom 19. december.

Knjiga umrlih šoštanjske župnije

13. oz. 14. novembra 1945 je duhovnik Jože Lampret opravil prekop Kajuhovih posmrtnih ostankov iz Zavodenj na šoštanjsko pokopališče. V Knjigi umrlih šoštanjske župnije¹⁴ (slika 21) je med drugim zapisano, da se je »Destovnik Karel – pesnik Kajuh« rodil 19. 12. 1922 v Šoštanju. Vpisovalcu (morda je bil to sam J. Lampret) bi lahko ta podatek posredovali sorodniki (pri tem spet lahko izpostavimo dvom, saj so rojstni datum 13. december »molče priznavali« vse do konca svetovne vojne). Bolj verjetno je seveda, da je vpisovalec uporabil najbolj uradni (in hkrati z lahkoto dostopni) dokument – Rojstno in matično knjigo. Ob tem pa se ponovi zgodba o popravku / poudarku, črnilu in hitrem pogledu – brez dvoma o pravilnosti zapisa. Že omenjeni policijski zapisnik kot vir nekaj mesecev po koncu vojne zelo verjetno še ni bil dostopen.

1944	1945	Zavodnja	Destovnik Karel, pesnik Kajuh	19. 12. 1922	Šoštanj	Lampret	13. 12. 1945
12	14	14	14	14	14	14	14

Slika 21

¹⁴ Izvirnik hrani Župnija v Šoštanju.

Spominski, zgodovinski, literarnozgodovinski zapisi ...

Po vojni je bilo o Kajuhu v časopisju, revijah in knjigah veliko napisanega. Prvi (nepodpisan) časopisni zapis z navedbo datuma rojstva zasledimo v Slovenskem poročevalcu 18. decembra 1945¹⁵ (slika 22). Avtor je za pesnikov rojstni datum zapisal 19. december 1922. Kako je do datuma prišel, ni navedel in lahko samo ugibamo, ali si je pomagal z Rojstno in krstno knjigo, knjigo umrlih Šoštanjske župnije, ustno informacijo od sorodnikov ali duhovnika J. Lampreta, verjetno pa je bil že takrat tudi datum na pesnikovem grobu. V časopisju in revijah od tistega časa dalje ne najdemo nobenega drugega datuma rojstva kot 19. december.

Slika 22

Prav tako je datum rojstva 19. december kot prvi od temeljitejših opisovalcev / raziskovalcev Kajuhovega življenja v prvem obsežnejšem delu o Kajuhu leta 1949 zapisal dr. Dušan Moravec.¹⁶ Datum so potem, ne da bi podvomili o njegovi resničnosti, povzemali vsi, ki so kasneje še pisali o Kajuhu (tudi avtor pričujočega zapisa). Vsaj od sredine šestdesetih let, ko je bil v Kajuhovi spominski sobi v Šoštanju razstavljen »vnebovpijoči« Rojstni in krstni list, se zdi skoraj nemogoče, da komu ne bi padla v oči neskladnost vsepovsod uveljavljenega datuma rojstva in podatkov v omenjenem izpisu.

¹⁵ Slovenski poročevalec, 18. 12. 1945, avtor ...

¹⁶ Dušan Moravec, Kajuhove pesmi, SKZ Ljubljana, Ljubljana 1949.

Uradna omemba 13. decembra kot rojstnega datuma pesnika Kajuha se začenja šele po predstavitvi dognanj iz pričujočega članka na okrogli mizi 14. Festivala za tretje življenjsko obdobje¹⁷ septembra 2014.

Zapisi v zbornikih, enciklopedijah ...

Zbornik narodnih herojev Jugoslavije¹⁸ 1957

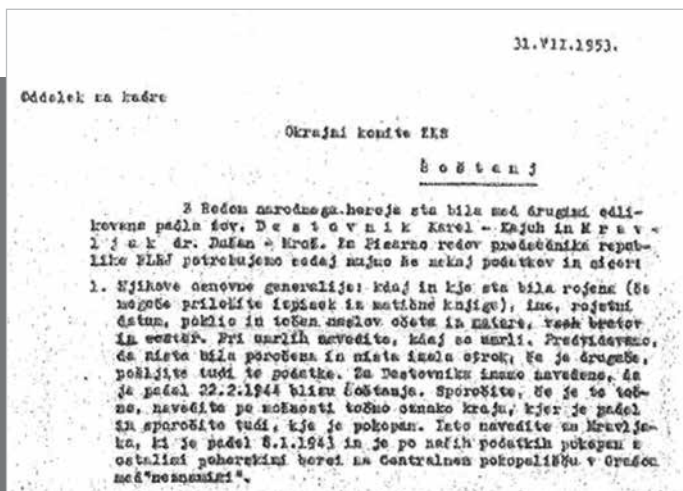
V Zborniku narodnih herojev Jugoslavije iz leta 1957 (str. 157) je v geslu DESTOVNIK Jože KAREL – KAJUH zapisan datum rojstva **13. december** 1922. Vsebina gesla je zelo podobna, skoraj identična enemu od »osnutkov« življenjepisov, ki jih hrani Arhiv Slovenije. V dokumentaciji je nekaj osnutkov oz. predlogov življenjepisa Karla Destovnika Kajuha, ki naj bi bil predložen uradnemu predlogu za dodelitev naziva narodnega heroja (tudi predlog je v osnutku). V različnih osnutkih življenjepisa se pojavljata dva datuma – 13. in 19. december. Kateri predlog je bil uradno posredovan v Beograd, bi lahko izvedeli verjetno le iz tamkajšnjih arhivov. Že omenjeni, vsebinsko objavljenemu geslu najbližji življenjepis ima datum rojstva 19. december (!?).

Je pa v arhivu RS zanimiv dopis Oddelka za kadre CK ZKS Okrajnemu komiteju ZKS Šoštanj¹⁹ (slika 23) z dne 31. VII. 1953, v katerem jih ta poziva, da jim (naknadno) posredujejo nekatere nujne podatke o Kajuhu – med drugim, kdaj in kje je bil rojen ..., in želijo, da se priloži izpisek iz matične knjige. To je bilo že po razglasitvi Kajuha za narodnega heroja in očitno kaže neko zadrego v zvezi z datumom njegovega rojstva.

¹⁷ Vlado Vrbič, Kdaj se je v resnici rodil Karel Destovnik Kajuh?, Okrogla miza »O Kajuhu tudi malo drugače«, 14. Festival za tretje življenjsko obdobje, Ljubljana 30. september 2014.

¹⁸ Zbornik narodnih heroja Jugoslavije, str. 157, Omladina, Beograd, 1957.

¹⁹ Izvirnik hrani Arhiv RS, SI AS 1546, Zbirka življenjepisov vidnejših komunistov in drugih političnih delavcev, škatla 68, mapa Karel Destovnik – Kajuh.

Slika 23

20. 8. 1953 Okrajni komitet ZKS Šoštanj z dopisom²⁰ pošilja zahtevane podatke. Rojstni podatek za Karla Destovnika Kajuha: 13. 12. 1922 (slika 24). O tem, ali je bil priložen izpisek iz matične knjige, žal ni podatka, toda glede na zahtevo »nadrejenih« so ga verjetno poslali, saj je bila Rojstna in matična knjiga dosegljiva. Domnevamo lahko, da se je tokrat uradnik (ali uradnica) bolj potrudil in našel prave podatke. Vsaj malce pa tudi čudi, da kasneje na tej osnovi ni prišlo do uskladitve datumov ...

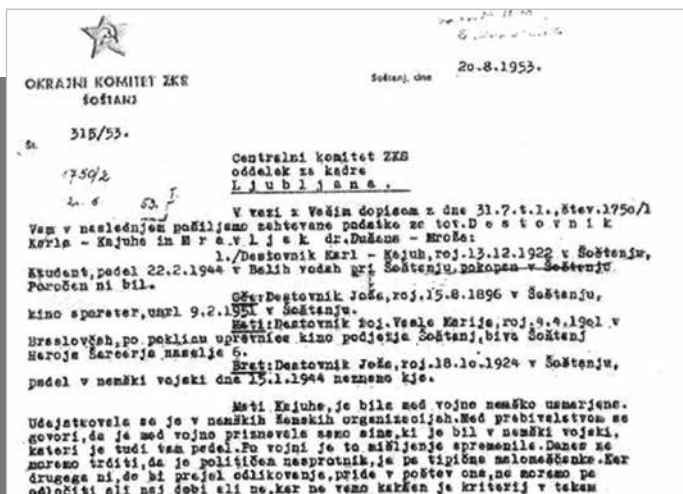
Vojne enciklopedije

a. Vojna enciklopedija²¹ 1959, 1964

V drugem zvezku iz leta 1959 je na strani 476 geslo DESTOVNIK – KAJUH, Karel, in v njem zapisan rojstni da-

²⁰ Izvirnik hrani Arhiv RS, SI AS 1546, Zbirka življenjepisov vidnejših komunistov in drugih političnih delavcev, škatla 68, mapa Karel Destovnik – Kajuh.

²¹ Vojna enciklopedija, 2. in 6. zvezek, Beograd 1964.

Slika 24

tum je **13. december** 1922. Avtor gesla Miroslav Stepančič, polkovnik iz Ljubljane.

V seznamu narodnih herojev, ki je objavljen v šestem zvezku leta 1964, je na strani 77 pod zaporedno številko 227 zapisan tudi DESTOVNIK Jožeta KARL KAJUH, rojstni datum je **13. december** 1922.

Ta enciklopedija očitno sledi Zborniku Narodni heroji Jugoslavije (1958).

b. Vojna enciklopedija 1971, 1973

V 2. izdaji Vojne enciklopedije²² iz leta 1971 in 1973 sta popravljena geslo na strani 412, druga knjiga – avtor zapisa Miroslav Stepančič, polkovnik iz Ljubljane), in seznam na strani 738, peta knjiga). Geslo je sicer skoraj (v enem delu popolnoma) enako tistemu iz leta 1964, datum 13. december pa je isti avtor spremenil na 19. december.

²² Vojna enciklopedija, 2. in 5. zvezek, Beograd 1971 in 1973.

Enciklopedija Jugoslavije

a. Enciklopedija Jugoslavije²³ 1959

V geslu na strani 287 neznani avtor navaja samo letnici rojstva in smrti, brez datuma.

b. Enciklopedija Jugoslavije²⁴ 1962

V 5. zvezku na strani 172 je za rojstni datum naveden **19. december** 1922 (avtor zapisa je dr. Dušan Moravec, že omenjeni avtor prve temeljitejše študije o Kajuhu).

Narodni heroji Jugoslavije²⁵ 1975

Geslo na strani 171 je zapisal dr. Milan Ževart in navaja rojstni datum **19. december** 1922.

Enciklopedija Slovenije²⁶ 1988

V Enciklopediji Slovenije, v 2. knjigi na strani 239, je v geslu Destovnik Karel – Kajuh zapisan datum **19. december** 1922. Avtor gesla je dr. Emil Cesar.

Ostalo

13. december se (sicer izredno redko) pojavi še v kakšnem zapisu, tako kot na primer v Zborniku o razvoju VOS-a²⁷, vendar so ti zapisi prej izjema kot pravilo, verjetno pa temeljijo predvsem na podatkih iz razglasitve Kajuha za narodnega heroja.

²³ Enciklopedija Jugoslavije, 2. zvezek, Leksikografski zavod FNRJ, Zagreb, 1959.

²⁴ Enciklopedija Jugoslavije, 5. zvezek, Leksikografski zavod FNRJ, Zagreb, 1962.

²⁵ Narodni heroji Jugoslavije, 1. knjiga, Mladost, Beograd 1975.

²⁶ Enciklopedija Slovenije, Mladinska knjiga, Ljubljana 1988.

²⁷ Zbornik fotografskih dokumentov o razvoju in delovanju VOS OF Slovenije 1941–1944, RSNZ, Ljubljana 1984.

Andreja Ažber

Diplomirala je iz zgodovine in sociologije kulture na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani. V letih 2007–2008 je bila odgovorna urednica založbe Cangura, 2000–2011 novinarka in stalna sodelavka revije Gloss, 2010–2011 moderatorica literarnih večerov v Kulturnici. Od leta 2014 je redno zaposlena na domoznanskem oddelku Knjižnice Velenje.

ZABAVNA PLESNA IN KAVARNIŠKA GLASBA V VELENJU MED OBEMA VOJNAMA DO ZGODNJIH 60. LET

Po sledih spominov Zvoneta Grebenška

Ogrodje in rdeča nit prispevka so zapisi spominov in ustno pričevanje glasbenika Zvoneta A. Grebenška. Svojo glasbeno pot samouka je začel že kot majhen pobič, „pridruženi“ član Godbe Premogovnika Velenje; njegov »stric«, godbenik Tone Mravljak, ga je namreč jemal s seboj na vaje, na katerih je neposredno srkal vtise. Pozneje se je seveda tudi sam pridružil godbi, v številnih zasedbah plesnih ansamblov pa je igral najprej bobne, potem pa še klarinet in saksofon. Dolga leta je bil tudi arhivar in notograf rudarske pihalne godbe. Njegovo dragoceno pričevanje je osvetlilo do zdaj neraziskano področje glasbene zgodovine žanrov plesne glasbe iz predvojnega obdobja do šestdesetih let 20. stoletja.

Najprej je bila Godba Premogovnika Velenje

Razmah poveljne zabavne plesne in kavarniške glasbe v Velenju je neločljivo povezan z Godbo Premogovnika Velenje,¹ ki je bila ustanovljena leta 1919. Prvi kapelnik godbe je bil glasbenik in skladatelj Fran Korun Koželjski.

Slika 1: Eden prvih nastopov godbe takoj po vojni, Kapelnik Franc Taušič. Vrsta z leve: Ivan Rezar, ?, Anton Čuk, Štrniša?; ?; ?; Franc Taušič, Franc Škorec, Tone Mravljak. Zadaj: ?; Karel Hladin, Franc Dobnik; ? Brodej; Vincenc Grebenšek. Godba nastopa najverjetneje na enem od takrat pogostih mitingov. (Iz foto arhiva Marice Pirečnik).

Zbral je več kot sto ljudi različnih poklicev, največ rudarjev, in pričel izvajati pouk branja not ter igranja posameznih instrumentov. Vodstvo godbe je na začetku leta 1922 prevzel kapelnik Miha Letonja, zapustil pa jo je leta 1942 iz protesta, ker so nacisti v Celju kot talca ustrelili godbenika Franca Camleka. Godba je v dvajsetih letih njegovega vodenja dvigni-

¹ Uradno predvojno ime Rudarske pihalne? godbe oz. današnjega Pihalnega orkestra Premogovnika Velenje. Zvone Grebenšek se spominja takšnega napisa na zaboju, v katerem so hranili notna stojala.

la raven glasbenega ustvarjanja, znana pa je bila v Šaleški, Mislinjski in Savinjski dolini. Godbeniki so nastopali skoraj vsako nedeljo in ob raznih praznikih ter drugih svečanostih, leta 1930 pa so oblekli tudi nove uniforme. Med 2. svetovno vojno so poskušali ohraniti kontinuirano delovanje godbe in njen repertoar, vendar je njena dejavnost po prvem streljanju talcev v Velenju povsem zamrla. (Slika 1)

Živahna predvojna sokolska leta

Rudarski dom je bil pred nemško okupacijo rudarsko in kulturnoprosvetno središče Sokolov. Godba Premogovnika Velenje je imela svoj prostor v prvem nadstropju Rudarskega doma. Vzдолž telovadišča je bilo za gledalce postavljenih nekaj klopi, tj. na v zemljo zabitih kolih položenih desk. V parku, ki je sodil v ožji kompleks, je godba prirejala nedeljske ‚plac koncerte‘. Na repertoarju so bile spevoigre in koračnice slovenskih avtorjev ter melodije čeških operet in koračnic. Za ožjim kompleksom Rudarskega doma, na drugi strani pešpoti, kjer je danes pomožno nogometno igrišče, je godba ob večjih prireditvah spremljala telovadne vaje sokolskega telovadnega zbora: *»V spominu mi je ostalo nekaj utrinkov iz zadnjega poletja pred »prihodom slavne nemške vojske«, kot so tedaj nekateri pozdravljali njen приход. Za božič leta 1940 sem se razveselil najbolj zaželenega darila – harmonike in zraven še velike škatle svinčenih vojakov. Vse to je priskrbelo moja teta Micka, ki je bila poročena s takrat že priznanim godbenikom Tonetom Mravljakom, in sicer preko svoje tete, ki je živela v Gradcu. Oče in mati sta z novorojenčkom še živela v Zabukovici, kamor se je oče preseli okrog leta 1935, ko velenjski premogovnik ni obratoval v celoti. Pri teti Micki in njenem možu Tonetu Mravljaku sem živel od svojega drugega leta dalje. V spominu mi je ostala tudi vinska trgatev, ki so jo vedno pripravljali pred kegljiščem v parku. Tam je bil po navadi arest; tik ob stopnicah, ki so vodile v dvorano, pa je bil postavljen plesni oder; z ‚baldahinom‘, okrašenim z grozđjem in papirnatimi raznobarvnimi lampijončki z*

električnimi žarnicami. Godba je najprej igrala na svojem koncertnem mestu v parku, potem pa so nekateri godbeniki, ki so sestavljali manjše skupine, zaigrali še za ples. Skoraj vsak drugi godbenik je vlekel meh, pridružili so se jim še fli-gerhornisti (krilovke) na tubah (basi) in klarinetisti. Meni je bil najbolj všeč boben, ki je imel pripeto še činelo. Bobnar je imel v eni roki ‚šlegl‘ za udarjanje v boben, v drugi pa drugo činelo, s katero je tolkel ob tisto, ki je bila pritrjena na boben. Ker je na boben največkrat udarjal stric Tone Mravljak, sem imel privilegij opazovati tik ob njem, tu in tam pa mi je podal jekleno paličico, da sem mu ‚pomagal‘ udarjati ob triangel. Tako sem postal najmlajši član godbe. Telovadne vaje sokolskega telovadnega zbora so se končale z veselico na zabavišču pred kegljiščem, podobno kot vinska trgatev. Ubrano petje se je razlegalo po parku tudi med kolektivnim obiranjem lipovega cvetja. Moj glasbeni ‚pouk‘ pa so kmalu prekinili vojaki, ki so jih pripeljali iz Šoštanja. Postrojili so nas na dvorišče, kjer smo jim z novimi zastavicami mahali v pozdrav. Razpoloženje je bilo kar vedro, vendar se sam nisem zavedal, kaj se v resnici dogaja. V dvorani Rudarskega doma je bil pianino, ob večjih praznikih so bili znani gala plesi. Po nekaterih pričevanjih je igrala zasedba, v kateri je igral Mirko Skaza, sin tedanjega županovega tajnika.»²

Velenjski intelektualci so zasnovali male godalne skupine – zasedbe po vzoru dunajskih malih kavarniških orke- strov, ki so igrali t. i. šramel muzik.³ Ena tedanjih znanih

² Ustno pričevanje Zvoneta A. Grebenška.

³ Komorna zabavna glasba z običajno zasedbo: violina, harmonika in pianino, bobni, velikokrat tudi violončelo. Je nepogrešljiva zvočna pokrajina edin- stvene dunajske kavarniške kulture, ki se je razmahnila kmalu po umiku Turkov iz neuspešno obleganega Dunaja leta 1683. Armenier Diodato je namreč že okoli leta 1700 odprl kavarno z vsemi (še danes) bistvenimi prvinami: kozarcem vode ob kavi, mizo za biljard, možnostjo igranja kart ter izbiro mednarodnih in domačih časopisov. To sijajno podobo dunajske kavarne je zvočno oplemenitil Martin Diegand, ko je leta 1788 odprl prvo koncertno kavarno. V njej so muzicirali tudi nekateri največji glasbeniki: Wolfgang Amadeus Mozart, Ludwig Van Beethoven, Johann Strauss mlajši in Johann Lanner. <http://www.austria.info/si/dejavnosti/tako-tekne-avstrija/oddih-od-vsakdanjika>.

zasedb je bila skupina, ki sta jo vodila Janko Ulrih in Franc Brodej.

Poleg manjših zasedb plesne glasbe so bili takrat znani harmonikarji na diatoničnih Lubasovih⁴ harmonikah, ki so jih spremljali še godbeniki s klarinetom in tubo, pogosto je bilo slišati tudi citre: »Z obiskov pri Zidarjevih v Hrastovcu se mi je v spomin najbolj vtisnil Matija Kovač, sicer tudi bobnar pri Rudarski godbi. V mladosti je veliko igral po penzionih v Avstriji in na Bavarskem, zato je znal zaigrati veliko plesnih skladb. Znan je bil tudi Mravljak Avgust, prvi Delčnjakov učitelj; Franc Delčnjak⁵ pa je svojega učitelja kmalu prekosil in razvil visoko tehniko igranja z levo roko (basi), ki je pri originalni diatonični harmoniki mejila že na virtuoznost. Tretji harmonikar je bil ljudski godec Lambizer, ki je igral tudi na citre.«⁶

Povojni entuziazem plesnih zabavnih ansamblov

Preživeli godbeniki Pihalne godbe Premogovnika Velenje so po vrnitvi v normalen življenjski tok takoj prevzeli svoje poslanstvo. Že pred vojno so bili godbeni in tambura-

⁴ Franc Lubas je leta 1888 v Dravogradu odprl podjetje za izdelavo harmonik in se, zahvaljujoč svoji glasbeni izobrazbi, kmalu uveljavil. Pozneje je svojo dejavnost prenesel v Slovenj Gradec, po 1. svetovni vojni pa v Celovec, kjer je ustanovil tovarno za izdelavo harmonik; Harmonika-und Accordeon-Fabrik Fr.Lubas&Sohn. V Dravogradu in pozneje v Slovenj Gradcu je Lubas izdeloval tako diatonične kot kromatične harmonike, od preprostih do zahtevnih, dvovrstne, trivrstne z dodatnim gumbom na zgornjo vrstico, štiri- in tudi petvrstne, običajno z dvojno uglasitvijo. Med diatoničnimi harmonikami so vsaj tri, ki jih je poimenoval »specialni kranjski model«. https://sl.wikipedia.org/wiki/Harmonike_Lubas_%26_Sohn.

⁵ Virtuoz na harmoniki Franc Delčnjak je diatonično harmoniko začel igrati pri 14 letih kot samouk. L. 1965 je ustanovil Trio Franca Delčnjaka. Posnel je štiri avtorske skladbe, preostale so posneli po njegovi smrti. V Škalah priredijo vsako leto v njegov spomin Memorial Franca Delčnjaka. <http://www.saleskibiografskileksikon.si/index.php?action=view&tag=884>

⁶ Ustno pričevanje Zvoneta A. Grebenška.

ški inštrumenti ter ribiške palice prav v vsakem stanovanju prepoznavni znak rudarskih naselij takrat še premogovnika (Lilijski grič, Glinšekov šaht, Rudolf šaht Perkhaus). Polovica godbenikov iz Pesja in Škal je bila tudi tamburašev, nekaj godbenikov pa je živelo okrog Šmartnega in na Konovem. Šmarškim tamburašem so med okupacijo pobrali vse inštrumente, godbeniki iz Pesja⁷ pa so svoje inštrumente skrili in tako obdržali vso garnituro tamburaških inštrumentov. Pobudnik teh aktivnosti je bil Janko Ulrih, gonilni motor društva DPD Svoboda in potem Vzajemnosti, ko je bila Svoboda prepovedana. Tej zasedbi se je pridružil Zvone A. Grebenšek, sin Viktorja Grebenška, člana godbe, in tako začel svojo glasbeno pot; njegov prvi in edini pravi mentor je bil vidni član pihalne godbe Leopold Planko.

Leta 1945 se je razpoloženje močno dvignilo, osvoboditev izpod okupatorjevega jarma je prinesla vsesplošno veselje in vsi ohranjeni inštrumenti so spet zaživeli. Treba je bilo nabrusiti pete, vendar pa takrat zasedbe in inštrumenti sploh niso bili pomembni ..., samo da se je igralo. Zgodnje povojno obdobje je bilo zaznamovano z druženjem in plesom. Harmonikarji so sestavljali različne glasbene skupine glede na priložnost in razpoložljiva glasbila. Igrali so glasbo, ki so jo (po)znali, brez posebnih vaj in mentorjev. Godbeniki Rudarske godbe so zasnovali številne male zasedbe, ki so igrale plesno glasbo. Godba na pihala je imela bogat arhiv čeških polk in valčkov ter operetnih arij. Ta repertoar so godbeniki preigravali že pred vojno, prav tako tudi tamburaši iz Pesja in Škal. Njihov vodja Jakob Čepelnik je bil namreč zelo zagnan godbenik, ustanovil je prvi pevski zbor, vodil tamburaški zasedbi iz Pesja in Škal ter prirejal skladbe iz arhiva godbe. Pojavljali so se še harmonikarji s spremljavo različnih inštrumentov. Igrali so vsepovsod: na akcijah udarniškega dela, znanih uradnih mitingih, plesnih vajah in na mladinskih plesih. Prva organizirana kapela,⁸ ki so jo sestavili najboljši

⁷ Tone, Jože in Janko Ulrih.

⁸ Takratni izraz za manjše glasbene zasedbe, vodja kapele je bil kapelnik.

predvojni godbeniki, t. i. Letonjevi muzikanti, je igrala na veselici ob otvoritvi prvega kopališča in zbirališča Velenjčanov. To je bila prva zasnova velenjskega Turističnega jezera, kajti takrat so bile tam samo deske in ribnik, ki so ga poimenovali Špičkov tajht.⁹ Ob cesti v Škale je bil še Plevelov tajht,¹⁰ a ta je bil zbirališče ribičev. Do leta 1948 je bila glasbena scena precej omejena, vendar pa zabavni glasbi tudi poznejše obdobje do šestdesetih let ni bilo preveč naklonjeno. Ko je denimo kapela na jezeru zaigrala Sveto noč v jazzovski izvedbi, so »varuhi«¹¹ novo nastajajočih razmer v glasbi temeljito opravili svojo nalogo. Tudi miličniki so spremljali nekatere plesne vaje in mladinske plese, da ne bi bilo preveč boogie-woogieja.¹¹ Skupine, ki so igrale za ples na teh prireditvah, so sestavljali predvsem harmonikarji. V Šoštanju je bilo sprva več sodobnejših skupin, ki so posnemale glasbo iz redkih radijskih aparatov, in tudi več zlasti mladih godbenikov, ki so med vojno pridobili glasbeni nauk pri ‚fanfarenzugu‘ – edini takratni priložnosti učenja. Ti fantje so po vojni sestavili vrsto ansamblov, bili pa so popularni predvsem na takrat dobro organiziranih in varovanih mladinskih plesih. Njihov starosta je bil Jože Vučina.

⁹ Eden prvih ljubiteljskih piscev o zgodovini kopanja premoga v dolini, jamomerec Avgust Vrabč, je leta 1953 ob otvoritvi turistično urejenega Velenjskega jezera zgodbo o njegovem nastajanju postavil v leto 1923, ko so se pojavili prve ugreznine in prvi ribnik na nekdanjem Pušnerjevem posestvu, ki je stalo ob severozahodnem robu kasnejšega jezera. V globini 100 do 110 metrov pod površino je bila tu 40 do 50 metrov debela plast premoga, ki so jo posebej intenzivno odkopavali od leta 1937. Ribnik so imenovali najprej Špičkov tajht, ker je tam stanoval takratni upravnik jame Jaroslav Špička. (Jože Hudales, Jezero na robu mesta, Velenje, 2012, str. 146)

¹⁰ Na mestu današnjega Velenjskega jezera pa sta že okrog leta 1930 začela nastajati velika ugreznina in ribnik na območju Plevelove domačije, ki so ga zato imenovali Plevelov tajht; danes je to Velenjsko jezero. (Jože Hudales, ibidem.)

¹¹ O tem, kaj je še spodobno, kaj pa že zapadnjaška dekadenca, so na plesih v Sloveniji odločali skojevci, pa tudi policija. Oboji so lahko igranje orkestra pri priči ustavili in plesalce umirili. Preveč vnete plesalce pa so lahko kot sovražne elemente tudi odstranili s plesišč. (Gregor Tomc, Druga Slovenija, Ljubljana, 1989, str. 81)

Slika 2: Zvone A. Grebenšek – flauta; Anton Žerdoner – klarinet Es; Ivan Rezar – tenor.

V ozadju: Franc Mihelak (Gmanejev Franc) – trombon; Janko Špeh – krilovka; (?); Viktor Grebenšek – trobenta; Franc Dobnik – krilovka

Entuziazem poveljnih zabavnih ansamblov je v petdesetih letih zablestel tudi na drugih novih prizoriščih za druženje in zabavo ter navduševal s pestrim glasbenim repertoarjem. Večina njih se je zgledovala po triu Avgusta Stanka. Vaški kvintet s pevskim duetom Božo in Miško¹² je izvajal skoraj ves repertoar, ki je temeljil na narodnih pesmih, prav tako je svoje mesto dobila Kmečka godba Silvestra Tamšeta¹³ v Ljubljani. Velenjske kapele so kopirale in preigravale njihove izvedbe. Kavarniška »šramel muzika« je bila zgled za zabavne ansamble tudi v poveljnem obdobju, Leopold Planko je s svojo kapelo izvajal še dela Viktorja Parme in drugih slovenskih operet, zelo popularni so bili tudi songi Kurta Weilla iz Brechtove Beraške opere.

V Prosvetnem domu zraven župnijskega kozolca v Šmartnem¹⁴ je vadila prva folklorna skupina, ki jo je vodila Branka Miletič, por. Mravljak. Tam je prvič igrala priložnostno sestavljena kapela Prosvetnega društva pod vodstvom

¹² Miško Hočevar je za potrebe Radia Slovenije napisal okoli 70 izvirnih skladb v narodnem slogu, več kot 100 narodnih pesmi pa je ritmiziral in jim pripisal instrumentalne dele. <http://starislovenskiansambli.weebly.com/vascaronki-kvintet.html>.

¹³ V Kmečki godbi Silvestra Tamšeta je na harmoniko igral Jože Privšek, znameniti slovenski jazzovski pianist, skladatelj, dirigent in dolgoletni vodja (1961–1995) nacionalnega jazzovskega orkestra Big Band RTV Slovenija.

¹⁴ Pred 2. svet. vojno so tam imeli svoj prostor tudi Orli, telovadno društvo pod okriljem Slovenske ljudske stranke.

Leopolda Planka. Za to priložnost je Planko sestavil glasbeno skupino po zgledu Vaškega kvinteta.¹⁵

Okrog leta 1952 je začela obratovati prva velenjska kavarna v predelanih prostorih Rudarskega doma. Priložnostno sestavljeno skupino je vodil Marjan Kozmus, harmonikar iz Žalca, sicer pa vodja enega prvih plesnih orkestrov v Šaleški dolini, ki je imel svoj sedež v Šoštanju.¹⁶ Leta 1953 se je Kozmusovi skupini začasno pridružil Zvone A. Grebenšek na bobnih.

Slika 3:

Ansambel Marjana Kozmusa: v skupini igrajo trije bratje Kozmus – vodja Marjan Kozmus igra kromatično harmoniko, Jože (Hačo) Delopst bobne, Zdravko Čas trobento,

Jože (Pepi) Vučina pa tenor saksofon. (Foto arhiv: Jože Vučina)

Slika 4:

Ansambel Jožeta Pirečnika – prvi hišni plesni ansambel Restavracije Jezero

¹⁵ Zasedba: Leopold Planko – kontrabas, Pavel Mastnak – kitara, Jože Šalej – harmonika, Tone Pirmanšek – klarinet, Zvone Grebenšek – klarinet.

¹⁶ Marjan Kozmus je bil pozneje učitelj harmonike v Glasbeni šoli Frana Koruna – Koželjskega v Velenju in ustanovitelj Glasbene šole v Žalcu.

V Restavraciji Jezero je različne priložnostno najete glasbene skupine zamenjal prvi hišni plesni orkester, sestavljen iz izkušenih godbenikov šoštanske in velenjske godbe.

Slika 5:

Ansambel Jožeta Pircnika. Zadaž z leve: Jože Pircnik – harmonika, Franc Obreza – bobni, Zvone A. Grebenšek – alt saksofon, Jože Vučina – Pepi – kitara, Stane Kompjut – kontrabas

Nastajanje zasedb plesne zabavne glasbe pod okriljem DPD svoboda Velenje do prihoda ansambla bratov Racz

V tem času se je zaključevala prva faza izgradnje zasnove turistično-rekreacijskega središča ob nekdanjem Špičkovem tajhtu, ki so ga poimenovali najprej Škalsko jezero, pozneje pa Turistično jezero. Sobote in nedelje so popestrili redni plesni večeri, zato se je kmalu izrazila potreba po resneje organiziranih ansamblih plesne glasbe. Vzel so sprva zapolnile različne zasedbe, sestavljene v okviru DPD Svoboda Velenje, ki jih je usmerjal Leopold Planko. Član teh skupin je bil tudi Zvone A. Grebenšek do odhoda na služenje vojaškega roka leta 1957; najprej kot bobnar, pozneje pa kot klarinetist in saksofonist: »Neke sobote se mi je kot bobnarju v ansamblu Ivana Pircnika zgodilo zanimivo naključje. Ivu Supovcu se namreč ni ljubilo nositi svojega saksofona domov v Šoštanj, pa me je prosil, naj ga odnesem k sebi. Žilica mi ni dala miru, poskusil sem zaigrati nanj in se takoj zagrel za ta inštrument. Ker mi je kapelnik Franc Taušič navrgel, da brez znanja klarineta ne bom obvladal saksofona in da sta oba inštrumenta steber plesne zabavne glasbe, sem se kmalu po ustanovitvi mladinskega orkestra DPD Svoboda naučil igrati

kar na oba inštrumenta hkrati in opustil bobne. Kmalu se je zgodil še en usodni dogodek ... Inštrumente za zabavni orkester DPD Svoboda smo kupovali na Tromostovju v Ljubljani; trgovec je igral pri nekem policijskem orkestru, pri katerem je nekaj časa igral tudi moj bratranec Franc Grebenšek, ki je pozneje postal kapelnik Rudarske godbe Velenje. Ta trgovec nam je leta 1956 organiziral angažma na pustni veselici v Mozirju, za katero je imel pogodbo Slavko Avsenik, a je moral zaradi snemanja v Avstriji svoj nastop odpovedati. Po pogodbi naj bi zaigrali vsaj tri Avsenikove skladbe, priskrbel nam je tudi rokopis not. Harmoniko je igral Jože Šalej. Zaigrali smo pet Avsenikovih zgodnjih skladb, ljudje so jih prepoznali in zaradi velikega navdušenja smo jih tisto noč morali ponoviti kar trikrat.»¹⁷

Mladinski orkester DPD Svoboda je preigral skladbe, ki so jih predvajale domača in tuje radijske postaje, prvi koncert v Velenju pa je imel leta 1957; mdr. so igrali Granado, prepeval je Jože Oštir, ta nastop pa je bil nekaterim predstavnikom tedanje oblasti sporen zaradi izvajanja zahodnjaških šlagerjev. Orkester DPD Svoboda je imel tudi uspešno štiridnevno turnejo po Zgornji Savinjski dolini; igral je v Mozirju, Lučah, Solčavi, na Ljubnem in v Celju.

Mladinski orkester je dobil po selitvi v kulturni dom svojo sobo, vendar so se okoliščine kmalu zaostrole. Družbene razmere v Velenju so se z izgradnjo novega Velenja spremenile, razvoj novega mesta, ki naj bi bil vzor socialistične gradnje, pa je zahteval drugačno glasbo. Restavracija Jezero je iz Portoroža dobila profesionalni ansambel bratov Geze in Luke Baranja, ki je igral madžarsko in romsko glasbo. Mladinski orkester DPD se je razšel, ostal pa je kvintet Mavrica s pevcema Minko in Jožetom Oštirjem. Del instrumentalnega kvinteta je začel redno igrati v novem hotelu Paka vse do prihoda orkestra bratov Racz Pal.

¹⁷ Ustno pričevanje Zvoneta A. Grebenška.

V začetnem obdobju se je plesna zabavna kavarniška glasba razvijala v pojavnih oblikah različnih sestavov in glasbenih žanrov, odvisno od prireditev in priložnosti za sodelovanje na teh prireditvah. Največkrat jih je organizirala DPD Svoboda¹⁸ v okviru svojih programov in dejavnosti, najpogosteje pod glasbenim mentorstvom Leopolda Planka in z izdatno organizacijsko pomočjo Zdenka Furlana, Riharda Beuermanna, Vinka Dermola in Franca Koruna. Za glasbeni pouk sta bili v nadzidku nove kleti ob zgradbi nekdanje rudarske šole namenjeni dve sobi; ena za posamični pouk novih godbenikov in članov mladinskega orkestra, druga za potrebe mladinskega orkestra oziroma za tečaj zabavne glasbe. V novi knjižnici in čitalnici so se odvijale glasbene produkcije bodočih glasbenikov. Tu je prvi javni nastop izvedel tudi Zvone A. Grebenšek na flavti ob klavirski spremljavi učenke Jane Čede.¹⁹ *»V teh okoliščinah sem spoznaval še neko drugo, zelo pomembno glasbeno dejavnost, tj. pisanje not. Tedaj še ni bilo niti fotokopirnih strojev, komponisti so napisali partituro, prepisovalci pa smo morali partituro razpisati po posameznih glasovih v toliko izvodih, kolikor je bilo posamičnih inštrumentov in godbenikov. Za razmnoževanje smo pisali na paus papir in fotokopirali v jamomerstvu Premogovnika, kjer so imeli stroje za razmnoževanje. Pri tem delu sem se srečeval s številnimi komponisti in kapelniki in spoznaval zakonitosti glasbene teorije. Vznemirjala nas je tudi filmska glasba, velikokrat smo se zbrali in zaprosili kinoooperaterja Branka Ograjenška, naj nas spusti v kino dvorano. Boljše filme – takrat je bil nadvse aktualen Ples na vodi, pa smo gledali oziroma bolj poslušali kar v kabini in si jih prevrteli vsakič znova, vse dokler se nismo naučili igrati filmske melodije. Prvo jazzovsko trobento nam je kupila Mladinska organizacija Premogovnika, njen tedanji predsednik Jože Aljaž je bil namreč eden od jazzovskih navdušencev. Iz tiste*

¹⁸ Delavsko prosvetno društvo, ustanovljeno novembra 1924.

¹⁹ Starosta slovenskih televizijski napovedovalcev, moderatorka in prevajalka na Televiziji Slovenija.

ga časa so tudi sodobni, takrat še bogokletni jazzovski pulti. Izdelali smo jih sami, v sobi za odrom nove kino dvorane, na pomoč pa nam je priskočil Berto Zavolovšek. Pulte smo videli v filmu, izdelali smo jih iz dekorativnega valovitega salonita, odpadkov iz montaže novega kulturnega doma, ki je bil v gradnji. Okovje je po svoji predstavi izdelal Janko Špeh, ki je igral trobento.»²⁰

*Slika 6:
Zabavni orkester
DPD Svoboda
za novimi
jazzovskimi pulti*

Ker so potrebe po kakovostnejših glasbenikih plesno zabavne glasbe postale izrazitejše, sta bila leta 1958 na pobudo vodstva DPD Svoboda v Nižji glasbeni šoli Šoštanj, oddelek Velenje, organizirana glasbena sekcija in »glasbeni tečaj zabavne glasbe«, ki so ga vodili Richard Beuermann, Leopold Planko in Marija Treven.

*Slika 7:
Salonski orkester Glasbene
šole Velenje pod
taktirko Richarda
Beuermanna
izvaja dramsko
opereto Pri treh
mladenkah.
(Foto arhiv
Marije Treven)*

²⁰ Ustno pričevanje Zvoneta Grebenška.

Pod okriljem DPD Svoboda Velenje se je oblikoval tudi kvintet Mavrica s pevko Jotko Mavec, vzklike pa so tudi še druge skupine za različne priložnosti. Novinar Jože Klančnik je Mavrico popeljal na zbor mladine v Vogošče pri Sarajevu, kjer so zaigrali skladbe Slavka Avsenika in nekaj Grebenškovih priredb po notnem zapisu Ljuba Rančigaja. Kvintet Mavrica je leta 1961 igral tudi na prvem flosarskem balu na Ljubnem v Savinjski dolini in 8. julija 1961 na otvoritvi hotela Paka, kjer je igral kot hišni ansambel do Pipijevega prihoda.²¹

Slika 8:

Kvintet bratov Racz

Kvintet bratov Racz²² je bila prva profesionalna glasbena zasedba v Velenju z zelo širokim repertoarjem zabavne kavarniške, operetne in plesne glasbe. Poleg treh bratov Racz²³ sta v ansamblu igrala še njihov striček in glasbeni

²¹ Glasbenik Vladislav Racz Pal – Pipi je v Velenje prišel igrat leta 1962 z zasedbo Ansambel bratov Racz, svojo glasbeno pot pa je v Hotelu Paka zaključil leta 2008. Svoj glasbeni arhiv, ki vsebuje več kot 600 skladb, je predal Zvonetu A. Grebenšku.

²² Bratje Racz so igrali posamezno v različnih krajih Jugoslavije že od svoje rane mladosti, ansambel pa so ustanovili leta 1956 na željo direktorja hotela Metropol v Piranu Dušana Kovača. Takrat so tudi sklenili, da za zmeraj ostanejo v Sloveniji. Po dveh letih igranja v piranskem Metropolu so igrali še v kavarni Bežigrad – Majcen, leta 1962 pa so prišli v hotel Paka Velenje, kjer so občinstvo tako zelo navdušili, da so dobili stalen angažma. (Naš čas, 7. junij 1974, št. 21, str. 7).

²³ Štefan Racz Pal - Eči – klarinet in saksofon, Ladislav Racz Pal - Pipi – klaviature, Oto Racz Pal – bobni.

mentor, cimbalist Karoly Nakić – Ujko²⁴, in svak, violinist Džula Varga.

Kapučino za epilog: obuditev plesne glasbe iz predvojnih časov in prvih povojnih let

Na pobudo Cirila Zdovca in Zvoneta A. Grebenška je bila leta 2016 zasnovana zasedba, ki spet oživlja tradicionalno plesno glasbo iz predvojnih časov. V KUD Lipa Koprivnica so glasbenikom dali možnost, da delujejo kot sekcija Kapučino. Zvone A. Grebenšek je povedal: »Zelo rad igram razigrane viže t. i. ‚pocukrane muzike‘, na katero so si ljudje nabrusili pete po osvoboditvi ... Njena sproščenost je bila protiutež surovosti, ki so jo preživljali med vojno. Ladislav Racz Pal - Pipi mi je predal ves svoj arhiv in zdaj ga preigravamo. Šteharnik Milan in Lado Planko sta kitarista novega obdobja, imamo različne zamisli in pristope, a vsi stremimo k temu, da bi vse žanre plesne glasbe (kavarniška glasba, jazz) generacijsko povezali in jih na živih nastopih približali mlajšim generacijam.«

Slika 9:

Ansambel Kapučino: Anton A. Grebenšek – saksofon, Ciril Zdovec – harmonika, Milan Šteharnik – kitara, David Slatinek – bobni, Lado Planko – kitara, Tina Slatinek – vokal

²⁴ Mojster cimbal je igral na ta narodni panonski inštrument vse življenje, svoj dragoceni inštrument je sklenil podariti mestu Velenje. Bratje Racz so izpolnili njegovo zadnjo željo in jih po njegovi smrti predali v Knjižnico Velenje, (Naš čas, ibidem).

Regulacija reke Paka (foto Pajk)

Tjaša Konovšek

Je magistrska študentka novejšje zgodovine na Filozofski fakulteti v Ljubljani. Leta 2015/16 je diplomirala pri prof. dr. Božu Repetu z nalogo »Izgini noter, če ti je življenje drago! – Preživetje v okupiranem Šoštanju med drugo svetovno vojno.« Svojo diplomsko nalogo je letos predstavila v Muzeju usnjarstva v Šoštanju. Njeno raziskovanje poteka v okviru študijskih obveznosti. Zanima jo predvsem zgodovina po 2. svetovni vojni in življenje na širšem območju Šaleške doline. O tej temi pripravlja tudi magistrsko nalogo.

VSTOPANJE ŽENSK V SFERO JAVNEGA V ŠALEŠKI DOLINI OB KONCU 60-ih LET 20. STOLETJA

Uvod

Ženske so po 2. svetovni vojni na Slovenskem dobile nov položaj. Temeljni vzrok za spremembo je bilo njihovo sodelovanje v narodno-osvobodilni vojni in širšem partizanskem gibanju. V njem niso prevzele le tradicionalnih vlog posrednic in negovalk, temveč so se boja aktivno udeležile. Po vojni so dobile volilno pravico in zaživele so v državi, ki je zagovarjala delo kot vrednoto in katere ideal je bil zaposlen državljan. Ženske so tako opravljale tudi netradicionalna dela. V Šaleški dolini je izrazit primer tega Tovarna gospodinjstskih aparatov Gorenje, medtem ko sta Premogovnik Velenje in Termoelektrarna Šoštanj ohranila pretežno moški značaj.

Pričujoča seminarska naloga temelji na dveh trditvah. Prva je, da so ženske v poznih šestdes-

tih in delno na začetku sedemdesetih letih 20. stoletja imele opazen delež delovanja v javni sferi. Druga trditev je, da je njihov vstop v javno sfero temeljil na predvojnih vrednotah in predstavah o tem, kaj se za žensko spodobi in kakšna je njena vloga v zakonu, družini in širši družbi. Večina žensk, ki je vstopala v javno sfero, je to naredila zaradi stapljanja zasebne sfere z javno v kontekstu državne ideologije. Še vedno je bila njihova primarna vloga biti mati, žena, gospodinja, ob vsem tem pa so ženske opravljale še redno službo. To je od njih zahtevalo dvojni napor.

Kar se tiče političnih pravic in aktivnosti žensk na tem področju, so te res zavzele določene politične funkcije, vendar so imele le izjemoma v svojih rokah realno politično moč. Delovale so predvsem v šolstvu, vzgoji in pri delu z mladimi. Množično so se v politiki udeleževale le kot volivke, k čemur jih je močno spodbujala država.

Pregled, ki sledi, je razdeljen na krajše tematske sklope, preko katerih lahko sledimo vlogi žensk v javnem življenju na območju Šaleške doline.

Šaleška dolina in Šaleški rudar v poznih šestdesetih letih

Za potrebe razumevanja vsebine pričujoče seminarske naloge moramo najprej razumeti, katere so bile ključne družbeno-gospodarske točke v Šaleški dolini v obravnavanem obdobju.

Dolina zajema tri večja naselja, ki so danes tri samostojne občine: mesto Velenje, Šoštanj in Šmartno ob Paki.¹ Zadnji kraj je strnjeno naselje brez pomembnih industrijskih obratov. V obravnavanem obdobju je vredno omeniti le podjetje Vino – Oljka, ki je trgovalo z lokalnim vinom. Na drugi strani sta Šoštanj in Velenje, ki sta med seboj oddaljena le ne-

¹ Miran Aplinc, Stanovati v Šoštanju, Šaleški razgledi, številka 13 (2012), 1–20.

kaj kilometrov in imata tesno industrijsko vez. Rudnik lignita Velenje je skupaj z manjšo elektrarno deloval že v medvojnem obdobju, leta 1946 pa je bila sprejeta odločitev o gradnji Termoelektrarne Šoštanj. Odločitev o gradnji je bila sprejeta zaradi vse večje potrebe po električni energiji, premogovnik pa je nudil zadostno količino lignita za njeno delovanje. Poleg premogovnika in elektrarne je v industriji izstopalo še velenjsko podjetje Gorenje, ki je izdelovalo (in še danes izdeluje) gospodinjske aparate.

Glasilu, ki sem ga uporabila za vir, je glasilo Socialistične zveze delovnega ljudstva občine Velenje. V skladu z duhom časa, ki je zahteval čim večjo vključevanje posameznika v upravo vseh področij, je Šaleški rudar objavljал obsežne zapisnike s sestankov, preglede proizvodnje in porabe, poročal o dogajanju v občini, na kulturnih prireditvah, o športnih uspehih občanov ter političnih odločitvah. Izhajal je vsak drugi teden. Njegovi bralci so bili tako delavci kot kmetje, hkrati pa je s posameznimi rubrikami nagovarjal neposredno ženske in mladino. V prvih letih izhajanja je Šaleški rudar stremel k raznolikosti člankov, proti koncu izhajanja pa se je vse bolj omejeval na gospodarske in politične teme. Glasilo je izdajal občinski odbor SZDL Velenje. Njegov glavni in odgovorni urednik je bil Ljuban Naraks. Šaleški občani so si ga lahko kupili za ceno 30 dinarjev. Pregledala sem letnike od vključno leta 1966 do vključno leta 1972. Po potrebi je ob Šaleškem rudarju izhajal tudi Uradni vestnik občine Velenje. Naročniki Šaleškega rudarja so ga kot prilogo dobivali brezplačno.

V naslednjih poglavjih so obravnavana področja, na katera so ženske v Šaleški dolini preko glasila Šaleški rudar stopile iz svoje tradicionalno zasebne sfere v sfero javnega življenja. Ogledali si bomo, katere politične funkcije so opravljale, kako so funkcionirale v vlogi delavk ter kako so razširile svojo vlogo v družabnem življenju. Hkrati pa bomo videli, da je njihova vloga žena, mater in gospodinj kljub izkušnji v narodnoosvobodilnem boju ter socialističnem idealu zaposlene ženske ostajala njihova primarna vloga. Kot go-

spodinjše so bile pritegnjene v javno življenje s pozivi mestnih oblasti, naj skrbijo za svoj dom in okolico. Velenjčani so se namreč radi ponašali z urejenostjo svojega mesta in so ga želeli narediti turistično čim bolj privlačnega.

Delavke: politika in javne funkcije

Ob prebiranju Šaleškega rudarja je moč zaznati, da tudi v pomanjšanem merilu družbenopolitične lestvice drži pravilo, ki je sicer veljalo za politiko na višjih ravneh: pomembnejše, kot so funkcije, manj žensk jih zaseda. Trend upadanja števila žensk na ravni politike Socialistične republike Slovenije je bil v poznih šestdesetih letih izrazit, kar se tiče njihovega sodelovanja v skupščini.² Njihovo število je ostalo približno konstantno pri delovanju v izvršni oblasti.³ Na ravni občin je leta 1969 v občinskih zbora skupno v celotni Sloveniji 5,6 % žensk.⁴ V občini Velenje je bil ta odstotek po volitvah leta 1967 celo višji od slovenskega povprečja: v občinskem odboru je sodelovalo 11,5 % žensk, v zboru delovnih skupnosti pa 17,5 %. Skupaj je bilo v občinskih zbora 14,5 % žensk.⁵

Kot nosilke funkcij delujejo le formalno – obredno, redko imajo realno moč.⁶ Pomenljivo je tudi področje njihovega delovanja. Podoba žensk v obravnavanem obdobju sloni na dveh temeljih: tradicionalnem in revolucionarnem. Če ženske že zasedajo vidnejše funkcije, so te v povezavi z vzgojo, delom z mladino ter socialnim delom – skratka, v skladu z

² Lea Vrečko Ashtalkoski, Milica Antić Gaber, Mesto in položaj žensk v slovenskih skupščinah in vladah, v: Ženske na robovih politike, zbornik, ur. Antić Gaber, Milica (Ljubljana, 2011), 92.

³ Prav tam, 93–95.

⁴ Irena Selišnik, Milica Antić Gaber, Ženske, politika in vrednotne orientacije sodobne slovenske družbe, v: Zahtevna razmerja: Spol, strukturne ovire in priložnosti, ur. Antić Gaber, Milica (Ljubljana, 2015), 130.

⁵ Uradni vestnik občine Velenje, 18. 5. 1967, letnik 2, številka 4.

⁶ Mirjana Ule, Kontekst ženskih študij v Sloveniji, v: Od ženskih študij k feministični teoriji, zbornik, ur. Bahovec, Eva D. (Ljubljana, 1993), 123.

njihovo tradicionalno vlogo.⁷ Kadar pa se ženske ne legitimirajo primarno kot matere in žene, izhaja njihova podoba iz njihovega delovanja v času med 2. svetovno vojno.⁸ Kljub temu da sta od konca vojne minili že dve desetletji, je v Šaleškem rudarju še vedno moč zaslediti povezovanje aktualnega položaja žensk z njihovim sodelovanjem v narodnoosvobodilnem boju.⁹

O množičnem vstopu žensk v politiko lahko govorimo le v povezavi z volilno pravico in volitvami. V Šaleški dolini je bilo tako, ne glede na to, ali je šlo za volitve v samoupravne organe v tovarni Gorenje,¹⁰ za občinske volitve in volitve v krajevne skupnosti¹¹ ali za državni referendum. Cilj oblasti je bil aktivirati ženske kot volivke.¹² Kadar je šlo za pomembna, ne lokalna vprašanja, so ženske še dodatno pozivali preko njihove vloge mater. Odločitev na volitvah so jim zastavili kot moralno vprašanje: ali želijo svojim otrokom svetlo prihodnost? Strani Šaleškega rudarja so v takšnih primerih zasedli obsežni oglasi s parolami, kot so »*Volili bomo <da>!*«, »*Vsi na volišča*« ter podobe otrok, ki sporočajo svojim staršem »*Če bi bil velik, bi glasoval <da>!*«¹³

Sicer pa so ženske v politični sferi bile potisnjene v ozadje. Še največ prahu je med prebivalci Šaleške doline dvignil obisk Vide Tomšič, ki je prišla na ogled velenjskega premogovnika, se oblekla v rudarsko uniformo ter se pridružila rudarjem v jami.¹⁴ V premogovniku, ki je bil izrazito moško okolje, je požela veliko navdušenje, hkrati pa je ta izreden

⁷ Vrečko Ashtalkoski, Antić Gaber, Mesto in položaj žensk ..., 93.

⁸ Nina Vodopivec, Podoba ženske v listu Naša žena med leti 1945 in 1951, Kronika, številka 1–2, letnik 47 (1999), 154.

⁹ Šaleški rudar, številka 8, leto 7 (1971), 3.

¹⁰ Šaleški rudar, številka 3, leto 1 (1965), 5.

¹¹ Šaleški rudar, številka 4, leto 3 (1966), 4.

¹² Vlasta Jalušič, Dokler se ne vmešajo ženske ... Ženske, revolucija in ostalo. (Ljubljana, 1992), 96.

¹³ Šaleški rudar, številka 6, leto 6 (1970), 4.

¹⁴ Šaleški rudar, številka 9, leto 3 (1967), 1–2.

dogodek pritegnil daleč največ pozornosti šaleške javnosti v povezavi z žensko v tradicionalno moškem okolju politike in rudarjenja.

V socializmu naj bi bila vsaka ženska zaposlena delavka. Jugoslovanske predstave so se v tem ločile od sovjetskih, kjer je veljalo, da je bolje, da se ženska odreče zakonu in družini, kakor da bi se odrekla poklicu, karieri in svojemu ustvarjalnemu potencialu. Na Slovenskem so nasprotniki komunizma svarili prebivalstvo pred oblastjo, ki želi izenačiti ženske in moške, ne da bi upoštevala posebnosti žensk, tako kot v Sovjetski zvezi.¹⁵ Vendar v Sloveniji ni bilo tako. Komunistična oblast je podobo jugoslovanske ženske zgradila na njenih tradicionalnih vlogah. Ženska je s svojo emancipacijo tako dobila dvojno delo. Ostala je mati, žena in gospodinja ter hkrati zaposlena delavka, ki je morala biti urejena, družabna, prijazna in vesela. Nastal je lik „jugoslovanske superženske“.¹⁶ Delo je bilo pomembna družbena vrednota, ki je ženskam poleg socialnega in zdravstvenega zavarovanja, plačanega porodniškega dopusta in plače prinesla tudi samostojnost in samozavest.¹⁷

Temu idealu so sledile ženske v Šaleški dolini. Osrednja tovarna, v kateri so bile zaposlene ženske delavke, je bila tovarna Gorenje. V Šaleškem rudarju so večkrat objavljene fotografije delavk, ki opravljajo montažo strojev ali delajo za tekočim trakom. Vse delavke na fotografijah so nasmejane, lepo oblečene in imajo moderne frizure.¹⁸ Ženske

¹⁵ Meta Jeraj, Slovenske na prehodu v socializem. Vloga in položaj žensk v Sloveniji 1945–1953 (Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2005), 123–125.

¹⁶ Ule, Kontekst ženskih študij v Sloveniji, 121.

¹⁷ Pričevanje Romane Konovšek, delavke v tovarni Gorenje: »V službo sem hodila, da sem dobila svojo plačo. Stanovanje sva z možem dobila, s svojim denarjem pa sem si ga lahko dobro opremila. Kupila sva si tudi nov avto.« To ustreza trditvi Mete Jeraj, da so ženske iskale delo, ko je to ustrezalo njenim osebnim interesom. Jeraj, Slovenke na prehodu v socializem, 260.

¹⁸ Šaleški rudar, številka 12, leto 4 (1968), 2.

so bile udeležene tudi pri izgradnji blokov Termoelektrarne v Šoštanju. V posameznih situacijah so ženske s svojim delom zaslužile celo več kot njihovi možje. To je bilo za ljudi Šaleške doline neobičajno in problematično, zato so bile ženske v takšni situaciji še posebej pozorne, da tega pred svojimi možmi niso posebej izpostavljale, temveč so se trudile biti dobre gospodinje in skromne žene.¹⁹

Udarnišstvo je bilo tudi v šestdesetih letih še vedno cilj vsakega jugoslovanskega delavca, moškega ali ženske. V Šaleškem rudarju je mogoče videti fotografije žensk, ki ob možeh ravno tako kakor oni vihtijo krampe in lopate.²⁰ V tem času se je občina Velenje predvsem trudila izboljšati cestne povezave urbanih delov doline z bolj oddaljenimi zaselki. Zgrajene so bile predvsem s prostovoljnim delom prebivalstva.

Šaleški rudar je poleg manj kvalificiranih delavk spodbujal tudi višje izobraževanje žensk. V kratkih intervjujih se pojavljajo dekleta, ki pripovedujejo, zakaj bi rade postale delavke.²¹ Izpostavljena so tudi mlada dekleta, ki so se za šolanje odločila v programih Šolskega centra Velenje, ki so bili tradicionalno rezervirani za fante.

Družinsko življenje in vzgoja otrok

Ena najbolj konservativnih vlog ženske, ki je našla svoje mesto v javnem diskurzu Šaleške doline v poznih šestdesetih letih, je vloga gospodinje. Nekoč zasebno družinsko življenje se je že v letih neposredno po 2. svetovni vojni postopno navezovalo na področje javnega življenja.²² Šaleški rudar je objavljajl oglase tovarne Gorenje, ki so ponujali nove tehnične izboljšave za gospodinjstvo. To je bilo v skladu z idejo, da mora prava ženska z zelo malo časa in energije vo-

¹⁹ Spomini Julijane Kovač. Zasebna zbirke Julijane Modrijan.

²⁰ Šaleški rudar, številka 15, leto 6 (1970), 2.

²¹ Šaleški rudar, številka 16, leto 1 (1965), 2.

²² Vodopivec, Podoba ženske ..., 160.

diti kvalitetno domače gospodinjstvo.²³ Gospodinjam je častnik pomagal tudi s kuharskimi nasveti za preproste, a dobre obroke.²⁴

Gospodinje so v javno sfero vstopile s prispevanjem urejenega videza okolice. Šaleški rudar je objavljajl članke, kako pravilno presajati lončnice in vzdrževati urejeno okolico.²⁵ V posebni rubriki so objavljajli pisma in fotografije bralcev, ki so javno kritizirali svoje sosede oziroma gospodinje, če so namesto da bi na okna in balkone obesile rože, tam sušile perilo.²⁶

Ženska v Šaleški dolini je tako kot drugod po Sloveniji po drugi svetovni vojni ohranila svojo tradicionalno vlogo v družinskem življenju.²⁷ V občini Velenje, kjer je bilo mnogo mladih žensk zaposlenih, je bila problematika otroških vrtcev in varstva izredno aktualna.²⁸ Toda izgradnja vrtcev je bila za državo drugotnega pomena.²⁹ Tako je nastala situacija, v kateri naj bi ženske hkrati bile zaposlene in enake možem, ob tem pa skrbele za družino in gospodinjstvo. Kar se je v teoriji imenovalo prehod iz malomeščanske jedrne na napredno ‚etnično družino‘,³⁰ je v praksi pomenilo naslednje: ženske, ki med delovnim časom niso mogle skrbeti še za svoje otroke, so bile tako prepuščene svoji iznajdljivosti. Najprej so se običajno poskusile obrniti na sosede in prijateljice, ki niso hodile v službo. Če te možnosti ni bilo, so morali na pomoč priskočiti sorodniki. Ti so pri iskanju varstva za otroke prišli na drugo mesto zato, ker so običajno živeli na podeželju

²³ Šaleški rudar, številka 4, leto 4 (1968), 7.

²⁴ Šaleški rudar, številka 3, leto 1 (1965), 8.

²⁵ Šaleški rudar, številka 7, leto 6 (1970), 6.

²⁶ Šaleški rudar, številka 4, leto 1 (1965), 3.

²⁷ Jeraj, Slovenske n preходу v socializem, 129.

²⁸ Šaleški rudar, številka 15, leto 1 (1965), 2.

²⁹ Jeraj, Slovenske na preходу v socializem, 128.

³⁰ Marjana Ule, Posvetovanje o družbenem položaju žensk (in razvoju družine v socialistični samoupravni družbi), v: Teorija in praksa, številka 5–6, letnik 13 (1976), 369–373.

zunaj kraja, kjer so se zaposlovale ženske, ki so potrebovale varstvo za svoje otroke. Romana Konovšek, delavka v tovarni Gorenje, se tako spominja, da je svojega sina vozila v varstvo k moževi sestri, ki je živela v Velenju, kasneje pa k svojim staršem, kjer ga je puščala za več dni, saj je bila razdalja med njimi prevelika, da bi jo premoščali vsakodnevno.³¹

Podobno izkušnjo je imela Julijana Modrijan, ki je sprva kot učiteljica na podružnični osnovni šoli v Slatinah imela svojega sina pri sebi. Ko je bila premeščena na delo v osnovno šolo v Šmartnem ob Paki, je poleg sina dobila še hčerko. Za učiteljice, ki so živele v učiteljskem bloku, je bil v enem od stanovanj čez dan za silo organiziran otroški vrtec, a le za starejše otroke. Sama je morala tako svojega sina in hčerko čez teden pustiti v varstvu svojih staršev, ki sta živela v nekaj kilometrov oddaljenem Šoštanju.³²

Podobno kot delo je bila tudi vzgoja otrok javna, družbena vrednota.³³ Med prebivalci Šaleške doline je bila jasno izražena zavest, da je za vzgojo otrok odgovorna celotna družba.³⁴ Treba pa je vzeti v poštev, da je bilo vzdušje v urbanih delih doline, v Šoštanju in Velenju, vseeno drugačno kot v oddaljenem kmečkem okolju, po raztresenih kmetijah in oddaljenih zaselkih občine. Šaleški rudar je nudil nasvete, kako pravilno vzgajati otroka, ne glede na to, ali je šlo za delavsko ali kmečko družino.³⁵ Ženskam je delil nasvete, kako otroku zagotoviti ustrezno hrano³⁶ in okolje za odraščanje.³⁷

Oblast se je na žensko zanašala ne le kot na delavko in gospodinjo, temveč tudi na osebo, ki ima prva stik z novimi generacijami državljanov in od katere je odvisno, ali bodo

³¹ Pričevanje Romane Konovšek.

³² Pričevanje Julijane Modrijan.

³³ Vodopivec, Podoba ženske ..., 157.

³⁴ Šaleški rudar, številka 15, leto 2 (1966), 3.

³⁵ Šaleški rudar, številka 22, leto 3 (1967), 7.

³⁶ Šaleški rudar, številka 9, leto 1 (1965), 4.

³⁷ Šaleški rudar, številka 17, leto 8 (1972), 8.

vzgojeni v socialističnem duhu ljubezni do države. V letih po vojni se je izoblikovala jasna politika do vzgoje, mater in otrok.³⁸ Iz tega vidika je bilo za državo izredno pomembno, da so bile ženske primerno izobražene.

Ob vseh obveznostih žensk je bila njihova prvotna naloga še vedno biti mati, v čemer naj bi bila tudi njihova prednost.³⁹ Njena materinska vloga se je nadaljevala v vzgojiteljsko in učiteljsko. Ženske so v Šaleški dolini izrazito vstopale v javno sfero kot učiteljice, k čemur jih je spodbujala tudi občinska oblast.⁴⁰ Njihovo delo je bilo v družbi cenjeno.⁴¹ Učiteljice so v sklopu podružbljenja šol delovale tudi na drugih družbenopolitičnih področjih. V Šmartnem ob Paki je bila tako učiteljica Julijana Modrijan tudi predsednica Društva prijateljev mladine Šmartno ob Paki, bistveno pa je tudi prispevala k izgradnji prvega vrtca v Šmartnem, za kar je leta 1992 prejela občinsko priznanje.⁴² Diskurz o izgradnji vrtcev in poletnem otroškem varstvu je bil izredno aktualen, pobudnice sprememb pa so bile praviloma ženske.⁴³

Družabnost

Ženske, ki so bile že vse od 19. stoletja kot posrednice med posamezniki izredno pomembne v političnem in družbenem življenju, so ohranile svojo funkcijo tudi v desetletjih po 2. svetovni vojni. Tako v običajnih družinah kot pomembnih političnih sestankih so bile ustrezljive gostiteljice. Skratka, socializem je vlogo ženske prikrojil tako, da ta ni bila v nasprotju z zasebnimi potrebami moških, temeljnih nosilcev

³⁸ Jeraj, Slovenke na prehodu v socializem, 132–133.

³⁹ Vodopivec, Podoba ženske..., 158.

⁴⁰ Šaleški rudar, številka 17, leto 1 (1965), 8.

⁴¹ Šaleški rudar, številka 4, leto 2 (1966), 4.

⁴² Pričevanje Julijane Modrijan.
<http://www.saleskibiografskileksikon.si>.

⁴³ Šaleški rudar, številka 11, leto 1 (1965), 5.

proletarskega gibanja.⁴⁴ Za razliko od preteklih desetletij pa so lahko v družbeno življenje posegale še bolj aktivno in z nekoliko več svobode. V Šaleški dolini je delovalo več ženskih pevskih zborov,⁴⁵ ženske pa so se s svojimi razstavami aktivno vključevale tudi v področje likovne umetnosti.⁴⁶ Zaposlene ženske so se množično vključevale tudi v krvodajalske akcije, hodile na sindikalne izlete ter se udeleževale športnih in drugih tečajev.⁴⁷

Podobno, kot so ženske s svojo vlogo gospodinj postale del javnega diskurza, so dobile svojo vlogo tudi pri športu in plesu. Šport je dopolnjeval podobo močnega, zdravega delavca, spodbujal je druženje in ustvarjal čut skupnosti. Članke o športnih dosežkih v Šaleškem rudarju pogosto zasedajo stran ali dve, kar je skoraj četrtino glasila. Poročila o športnih tekmovanjih so pogosto opremljena s fotografijami. Njihova prisotnost je značilna predvsem za tiste športe, v katerih so mlajše ženske sodelovale tudi prej in niso strogo moški ali se je tekmovalo v parih (kotalkanje,⁴⁸ ki je bilo v Velenju nasploh zelo popularno, in drsanje⁴⁹).

Zelo popularni med ženskami so bili skupinski športi in parade ob dnevu športa. Ženske je mogoče zaslediti na javnih proslavah in povorkah, ki so slavile šport. Sodelovale so pri skupinski telovadbi⁵⁰ in v gimnastiki v okviru telovadnega društva Partizan Šoštanj.⁵¹

Dve izjemi, ki jih zasledimo v Šaleškem rudarju, sta streljanje, v sklopu katerega so kot strelke tekmovalle tudi

⁴⁴ Jalušič, Dokler se ne vmešajo ženske ..., 103.

⁴⁵ Šaleški rudar, številka 6, leto 4 (1968), 1.

⁴⁶ Šaleški rudar, številka 21, leto 5 (1969), 4.

⁴⁷ Pričevanje Romane Konovšek.

⁴⁸ Šaleški rudar, številka 13, leto 2 (1966), 6.

⁴⁹ Šaleški rudar, številka 2, leto 3 (1967), 7.

⁵⁰ Šaleški rudar, številka 5, leto 1 (1965), 7.

⁵¹ Šaleški rudar, številka 21, leto 2 (1966), 7.

ženske,⁵² in poziv vsem materam, ženam in dekletom, naj se ne glede na svojo postavbo in kondicijsko pripravljenost pridružijo tedenski telovadbi za ženske. Vabilo navaja, da so v trenutnem času ženske prezaposlene z delom in skrbjo za družino, zato naj si vsaj eno uro na teden vzamejo zase, za telovadbo in druženje. Tako naj bi bile bolj zdrave, boljše volje in bolj sposobne opravljati vse svoje obveznosti.⁵³

Na drugi strani pa je bil kot oblika družabnosti zelo popularen ples.⁵⁴ Ta je zavzel svoje mesto na straneh Šaleškega rudarja tako na lokalnih veselicah kot ob občinskih in državnih praznikih in tudi na profesionalnih tekmovanjih, ki jih je organizirala občina Velenje. Ženske, ki so se udeleževale plesov, so prikazane v skladu z idealom jugoslovanske superženske. Zaradi poudarjanja družabnosti so bile v javno sfero pritegnjene tudi ženske. Na plesih je njihov videz urejen in moderen. Šaleški rudar jim je natančno svetoval, kako naj se oblečejo in kakšne pričeske so primerne. Ženske so prikazane nasmejane in ustrezljive, vendar navadno v družbi mož.

Urejenost velenjskih delavk in gospodinj je morala biti vzorna, če je hotelo biti vzorno urejeno celotno mesto s svojo okolico. Šaleški rudar je ženskam delil nasvete, kako naj se primerno oblečejo za ples ali gledališče⁵⁵ ter kaj naj oblečejo glede na svoj tip postave.⁵⁶ Občasno je objavil tudi rubriko o modi za ženske,⁵⁷ skupaj z lepotnimi in zdravstvenimi nasveti za celotno družino.⁵⁸ Šaleški rudar je objavljial članke, namenjene ženskam (sporadično), vsebine pa so primerljive z idealom ženske, ki ga je v povojnih letih vzpostavil časnik Naša žena.⁵⁹

⁵² Šaleški rudar, številka 17, leto 2 (1966), 7.

⁵³ Šaleški rudar, številka 20, leto 3 (1967), 5.

⁵⁴ Šaleški rudar, številka 14, leto 2 (1966), 1.

⁵⁵ Šaleški rudar, številka 2, leto 2 (1966), 7.

⁵⁶ Šaleški rudar, številka 2, leto 2 (1966), 8.

⁵⁷ Šaleški rudar, številka 19, leto 3 (1967), 8.

⁵⁸ Šaleški rudar, številka 3, leto 2 (1966), 7.

⁵⁹ Vodopivec, Podoba ženske ..., 161–165.

Zaključek

Čeprav je 2. svetovna vojna prinesla spremembe v položaju žensk, so te v poznih šestdesetih letih in v začetku sedemdesetih let na območju Šaleške doline še vedno imele precej tradicionalno vlogo. V prvi vrsti so bile še vedno žene, matere in gospodinje, ne pa nosilke političnih funkcij, delavke ali borke. Ženska je v družbi še vedno veljala za bitje s posebnim čutom za vzgojo. Če so ženske že prevzemale javne funkcije, so bile nižjega ranga in običajno v vzgoji, izobraževanju, pri delu z mladino in socialnem delu. Delno so se pojavljale tudi izobražene ženske, ki so nastopale v tradicionalno moških poklicih, a so bile redka izjema. Kot delavke so množično stopile v ospredje le kot delavke tovarne Gorenje.

Opazna je sprostitev v družabnem življenju in športu. Ženske so sodelovale na plesnih tekmovanjih, se udeleževale tekmovanj ter izletov in nastopale kot športnice. Tudi v Šaleškem rudarju, ki je namenjen celotnemu prebivalstvu, se pojavljajo članki z nasveti o modnih oblekah in frizurah. Vendar pa moramo nov položaj žensk umestiti v ideologijo tega časa, v katerem so mnoga prej zasebna področja življenja (vzgoja, družinsko življenje, urejenost bivališč in okolice) po tem vstopila v ospredje kot javna vprašanja.

Viri in literatura

Viri

- Intervju z Julijano Modrijan, 14. 5. 2016.
- Pričevanje Julijane Modrijan.
- Pričevanje Romane Konovšek.
- Spomini Julijane Kovač. Zbirka družine Modrijan.
- Šaleški rudar, 1966.
- Šaleški rudar, 1967.
- Šaleški rudar, 1968.
- Šaleški rudar, 1969.
- Šaleški rudar, 1970.
- Šaleški rudar, 1971.
- Šaleški rudar, 1972.
- Ule, Mirjana: Posvetovanje o družbenem položaju žensk (in razvoju družine v socialistični samoupravni družbi), v: Teorija in praksa, številka 5–6, letnik 13 (1976), 369–373.
- Uradni vestnik občine Velenje, 1967.

Literatura

- Aplinc, Miran, Stanovati v Šoštanju, v: Šaleški razgledi, Velenje: Knjižnica Velenje, 2012.
- Jalušič, Vlasta, Dokler se ne vmešajo ženske ... Ženske, revolucija in ostalo. Ljubljana: Krt, 1992.
- Jeraj, Mateja, Slovenke na prehodu v socializem. Vloga in položaj ženske v Sloveniji 1945–1953. Ljubljana: Arhiv republike Slovenije, 2005.
- Selišnik, Irena, Antić Gaber, Milica: Ženske, politika in vrednotne orientacije sodobne slovenske družbe, v: Zahtevna razmerja: Spol, strukturne ovire in priložnosti, ur. Antić Gaber, Milica, Ljubljana: Razprave FF (2015).

- Šaleški biografski leksikon
(<http://www.saleskibiografskileksikon.si/dostop>: 2016).
- Ule, Mirjana: Kontekst ženskih študij v Sloveniji, v: Od ženskih študij k feministični teoriji, ur. Bahovec, Eva. Ljubljana: Študentska organizacija Univerze v Ljubljani, Enota za časopisno–založniško dejavnost, 1993.
- Vodopivec, Nina: Podoba ženske v listu Naša žena med leti 1945 in 1951, Kronika, številka 1–2, letnik 47 (1999), 153–167.
- Vrečko Ashtalkoski, Lea, Antić Gaber, Milica: Mesto in položaj žensk v slovenskih skupščinah in vladah, v: Ženske na obrobju politike, zbornik, ur. Antić Gaber, Milica. Ljubljana: Založba Sophia, 2011.

*Jezikoslovec svetovnega formata
dr. Karel Oštir je bil rojen v Arna-
čah pri Velenju.*

*Akademik dr. Janez Orešnik je bil
študent dr. Karla Oštirja.*

Mateja Kvartič Dolinšek

Mateja Kvartič Dolinšek je rojena v naselju Silova v mestni občini Velenje. Po končani osnovni šoli Gustava Šiliha Velenje in velenjski gimnaziji je diplomirala iz splošnega jezikoslovja na Filozofski fakulteti in teologije na Teološki fakulteti Univerze v Ljubljani. V letih od 2009 do 2011 je bila zaposlena v Mohorjevi knjigarni v Celju, leta 2013 pa v knjižnici Velenje, kjer je sodelovala pri ustvarjanju Šaleškega biografskega leksikona. Od 2007 do 2013 se je ukvarjala tudi z lektoriranjem.

INTERVJU Z AKADEMIKOM DR. JANEZOM OREŠNIKOM O JEZIKOSLOVCU KARLU OŠTIRJU

Karel Oštir je bil znani slovenski jezikoslovec, v Šaleški dolini pa ga imamo kar malo za svojega, saj je bil rojen v Arnačah pri Velenju. O okoliščinah rojstva in zgodnjega otroštva Karla Oštirja še nismo našli podatkov, je pa znano, da je po osnovni šoli obiskoval gimnazijo v Celju in Mariboru, kjer je leta 1909 maturiral. V letih od 1909 do 1913 je študiral na univerzi v Gradcu in na Dunaju, v letih 1913 in 1914 se je izpopolnjeval v Sankt Peterburgu ter leta 1914 v Britanskem muzeju v Londonu. Med vojno je bil v Londonu, leta 1918 je doktoriral v Gradcu, po doktoratu pa se je izpopolnjeval na Dunaju. Dr. Oštir se je leta 1922 zaposlil na Filozofski fakulteti v Ljubljani, najprej kot docent, postal leta 1924 izredni ter leta 1932 redni profesor. Od leta 1933 do 1934 je bil dekan Filozofske fakultete, aktiven predavatelj pa je bil do upokojitve leta 1959. Karel Oštir se je pri svojem raziskovalnem delu ukvarjal z dvema od najtežjih

vprašanj v sodobnem jezikoslovju: z razmerjem slovanske akcentuacije do baltiške ter z alarodščino in njenim vplivom na razvoj indoevropskih jezikov (Kidrič 1933–1952: 238).

Čeprav je bil jezikoslovec svetovnega formata, je dobro poznan tudi profesorjem na Filozofski fakulteti v Ljubljani. Posebej dobro se ga spomni akademik Janez Orešnik, ki je bil Oštirjev študent in družinski prijatelj. Profesor Orešnik pravi, da mu je bil dr. Oštir človeško naklonjen in je dosegel, da je pri njem opravil polovico svoje demonstratorske službe. Pravi, da se je »rad pogovarjal z njim, vendar ne o strokovnih vprašanjih, temveč o vsem drugem. Kot sogovornik je bil včasih neprijeten, zabavljaški in celo neokusen. Zaradi odkritosti je bil priljubljen le pri redkih, večinoma so ga odpravili kot čudaka.« Profesor Orešnik je bil leta 1958 tudi nekoliko udeležen pri Oštirjevem izstopu iz SAZU. Orešniku je namreč narekoval pismo predsedniku SAZU Josipu Vidmarju, da se ne bo odzval vabilu, naj pride pojasnit razloge za izstop. Ko je profesor Oštir v Orešnikovem drugem ali tretjem letniku študija oznanil, da se namerava takoj upokojiti, se je ta ustrašil, da ne bo mogel dokončati študija. Takratnemu dekanu ga je uspelo prepričati le to, da upokojitev odloži na čas po Orešnikovi diplomii. Od tega trenutka je profesor Oštir tudi vztrajal, da mora Orešnik čim prej diplomirati, kar se je tudi zgodilo. Po diplomii sta se srečevala še vrsto let, vendar ne takoj, ampak nekaj let kasneje. (Vir: Janez Orešnik, predavanje na Lingvističnem krožku)

Z akademikom dr. Janezom Orešnikom, profesorjem in večletnim predstojnikom na Oddelku za primerjalno in splošno jezikoslovje Filozofske fakultete v Ljubljani, sem se septembra 2013 in še enkrat marca 2017 pogovarjala o šaleškem jezikoslovcu doktorju Karlu Oštirju.

O Karlu Oštirju je nekaj dejstev znanih iz leksikonov. Zanima pa me bolj vaš pogled na profesorja Oštirja. Kakšne so bile vaše osebne izkušnje z njim, mogoče kakšni posebni dogodki, doživetja, kako ste ga vi doživljali, glede na to, da ste bili v stiku z njim.

Orešnik: »Jaz sem profesorja Oštirja spoznal leta 1954, ko sem se vpisal na Filozofsko fakulteto in takrat vpisal njegovo študijsko smer, ki je bila primerjalno jezikoslovje indoevropskih jezikov. Potem sem bil štiri leta njegov študent, to se pravi do leta 1958, ko sem pri njem tudi diplomiral in se je potem on leta 1959 upokojil. Jaz sam sem se po kratkem premoru zaposlil na oddelku za germanske jezike in književnosti in tja je profesor Oštir pogosto prihajal in sva se pogosto tam pogovarjala. V nekem trenutku se je pa zgodilo, da ni več prihajal zaradi betežnosti, in od takrat do njegove smrti sem ga vsako nedeljo popoldne obiskal na njegovem domu. Ko so prišle njegove zadnje ure, sem mu tudi nekoliko pomagal pri zdravnikih.«

Kakšen je bil dr. Karel Oštir kot predavatelj?

Orešnik: »V času študija on ni imel zame nobenega predavanja, ker sem bil njegov edini študent. Pač pa sem obiskoval tiste seminarje, kot se je reklo, ki jih je profesor Oštir imel za germaniste, to se pravi za angliste in nemciste, in za slaviste. In pri teh seminarjih sem se veliko naučil, sicer pa sem se moral učiti sam. Bil sem zaposlen tudi kot demonstrator pri njem in sem preživel zato nekaj časa vsak teden v njegovi pisarni. In takrat sem se imel tudi priložnost z njim pogovarjati. Vendar on ni bil posebno zainteresiran za pogovor o strokovnih stvareh. Bolj se je zanimal za politiko in fakultetne zadeve. Podrobnosti se seveda ne spominjam.«

Do kdaj pa je profesor Oštir znanstveno delal?

Orešnik: »Profesor Oštir v tistem času ni več znanstveno delal, in to zaradi dveh težkih dogodkov, ki sta se mu zgodila.

Eden je bil, da je leta 1944, torej med vojno, na Narodno in univerzitetno knjižnico, kjer je imel svoje prostore, padlo nemško letalo in zažgalo najvišje nadstropje, kjer so bili ti prostori. Takrat je profesor Oštir izgubil vse knjige in vse svoje zapiske.

Drugi dogodek je bila smrt njegove žene. Njegova žena je bila Avstrijka, torej nemško govoreča, in po nastopu osvoboditve, kot smo takrat rekli, jo je oblast želela izgnati v Avstrijo. Ona pa je bila že takrat težko bolna, imela je raka, ampak to ni nič pomagalo. Naložili so jo z drugimi na živinski vagon in odpeljali proti Avstriji. Takrat je profesor Oštir interveniral pri svojem kolegu Francetu Kidriču, ki je bil literarni zgodovinar na filozofski fakulteti, hkrati pa tudi oče Borisa Kidriča, ki je bil takrat predsednik slovenske vlade. France Kidrič je preko Borisa Kidriča dosegel, da so v Mariboru sneli gospo z vlaka, jo poslali nazaj v Ljubljano, ampak kmalu za tem je umrla.«

Kakšen je bil njegov odnos z ženo in kako so ju sprejemali drugi?

Orešnik: »Profesor Oštir je bil na svojo ženo zelo navezan. Poznal jo je že iz časa pred 1. svetovno vojno, in čim je dobil stalno službo na Ljubljanski univerzi, to pa je bilo leta 1922, se je odpeljal ponjo na Dunaj in sta se tam poročila ter se naselila v Ljubljani. Drugih podrobnosti o njunem skupnem življenju ne vem, le to mi je profesor Oštir povedal, da je imel v začetku zaradi nje hude težave s slovensko univerzo. Takrat so namreč univerzitetni profesorji dobivali družinski dodatek, če so bili poročeni, ljubljanska univerza pa ni hotela priznati, da je poročen, ker je bil poročen samo civilno na Dunaju. Nato se je profesor Oštir pritožil na oblast v Beogradu in tam se je našel nek pameten človek, ki je odločil, da mora profesor Oštir dobiti družinski dodatek, ker da mora država podpirati družino v vseh njenih oblikah. In je potem dobil družinski dodatek.«

Kako so bila videti vajina srečanja po upokojitvi?

Orešnik: »Ko sem ga obiskoval po upokojitvi na domu, je bilo spet tako, da se nisva pogovarjala praktično nič strokovnega. Njega je pravzaprav vedno bolj zanimalo njegovo zdravje. Imel je namreč težko srčno poškodbo iz časa 1. svetovne vojne. O tem moram pa nekaj več povedati o njegovi usodi med 1. svetovno vojno.

Ob začetku 1. svetovne vojne je bil profesor Oštir v Londonu, kjer je študiral. In kot avstrijskega državljana, to se pravi kot državljana sovražne države, so ga Angleži poslali v zapor in ga potem uporabili za prisilno delo. Moral je potiskati žrmlje pri mletju kakava. In to je počel približno do leta 1916, takrat pa si ga je ogledala neka vojaška komisija, in ko so videli, kako droben je, so rekli: »O, z vami si pa avstrijska vojska ne bo mogla nič pomagati. Vi se kar vrnite v Avstrijo.« In se je vrnil v Avstrijo, kjer je bil pa vendarle takoj mobiliziran. Profesor Oštir seveda res ni bil za pravo vojaško službo, temveč je nekaj časa vrtel filmsko kamero v vojaškem kinu. Takrat so bile namreč filmske kamere še na ročni pogon, deloma pa so ga zaradi dobrega znanja številnih tujih jezikov imeli za tolmača.

Med vojno je profesor Oštir dobil težko srčno bolezen, ki se ji je takrat reklo srčna mrzlica in zaradi katere so mu prerokovali, da bo kmalu umrl. Vendar se to ni zgodilo. Oštir je potem živel do visoke starosti, njegov zdravnik pa mi je povedal, da je preživel tisto mrzlico iz nekega posebnega razloga, o čemer moram pa povedati še nadaljnjo zgodbo.«

Ta zgodba pa je?

Orešnik: »Ko je bila njegova mama z njim noseča, jo je napadel bik in zaradi tega je bil profesor Oštir rojen s sedmimi meseci starosti. Takrat seveda niso imeli kakšnih posebnih sredstev za varovanje takih dojenčkov, edino v vato so ga dali. Posledica tega je bila, da je vse življenje ostal zelo nizek človek, zdravnik mi je pa povedal, da so bili njegovi geni pre-

destinirani za visokega človeka. Zaradi tega je imel tudi srce visokega človeka in je to srce imelo razmeroma malo dela v tem nizkem telesu. In zaradi te okoliščine torej srčna mrzlica ni zmagala, ampak je profesor Oštir lahko preživel do visoke starosti, ko je tudi res umrl zaradi srčne bolezni v ljubljanski bolnišnici. V bolnici je bil kratek čas. Je pa takrat za njega skrbel sin njegovega sošolca, doktor Volavšek.«

Zasledila sem, da naj bi bil profesor Oštir nekaj časa redovnik.

Orešnik: »Ko je profesor Oštir končal gimnazijo, je bil iz tako revne družine, da ni mogel nadaljevati študija na univerzi. Zaradi tega je v Mariboru šel med jezuite in eno ali dve leti preživel med njimi, ampak seveda on v resnici ni bil za to. Imel je pogovore s svojim predstojnikom, in kot mi je povedal, sta se enkrat oba začela smejati, nakar sta se domenila, da bo profesor Oštir vendarle šel na univerzo in mu bodo jezuiti denarno pomagali. To se je tudi zgodilo.«

Kako pa je potem nadaljeval študij?

Orešnik: »Profesor Oštir je končal univerzo, potem pa nadaljeval najprej študij v Petrogradu, za kar je dobil štipendijo. In kot zanimivost mi je povedal, da ko je na Dunaju prosil za vizo za Rusijo, so mu samo pogledali lase, če ima tonzuro od jezuitov. Če bi to imel, ne bi smel iti v Rusijo, kajti jezuiti so bili v Rusiji prepovedani. No, ker te tonzure ni imel, je prišel v Petrograd in tam dobil zelo dobro štipendijo. Je rekel, da je bilo to denarno najugodnejše obdobje njegovega življenja. Vendar je bilo to časovno omejeno, domnevam, da na eno do dve leti, nato je profesor Oštir prišel na študij v London, kjer se je zadrževal predvsem v Britanskem muzeju. Živel je pa tu zelo težko; nekdo mu je dovolil, da je ponoči spal med dvojnimi vrati njegovega stanovanja. No, potem je prišla vojna in je bil, kot rečeno, poslan v zapor.«

Kakšen pa je znanstveni prispevek Karla Oštirja k jezikoslovju?

Orešnik: »Kar se tiče njegovega znanstvenega dela, je že pred 2. svetovno vojno napisal članek o tako imenovanih laringalih, ki so bili takrat izredno moderna stvar v primerjalnem jezikoslovju, in učbeniki o laringalni teoriji ga še vedno omenjajo med začetniki te teorije. Pozneje pa se je preusmeril, in sicer je začel preučevati kulturne besede mediteranskega bazena, to se pravi predvsem besede, ki so v Evropo prihajale iz severne Afrike. O tem je napisal več študij, od katerih so bile nekatere tudi mednarodno objavljene.

Edina publikacija o njem – o njegovem delu –, ki jo poznam, je monografija akademika Bojana Čopa. No, to je tanka brošura, ki je izšla na filozofski fakulteti, ne spomnim se pa, katerega leta. Tam je Bojan Čop poskusil povedati nekaj o delu profesorja Oštirja, tudi na zgledih, in mu je to lepo uspelo, kajti dostop do Oštirjevih del je bil za laika izredno težaven. Ta publikacija pa nekoliko pomaga. Poznejših publikacij o Oštirjevem delu ni bilo več.«

Kako je z raziskovalnim delom profesorja Oštirja danes?

Orešnik: »Danes prevladuje vtis, da je Oštir s svojimi glavnimi deli zašel v neko slepo ulico in da te slepe ulice nima več smisla nadaljevati. En del teh njegovih takratnih publikacij je izšel v mednarodnem tisku in takrat so Oštirju priznavali veliko erudicijo, se pravi znanje zelo velikega števila jezikov, veliko zmožnost kombinatorike, ampak njegovi smeri se ni nihče pridružil. Tako se danes o Oštirju ne govori ravno veliko. Jaz ga omenjam v svojih spominih, drugače mi pa ni znano, da bi se o njem kaj pisalo.«

Za njegovo raziskovalno delo je Franc Jakopin v članku ob Oštirjevi osemdesetletnici zapisal, da je bil s svojim raziskovanjem pred takratnim časom in da je bil začetnik na svojem področju. Za njim so prihajali novi raziskoval-

ci, njegovo delo spoznavali, se iz njega marsikaj naučili in ga tudi razširili. Takrat naj bi sam omenil, da škoda, da ni mlajši, da bi še lahko nadaljeval delo. Kako ste na to gledali vi, ali to drži?

Orešnik: »Jaz temu ne morem ničesar dodati. S temi konkretnimi stvarmi pa nisem seznanjen. Ampak seveda, kolega Jakopin je imel tudi tesne zveze s profesorjem Oštirjem. Dostikrat sta se pogovarjala, tako da je njegove informacije o profesorju Oštirju treba jemati resno.«

Zasledila sem, da je profesor Oštir izstopil iz Slovenske akademije znanosti in umetnosti, pa me zanima, zakaj konkretno je izstopil iz nje? Ali je bilo za tem kakšno politično ozadje ali kakšne druge težave na akademiji?

Orešnik: »Obstajajo samo tri teorije o tem, kajti ko je predsednik akademije Josip Vidmar Oštirja ob izstopu pozval, naj pride pojasnit razloge za svoj izstop, je profesor Oštir meni, ki sem bil njegov demonstrator, narekoval pismo, da se ne bo odzval na to povabilo. Vendar domišljija je delovala ves čas od takrat in mislim, da so obstajale tri teorije.

Ena je bila, da je Oštir izstopil iz protesta, ker je postal član neki jezikoslovec, o katerem je profesor Oštir menil, da ne spada v akademijo. Ve se tudi ime tega jezikoslovca, ampak mislim, da tega nima smisla navajati. Druga teorija je bila, da je bil njegov izstop povezan s čistkami, ki so se dogajale na oddelku za slavistiko v letih šestinpetdeset in sedeminpetdeset. On pa je bil z nekaterimi, ki so jih čistke prizadele, ozko povezan, zlasti s profesorjem Slodnjakom, in ena od razlag je bila, da je izstopil zaradi tega. Anton Slodnjak je izgubil službo – na videz zato, ker je napisal v neki svoji študiji, da so Slovenci pijanci, ampak v resnici so se ga hoteli znebiti, ker je bil primerno gobčen. Takrat, že 1957. leta, se je Oštir skušal tudi upokojiti s Filozofske fakultete, vendar mu ni uspelo, ker je moral počakati, da bom jaz diplomiral.

Tretja teorija pa je, da je izstopil, ker sta postala člana akademije Tito in Kardelj. Jaz sem bil v tistem kritičnem času

demonstrator pri njem in sem zato pisal – koncipiral tisto korespondenco, ki jo je profesor Oštir v tej zvezi imel z akademijo. Prva stvar, ki se je zgodila po njegovem izstopu, je, da so mu še kar naprej pošiljali člansko nagrado, in jaz sem moral poskrbeti, da se je ta članska nagrada vrnila na akademijo. Potem je od tedanjega predsednika akademije Josipa Vidmarja dobil poziv, naj pride na akademijo in pojasni, zakaj je izstopil. Profesor Oštir na to sploh ni odgovoril, kolikor se spomnim, in sploh ni šel na akademijo ničesar pojasnjevati. Potem so mu tudi nehali pošiljati člansko nagrado.«

V vašem prispevku oziroma spominih sem zasledila, da je vladala nekakšna napetost med profesorjem Oštirjem, profesorjem Milanom Grošljem in Bojanom Čopom. Za kaj je pri tem šlo? Je bila tudi enaka stvar, čeprav je bilo to na oddelku za filologijo, ne za jezikoslovje?

Orešnik: »Ja, ta napetost je nastala, preden sem se jaz vpisal na filozofsko fakulteto, in nobeden od udeležениh mi ni nikoli pripovedoval o tem. Jaz sem bil takrat samo študent, oni so bili že zdavnaj čez to stvar. Očitno je bila osnova napetosti med profesorjem Oštirjem in profesorjem Grošljem, ne da bi bil znan razlog za to, znano pa je, da je profesor Grošelj še po Oštirjevi smrti vsako leto nesel svečko na njegov grob. In Grošljeva žena to tradicijo še danes nadaljuje, kot mi je pred kratkim pripovedovala, ko sem jo spraševal, če kaj ve. Ampak ona tudi ni nič vedela.

Kako je v to sliko prišel Bojan Čop, je tudi nejasno. Bojan Čop je bil nekoliko psihiatrično na meji in mogoče je Oštir mislil, da tak človek ni primeren, da bi lahko bil njegov naslednik. Po drugi strani pa je možno, da je pri profesorju Oštirju tudi prevladala neka ljubosumnost. On je imel očitno manjvrednostne komplekse, ker je bil tako majhen, in te možnosti ne moremo izključiti. Tako je Čop opravil svojo kariero šele po Oštirjevi upokojitvi. Ni pa Oštir po upokojitvi nikoli več posegal v to stvar. Čeprav je bila upokojitev, kolikor vem, leta '58, Oštir je pa umrl leta '73. To se pravi skoraj petnajst let bi on še lahko kaj storil, saj je redno prihajal na filozofsko fakulteto, ampak ni in tudi ni omenjal te stvari.«

Očitno je bil profesor Oštir zelo načelen človek, kolikor je razvidno iz njegovega ravnanja.

Orešnik: »On je bil v bistvu vzgojen v Avstriji in prav gotovo mu razne take stvari, ki so se dogajale takrat – recimo po 2. svetovni vojni ali pa med 2. svetovno vojno, niso bile všeč. Poznate zgodbo o Oštirjevi ženi; njega pa so verjetno puščali pri miru, ker je bil pač zabavljaški in tak človek si lahko marsikaj dovoli.

Takole, mislim da sva povzela bistvo. Najlepše se vam zahvaljujem za sodelovanje in intervju.

Orešnik: »Prosim, z veseljem. Saj je bil vendar moj profesor. Prav je, da se ga spominjamo.«

Boris Salobir

Po maturi na velenjski gimnaziji je študiral rudarstvo in diplomiral leta 1984, magistriral 1989. in doktoriral 1996. leta. Že v gimnazijskih letih je vodil literarni krožek in se aktivno ukvarjal z ljubiteljskim filmom. Posnel je veliko animiranih, igranih in kasneje dokumentarnih, predvsem tehničnih filmov. V letih 1984–1996 je služboval na Rudniku lignita Velenje, od leta 1996 do 2001 pa je vodil Direkcijo za rudna bogastva pri Ministrstvu za gospodarstvo. Leta 2005 je postal docent za področje rudarske tehnike in veliko predaval na univerzitetnih, visokih in višješolskih programih. Je avtor več učbenikov s področja rudarstva in energetike. V zadnjem času poleg poučevanja na srednji rudarski šoli ter projektnega dela zbira, ureja in digitalizira ljubiteljske filmske zapise.

KAKO SMO ISKALI JANEZA KORENČANA

Pravzaprav sploh nismo iskali njega, ker nismo vedeli, koga iščemo. Začelo pa se je takole.

V davnem letu 1993 so podirali staro gostilno – Basistovo hišo v Družmirju pri Šoštanju. Družmirje je bila vas, ki je v celoti potonila v Velenjsko jezero zaradi odkopavanja premoga. In ko so ugreznine dosegle takšno stanje, da so hiše pokale in v njih ni bilo mogoče več živeti, so prebivalce izselili, hiše pa podrli. Ob podiranju te hiše je na njenem podstrešju kustos velenjskega muzeja Damijan Kljajič našel kartonsko škatlo, polno starih filmov. Vsi ti filmi, spravljene v kovinskih

okroglih škatlicah, so bili za muzej neuporabni, ker muzej nima tehnike za njihov ogled. Zato je Damijan Kljajič poiskal mene (avtorja tega teksta) in kolego Toma Čonkaša, oba iz Kino kluba Paka film Velenje, da pregledava te filme.

Tega sva se lotila jeseni 1993. Nekaj sva jih pogledala skupaj, nadaljeval pa sem sam. Filmi so bili v dobrem stanju, večina na normal-standard 8-milimetrskem (N-8 ali Standard-8) črno-belem filmskem traku, zlepljeni in naviti na kovinske kolute. Podatki na kolutih so bili zelo skromni – kakšno ime, včasih letnica, sicer pa le naslov dogodka, ki je bil posnet na filmu. Perforacija filmskega traku je bila brezhibna, slika ponekod že malo razpokana, sicer pa sorazmerno dobra. Le en film, z naslovom “Experiment by Gorjana”, je bil posnet na 16 mm črno-beli filmski trak. V tem filmu se mladenka v črni tančici sprehaja po nasipu, s soncem za hrbtom (back light) – minuta in pol posnetka.

Sliki 1, 2: Janez Korenčan in žena Senta

Posnetki na vseh filmih so bili tehnično in fotografsko odlični, kadriranje premišljeno, bližnji plani izpiljeni. Takoj sem lahko razbral, da ne gre za klasičnega filmskega amaterja, temveč za snemalca, ki se je spoznal tako na tehniko kot na fotografijo. Misliti mi je dalo tudi dejstvo, da v tistem času, ko so bili posneti ti filmi, večinoma med letoma 1946 in 1948, ni bilo enostavno priti do filmskega traku, še posebej ne amaterskega in v takšni količini. Je že moral biti snemalec blizu filmskim krogom, kar so nedvomno pričali tudi posnetki s snemanj profesionalnih filmov, pri katerih je bil zraven.

Ohranjenost filmov je odlična in uporabna za neposredno projekcijo. Vsi filmi so zmontirani, izloženi so neuporabni posnetki, stil je fotografski z manj dinamično kamero, fotografija je odlična. Snemalec je predvidel dogodke in se postavil tako, da je ujel najboljše prizore. Nekateri prizori so v celoti dokumentarni, nekateri pa dokumentarno-igrani (»naštimentani«). Slika je jasna, pravilno osvetljena in kontrastna. Zooma ni, ker takrat še ni obstajal.

Po fizičnem pregledu filmov, premotavanju s koluta na kolut, sortiranju in pregledu zlepkov sem se odločil za presnemavanje na video trak S-VHS, saj takrat, leta 1993, digitalna tehnika še ni obstajala. Večer za večerom sem vrtel te filme, jih presnemaval na video in si zapisoval opombe. Predvsem me je zanimalo, kdo je avtor teh filmov, saj nikjer ni bilo zabeleženo nobeno ime ali priimek ali podrobnejši kraj dogajanja.

Sliki 3, 4: Koluta s filmom

Še bolj me je zanimalo, zakaj so bili ti filmi na podstrešju Baisistove gostilne, zakaj jih ni nihče prišel iskat in, zanimivo, tudi nekaj posnetkov mesta Šoštanj in okolice sem prepoznal.

Iz štirinajstih kolutov v skupni dolžini okrog 172 minut sem zbral precej podatkov in izluščil družinsko zgodbo štiričlanske družine, v kateri sta bili dve deklici; Vanja, takrat stara tri leta, in Jasna, stara eno leto. Film prikazuje njihove družinske izlete v hribe, okolico Ljubljane, praznike pri omici v Stožicah, Iški vintgar, na Kurešček, izlete filmskega krožka, pa tudi posnetke s snemanja partizanskega fil-

ma, pljučne operacije, pionirskega vlaka v Ljubljani, obiska Sarajeva in otoka Raba, vse pa v obdobju 1946–1948. Le že omenjeni 16 mm film je iz leta 1953. Za nas posebej dragocen je posnetek centra Šoštanja iz leta 1947 in posnetki razdeljevanja oblačil Rdečega križa v porušeni povojni Solčavi. Zanimiva so takratna oblačila posnetih ljudi, stavbe, praznovanja, napisi, zato imajo filmi nedvomno tudi etnološko in zgodovinsko vrednost. Dejanski podatek o času snemanja sem dobil, ko se je na enem filmu pojavil stenski koledar z letnico 1946.

Sliki: 5, 6: Sliki s filma z letnico 1946

Poleg pregleda filmov sem posnel tudi videz škatel, kolotov, zapisov na njih in filma samega. Zanimivo je, da so bili vsi filmi ves čas shranjeni v pločevinastih škatlah (brez kakršnekoli plastične embalaže), zmetani v kartonsko škatlo in odloženi na podstrešju gostilne. Kljub stalnemu menjavanju temperature na podstrešju, poleti in pozimi, in relativno majhni vlagi so se presenetljivo dobro ohranili kar sedemdeset let (1946–2017, čas, ko pišem ta zapis). Trak je večinoma Kodakov, nekaj pa je tudi Agfe in Orwa, vse pa odlično razvito, brez porumenevanja in brez zakisanja (*winegar effect*, ko začne film smrdeti po kislem in propade, s tem pa okuži tudi druge filme, zato se ga ne sme vrteti na projektorju).

Tako sem tisto zimo presnel vse filme, jih opremil s svojimi podatki, očistil in spakiral v škatle za trajnejše hranjenje. Kljub več dogovorom ti filmi niso več zanimali velenjskega muzeja, zato sem začel iskati avtorja sam – ampak kje? Preko kolega iz kino kluba v Ljubljani Mira Kermelja

sem iskal povezave; v upokojenskem časopisu Vzajemnost sem objavil fotografije iz filmov, če bi morda kdo prepoznal sebe ali koga, vendar ni bilo odgovora. Pisal sem Društvu filmskih delavcev Slovenije in Slovenski kinoteki, odgovora pa nobenega. Našel sem stik z znanim filmarjem Dušanom Povhom, ki pa je žal umrl prej, preden sva se srečala. Čas je tekel hitro, medtem sem večkrat na filme pozabil in – neverjetno, minilo je kar sedemnajst let, preden sem prišel na pravo sled.

Sliki 7, 8: Napisa na škatli

Spomladi 2010 mi je polna škatla tujih filmov že začela presedati, zato sem se odločil, da temu napravim konec in najdem avtorja. Nekako sem se spomnil filmske delavke Mirjane Borčič, s katero smo sodelovali na ljubiteljskih festivalih. Prijazno me je kljub svoji visoki starosti povabila k sebi v Ljubljano. Neko popoldne sva pri njej doma, v domu starostnikov na Devinski cesti, pogledala kaseto s filmi. Po nekaj minutah gledanja je predlagala, da greva k Borku Radeščku v njegov studio, ker bi ravno on kot ljubitelj in zbiralec lahko o tem kaj vedel. Vzela sva kaseto in šla v Trnovo. Peš, kjub njenim že več kot osemdesetim letom!

Najprej smo spili kavico, si ogledali mali, a bogati Borkov muzej filmske tehnike, nato se nam je pridružil še nek Borkov prijatelj in končno smo zavrteli kaseto.

Gledamo posnetke, nakar pravi Borko: "Tale ima pa enako srajco kot Boštjan Hladnik na ovitku filma Deklica in

gore, ki so ga malo prej presneli na DVD.” Pogledamo na tisti DVD in res, srajca je ista, samo poza ne. Ugotovimo, da je na filmu znani slovenski filmski režiser Boštjan Hladnik, takrat star okrog dvajset let, ki stoji za kamero, nekdo pa mu nekaj suflira v zvezi s snemanjem. Posnet je bil pravi filmarski izlet, kot so se dogajali v tistih časih. Poiščemo njegov intervju na internetu, beremo in ugotovimo, da Hladnik kot mentorja omenja nekega Janeza Korenčana. Pri tem imenu se Borko zamisli in pravi, da bi pa mogoče bilo pravo, ker da je stil snemanja menda njegov.

Naslednji dan sem preklical vse Korenčane, in bolje da ne omenjam, kam vse so me usmerili, vendar nikjer ni bilo prave povezave. Zato sem poklical še na Arhiv Republike Slovenije – filmski oddelek, na katerem mi je mag. Lojze Tršan prijazno pomagal najti hčer tega Janeza Korenčana - Jasno, ki živi na Brodu pri Ljubljani. Bila je prava! Spomnila se je očetovih filmskih podvigov in tako je bilo iskanja konec. Avtor filmov je torej Janez Korenčan, Jasna pa njegova še živeča hči.

Sliki: 9, 10: Vanja in Jasna

Od tod naprej so bili dogodki precej čustveni. Vrnitev filmov hčeri Jasni, sedaj stari okrog sedemdeset let, še posebej. Njena sestra Vanja je žal pred kratkim umrla, starši pa seveda že davno. Ogled sedem desetletij starih posnetkov družine, matere, sestre, starih staršev, drugih sorodnikov in “vrnitev očeta skozi film” po tako dolgem času je pustil svoje posledice. Oče – Janez Koren-

*Slika 11:
Vanja in Jasna*

čan – je družino namreč kmalu zapustil in njegova bivša žena Senta, mati Jasne in Vanje, je vedno trdila, da se bo vrnil. Ni se torej fizično, se pa je virtualno s svojimi po dolgih letih najdenimi filmi, na katerih se tudi večkrat pojavi. Mož z bolj redkimi lasmi in očali.

Originale filmov (14 kolotov) je Korenčanova hči Jasna predala v trajno hrambo Arhivu Slovenije – filmskemu arhivu, sama pa zadržala kopijo na DVD, ki sem jo naredil zanjo.

Sliki 12, 13: Drvarska železnica v Tržiču in lovski prizor

S tem se je zaključilo kar dolgo obdobje ogledovanja in obdelovanja najdenih filmov in iskanja avtorja. Določene scene sem znal že na pamet. Naenkrat jih ni več, v arhivu so in čakajo na znanstveno obdelavo, če se je bo kdo kdaj lotil. Seveda pa imam še vse kopije na VHS in DVD-ju, ki sem jim dodal tudi priložnostno glasbeno spremljavo.

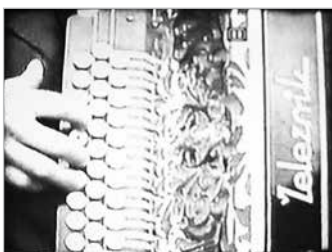
Epilog je zadeva dobila leta 2012, na Šoštanjskih poletnih filmskih večerih, ko smo poleg drugih zavrteli tudi najstarejši znani film o Šoštanju – ravno Korenčanovega iz

leta 1947, na katerem so spet zaživali obrazi ljudi iz stare šoštanjske graščine – vsi sorodniki Korenčanove žene Sente, šoštanjski trg, stara usnjarna, cerkev in nekaj domačinov, ki gredo mimo kamere. Na projekcijo je prireditelj povabil tudi še živečo hčer Jasno, ki je v intervjuju za TV ob koncu projekcije podala nekaj informacij o očetovem delu in bila zelo hvaležna, da so filmi prišli v prave roke. Ironija vsega iskanja pa je, da ima ravno ta Jasna v Velenju sestrično, mojo sosedo Bočkovo, ki stanuje v isti ulici tri hiše naprej od moje in jo že leta dobro poznam.

Prizori iz filmov

Slika 14

Slika 15

Slika 16

Slika 17

Povedati moram, da se s filmom ukvarjam od svojega štirinajstega leta le ljubiteljsko, saj sem po osnovnem poklicu rudarski inženir oziroma doktor montanističnih znanosti. V zadnjem času se posvečam predvsem ljubiteljskemu filmskemu arhivu in presnemavam filme v digitalno tehniko. V svojih najboljših časih sem posnel veliko filmov na N-8,

Slika 18

Slika 19

Slika 20

S-8 in 16 mm filmski trak, dokumentarcev, žanrskih, igranih in celo pet animiranih filmov. Tudi sam sem razvijal črno-bele filme po obračilnem postopku. Vse

pridobljeno znanje mi je pomagalo, da sem najdene Korenčanove filme ocenil kot vrednost, ki se ne sme izgubiti ali zanemariti, kar mi je ves čas dajalo zagon, da najdem avtorja in ohranim filme.

Nedvomno ima zapuščina Janeza Korenčana etnološko in zgodovinsko vrednost kot zapis obdobja, videnega z očmi profesionalnega snemalca z amatersko kamero. Verjetno je tudi njegovo znanje in usmerjanje vplivalo na delo kasnejših filmskih režiserjev, vsaj na Boštjana Hladnika. Nadaljnjega vpliva njegovega dela na sodobnike ne poznam, bi bilo pa dobro njegovo delo podrobneje obdelati in oceniti, kar je zdaj mogoče. Najbrž je ustvaril še več filmskega gradiva, ki pa je hranjeno kje drugje. Naša najdba je le del njegove filmske zapuščine.

Še nekaj o hrambi teh filmov. Pokazalo se je, da je bilo hranjenje filmov v kovinskih škatlah in na kovinskih kolutih (brez vsakih plastičnih vrečk) nedvomno ustrezno, ne glede na stalne temperaturne spremembe na podstrešju. Filmi niso bili ne izsušeni, ne razpokani in tudi emulzija ni pretirano

mrežasta. Na nobenem filmu se ni pojavil kisast pojav. Pred projekcijo sem vsak film zelo na rahlo previl in pustil kolut preko noči na megli, tako da je posrkal vlago iz ozračja in nato prav elastično stekel skozi projektor. Tudi acetonski filmski zleпки niso pokali. Sani projektorja sem popustil, da niso preveč pritiskale na star filmski trak in da je tek el gladko. Tako rekoč se niti en film ob pregledovanju in presnemanju ni strgal ali kako drugače poškodoval.

Letos konec poletja prirejajo v Šoštanju že šeste filmske večere in ena od vodilnih scen napovednika je ravno Korenčanov posnetek šoštanjskega trga iz leta 1947.

Slika 21: Trg Šoštanj, 1. 6. 1947

Slika 22: Usnjarna

Slika 23: Graščina

Slika 24: Šoštanjecan

Še o Basistovi hiši

Basistova hiša je bila znana gostilna v Družmirju. Tam se je pelo in plesalo, da so morali večkrat menjati lesene podnice. Imeli so tudi tujske sobe, v kateih je verjetno kdaj prespal Janez Korenčan, pa tam pozabil ali pa shranil filme. Hišo so podrli čisto med zadnjimi, ko je Družmirje že zdavnaj potonilo v jezero. Tako se je končala zgodba te gostilne in pričela njena filmska različica. O Basistovi hiši je filmski avtor Tomo Čonkaš posnel čudovit dokumentarni film z naslovom Basist.

Kaj nam je zapustil Janez Korenčan? V zbirki filmov, najdenih v Basistovi hiši v Družmirju pri Šoštanju, je bilo štirinajst kolotov filmov. Na njih so naslednji posnetki:

Zap. št. koluta	Opis dogajanja na filmu	Tehnika
1	Tržič, dom Kazina, gorska železnica, mlini (zanimiva tehnična dediščina). Zabava s frajtonerico Železnik, voziček za travo, lovec, razkazovanje mišic, konji čreda, jezdiijo, Krčma Primožič, krave, nazdravljajo.	N-8 čb
2	Družinski utrinki, voziček, dve majhni punčki. Oficir na obisku. Stožice.	N-8 čb
3	Na Triglav, Nedelja ob Sori. Kurešček, Iški Vintgar.	N-8 čb
4	Pokrajina, porušene hiše, Solčava – delitev pomoči Rdečega križa, Sarajevo (odprava na Nanga Parbat, domorodci, ptič žličar, Borneo – izgleda kot kopija nekega drugega filma).	N-8 čb

5	Punčka hodi po gozdu med rožicami, porušene hiše, nek fant, križ iz 1917.	N-8 čb
6	Pijejo ga, pomlad, narcise, valjanje po bregu, Živelo slovansko bratstvo!	N-8 čb
7	Punčki med narcisami, Jasna na Črnem vrhu, Dopust v Šoštanju, Šoštanj in okolica (1. Junij 1947)	N-8 čb
8	Nek grad, koze, potočki, pomlad, snemalni krožek, snemajo v skupini, pohod v hribe s fotoaparati, cerkev, češnje cvetijo, tri deklice berejo, stara mama + dedek (1946), Predpekel.	N-8 čb
9	Božič, Parkelj, fant se boji Parkeljca, Darila za Božič, Novo leto, Vesna 3 leta.	N-8 čb
10	Planica, priprava smuči, hribi, smučanje, Vintgar, režiser Boštjan Hladnik, kamniti most, ovce, Savica, hodijo po hribih, smerokaz »Koča kralja Aleksandra«.	N-8 čb
11	Hodijo po gozdu, obe punčki, krčma Ručigaj, Ljubljana, stara Ljubljana z gradu, po Ljubljanici, labodi, tri objete deklice, na travi z mamico, piknik v travi, češe mamico.	N-8 čb
12	Železnica, pionirski vlak v Ljubljani, pljučna operacija, snemanje partizanskega filma, punčki stari 3 in 5 let, domače navade.	N-8 čb
13	Golf v Bohinju, morja. Ladja Rovinj, otoki, jadrnice, sprehod po Rabu.	N-8 čb

14	Experiment by Gorjana. Punca hodi po travi, zavita v črno tančico, zadaj zahajajoče sonce (svetloba iz ozadja), posnet leta 1953.	16 mm čb
----	---	-------------

Tehnične opombe:

Filmi so bili posneti v letih 1946–1948, le eden leta 1953.

Leto najdbe: 1993, Basistova hiša v Družmirju pri Šoštanju.

Filmski trak je standard ali normal 8 mm, večinoma Agfa in Kodak, tudi Orwo. Na nekaterih filmih se pričanja razpad emulzije (mrežasti efekt). Efekta zakisanosti filma ni opaziti, prav tako ne porumenevanja traku. Vsi filmi so črno-beli.

Ohranjenost filmov je odlična in uporabna za neposredno projekcijo. Vsi filmi so zmontirani, izločeni so neuporabni posnetki, stil je fotografski s slabo dinamično kamero, fotografija je odlična. Snemalec je predvidel dogodka in se postavil tako, da je ujel najboljše prizore. Nekateri prizori so v celoti dokumentarni, nekateri pa dokumentarno-igrani (»naštima«). Slika je jasna, pravilno osvetljena in kontrastna. Zooma ni.

Skupna dolžina filmov je 172 minut ali 2 uri in 52 minut.

Pregled, tehnična obdelava, presnemavanje in popis: doc. dr. Boris Salobir, Velenje 1993–2017.

Vsi filmi so zdaj presneti na digitalno tehniko, originali pa shranjeni v Arhivu Slovenije.

Pri obdelavi filmov smo sodelovali (po vrsti):

- Damijan Kljajič, kustos Muzeja Velenje, eden od najditeljev filmov;

- doc. dr. Boris Salobir, Paka film Velenje, pregled, ocena in presnemavanje filmov, iskanje avtorja, avtor tega zapisa;
- Tomo Čonkaš, pomoč pri presnemavanju, Studio Mozaik, Letuš;
- Mirjana Borčič, iskanje avtorja, fimska delavka, Ljubljana;
- Miro Kermelj, iskanje avtorja, filmski ljubitelj, Notranje Gorice;
- Vzajemnost, objava slik iz filma v rubriki Spomini;
- Borko Radešček, iskanje avtorja, fimski delavec in ljubitelj, Ljubljana;
- mag. Alojz Tršan, iskanje sorodnikov avtorja, Arhiv Slovenije – filmski oddelek;
- Jasna Lukežič, hči Janeza Korenčana, Brod pri Ljubljani – kasnejši podatki.

Silvo Grmovšek

Diplomiral je iz filozofije in sociologije kulture na Filozofski fakulteti v Ljubljani. Delal je kot novinar, med drugim tudi pri osrednjem slovenskem časopisu Delo, objavljajl časopisne članke in prispevke za revije in zbornike. Zadnjih petnajst let dela kot bibliotekar v Knjižnici Velenje. Ima strokovni naziv bibliotekarski specialist, licenco za vzajemno katalogizacijo in je vodja domoznanskega oddelka v knjižnici Velenje. Na strokovnem področju je med drugim oblikoval domoznansko zbirko in digitalno domoznansko zbirko, študijsko zbirko referenčnih del s področja humanistike in družboslovja ter zbirko starejših tiskov. Ob zbiranju, evidentiranju in obdelavi knjižničnega gradiva piše tudi poljudne in strokovne prispevke in knjižne ocene (predvsem s področja domoznanstva), ki so bili objavljeni v različnih zbornikih in revijah (zborniki Dvignjeni zastor, Perspektiva sove, Knjižnice na Šaleškem, zGodbe Velenja). Je tudi urednik revije Šaleški razgledi in član uredništva spletne izdaje Šaleškega biografskega leksikona.

OD BORGESA DO KRLEŽE: DIGITALNA DOMOZNANSKA ZBIRKA KNJIŽNICE VELENJE – DIGIDOM

Pričnimo predstavitev domoznanske digitalne zbirke Knjižnice Velenje z razlago osnovnih pojmov. »Domoznanstvo je proučevanje določenege geografskega (upravnega) območja iz najbolj širokega, splošnega vidika (geografsko, arheološko, zgodovinsko, literarno, jezikovno, sociološko, etnološko, biografsko itd.), ki se v praksi večkrat

deli na posamezne specialne vede; v knjižnicah to pomeni posebno dejavnost, ki jo določa zbiranje, obdelovanje in hranjenje knjižničnega gradiva, ki je kakor koli vezano na območje, ki ga knjižnica s svojo celotno dejavnostjo zajema (domoznansko gradivo). Tako gradivo je v knjižnici zbrano v posebni zbirki (domoznanska zbirka) in analitično obdelano (domoznanska dokumentacija), tako da nudi domoznanske informacije« (Krnel-Umek, Rajh, 1985). Kot je opredeljeno v Bibliotekarskem terminološkem slovarju (2009), je domoznansko tisto knjižnično gradivo, ki je nastalo v domačem kraju, pokrajini oziroma se nanju nanaša, ali so ga objavili domači avtorji in je predmet domoznanske dejavnosti. V našem primeru imamo torej opraviti z gradivom, ki se po vsebini in izvoru nanaša na Šaleško dolino in območje občine Šmartno ob Paki, vključuje pa tudi gradivo avtorjev s tega območja in gradivo, izdano na tem območju.

Če želimo predstaviti specifičnost domoznanske zbirke s poudarkom na njenem digitaliziranem delu, se ne moremo izogniti umestitvi knjižnične dejavnosti v lokalni prostor.

Knjižnica Velenje je bila ustanovljena leta 1962 kot samostojna institucija, leta 1975 pa je postala del zavoda Kulturni center Ivana Napotnika, v katerem so bile še organizacijske enote Prireditve, Galerija in Muzej. Leta 2004 je bil Kulturni center reorganiziran v Javna zavoda Knjižnica Velenje in Muzej Velenje. Znotraj knjižnične dejavnosti je ostala še organizacijska enota Prireditve, ki pa se je leta 2008 izločila in preimenovala v Festival Velenje. Od tedaj v Knjižnici Velenje poteka le knjižnična dejavnost, zavod pa ima z Občinama Šoštanj in Šmartno ob Paki sklenjen dogovor o izvajanju te dejavnosti na njunem območju.

Knjižnica Velenje je torej pristojna za območje, ki ga sestavljajo mestna občina Velenje, kjer živi 73,26 % prebivalstva (33.034 prebivalcev), občina Šoštanj z 19,5 % (8.705 prebivalcev) in občina Šmartno ob Paki s 7,23 % oz. 3.233 prebivalci, skupaj torej 45.074 prebivalcev. Aktivnih članov leta 2015 (merilo je zabeležen vsaj en fizični ali elektronski

obisk) je bilo 10.446, od tega je Mestno knjižnico v Velenju obiskalo 8.237 članov, v Šoštanju 1,672 članov in knjižnico Šmartno ob Paki 537 članov.

Osrednje urbano in gospodarsko središče tega območja je Velenje. Tudi zaradi njegovega burnega razvoja, ki je dalo pečat celotni dolini, naj omenim, da je Velenje »... iz skromnega trga z osemsto prebivalci leta 1948 v pičlih treh desetletjih preraslo v eno največjih slovenskih mest s petindvajset tisoč prebivalci, danes pa jih šteje že precej čez trideset tisoč. Po drugi strani pa je Velenje primer nekakšne "socialistične industrijske revolucije", ki je v kratkem času naselje napravila za enega najpomembnejših državnih centrov industrijskega razvoja na področju težke industrije, premogovništva in z njim povezane energetike (v sosednjem Šoštanju) in kovinske industrije.«¹ Intenzivni razvoj Velenja je primerljiv z nastankom katerega od mest na ameriškem Divjem zahodu, ki je znalo izkoristiti, danes bi rekli, razvojne resurse. Razlika je le, da je v ozadju razvoja Velenja bila socialistična revolucija, družbeno ozadje nastajajočih mest na Divjem zahodu pa je bil zgodnji kapitalizem s prvotno akumulacijo kapitala. Mimogrede, lokalno zgodovino v inačici medijske konstrukcije, ki bi se ukvarjala z nastankom in razvojem obeh krajev, lahko rekonstruiramo s pomočjo lokalnega časopisa. V tem kontekstu je bil prvi korak pri formiranju domoznanske digitalne zbirke digitalizacija osrednjega velenjskega časopisa, ki je pričel izhajati leta 1953, torej približno v obdobju pričetka razvoja novega Velenja. Med prvimi domoznanskimi razstavami pa je bil s časopisnimi članki predstavljen nastanek urbanega Velenja, pri čemer so obiskovalci knjižnice imeli priložnost za svobodno interpretacijo medijske konstrukcije zgodovine novega Velenja.

In če intenzivni razvoj Velenja povežemo s knjižničarstvom, lahko med drugim ugotovimo, da čeprav ima to

¹ Jože Hudales, *Življenje v novem mestu: Velenje in njegove urbane identitete 1945–1960*, Ljubljana, Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2015, str. 5.

lokalno okolje povsem solidno knjižničarsko tradicijo, vendar te tradicije kot knjižnične strokovne dejavnosti ni bilo na področju domoznanstva. Očitno je bil omenjeni burni gospodarski in urbani razvoj Velenja in s tem celotne doline prehitel, »socialistična revolucija« ni vključevala vseh aspektov »kulturne revolucije« in ena od posledic tega je, da nobena od tamkajšnjih knjižnic do pred poldrugim desetletjem ni imela niti domoznanske dejavnosti niti domoznanske zbirke.² Od tod tudi specifika naše domoznanske zbirke; v našem fondu nimamo tega, kar imajo knjižnice iz bistveno manjših okolij, vendar z bogatejšo kulturno tradicijo. V mislih imam stare in redke tiske, rokopise, dokumente, zapuščine ipd. Zato smo tako klasično kot digitalno domoznansko zbirko oblikovali z gradivom, ki pač obstaja, poseben poudarek pa je bil na zbiranju in obdelavi gradiva, ki je nastajalo v obdobju omenjenega ekonomskega in urbanega ‚booma‘ Velenja. Skorajda samoumevna se mi zdi odločitev, da bodo kriteriji zbiranja gradiva skrajno liberalni in da se ne bomo omejili predvsem na tiskano gradivo. Sicer pa o tem nekoliko več v nadaljevanju, pred tem pa krajša digresija.

Razmislek o predpostavkah početja, iz katerega je nastala domoznanska digitalna zbirka, kaže, da so to na prvi pogled nedvomno strokovne smernice, kar je tako samoumevno, da o tem ne bomo izgubljali besed. V ozadju te samoumevnosti pa je kar nekaj nereflektiranega početja, ki je pač nastajalo po inerciji. To velja za formalno tehnično plat zbirke, medtem ko je bila vsebinska plat nekoliko bolj premišljena in lahko rečem, da je imela nek ohlapni koncept. Vendar se je ta koncept bolj prilagajal tekoči praksi, kot pa se je praksa prilagajala njemu. Kakorkoli, povedati želim, da je bilo oblikovanje konkretne digitalne domoznanske zbirke tipanje v temi, ki je bila zame kot otroka analogne dobe bistveno bolj črna kot pa za tiste, ki so se rodili v digitalni eri.

² V nasprotju s tem je bogata dejavnost zbiranja in interpretiranja duhovne dediščine Šaleške doline, od Starih omenimo le Frana Mlinška, Franca Hribernika in Gustava Šiliha.

Torej se odpovedujem vlogi generala, ki je po bitki pameten in za nazaj razvršča vojake v zmagovite formacije.

Ko zdaj razmišljam, kaj me je gnalo k oblikovanju zbirke, bi rekel, da v prvi vrsti potreba po urejanju, sistematiziranju, ali če uporabim magično besedo iz našega poklicnega žargona – klasificiranju in vsaj navideznemu podeljevanju smisla kaosu, naključju in arbitrarnosti. Torej eminentno ideološki razlogi. In če od te trojice omenim le arbitrarnost, se ta kaže že pri označevalcih, s pomočjo katerih je strukturirana zbirka. Začetne delovne naslove »poglavij in podpoglavij« sem kasneje nameraval preimenovati v skladu z bibliotekarskimi terminološkimi standardi. Vendar sem se odločil ohraniti duha borgesovske absurdne klasifikacije živali iz kitajske enciklopedije, ki si jo je Borges gladko sam izmislil, kar pa je poskušal zakamufirati s sklicevanjem na fiktivni pasus pomembnega nemškega sinologa in prevajalca iz kitajščine Franza Kuhna. Reč se mi zdi zabavna, zato ji bom namenil nekaj vaše pozornosti. Michel Foucault namreč svoj prelomni tekst z naslovom *Besede in reči* prične s stavkom, da je ta njegova knjiga nastala iz omenjenega Borgesovega besedila, v katerem ta piše, da se živali delijo na:

- a) »tiste, ki pripadajo cesarju,
- b) balzimirane,
- c) udomačene,
- d) odojke,
- e) sirene,
- f) fantastične,
- g) svobodne pse,
- h) vključene v pričujočo klasifikacijo,
- i) ki se vznemirjajo kakor norci,
- j) neštete,
- k) narisane z zelo tankim čopičem iz kamelje dlake,
- l) et cetera,
- m) ki so razbile vrč,
- n) ki so od daleč podobne muham«³

³ Michel Foucault, *Besede in reči*, Ljubljana, Studia Humanitatis, 2010, str. 5.

Tukaj Borges duhovito zamaje naivno predpostavko o uje-manju besed in reči in napotuje na to, da ni občega skupnega medija besed in reči, da je naše dožemanje besed in reči vselej historično določeno in arbitrarno. Ne bomo vstopili v močvirje epistemologije, zato ostanimo pri poanti, da je treba ostati skromen, tudi ko gre za klasifikacijo v knjižnicah, in da naj opustimo vero, da smo z njo zajeli reči. Zato sem si dovolil delitev gradiva – sicer nekoliko manj absurdno od borgesovske, na glavne mape:

- Domoznanske razstave
- Društva in klubi
- Filmsko in video gradivo
- Fotografije
- Glasbeni posnetki
- Plakati in letaki
- Razglednice
- Tiskovine

Te mape so potem strukturirane v tematske ali pa kronološke sklope.

Sicer pa, če se držim kronologije in preostalih dejstev, Knjižnica Velenje od leta 2006 sistematično bogati svojo digitalno domoznansko zbirko. Z uspešno kandidaturo na razpisu Ministrstva za kulturo Republike Slovenije je takrat ob podpori sofinancerjev in partnerjev v projektu digitalizacije filmskega in video gradiva pridobila 169 pomembnih digitalnih video zapisov, dve leti pozneje pa je na tak način v svojo zbirko uvrstila tudi celovit pregled domače glasbene ustvarjalnosti, ki je takrat zajemal 760 glasbenih posnetkov. Med redno domoznansko dejavnostjo je velenjska knjižnica v preteklih letih digitalizirala številne razglednice, fotografije, tiskovine in različne publikacije, s projektom digitalizacije osrednjega velenjskega časopisa pa je pridobila tudi 33.000 strani dragocenega domoznanskega gradiva. Slednji projekt je skupaj z referenčno domoznansko knjižno zbirko Šaleški razgledi, ki je opravila pionirsko delo pri interdisciplinarnem proučevanju lokalnih družbenozgodovinskih fenomenov, bilo

okostje digitalne zbirke. Trenutno ta digitalna zbirka obsega 11 tisoč datotek. Manjši del te zbirke, vključno z domoznansko dejavnostjo, je predstavljen na spletni strani naše knjižnice.

Del digitalne zbirke je torej dostopen na spletu, do integralne zbirke pa je možen le lokalni dostop. Razlog za to omejitve so avtorske pravice, zaradi njih pa je digitalna zbirka javno dostopna na enem samem računalniku, ki ni povezan s spletom in ne omogoča tiskanja ali kopiranja gradiva. Prva verzija Digidoma je bila sestavljena iz omenjenih osmih glavnih map, vsaka od njih je imela ikono, znotraj teh map pa je bilo gradivo zbrano v podmapah in datotekah. Dokler je bilo digitaliziranega gradiva še malo, je takšna podoba Digidoma še imela nek smisel, ko pa je obseg gradiva pričel strmo naraščati, je vse skupaj postajalo nepregledno in kaotično. To je bil verjetno eden od pomembnejših razlogov, da med obiskovalci ni bilo pretiranega zanimanja za ogled naše digitalne zbirke. Nekajletna prizadevanja za postavitve brskalnika po digitalni zbirki so letos končno uresničena, to pa bom predstavljal nekoliko kasneje.

Kot sem omenil, je zbirka sestavljena iz raznovrstnega gradiva, od knjig do drobnih tiskov, sive literature, gibljivih slih, fotografij, plakatov, letakov, glasbenih posnetkov itd. Če jo pričnem predstavljati z njeno specifičnostjo, bi rekel, da je to v prvi vrsti sistematično zajemanje izjemno vitalne lokalne glasbene in filmske ter video produkcije. Posebnost je tudi to, da so v zbirki digitalizirani vsi pomembnejši lokalni časopisi od samega pričetka izhajanja, v zbirki pa je tudi že omenjena celotna referenčna domoznanska zbirka Šaleški razgledi. Morda je specifično tudi to, da nismo čakali, da pride gradivo do nas, ali pa iskali le tisto, kar je na dosegu rok; potrebno je bilo skoraj detektivsko delo in uporaba široke socialne mreže, da smo prišli do gradiva: ko smo namreč zbrali in digitalizirali večji del knjižnega gradiva, se je pokazalo, da je v nastajajoči domoznanski zbirki praktično zanemarljiv delež neknjižnega, predvsem vizualnega gradiva. Tovrstne lokalne produkcije, ki bi bila namenjena distribuciji, ni, in na voljo je

bilo le nekaj amatersko izdelanih videokaset. Ker smo vedeli, da je amaterska filmska scena v Velenju precej razvita, smo se povezali najprej z velenjskim Kino klubom Paka, nato pa še z nekaj posamezniki, za katere smo vedeli, da so bolj za lastno ljubiteljsko dušo imeli opraviti s filmsko ali video kamero, čeprav njihove ambicije niso segale čez priložnostne bolj ali manj družinske posnetke.

Pokazalo se je, da gre za presenetljivo obsežno materijo: že zdaj, ko naše poizvedovanje za tovrstnim gradivom ni končano, imamo na voljo stotine kratkih filmov dolžine od treh do približno trideset minut. Filmi so različnih žanrov, od igranih, risanih do dokumentarnih. Med slednjimi so predvsem filmi o Velenju in okolici, nekaj je tudi etnoloških filmov, čas njihovega nastanka pa sega od sredine šestdesetih let prejšnjega stoletja dalje. Filmi so posneti na 8- ali 16-milimetrskem filmskem traku, v zbirki pa je tudi filmski opus poklicnega režiserja, scenarista in producenta Andreja Mlakarja, avtorja dokumentarnih in celovečernih filmov, posnetih na 35-milimetrskem filmskem traku ali pa na videu. Večina filmov ima avtorski pečat in so zaključen izdelek, nekaj pa je že omenjenih ljubiteljskih družinskih snemalcev – v dogovoru z njimi smo iz njihovih posnetkov zmontirali in v DVD-je zapekli kadre, ki imajo splošno zgodovinsko dokumentarno vrednost, npr. štirideset let stari posnetki Velenja ali pa javnih dogodkov.

V zbirki so tudi posnetki dejavnosti velenjskega Kina 16 iz osemdesetih let prejšnjega stoletja. Od obiska tedanjega disidentskega srbskega režiserja Želimirja Žilnika z njegovo filmsko retrospektivo, med katero je bil iz bunkerja potegnjjen njegov film *Zgodnja dela*, sicer dobitnik berlinskega zlatega leva, do dokumentarnih videoposnetkov, ki so registrirali javne manifestacije večine lokalnih civilnodružbenih gibanj iz osemdesetih let prejšnjega stoletja in so dosegli svoj vrh v veliki ekološki demonstraciji v Velenju pred približno dvajsetimi leti.

Na kratko bom preletel še preostalo vsebino zbirke. Glasbeno gradivo obsega okoli tisoč zvočnih posnetkov vseh glasbenih žanrov, od vseh zvrsti popularne glasbe lokalnih izvajalcev do klasične glasbe. To gradivo je pomembno tudi zato, ker neposredno dokumentira izjemno vitalnost lokalne glasbene scene. Velenje je namreč slovenski glasbeni inkubator in je že pol stoletja plodna valilnica uspešnih glasbenikov in skupin vseh popularnih glasbenih zvrsti. Če naštejemo le nekatere: rock skupine Ave, Chateau, Kaoz, Res Nullius, Šank Rock, Wreck, hip hoper 6pack Čukur, mednarodno uveljavljena jazzista Robert Jukič in Jure Pukl in še bi lahko našteval. Omembe vredna se mi zdi izjemna naklonjenost lokalne politike do glasbene scene, kar se med drugim kaže v zelo dobri koncertni infrastrukturi in dejstvu, da je občina eno od hiš v javni lastni uredila za domovanje oziroma vaje lokalnih glasbenih skupin.

Zbirka razglednic trenutno obsega okoli štiristo enot in je kronološko razdeljena na razglednice do 1. svetovne vojne, med vojnama in na povojno obdobje. Pri tem gradivu smo izhajali iz predpostavke, da sta obe strani enakovredni, zato smo dosledno digitalizirali tudi hrbtno strani razglednic, ki so tudi prikazane v zbirki.

Zbirka fotografij: osebni fotografski arhivi, med katerimi naj omenim obsežno zbirko foto albumov t. i. očeta novega Velenja in njegovega dolgoletnega župana Nestla Žganka ter fotografskega kronista lokalne in slovenske glasbene scene Jurija Vižintina. Njegov fotografski opus se tematsko lepo dopolnjuje z našo glasbeno zbirko. Imamo pa tudi digitaliziran del arhiva fotografij velenjskega Fotokluba Zrno.

Posebna poglavje v zbirki so Plakati in letaki, potem so tukaj še za javnost relevantni deli arhivov društev in klubov ter domoznanske razstave. Pri slednjih gre za različne vrste povsem realnih razstav v realnem času in prostoru, gradivo teh razstav smo digitalizirali in jih v naši zbirki prikazali kot virtualne razstave. Vsebinsko gre za biografije znanih osebnosti, ki so s svojo ustvarjalnostjo presegli lokalne okvire, ali pa za tematske razstave o denimo zgodovini velenjskih

stavb, ateljejski fotografiji iz druge polovice 19. in začetka 20. stoletja, razstava o nastajanju novega Velenja v drugi polovici 20. stoletja ipd.

Na koncu je še poglavje z naslovom Tiskovine, v njem pa so ob digitaliziranih knjigah in knjižnih zbirkah tudi drobni tiski, katalogi in zloženke, lokalni periodični tisk ter raziskovalne naloge, diplomska, magistrska in doktorska dela.

Na kratko še o tehničnih karakteristikah digitalne zbirke. V podrobnosti digitalizacije ne bom zahajal, zato naj kratko izpostavim bistvene reči. Ko smo pričeli digitalizacijo, smo izhajali iz tedanjih prevladujočih standardov. To pomeni, da smo tiskovine digitalizirali v formatu pdf, razglednice in fotografije pa v formatu jpg. Torej so v naši bazi digitalnega gradiva tudi razglednice v formatu jpg, ker pa smo – kot sem omenil – dosledno digitalizirali tako sprednjo kot tudi zadnjo stran vsake razglednice, smo jih za objavo v Digodому pretvorili v format pdf. Glasbeni posnetki so bili digitalizirani v tedaj in tudi še danes prevladujočem formatu mp3. Pri tem gradivu so torej že pred nekaj več kot desetletjem, ko smo pričeli digitalizacijo, bili na voljo standardi, ki so prevladujoči še danes. Drugače je bilo z digitalizacijo video in filmskega gradiva. Zaradi tedanjih tehnoloških razmer smo to gradivo, ki je bilo na filmskem traku ali video kasetah, digitalizirali najprej na DVD-je. Takrat namreč še nismo imeli možnosti shranjevanja obsežnega gradiva na trdi disk. Šele ko je to postalo dostopno, smo to gradivo v vob. formatu prenesli na strežnik. Z letošnjo aplikacijo brskalnika pa celotno gradivo konvertiramo v mp4 format. Pri tem smo preizkusili celo vrsto na spletu prosto dostopnih konventrskih programov in vsi so imeli večje ali manjše pomanjkljivosti. Končno nam je uspelo najti program z nazivom VidCoder, ki je ustrežal vsem našim zahtevam.

Spletno aplikacijo z brskalnikom po digitalni zbirki je izdelalo velenjsko podjetje Prosplet, d. o. o., razdeljen je na administrativni vmesnik za vnašanje vsebin in uporabniški vmesnik za pregledovanje. Izdelan je z uporabo tehnoloških

standardov za predstavitev multimedijskih vrst gradiv, njegovo tehnično ozadje pa je naslednje:

- podatkovna baza: MySQL,
- spletni Strežnik za uporabnike in administracijo z uporabo PHP,
- Javascript za interaktivnost,
- uporaba AJAX za hitrejše nalaganje posameznih sklopov in metapodatkov,
- uporaba HTML5 za predvajanje multimedijske vsebine,
- integriran open source ogledovalnik PDF vsebine.

Ko gre za obdelavo digitalnih gradiv z metapodatki, smo se odločili za format metapodatkov Dublin core, ki je postal standard za opis internetnih in elektronskih virov. Uporabili smo tako imenovani mali Dublin core s petnajstimi polji.

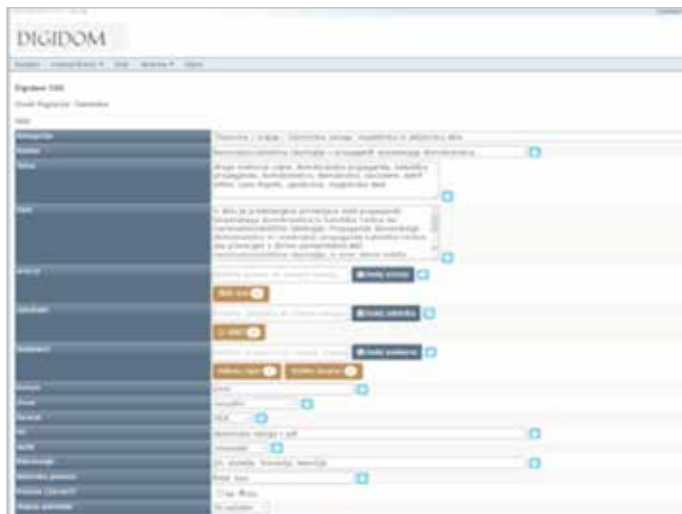
In kako naprej? Vsekakor bomo že po inerciji zbirko dopolnjevali z novim gradivom. Sicer pa je ena od možnosti

Slika 1: Osnovna stran uporabniškega vmesnika.

Slika 2: Z metapodatki obdelana fotografija na uporabniškem vmesniku

Slika 3: Primer obdelave diplomske naloge na strani za vnos metapodatkov v administrativnem vmesniku. Polja, ki so označena z rdečo zvezdico, so obvezna.

del gradiva, za katerega so rešene avtorske pravice, postaviti na splet. To je mogoče izpeljati enostavno, kajti eno od polj z metapodatki je tudi status avtorskih pravic. Tako bi kompletna zbirka še vedno bila dostopna le lokalno, del zbirke pa bi bil na internetu.

Druga pot pa je klasično in digitalno zbirko kot shrambo domoznanskega gradiva dopolniti s produciranjem besedil, ki bi povzela temeljna znanja in spoznanja z večine domoznanskih področij iz našega lokalnega okolja. Imamo namreč že izdelan Šaleški biografski leksikon z osemsto gesli in Šaleški glasbeni leksikon z nekaj kot več sto gesli lokalnih glasbenikov in glasbenih skupin.

Ideja o tem leksikonu je nastala še v devetdesetih letih prejšnjega stoletja, spletna izdaja pa je izšla leta 2012, ko je imela 650 gesel. V leksikonu so predstavljene pomembne osebe iz preteklosti in sedanjosti Šaleške doline, ki so se tukaj bodisi samo rodile, bodisi tu živele in delovale ves čas ali le določen čas, in osebe, ki so s Šaleško dolino močneje povezane. Današnji obseg leksikona je 800 gesel.

Glasbeni leksikon je del zbornika z naslovom *zGodbe Velenja in podnaslovom rocknroll, pop, elektronika, jazz in hip hop*. Sestavljen je iz zgodovinskega pregleda lokalne urbane glasbe od leta 1959 do danes in esejističnih prispevkov pričevalcev, ki so dejavno spremljali velenjsko rockovsko sceno. Prispevki so posamezna obdobja in zvrsti popularne glasbe umestili v družbeni in zgodovinski kontekst, osvetlili pa so tudi vzajemni vpliv globalnih in lokalnih tokov urbane glasbe. Zbornik poskuša odgovoriti na vprašanja: kako se je na Šaleškem v šestdesetih letih prejšnjega stoletja rojeval rock'n'roll, kdo so njegovi pomembnejši lokalni protagonisti, kje in kako je občinstvo poslušalo rock, kako so si njegovi pristaši izbojevali javne prostore svobode in kako so prestopali meje vladajočih ideoloških in kulturnih vzorcev, kako je nastajala rock scena (vključno z urbanimi miti) in kako je rock postajal način življenja.

Drugi del zbornika je leksikon, v katerem je v nekaj več kot sto geslih predstavljena dejavnost glasbenih skupin

in posameznikov, vključno z njihovimi diskografijami. Gesla so s področja popularne glasbe, v perspektivi pa bodo dopolnjena še s preostalimi glasbenimi zvrstmi (od ljudske in narodnozabavne do klasične glasbe).

Ideja je tudi, da bi tema dvema leksikonoma dodali še nekaj tematsko novih in bi tako na enem mestu združili in v geslih povzeli vsa temeljna znanja z večine področij védenja o Šaleški dolini in njenih prebivalcih. Tako bi dobili skupno osem tematsko različnih leksikonov, ki naj bi bili več kot zgolj informativni priročniki, njihov cilj pa bi bil strnjeno predstaviti biografije pomembnejših Šalečanov, tukajšnje gospodarske in negospodarske organizacije, ustanove, društva in klube, šaleško kulturno in tehnično dediščino, njeno geografijo ter rastlinstvo in živalstvo. Načrt so torej naslednji leksikoni:

1. Šaleški biografski leksikon (izšel na spletu),
2. Šaleški glasbeni leksikon (izšel v zborniku, vendar le za področje popularne glasbe),
3. Šaleški rastlinski leksikon,
4. Šaleški živalski leksikon,
5. Šaleški geografski leksikon,
6. Šaleški leksikon kulturne in tehnične dediščine,
7. Šaleški gospodarski leksikon,
8. Šaleški leksikon (negospodarskih) ustanov, organizacij, društev in klubov.

Ali bo ta načrt realiziran šele tedaj, ko se bo našel kakšen lokalni polihistor in enciklopedist, kot je bil Miroslav Krleža, pa bo pokazala prihodnost. Ali pa lokalna verzija omenjenega argentinskega književnika Jorgeja Luisa Borgesa.

Literatura:

- DCMI Metadata Terms – Dublin core Metadata Initiative. Dostupno na: <http://dublincore.org/documents/dcmi-terms/> (22 April 2016).
- Zlata Dimec, Metapodatki ali katalog virtualnega sveta. *Knjižnica: revija za področje bibliotekarstva in informacijskih znanosti* 46, 3 (2002), 71–90.
- Michel Foucault, *Besede in reči*, Ljubljana, Studia Humanitatis, 2010.
- Jože Hudales, *Življenje v novem mestu*, Ljubljana, Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2015.
- Simona Resman, *Knjižnica: revija za področje bibliotekarstva in informacijskih znanosti* 49, 3 (2005), 39–52.

Sabotin z vedno aktualnim napisom

Jože Vogrinc

Jože Vogrinc predava sociologijo kulture na oddelku za sociologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Rojen 29. 11. 1953. Zgodnje otroštvo je preživel na Vranskem in v Slovenj Gradcu, večino osnovnošolskih in gimnazijska leta pa v Velenju (1961–1972). Diplomiral je filozofijo in sociologijo in doktoriral iz sociologije. V študentskih letih je bil urednik študentskega lista Tribuna in odgovorni urednik Radia Študent. Kasneje je bil učitelj in uradnik, na FF je zaposlen od 1987 dalje. Bil je med ustanovnimi člani Odbora za varstvo človekovih pravic leta 1988. Kot publicist največ objavlja v Mladini. Je glavni in odgovorni urednik knjižne založbe Studia humanitatis /SH/. Napisal je vrsto spremnih študij k prevodom humanistične teorije v »zeleni zbirki« SH.

Njegove samostojne knjige so: Televizijski gledalec (1995), Historični materializem in humanistične vede (2008), Popularna godba. Eseji ob poslušanju (2013), Transverzala. Fragmenti historičnega materializma (2014) in Pojemovne prikazni. Rešeto humanistike (2015).

POPOTOVANJE IZ GORICE V GORICO

Velenje in Novo Gorico povezuje, da sta bili obe mesti simbol in ponos izgradnje socializma: novi, mladi, socialistični industrijski mesti. Zaradi rudnika in Gorenja je Velenje še vedno industrijsko središče, v Novi Gorici pa je po propadu lesne in mesne industrije ostalo industrije le še za vzorec

(Gostol) in živi od obmejnega igralništva in dnevnega nakupovalnega in prehranjevalnega turizma. Medtem ko Šaleška dolina še prenaša okoljsko breme šoštanske elektrarne, se tovarne cementa v Anhovem v Soški dolini, kamor so se vozili na delo številni Goričani, morda kdo spomni le še po zastrupitvah z azbestom.

Za zgodovinarje sta obe mesti še mladi. Nova Gorica letos praznuje 70 let od začetka izgradnje, tik po priključitvi Primorske Jugoslaviji, Velenje pa je vsaj kot mesto še mlajše. V doživljanju prebivalcev in prebivalk pa čez čas mesto dobi globino z osebnimi zgodovinami. Zame je Nova Gorica močno povezana z Velenjem, kjer sem preživel otroštvo in gimnazijska leta do selitve v Ljubljano in začetka študija 1972. Novo Gorico in Goričane sem začel spoznavati med študijem, z osebnimi vezmi ljubezni in prijateljstva. Zadnja leta sem na Goriškem večino prostih dni, medtem ko Velenje obiščem kvečjemu parkrat na leto, za nekaj trenutkov. Zdaj je zame Nova Gorica tedenska nadaljevanka ob vikendih. Obisk Velenja mi vedno sproži spomine, ki Velenjčane in mojo ženo blago zabavajo. Zame spominjanje ni smešno. Vrniti se na kraj mladosti po destletjih je vedno nelagodno: večina obrazov je tujih; pot, za katero misliš, da jo poznaš, te pripelje neznano kam – medtem ko tvoj duh išče, česa naj se oprime, da se bo spet počutil na trdnih tleh.

Nisem bil edini Velenjčan, ki se je med študijem v 70-ih najboljše ujel z mladimi iz drugih dinamičnih, mladih mest, poleg Nove Gorice recimo Maribora, Kranja, Jesenic, Kopra. Čutili smo, da utelešamo prihodnost, drugačno tako od predvojne zaplankane kmečko-cerkvene zgodnjekapitalistične provincialnosti, kakor od »poti v socializem«, v katerem je bilo povečevanje trpljenja izkoriščanih proletarcev in kmetov in naporov NOB v popolnem nasprotju s socialističnim potrošništvom. Slednjemu so se v Velenju kot mestu z najvišjim standardom v Sloveniji predajali oboji, nosilci te ideologije – vodstva podjetij in uradništvo vseh mogočih »organov« – in njen slavljeni predmet – rudarji in drugi industrijski delavci in delavke.

V Novi Gorici je, tako kot v Velenju, predvsem arhitektura novega mesta utelešala novost in prihodnost. Stavba velenjske gimnazije je bila kopija novogoriške gimnazije. Spomladi 1971, ko je bilo z zasedbo Filozofske fakultete na vrhuncu študentsko gibanje v Ljubljani, smo se režimu šole upirali tako novogoriški kakor velenjski gimnazijci in gimnazijke. Ko smo kot študentje spoznali drug druge in si pripovedovali izkušnje, smo si jih lahko prostorsko predstavljali, kakor da so se novogoriški dogajali velenjskim, in obratno.

Zelo hitro, že ob prvih obiskih Nove Gorice, pa sem začel spoznavati tudi temeljno razliko, ki jo loči od Velenja: to, kako močno identiteto mesta v Posočju določa državna meja. Ne gre le za to, da Nove Gorice sploh ne bi bilo, če ne bi bila državna meja 1947 potegnjena, kakor je. Gre za to, da so ljudje ob meji prisiljeni z mejo živeti, v slabem in dobrem. Eni so seveda živeli od meje: cariniki, del policije, tihotapci, bencinske črpalke (ko je bilo pri nas gorivo bistveno cenejše kot v Italiji, so se vozili iz Italije čez mejo tankat). Drugi so morali sprejeti obstoj meje kot novost, ki jih je prisiljevala k odločitvi, ali naj ostanejo »v Jugoslaviji« ali gredo »v Italijo«, »v Staro Gorico«. Starejši domačini so morda imeli onkraj meje kakšno njivo. Čez lokalne mejne prehode so šli lahko s prepustnico. Eni je skoraj niso uporabljali, drugi pa. Moj tast je kot sin strojevodje pod Italijo mladost preživel v Bresciji in kljub temu, da se je družina po osvoboditvi vrnila v rojstni kraj, je ostal v navadah povezan z Italijo. S prepustnico se je odpeljal v Gorico z biciklom, naravnost po ulici, ki je tostran meje Erjavčeva, gledano iz stare Gorice pa pelje v smeri hriba na robu Trnovske planote, znanega iz bojov v 1. svetovni vojni, ki je po slovensko Škabrijel, za Italijane pa Via San Gabriele.

Za Novogoričane stara Gorica nikakor ni bila tisto, kar je pomenil tržaški Ponte Rosso hordam Jugoslovanov, ki so hodili v Trst po poceni tekstil. Pomeni so bili bolj osebni, bolj subtilni, bolj vsakdanji, pa četudi se je seveda hodilo v Italijo po čuda stvari, ki se jih je dobilo v Italiji in ne pri nas.

Ta njihova simbolična vrednost je edino, kar lahko pojasni nenavadne popadke mode glede tega, po kaj je bilo nujno treba iti v Italijo. Kolegice mojih let ali nekoliko mlajše zelo dobro pomnijo, da je bilo nekaj časa povsem neizogibno, da dobi hčerka *bambolo* – čeprav je bambola italijansko vsaka dekliška lutka, se je nekaj časa smelo to ime nanašati le na ogromno punčko v kar najlepši oblecki, katere funkcija in življenjski namen je bil, da nepremično sedi pri zglavju ali sredi postelje.

Popotovanje iz Gorice v Gorico ne more biti kar pet minut z avtom. To je popotovanje iz prostora v čas in nazaj, in med različnimi časi v istem prostoru.¹

Po naključju sem odkril, da iz Nove Gorice v staro in nazaj vozi redni avtobus. Pelje do železniške postaje v stari Gorici, od koder se v smeri proti severu (!) odpeljete proti Vidmu in od tam lahko tudi proti Beljaku in dalje prek Avsrije v Nemčijo, proti jugu pa do Tržiča, kjer se morate odločiti, ali hočete v Trst ali proti Benetkam in naprej. Peš bi bilo od (ženinega) doma v Novi Gorici dobro uro. Nazaj grem pa peš, cikcak po poteh spominov in prijateljstva, sem si rekel.

Avtobusne postaje so spomeniki preteklosti, nič manj od železniških. Ob osmih zjutraj ni v Novi Gorici na postaji skoraj nikogar. Avtobus z Banjšic pripelje eno samo potnico. Iz podeželskih, hribovskih krajev se lahko pripeljete v Gorico – staro ali Novo, je vseeno – samo zjutraj, ko se gre v službo, v obratni smeri samo popoldne, ko je službe konec. Če hočete zjutraj v hribe, ne morete računati na avtobus.

¹ Pri tem si lahko bralec pomaga z uporabo Google Eartha. Pot, ki jo prevozi avtobus, lahko spremlja s pomočjo naslenjih dobro vidnih točk: AP Nova Gorica – Vojkova cesta – Cankarjeva cesta – Erjavčeva cesta – ob železnici proti severu do ŽP Nova Gorica in nazaj na Via San Gabriele Bus se po severni strani izogne ožjemu centru in se vrne na Corso Verdi – Corso Italia – ŽP Gorizia.

Pešec pa je izstopil na Corso Italia in se napotil prek Parco della Rimembranza cikcak po ulicah Duca d'Aosta idr. do gradu (Castello della Gorizia), od tam proti V do mejnega prehoda Pristava in po potki na vzpetino Kostanjevica, od tam generalno v smeri severovzhod proti Kromberku.

„Avtobus“ za Gorico na AP Nova Gorica

Ob napovedanem času odhoda čakava na bus le potnica, še starejša od mene, in jaz. Šele zdaj se potrdi, da po redni liniji v Gorico pelje le kombi in da je ta več ko dovolj za običajno količino potnikov.

Ko se končno peljemo, se izkaže, da nikakor ne bo šlo naravnost, kakor se je peljal naš nono z bičikletu po Erjavčevi do trafike, kjer je redno vsak teden stavil na *totocalcio*, italijansko nogometno športno napoved. Bus zavije mimo Perle proti Solkanu, kakor da je namenjen na Vršič. No, k sreči se izkaže, da je nepričakovana smer namenjena nabiranju potnikov. Na Ledinah se obrnemo mimo stadiona nazaj na Erjavčevo, in ko prečkamo železnico Sežana–Jesenice, še enkrat zavijemo na sever, da bi pred prečkanjem meje pobrali še kakšnega potnika na železniški postaji. Pod Franc-Jozefom je bila to glavna goriška postaja. Še v Klopčičevem filmu *Iskanja* po motivih iz knjige Izidorja Cankarja *S poti* nastopa kot izhodišče za umetnostno-zgodovinsko potovanje v Italijo. Ne po naključju, saj so železniške postaje iz avstro-ogrskih časov po osnovnih arhitektonskih elementih enake povsod po nekdanji monarhiji, od Gorice do Lvova v današnji Ukrajini. Poleti se kdaj turisti pripeljejo z Bovškega ali iz Gorenjske po soški železnici in jih kombi lahko prepelje do italijanskega železniškega omrežja. To jutro ni nikogar. Za prevoz v Italijo

smo se nabrali le štirje potniki. Kombi jo ubira po centru Gorice, kolikor je to mogoče, se pravi, da se navsezadnje znajde na Corsu in pelje potem naravnost do zdajšnje starogoriške postaje. Tja pelje prazen, saj sva na Korzu izstopila še zadnja dva potnika. Do sem je vozil debele pol ure, skoraj toliko, kot če bi se bil odpravil na pot peš.

Zgodnjepomladno jutro je hladno, sivino le počasi rahljajo obeti sončnih žarkov. Peš se vračam po cikcaku. Najprej se ustavim v parku, kjer ni še nikogar. Parco della Rimembranza, Park spominjanja, je le eden od spomenikov italijanizacije Gorice, ki jo je v preteklosti načrtno izvajala italijanska država s polno podporo lokalnih iredentistov. V parku je več spomenikov, ki so vsi prikazani kot spomeniki padlim italijanskim domoljubom. Sredi parka je najbolj impresiven zrušen paviljon iz dorskih stebrov, spomenik goriškim prostovoljcem v italijanski vojski na soški fronti, postavljen leta 1929. Ruševine vzdržujejo v stanju, v kakršnem je potem, ko so ga jeseni 1944 zrušili menda slovenski domobranci s tiho podporo nemških okupatorjev. Razen osebnih spomenikov trem italijanskim herojem iz 1. svetovne vojne mu delajo družbo še nagrobniki Mussolinijevim vojakom iz divizije alpincev Julia, ki so med 2. svetovno vojno padli med osvajanjem Grčije in Sovjetske zveze (spomenik njihovim soborcem »Volkovom iz Toskane« so razstrelili jugoslovanski partizani 1945) in nazadnje leta 1985 postavljen spomenik 665 Goričanom, kolaboracionistom in drugim, ki so jih internirale jugoslovanske oblasti maja 1945 in se niso več vrnili.

Vse te mrtve si tisti, ki so jim postavili spomenike, prisvajajo kot italijanske domoljube in žrtve za narod. Ne le da nikjer na nagrobnikih ni najti niti sence aluzije na fašizem, kaj šele na raznarodovanje Slovencev (tovrstni italijanski spomeniki in pisanje o njih se omembi Slovencev najrajši spretno izognejo z uporabo imen *jugoslavi* ali kar *slavi*). Zapisi o Mussolinijevih vojaških enotah v Grčiji in Rusiji v italijanski Wikipediji poudarjajo njihovo junaštvo, medtem ko se ne omenja niti početja italijanske vojske v okupirani

*Spomenik
italijanskim
prostovoljcem
na soški fronti so
l. 1944 menda
sestrelili
domobranci
s tiho privolitvijo
nemških
okupatorjev.*

Jugoslaviji niti fašističnega značaja te vojske. Domoljubje in komemorativnost delujeta kot miroljuben preplesk Mussolinijevih sanj o obnovitvi imperija – sanj, ki še vedno preplavljajo Gorico predvsem kot imena ulic in kot biogeografska »mediteranizacija« mesta.

Ustavimo se najprej pri slednji. Po priključitvi Primorske Italiji so drevorede v Gorici naredili pretežno iz sredozemskih vrst, največ takih, ki prej tu niso rasle, zlasti pinij, ceder in okrasnih listavcev iz južnih krajev. S tem so mestu hoteli dati ne le italijanski, pač pa sredozemski, rimski videz. Ko so se l. 1947 lotili graditi Novo Gorico, so cedre obdržali, »imperialnemu« drevju pa so dali kontro z zasajanjem

alpskih dreves, recimo macesnov, smrek, jelk, družbo pa jim delajo topoli, ki so pomagali izsušiti močvirni teren, na katerem je zrastlo novo mesto.

Popolnoma preplavljena pa je italijanska Gorica z imeni ulic in trgov, ki slavijo domnevne junake iz obeh svetovnih vojn. To sicer ni posebnost Gorice. Saj so tudi krajem blizu fronte iz 1. vojne dali spodbudna imena: nekoč povsem slovenska vas Zdravščina na levem bregu Soče nižje od Gorice je uradno Poggio Terza Armata (Studenec Tretje armade – ta je pred sto leti začasno osvojila Gorico), Ronke, ki jih danes poznamo kot ime tržaškega letališča, pa nosijo domoljubno ime Ronchi dei Legionari. Da je v Gorici glavna ulica Corso Italia, je samoumevno. Glavni trg, Travnik, je Piazza della Vittoria, Trg Zmage. Druga glavna ulica nosi ime Duca d'Aosta, italijanskega generala in kraljevega bratranca, ki je osvojil Gorico (da se je po avstrijski osvojitvi Kobarida moral umakniti do Piave, je druga zgodba). Ulice nimajo imen le po enotah osvajalskih vojsk, pač pa (poleg italijanskih književnikov in drugih po pravici znamenitih Italijanov) tudi imena krajev na mejah Italije in čez, ki so zaznamovala fašistične imperialne apetite: poleg obvezne Via Roma imajo svoje ulice Nica (ki so jo obljubljali 1914. Italijanom Nemci, če bi se pridružili Centralnim silam), Korzika, Malta itn.

Ko se vračam nekaj ulic daleč po Korzu, potem pa v cikcaku zavijem proti severovzhodu, proti goriškemu gradu in dalje proti meji, se najprej zavem prav vztrajne prisotnosti tega imperializma imen. Šele čez čas se prebije v ospredje spoznanje, da je ta pompoznost spomenikov in uličnih imen mrtev anahronizem. *Goriziani* dejansko ne živijo imperialnega sna.

Ulice so prazne. Srečujem v glavnem starejše. Če srečam koga mlajšega, je zelo verjetno, da je mlad imigrant, ki se nima kam dati, pa naj je iz Afrike, Azije ali z Balkana. Prodajalne propadajo, odkar Slovincem ni treba več hoditi čez mejo po nakupih (no ja, v Novi Gorici vsak ve, da Barrilla pri nas prodaja slabšo pašto kakor v Italiji, zato se po to nepogrešljivo sestavino primorske kuhinje vozijo čez mejo,

recimo v market Famina blizu avtoceste). Stranske in glavne ulice so polne lokalov z napisom »naprodaj«, *Vendesi*. Bližje ko sem meji, več jih je.

Tisti brez prepustnic smo nekoč hodili kupovat v Gorico naokoli, iz Rožne doline, kamor smo se pripeljali z busom ali pa smo tam pustili avto. Čez mejo na prehodu, ki mu Italijani po barvi nekdanje carinarnice še rečejo Casa Rossa, »Rdeča hiša«, se je šlo peš in potem okoli grajskega hriba po levi in po ozki stari ulici Raštel (Via Rastello) do Travnika. Tam okoli 1980. leta, ko se je v Jugi šparalo in so bile redukcije elektrike, avti pa so vozili na lihe in sode dneve, smo kupovali malenkosti, saj je bilo nemogoče prešvercat v plastični vrečki kaj večjega (morda je zato v kolektivnem spominu Slovencev legendarna epizoda Marodičeve TV nadaljevanke, v kateri je Janez Škof mimo carinikov švercal kolesa tako, da se je vsakič neopazno pripeljal čez z drugim biciklom). Kakšne čevlje smo si kar obuli, jakno pa oblekli. Kupovali smo gramofonske plošče, dokler jih niso spodrinile kasete in potem cedeji. Včasih smo šli v Stando kupit kozmetiko, na trg pa kakšen malo bolj eksotičen sadež, ki ga pri nas še ni bilo. Na Corso smo hodili po Twiningsove prave čaje v ličnih pločevinastih škatlicah z velikimi napisi in jih preskusili vse, do gunpowderja iz listov, zviti v kroglice, in tibetanskega lapsang soochonga – z okusom po usnjenih podplatih, je rekla Iris. Vedno sva zavila še v slaščičarno De Rocco na sladoled s smetano – ta pravo, seveda. Potem pa z vrečkami čez Raštel in vsake toliko je kakšen carinik zatežil.

Zdaj ni več ne Stande ne De Rocca, angleški čaj lahko kupite v vsakem marketu. Z naše strani se gre v Staro Gorico iz radovednosti, le redko po kaj posebnega, recimo keramične ploščice, še redkeje iz nostalgije. Vsaj pol Raštela je naprodaj.

Zame najtrdnjši dokaz, da so ostareli imperialni spomeniki preteklost, ki nima več zveze z življenjem ljudi, so plakati za goriške prireditve. Na marsikaterem se demokratično mešajo trije jeziki: italijanski, slovenski in furlanski. Slovenski napisi tudi sicer niso redkost.

Prazen lokal naprodaj na eni od goriških ulic

Z goriškega gradu je lep razgled dol na stari del mesta s Travnikom, pa tudi na vzhod. Tu se obronki novogoriškega mestnega gozda Panovca končajo s samostanom Kostanjevica, kjer je grob zadnjih kraljev francoske dinastije Bourbon in kjer je molil in pisal imenitni jezikoslovec, pater Stanislav Škrabec. Na sever se odpira pogled na Sabotin, predstražo Brd, in Škabrijel in Sveto goro, jugozahodna obronka Trnovskega gozda. Značilno je, da so Italijani ob vsej imperialni imenski navlaki pustili staro lokalno geografsko ime prav ulicama, ki sta peljali proti Sveti gori (Via Monte Santo) in Škabrijelu (Via San Gabriele). Iredentisti so v mislih prodirali po njih. A Sveta gora je zdaj kvečjemu kraj davnega spomina in rekreacije. (Cerkev so postavili v Trubarjevih časih kajpak zato, ker se je pastirici prikazala Marija, za Trubarja pa je bila prav cerkev na tem kraju zgled praznoverja.) Po Erjavčevi cesti zdaj prihajajo Italijani v nakupe v novogoriško Qlandijo in druge markete, drugi pa puščajo denar v igralnicah, skoraj edinem ostanku novogoriškega gospodarstva.

Z goriškega gradu se odlično vidi napis iz kamnov pod vrhom Sabotina: TITO. Postavili so ga takoj po priključitvi Primorske Sloveniji 1947. Očitno zato, da bi dražili Italijane, saj je narejen bolj za pogled z italijanske strani kakor slovenske. Po osamosvojitvi Slovenije so novogoriški desničarji

*Pogled skozi
grajsko lino na
osrednji goriški
trg Travnik*

napis parkrat razdrli, a ga drugi vedno spet postavijo v prvotno obliko. Ali je tako težko razumeti, da je za primorske Slovence Tito osvoboditelj od fašizma in raznarodovanja, saj so za Primorsko padli Titovi partizani iz vse Jugoslavije, med njimi očetje obojnih Goričanov?

Če se hočem vrniti v Novo Gorico po bolj zanimivi poti, se je treba spustiti z grajskega hriba, ki ga na vzhodnem pobočju še pokriva v glavnem hosta, proti vzhodu, in nekako prideš med stanovanjskimi hišami do lokalnega prehoda na Rafutu. Meja teče ob železnici proti Šempetru in nato proti Sežani in je na italijanski strani. Rafut (uradno Pristava) je

gruča stanovanjskih hiš na naši strani, med hribčkoma, ki ga objemata s treh strani, da gleda samo na zahod, v Italijo – dejansko na nekaj ulic in grajski hrib. Zraven je zaprt park z botaničnim vrtom in zelo nenavadno vilo, ki posnema islamsko arhitekturo. Zgradil jo je in po 1. vojni rekonstruiral arhitekt Anton Laščak, ki je pred tem nekaj časa živel v Egiptu. Zdaj propada in čaka, da jo bodo prenovili.

Nad hišami je travnat hrib, kjer stoji samostan Kostanjevica. Pred 40 leti sem prvič gledal z razglednega dvorišča na južni strani samostana dol proti hišam in sredi februarja občudoval prve pomladne cvetove, cvetove mandljevca. Zdaj teh mandljevcev ni več. Po hribu so s treh strani nasajene oljke. Na Goriškem vsi in vsepovsod sadijo oljke. Karkoli si že ljudje mislijo o globalnem segrevanju, pa v praksi uveljavljajo trdno vero vanj. Menda so pred sto leti tu že sadili oljke, pa so v hudi zimi 1929 vse pozeble. Takrat so nanje pozabili in šele zadnje desetletje ali dve jih zasajajo po vseh hribčkih v Vipavski dolini, Brdih in celo v Soški dolini, kjer je dovolj prisojno. Zame najbolj zgovoren dokaz za globalno segrevanje v teh krajih pa je, da sem lani in letos na južnih pobočjih Sabotina, tik nad Sočo, prvič videl v Sloveniji cveteti žuko – kje drugje kakor ob morju.

Na severni strani pod Kostanjevico se od postaje proti vzhodu razteza Nova Gorica. Samostanska vzpetina pa se

Samostan Kostanjevica z Rafuta (Pristave)

nadaljuje v gozd Panovec, kjer so nekoč grofje Coroniniji po svoji zemlji jezdili z goriškega gradu čez Kostanjevico do gradu v Kromberku. Gre za isto družino, ki je grofovala tudi v Velenju. Po njeni veji Coronini-Cronberg se imenujeta grad Kromberk, v katerem je zdaj del novogoriškega muzeja in poročna dvorana, in nekdanja vas, danes pa predmestje onstran stare ceste Nova Gorica–Ajdovščina. Na drugi strani je pretežno odmrla industrijska cona, v kateri so prej domovale tovarne Meblo, MIP, Final in še druge, manjše.

Oljke pod Kostanjevico

Čeprav je marsikje v mestu opaziti, da Nova Gorica praznuje 70-letnico, pa se ne spominjajo sanj, da bo imelo mesto sto tisoč ljudi. Govori se, da naj bi tudi stavbe in ulice mestnega centra na koncu gledano iz zraka tvorile ime TITO, a so načrt opustili in doslej mi še nihče ni prepričljivo pojasnil, kje je tisti TI ali TO, ki so ga še postavili po prvotnem planu. Je pa stavba novogoriške občine arhitekta Vinka Glanza iz 1947 eden zelo redkih spomenikov stalinistične (uradno »klasicistične«) arhitekture v Sloveniji. Še vedno se zdi trdna, monumentalna in sploh ne grda, čeprav deluje težko, njene rešetke pa ne vzbujajo prijetnih asociacij. Vsekakor ji je v prid, da travnika pred njo vse do danes niso pozidali – kakor da bi kontra Travniku, ki je osrednji trg stare Gorice, hoteli arhitekti Nove Gorice obdržati pravi, zeleni travnik.

Ob strani sta se občinski stavbi pridružili novejši zgradbi gledališča in knjižnice, delo projektantske skupine Vojteha Ravnikarja. Kolikšna razlika v primerjavi s travnikom med Cankarjevo ulico in Prešernovo cesto v Velenju, kjer smo kot otroci igrali nogomet in je že zdavnaj pozidan!

*Pogled na
Sabotin z
napisom
Tito*

Ko se spustiš proti mestu, te pot najverjetneje pripelje mimo enega od kazinov, bivšega Hotela Park, in majhnega mestnega živilskega trga do dejanskega centra mestnega življenja, peš cone med Kidričevo in Delpinovo ulico. Ko je dovolj toplo, je tu živo do poznega večera. Tu se odvijajo vsi večji živi dogodki. Februarja pa me bolj pritegne mali antikvariat na Delpinovi ulici, dobro založen s kvalitetno literaturo, in kavarna malo naprej.

Glavni cilj romarskih pohodov 21. stoletja je še malo naprej nakupovalno središče. Tu vladata multikulturnost in evro. V menzi študentje, ki se prehranjujejo na bone, in reveži iz obeh Goric tako dobro obvladajo samopostrežno prehranjevanje, da bo tistemu, ki mu je naključno zakrulilo po želodcu prav tu, krulilo še naprej, če ne bo hitro dojel njihove strategije in taktike. Morda bo pa še malo naprej, pri Hoferju, naletel po neverjetno nizki ceni na kaj, na kar se ne bi nikoli spomnil, da potrebuje, če ne bi zašel sem.

Popotovanje z vsemi postanki ni trajalo štiri ure. Spomin je tisti, ki naredi iz njega popotovanje tja in nazaj in spet

tja in nazaj v času. Ulica, kjer sem kdaj bil, antikvariat ali trgovina s ploščami, ki je tam že dolgo več ni, sta zdaj, ko grem mimo, zaznamovana kakor v gozdu drevo za sečnjo z odsotnostjo, ki je mimoidoči ne morejo začutiti.

Pa vendar to, kar sem izkusil kot praznino in odsotnost, ni le osebno in ni samo nostalgija. Niz situacij na tej poti izkušam s profesionalno deformacijo družboslovca kot neizprosna znamenja postaranosti celine, na kateri živimo – Evrope. Ne gre le za to, da smo celina fizičnih starcev, ki niso postali bolj modri, kvečjemu rahlo senilni. Obe Gorici, kraja na meji, še vedno živita življenje, ki bi mu po vzoru pritiklin k predponi post- lahko rekli, da je post-mejno. Marsičesa, kar je bilo tu, od industrije do mejnih prehodov, ni več. A če se nihče nikoli ni spomnil, da bi ohranil kateri nekdanji mejni prehod z vso infrastrukturo kot muzej, je to nedvomno zato, ker ljudje kot zombiji živijo v post-preteklosti. Če ne bi bilo nekoč tu meje, danes tu ne bi bilo kazinov, pa so še tu. Še sta avtobusna in železniška postaja, še so linije, le potnikov je vedno manj. V stari Gorici se zdi vse še počasnejše, bolj utrujeno kakor v Novi. A tudi tostran vlak in bus med mestom in deželo nista rentabilna. Življenje se je pozasebilo. Ali pa vse skupaj vidim v taki luči, ker je popotovanje te vrste nepopravljivo osebno?

Stavba novogoriške občine.

Povzetki

Katica Drobne, Vida Pohar, Janez Pohar

ŠKALE PRI VELENJU DANES Z DEDIŠČINO IZUMRLIH TROBČARJEV

Anancus arvernensis in *Mammot (Zygodon)*
borsoni iz obdobja mlajšega pliocena

Mineva 50 let, odkar so delavci Rudnika lignita Velenja leta 1964 na pobočju pod vasjo Škale našli ostanke kosti in zob velikih živali. Z otipom okla so spoznali, da gre za pradavne slone. In res, ta naključna najdba pri nižanju hriba z bagri je prinesla izjemno novico – odkritje mastodonta. V ozki in 12 km dolgi Velenjski dolini so bili obogateni 1000 m debeli skladi s pomembnim ležiščem lignita, dodatno še z najdbo skeleta mladega mastodonta. V peščeno glinenih sedimentih je čakal več kot 2,6 milijona let, da je spet prišel na površje, enako kot njegov sodobnik anancus v plasteh pod in nad njim.

V novembru 1964 je štiričlanska ekipa geologov opravila izkopavanje na 90 m² površine na koti 396,90 m. Na tem že 4. nahajališču ji je uspelo najti 150 kosti skeleta in glave, z 2 okloma in molarji, redke cele kosti, mnoge pa nepopolne. Ohranjena je bila dobra polovica trupa mladiča, *Mammot (Zygodon) borsoni*, doslej prve in edine najdbe v Sloveniji. Manjše število kosti in zob je že bilo zbranih na vrhu pobočja v 1. in 2. nahajališču ter spodaj v tretjem, na koti 387 m ob potoku Sopot. Le te so pripadale po velikosti manjšemu trobčarju, kar pogosti najdbi v Sloveniji, z imenom *Anancus arvernensis*. Prav njega predstavljajo skulpture v mestu ob Velenjskem jezeru, delo kiparjev Stanislava in Ljiljane Tucaković.

V prispevku želimo predstaviti delo ekip, ki so sodelovale pri izkopavanju kosti in zob, njih prepariranju, analizi sedimentov, mineralogiji, preučevanju fosilnih mehkužcev in diatomej ter bogato dediščino pelodov, zbrane iz časa bivanja trobčarjev.

Irena Debeljak

FOSILNI TROBČARJI IZ ŠALEŠKE DOLINE

V prispevku je predstavljen paleontološki vpogled v razvoj trobčarjev, med katere sodi tudi mastodont iz Šaleške doline. Predstavljene so značilnosti teh izumrlih trobčarjev ter svet, v katerem so živeli. Kot bomo videli, so bile prav spremembe okolja ključne pri njihovi evoluciji, širjenju in navsezadnje tudi izumrtju.

Miloš Markič

VELENJSKI PREMOGOVNI BAZEN IN LIGNIT V NJEM

V prispevku predstavljamo kratek pregled geoloških značilnosti velenjske premogovne kadunje v Šaleški dolini. To je eno naših najmlajših odkritih nahajališč premoga – lignita, ki pa je danes še edini obratujoči premogovnik pri nas. Zagotavlja proizvodnjo za približno eno tretjino električne energije. Velenjski lignitni sloj sodi med ene najdebelejših slojev premoga na svetu, je referenčni premogovnik za podzemno pridobivanje debelih slojev premoga v Evropi in slovi tudi po tem, da je tehnološko in varnostno eden najmodernejših rudnikov na svetu. V prispevku želimo vsaj v nekaj besedah osvetliti pomen velenjskega premogovnika, in to v času, ki premogovništvu ni prav naklonjen, strokovnjaki in gospodarstveniki pa vemo, da bi bili brez premoga v preskrbi z energijo kratke sape. Mnoge dežele, tudi premogovno »zgodovinske«, danes premog uvažajo, ker brez njega ne morejo pokriti energetske porabe. Mi pa imamo velenjski lignit, z njim tudi delovna mesta, domači vloženi kapital, razvoj in veliko znanja, ki ga bomo lahko uspešno uporabljali tudi v prihodnje. Dejstvo namreč je, da bodo zaloge lignita v Velenju čez kakšnih 40 let pošle.

Vasja Mikuž, Jernej Pavšič

**EDINSTVENI PLIOCENSKI SESALEC IZ
ŠALEŠKE DOLINE**

V prispevku so obravnavane najdbe tapirjev iz pliocenskih plasti Šaleške doline. Prvi tapirjevi kostni ostanki in zobje so bili najdeni v letu 1887, drugi leta 1979, vsi v plasteh nad lignitom. Vse najdbe pripadajo vrsti *Tapirus arvernensis* Croizet et Jobert, 1828, ki je bila na takratnem območju Evrope zelo razširjena.

Danijela Brišnik

NOVI ARHEOLOŠKI PABERKI ŠALEŠKE DOLINE

Arheološka stroka je v zadnjih dveh desetletjih naredila velik korak v razvoju preventivne arheologije in v razvoju metod t. i. daljinskega zaznavanja. Daljinsko zaznavanje združuje vrsto neinvazivnih postopkov, s katerimi odkrivamo in dokumentiramo sledove delovanja človeka v prostoru – na površini in pod površino tal. Govorimo o rekognosciranju iz zraka, analizi satelitskih posnetkov, izmerah dnov in podpovršij voda z različnimi elektronskimi in optičnimi senzorji in izmeri reliefa s tehnologijo LiDAR (letalsko lasersko skeniranje površja). Količina podatkov o izrabi prostora skozi starejša zgodovinska obdobja se je z uporabo teh orodij močno povečala, kar seveda velja tudi za območje Šaleške doline.

Vendar »surovi« podatki, ki kažejo na možnost, da je določena struktura, oblika ali pojav v pokrajini delo človeških rok, še ne potrjujejo / dokazujejo obstoja arheološkega najdišča. Pot do te potrditve je daljša in obsega izvedbo kopice različnih arheoloških raziskav (arheološka topografija, površinski in podpovršinski terenski pregledi, arheološki strukturni pregledi in stavbna analiza, vzorčenje z vrtnami, geofizikalni pregledi, arheološki testni izkopi ipd.). Raziskave so običajno povezane z načrtovanimi posegi v prostor, pri katerih je v postopek načrtovanja vključena tudi ocena arheološkega potenciala obravnavanega območja gradnje, ki je namenjena pridobivanju informacij o ranljivosti oziroma primernosti prostora glede na predlagano prostorsko ureditev. Rezultati raziskav omogočajo ustreznejše prostorske ureditve z vidika varstva nepremične arheološke kulturne dediščine, hkrati pa se občutno zmanjša možnost naknadnih naključnih najdb arheoloških ostalin ob posegih v prostor.

Večina v zadnjih 15 letih novoodkritih arheoloških najdišč v Šaleški dolini je povezana z že izvedenimi ali načrtovanimi večjimi gradbenimi posegi v prostor: načrtovano gradnjo III. razvojne osi, z izgradnjo plinovoda Šentrupert–

Šoštanj, s prenovo trškega jedra Šoštanj, s statično sanacijo cerkve sv. Urha v Gaberkah ...

V članku predstavljamo nekaj novih arheoloških najdišč, ki potrjujejo kontinuiteto poselitve Šaleške doline in okolice skozi zgodovino: Gaberke – Arheološko najdišče Sv. Urh (EŠD 30003), Velenje – Arheološko območje Dorše (EŠD 11679), Velenje – Arheološko območje Turn (EŠD 29735), Veliki Vrh – Arheološko območje Turinski vrh (EŠD 29839) ...

*Ambrož Kvartič***LOV NA ŠALEŠKE ZAKLADE****Lokalne manifestacije pripovedne ostenzije**

Splošno je znano, da se konkretni dogodki v folklorizacijskem procesu preobražajo v pripovedi. Velikokrat pa ostane spregledano, da tudi zgodbe izzovejo ustvarjalni oziroma tvornostni odziv, ki v praksi konkretno oblikuje pripovedovalčev svet in način življenja. Temu pojavu v folkloristiki pravimo *ostenzija*, s tem konceptom pa opisujemo vsakršno udejanjanje vsebine pripovedne folklore v realnem življenju. Primerov ostenzije je veliko: na primer ko mladi ponoči hodijo na pokopališča, da bi izkusili nadnaravne dogodke iz pripovedi, ko 'urbane legende' o terorizmu in beguncih povzročijo paniko, ko se ljudje lotijo eksperimentalnega preverjanja pripovednega gradiva in tako dalje. Pri ostenziji gre torej za manj izpostavljen, a zelo pomemben del pripovednega dogodka, ki pa nam ravno tako kot besedila sama pomaga razumeti umeščenost pripovedne folklore v konkretna (mikro) okolja njenih nosilcev ter posledično izluščiti njen pomen.

Na Slovenskem so med najpomembnejšim in najpogostejšim pripovednim gradivom, ki izzove ostenzijske reakcije, zgodbe o skritih zakladih. Ti zakladi so v pripovedih predstavljeni kot fizično ali 'magijsko' težko dostopni, a so hkrati vedno umeščeni v pripovedovalcu / poslušalcu bližnja realna prostor in čas. Tradicijski repertoar teh pripovedi zaokrožajo motivi, kot so zakladi, ki so jih v naših krajih pustili Turki, ki bremenijo preplete graščake, ki jih 'vrednemu' 'obljubijo ali pred 'nevrednim' varujejo mitološka bitja, in podobno. S (predvsem grajskimi) pripovedmi o skritih zakladih je napolnjena tudi Šaleška dolina, iz lokalnih pričevanj, spominskih pripovedi, dnevnških zapiskov in časopisnih člankov pa je razvidno, da so bile prav te pripovedi v preteklosti že večkrat vzrok za dejanske iskalne akcije šaleških 'lovcev na zaklade'.

Jernej Komac

**»FRANGAR, NON FLECTAR, ZRUŠIM SE,
A NE ODJENJAM«: KRAJI SPOMINA NA
VELIKO VOJNO V ŠALEŠKI DOLINI IN
OKOLICI**

1. svetovna vojna ali »velika vojna«, kot so jo imenovali ob svojem času, je pustila sledi tudi globoko v zaledju. Po vojni so tisti, ki so se vrnili, ostali z vojno za vedno povezani, s tem pa ostali povezani tudi s tistimi, ki sreče v vrnitvi niso doživeli. Čeprav se je v Kraljevini SHS pojavljala težava pri spominjanju tistih, ki so se med vojno borili na strani nasprotnika, ki zdaj ni več obstajal, je kljub temu veteranska organizacija z družinami in sokraji tudi po številnih krajih na Šaleškem in v bližnji okolici postavila spomenike in spominske plošče padlim v vojni. Ti so postali »kraji spomina«.

2. svetovna vojna je poskrbela za spremembo. Kraji spomina na 1. svetovno vojno so bili potisnjeni v ozadje. Vsepovsod so nastajala nova spominska obeležja v spomin na 2. svetovno vojno, s to razliko, da je tokrat k ustvarjanju in ohranjanju spomina pripomogla tudi državna oblast. Nekateri kraji spomina velike vojne so bili odstranjeni, drugi so poslej ostali le v domeni družin žrtev.

V članku bomo skušali pogledati na vse znane lokacije spominskih obeležij velike vojne ter jih skušali opisati in opisati. Marsikateri od njih so izredno zanimiva dela umetnikov, v katerih se prepletajo tudi značilnosti obdobja, v katerem so nastali. Poleg tega bomo skušali odgovoriti na vprašanje, zakaj in čemu so se kraji spomina na 1. svetovno vojno ohranili zunaj centra Šaleške doline. Ob tekoči stoletnici 1. svetovne vojne je mogoče čas, da pozabljene ponovno obudimo v spominu.

Aleksandra Gačič

KORESPONDENCA MED POLBRATOM FRANOM MAYERJEM IN BOGUMILOM VOŠNJAKOM

19. maja 2016 smo obhajali 150-letnico rojstva znamenitega šoštanjskega župana dr. Frana Mayerja. Mayerjeve zasluge so v lokalnem zgodovinoписju dokaj dobro poznane, a manj je znano dejstvo, da je bil njegov polbrat dr. Bogumil Vošnjak politik in diplomat, ki ga je predvsem 1. svetovna vojna zavihtela v svet političnih in diplomatskih dogajanj. Za slovensko zgodovinoписje je pomemben zaradi več dejavnikov v času burnih dogodkov doma in po svetu na začetku prejšnjega stoletja. Pomembna je bila predvsem njegova vidna vloga v Jugoslovanskem odboru, v katerem je kot aktiven član opozarjal svet na Slovence in druge južne Slovane, ki naj bi se čim prej osvobodili habsburške nadoblasti ter se združili v enotno in tuje nadoblasti osvobojeno državo. Kot edini Slovenec je lahko takšno združitev kronal s podpisom *Krfske deklaracije*. Po vojni je bil nagrajen z mestom generalnega sekretarja jugoslovanske delegacije na mirovni konferenci v Parizu, kasneje pa imenovan za izrednega poslanika in pooblaščenega ministra na poslaništvu v Pragi. Kasneje se je v raznih funkcijah pojavljal v družbenem in političnem življenju skupne države vse do začetka 2. svetovne vojne. Kot politično sporna oseba in nasprotnik komunizma je po vojni pobegnil v ZDA in tam tudi umrl.

Mayer in Vošnjak sta bila polbrata po materi Henriette Mayer, ki se je poročila z znamenitim Mihaelom Vošnjakom. Kljub razliki v letih in čeprav nista odraščala skupaj, sta razvila pravi bratski odnos, kar razkriva njuna korespondenca, ohranjena iz časa po 1. svetovni vojni. Ravno njuna korespondenca, ki jo hrani Arhiv RS, bo tema pričujočega članka. Korespondenca se nanaša predvsem na Mayerjeve prošnje bratu, naj mu pomaga poiskati službo za sina Dušana. Ohranjena je tudi korespondenca, povezana s pripravami na volitve v Narodno skupščino, in Vošnjakovo posvetilo ob Mayerjevi smrti.

Verica Pogačar, Olga Janžovnik, Gabrijela Rednak

PLETERJE V ŠALEŠKI DOLINI

Društvo REVIVAS Škale vse od svoje ustanovitve zbira gradivo in spomine na nekdanje središče vasi Škale in zaselke okrog tega središča. Zaselek Pleterje (zdaj pod Velenjskim jezerom) je v celoti izgini, o njem pa društvu doslej ni uspelo zbrati veliko gradiva in pričevanj. S pričujočo raziskavo skušajo to vrzel zapolniti ter na enem mestu zbrati čim več gradiva in informacij, s pomočjo katerih bi si bilo možno nazorno predstavljati ta zaselek in življenje v njem. Zbrali so še nekaj pričevanj prebivalcev Pleterij in domačinov, ki na svoj način dopolnjujejo podobo zaselka Pleterje ter nakazujejo travme ljudi, ki so se soočali z neizogibnim dejstvom, da se bodo njihovi domovi porušili in se bodo morali odseliti.

Miran Aplinc

OD HIŠNIH ŠTEVILK DO ULIC IN TRGOV V ŠOŠTANJU

Ob spoznavanju mesta ne moremo mimo njegove preteklosti in značaja, ki mu je dan. Mestne ulice, trgi, zelene površine in javni prostori predstavljajo njegovo preteklost in življenje. Njegovi predvsem starejši prebivalci še znajo povedati, da je Šoštanj mesto z vonjem po usnju. Vendar se danes po ukinitvi industrijske proizvodnje usnja ta značaj ne čuti več, vse bolj pa prihajajo do izraza novi dejavniki. Prometne poti odražajo prostor, krajevna imena, zgodovinske dogodke, osebnosti itn. Razlogov, zakaj so bili izbrani, ne poznamo, kljub temu pa nam danes omogočajo orientacijo za gibanje po mestu, pošti pa pregledno dostavo pošilk.

Poimenovanje šoštanjskih ulic zajema prvotno numeracijo: prvo poimenovanje leta 1931, preimenovanje med okupacijo in vnovično poimenovanje leta 1953 ter spremembe do današnjega časa. Vrednotenje dosedanje prakse poimenovanja ima namen oceniti stanje, torej kako načini poimenovanja predstavljajo našo preteklost in sedanost, povezanost mesta v širšem prostoru.

Od druge polovice 19. stoletja je bil Šoštanj gospodarsko in upravno središče Šaleške doline. V dvajsetem stoletju je z razvojem premogovništva in splošno industrializacijo omenjeno vlogo vse bolj prevzemalo in končno prevzelo Velenje. Razvoj se je ustavil in mesto je zaradi intenzivnega razvoja premogovništva izgubljalo prostor in z njim ulice in stavbe. Ta trend je bil zaustavljen šele pred nekaj leti. S podelitvijo mestnih pravic leta 1911 so v Šoštanju prvič nastali pogoji, ki so omogočali poimenovanje ulic in trgov, vendar se je to zgodilo šele dvajset let kasneje. Leta 1931, v času gospodarske krize in županovanja dr. Frana Mayerja, je uspela izgradnja prvega javnega vodovoda, ob tem pa je prišlo tudi do prvega poimenovanja ulic in trgov. Imena so bila izbrana po pomembnih osebnostih slovenske, jugoslovanske in kulturne zgodovine, ki pa so bila med okupacijo spremenjena.

Po koncu 2. svetovne vojne so bila nekatera poimenovanja izbrana po padlih boricih partizanskega gibanja, revolucionarjih, komunistih in narodnih herojih. Poimenovanja so se z nekaterimi spremembami ohranila vse do danes.

Mateja Medved

**PEDAGOŠKI VELIKAN GUSTAV ŠILIH.
OB STOLETNICI ČUDEŽA PRI KOBARIDU**

Šaleški rojak Gustav Šilih je bil pred 2. svetovno vojno in po njej ena najvidnejših pedagoških osebnosti na slovenskem in tedanjem jugoslovanskem ozemlju. Širši nestrokovni javnosti, zlasti domači šaleški, pa je bolj znan kot avtor dveh del za mladino, dolinske bajke Nekoč je bilo jezero in mladinskega romana Beli dvor. Leta 2014, ko smo obeležili stoletnico začetka 1. svetovne vojne (potem ko smo leta 2013 zaznamovali tudi 120. obletnico njegovega rojstva), pa je v lokalnem okolju Šaleške doline in zavesti domačinov ponovno zaživela že znana zgodba o njegovem vojskovanju v 1. svetovni vojni ter »znanstvu« s kasnejšim nemškim feldmaršalom Erwinom Rommlom, znanim po vo-denju odmevnih vojaških operacij v severni Afriki med 2. svetovno vojno.

Lado Planko

FIŠERJEVA GROBNICA S KAPELO

Območje Velenja ni prav bogato z arhitekturo starejšega datuma, če seveda odštejemo ohranjene in manj ohranjene gradove. Neogotska grobnica in kapela družine Fišer je bila zgrajena leta 1927 in predstavlja eno od izjem. Članek skuša iz ne prav bogatih virov razkriti zgodbo kapele, s katere nastankom sta predvsem povezana brata Branislav in Vladimir Fišer ter njuna starša Ivan Fišer in Ana Skaza. Njena smrt je bila tudi povod zanjo. Posebno vlogo je Vladimir v tej zvezi namenil svoji nekdanji ženi Danici Pirc, pozneje poročeni Chelton.

*Vlado Vrbič***KDAJ SE JE V RESNICI RODIL KAJUH**

Današnji vpogled v Rojstno in krstno knjigo župnije Šoštanj na stran 56, zaporedna številka 163, kaže, da se je Karel Destovnik Kajuh rodil 19. decembra 1922, vendar strokovno mnenje opozarja, da je bila številka 9 v dnevu rojstva v nekem obdobju popravljena / poudarjena. Da je bil prvotno zapisan datum rojstva 13. december, dokazujeta vpisa v indeks iste knjige in prav vsi (!) uradni zapisi jugoslovan-
skih oblasti v številnih doslej najdenih dokumentih: vpisnice, spričevala, status annimarum ... pred 2. svetovno vojno. Edini medvojni dokument – zapisnik nemške policije – navaja datum rojstva 19. december. Edini uradni povojni dokument – dopis Okrajnega komiteta ZKS Šoštanj, ter zapisi v Zborniku narodnih herojev 1957 in Vojni enciklopediji 1964 s Seznamom narodnih herojev Jugoslavije navajajo za rojstni datum 13. december 1922. Ostali dosegljivi povojni viri: časopisni članki, zapisi v revijah, knjige, gesla ... ves povojni čas pa v glavnem (brez preverjanja) povzemajo rojstni datum 19. december. K temu lahko štejemo tudi zapis v Knjigi umrlih.

Po primerjavi vseh dosegljivih virov in na osnovi analize pisave lahko brez večjega tveganja trdimo, da se je pesnik in narodni heroj Karel Destovnik - Kajuh rodil 13. decembra 1922, in ta datum odslej tudi uradno uporabljamo.

Andreja Ažber

**ZABAVNA PLESNA IN KAVARNIŠKA
GLASBA V VELENJU MED OBEMA
VOJNAMA DO ZGODNJIH ŠESTDESETIH
LET**

Ogrodje in rdeča nit prispevka so zapisi spominov in ustno pričevanje glasbenika Zvoneta A. Grebenška. Svojo glasbeno pot samouka je začel že kot majhen pobič, 'pridružení' član Godbe Premogovnika Velenje; njegov 'stric', godbenik Tone Mravljak, ga je namreč jemal s seboj na vaje, na katerih je neposredno srkal vtise. Pozneje se je seveda tudi sam pridružil godbi, v številnih zasedbah plesnih ansamblov pa je igral najprej bobne, nato pa še klarinet in saksofon. Dolga leta je bil tudi arhivar in notograf Rudarske pihalne godbe. Njegovo dragoceno pričevanje je osvetlilo do zdaj neraziskano področje glasbene zgodovine žanrov plesne glasbe iz predvojnega obdobja do šestdesetih let 20. stoletja.

Tjaša Konovšek

VSTOPANJE ŽENSK V SFERO JAVNEGA V ŠALEŠKI DOLINI OB KONCU ŠESTDESETIH LET 20. STOLETJA

Ženske so po 2. svetovni vojni na Slovenskem dobile nov položaj. Temeljni vzrok za spremembo je bilo njihovo sodelovanje v narodnoosvobodilni vojni in širšem partizanskem gibanju. V njem niso prevzele le tradicionalnih vlog posrednic ter negovalk, temveč so se boja aktivno udeležile. Po vojni so dobile volilno pravico in začele živeti v državi, ki je zagovarjala delo kot vrednoto in katere ideal je bil zaposlen državljan. Ženske so tako opravljale tudi netradicionalna dela. V Šaleški dolini je izrazit primer tega Tovarna gospodinjskih aparatov Gorenje, medtem ko sta premogovnik Velenje in termoelektrarna Šoštanj ohranila pretežno moški značaj.

Pričujoč prispevek temelji na dveh trditvah. Prva je, da so ženske v poznih šestdesetih in delno na začetku sedemdesetih letih 20. stoletja imele opazen delež delovanja v javni sferi. Druga trditev je, da je njihov vstop v javno sfero temeljil na predvojnih vrednotah in predstavah o tem, kaj se za žensko spodobi in kakšna je njena vloga v zakonu, družini in širši družbi. Večina žensk, ki je vstopala v javno sfero, je to naredila zaradi stapljanja zasebne sfere z javno v kontekstu državne ideologije. Še vedno je bila njihova primarna vloga biti mati, žena, gospodinja, ob vsem tem pa so ženske opravljale še redno službo. To je od njih zahtevalo dvojni napor.

Kar se tiče političnih pravic in aktivnosti žensk na tem področju, so te res zavzele določene politične funkcije, vendar so imele le izjemoma v svojih rokah realno politično moč. Delovale so predvsem v šolstvu, vzgoji in pri delu z mladimi. Množično so se v politiki udejstvovale le kot volivke, k čemur jih je močno spodbujala država. Pregled tematike je razdeljen na krajše sklope, preko katerih lahko sledimo vlogi žensk v javnem življenju na območju Šaleške doline v šestdesetih letih 20. stoletja.

Mateja Kvartič Dolinšek

**INTERVJU Z AKADEMIKOM DR. JANEZOM
OREŠNIKOM O JEZIKOSLOVCU KARLU
OŠTIRJU**

V prvem delu članka je na kratko predstavljeno življenje jezikoslovca Karla Oštirja in manj poznana dejstva o jezikoslovčevem življenju, ki jih je akademik Janez Orešnik predstavil na svojih predavanjih. Drugi del pa je intervju z Janezom Orešnikom o spominih na šaleškega jezikoslovca Karla Oštirja. Janez Orešnik predstavlja svoje spomine, ko je bil še Oštirjev študent, stike in prijateljsko druženje pa sta ohranila vse do zadnjih dni Oštirjevega življenja.

Boris Salobir

KAKO SMO ISKALI JANEZA KORENČANA

Leta 1993 so v Družmirju podrli eno zadnjih hiš, to je Basistovo hišo – gostilno, v kateri je bila na podstrešju shranjena škatla osemmilimetrskih filmov. Filmi, posneti v letih 1945–1947, vsi črno-beli, so bili v odličnem stanju, vendar nismo vedeli, kdo je avtor. Te filme smo pregledali, presneli na digitalno tehniko in skupaj z Arhivom Slovenije šele po dvajsetih letih odkrili njihovega avtorja in člane družine. Avtor filmov je Janez Korenčan iz Ljubljane, ki se je v času snemanja mudil tudi v Šoštanju. Filmi prikazujejo življenje njegove družine, pa tudi posnetke raznih krajev po Sloveniji in drugih dogodkov.

Zbirka filmov, dolga skoraj tri ure, je odličen etnološki prikaz takratnega časa, družinskih šeg in navad, izletov, oblačil in tudi ruševin, opominov na pravkar minulo 2. svetovno vojno. Krog pregledovanja in presnemavanja filmov se je zaključil s projekcijo posnetka trga v Šoštanju, posnetega 1. junija 1947, na prvih Šoštanjskih filmskih večerih.

Silvo Grmovšek

**OD BORGESA DO KRLEŽE: DIGITALNA
DOMOZNANSKA ZBIRKA KNJIŽNICE
VELENJE – DGIDOM**

V prispevku je predstavljen kontekst nastanka domoznanske digitalne zbirke Knjižnice Velenje, ki obsega 11 tisoč z metapodatki opremljenih enot digitalnega gradiva. Pojasnjeni so tudi razlogi, zaradi katerih prevladuje novejše digitalizirano gradivo. Predstavljeni so koncept, struktura in proces nastajanja zbirke ter njena specifika: zbirka namreč obsega vse vrste knjižnega in neknjižnega gradiva, vključno z drobnimi tiski, sivo literaturo, plakati in virtualnimi domoznanskimi razstavami ipd. Posebnost zbirke je tudi prevladujoči delež filmskega in video ter glasbenega gradiva, kar je odraz izjemno vitalne lokalne glasbene in filmske ter video produkcije. Pri aplikaciji brskalnika je izbran metapodatkovni standard Dublin core, brskalnik pa se deli na uporabniški vmesnik za pregledovanje vsebin in administrativni vmesnik za vnašanje.

Prva verzijo digitalne domoznanske zbirke je bila javnosti predstavljena pred šestimi leti. Zbirka je bila promovirana v lokalnih medijih in internih informacijskih poteh Knjižnice Velenje. Nova izdaja zbirke s spletno aplikacijo z brskalnikom po digitalni zbirki je končana in bo letos predstavljena javnosti.

Digitalno zbirko kot shrambo domoznanskega gradiva želimo dopolniti s produciranjem besedil, ki bi povzela temeljna védenja z večine domoznanskih področij iz našega lokalnega okolja. Šaleški biografski leksikon in Glasbeni leksikon sta že izšla, načrtujemo pa še pripravo preostalih posebnih leksikonov s področja lokalnega gospodarstva, kulturne in tehnične dediščine, geografije ter rastlinskega in živalskega sveta.

Jože Vogrinc

POPOTOVANJE IZ GORICE V GORICO

Esej ob dejanskem izletu iz Nove Gorice v italijansko Gorico z avtobusom in vrnitvi peš čez znamenite točke obeh Goric, predvsem pa skozi primerjavo nekdanjih novih socialističnih industrijskih mest, Velenja in Nove Gorice, predstavi razmišljanje o obeh Goricah kot mestu na meji. Esej se ob poti premika skozi čas in skozi spominske pokrajine, da bi se dotaknil občutka, kako je živeti post-mejno.

*V zbirki ŠALEŠKI RAZGLEDI
so doslej izšli naslednji zvezki*

Šaleški razgledi 1 (1988)

ZBORNİK MUZEJA VELENJE

Zbornik dokumentov, člankov in razprav
ob 30-letnici Muzeja KC Ivana Napotnika Velenje.
Uredil Jože Hudales. 175 str.

Šaleški razgledi 2 (1989)

PRISPEVKI K ZGODOVINI ŠALEŠKE DOLINE

Zbornik razprav. Več avtorjev.
Uredil Tone Ravnikar. 308 str.

Šaleški razgledi 2 (1989), separadni odtis.

Ivo Stopar: VELENJSKI GRAD,
Uredil Tone Ravnikar. 35 (308) str.

Šaleški razgledi 3 (1989)

ŠKALE. Zbornik. Več avtorjev.
Uredil Tone Ravnikar. 124 str.

Šaleški razgledi 4 (1989)

Vane Gošnik, Peter Rezman: DVIGNJEN ZASTOR.
Zbornik člankov.
Uredil Vane Gošnik. 243 str.

Šaleški razgledi 5 (1990)

Ivo Stropnik (ur.): ŠALEŠKI IBIDEM I.
Antologija pesnjenja na Šaleškem. 426 str.

Šaleški razgledi 6 (1990)

HOTENJA 10. Literarni almanah.
Več avtorjev.
Uredil Ivo Stropnik. 178 str.

Šaleški razgledi 7 (1991)

Jože Hudales, Ivo Stropnik:
MLINŠKOVO BERILO. Izbrani etnološki in slovstveni zapisi.
Uredila avtorja. 345 str.

Šaleški razgledi 8 (1992)

ŠALEŠKI ZBORNİK. Več avtorjev.
Uredil Tone Ravnikar. 176 str.

Šaleški razgledi 9 (1992)

HOTENJA 11 Literarni almanah.

Več avtorjev.

Uredila Marjan Kukovec in Matjaž Šalej. 138 str.

Šaleški razgledi 10 (1993)

Ivo Stropnik: SKRIVALNICA V OČESU

(Asimilacija Grka). Pesniška zbirka.

Spremno besedo napisal Tadej Čater. 120 str.

Šaleški razgledi 11 (1994)

ZBORNİK 1994–1995.

Ob 140-letnici organiziranega knjižničarstva na Šaleškem.

Več avtorjev. Uredil Ivo Stropnik. 271 str.

Šaleški razgledi 12 (1996)

RAZPRAVE, PRESOJE, AKCENTI. Zbornik 1995–1996.

Ob 20-letnici KC Ivana Napotnika Velenje.

Uredil Ivo Stropnik. 551 str.

Šaleški razgledi 13 (1912)

PERSPEKTIVA SOVE, Šaleški študentski klub včeraj, danes, jutri.

Zbrala in uredila Ana Kladnik in Aleš Črnič. 311 str.

Šaleški razgledi 14 (2012) digitalna oblika

ZBORNİK 2011–2012.

Več avtorjev.

Uredil Lado Planko.

Šaleški razgledi 14 (2017)

ZBORNİK 2011–2012.

Več avtorjev.

Uredil Lado Planko. 280 str.

Šaleški razgledi 15 (2017)

ZBORNİK 2016–2017.

Več avtorjev.

Uredili Silvo Grmovšek, Jože Hudales, Tone Ravnikar. 432 str.

ZBIRKA ŠALEŠKI RAZGLEDI

Petnajsti zvezek

ZBORNİK 2016–2017

© Knjižnica Velenje

IZDAJATELJ

Knjižnica Velenje

Zanj: **Vlado Vrbič**

UREDNIŠKI ODBOR

**Silvo Grmovšek, Jože Hudales,
Tone Ravnikar**

UREDNIKI

**Silvo Grmovšek, Jože Hudales,
Tone Ravnikar**

RECENZIJE

Jože Hudales, Tone Ravnikar

LEKTURA

Alenka Šalej

OBLIKOVANJE

Peter Stanislav Hafner

SLIKA NA NASLOVNI STRANI

Tomaž Perko, olje, zrcaljen detajl

TISK

ZIP Center, d. o. o., Ravne na Koroškem

NAKLADA

250 izvodov

CENA

15 evrov

Velenje 2017